

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**TÜRK FETİHLERİ ÇAĞINDA PHILADELPHIA: KENDİNE ÖZGÜ
BİR BİZANS TAŞRA KENTİ (11-14 YÜZYILLAR)**

Nurcan BARMAN

Doktora Tezi

Ankara, 2024

TÜRK FETİHLERİ ÇAĞINDA PHILADELPHIA:
KENDİNE ÖZGÜ BİR BİZANS TAŞRA KENTİ (11-14 YÜZYILLAR)

Nurcan BARMAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Nurcan BARMAN tarafından hazırlanan “Türk Fetihleri Çağında Philadelphia: Kendine Özgü Bir Bizans Taşra Kenti (11-14 Yüzyıllar)” başlıklı bu çalışma, 10.06.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erkan İZNİK (Başkan)

Prof. Dr. Resul AY (Danışman)

Doç. Dr. Hasan ÇOLAK, (Üye)

Dr. Richard DIETRICH (Üye)

Dr. Fatma Özden MERCAN (Üye)

Bu tez çalışmasında Sayın Prof. Dr. Murat KEÇİŞ Ortak Danışman olarak görev almıştır.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Nurcan BARMAN

¹ “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Resul AY** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Nurcan BARMAN

TEŞEKKÜR

Doktora tez çalışmamı birçok kişi ve kurumun desteği ile tamamladım. Bu kişilere ve kurumlara duyduğum minnettarlığı burada belirtmek isterim. Uzun ve zor bir süreç olan tez dönemimde bana karşı anlayış, sabır ve hoşgörüsünü esirgemeyen, tezin açmaza düştüğü dönmelerde çıkış yolu bulmamı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Resul AY'a şükranlarımı sunarım. Bu konuyu bana öneren, tezin eş danışmanlığını yürüten ve bu konuda ufkumu genişleten hocam Prof. Dr. Murat KEÇİŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez konusuna karar verme ve tamamlama aşamasına kadar geçen süre zarfında hem engin bilgisini hem de kıymetli zamanını benden esirgemeyen, aynı zamanda jüri üyeliğimi de üstlenen, çok değerli hocam Prof. Dr. Erkan İZNİK'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tez yazım aşmasında önerileri ve yönlendirmeleriyle büyük katkılarını gördüğüm TİK ve jüri üyeleri değerli hocalarım; Doç. Dr. Hasan ÇOLAK, Dr. Richard DIETRICH ve Dr. Fatma Özden MERCAN'a müteşekkirim.

Hacettepe Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı başkanı sayın hocam Prof. Dr. Mehmet ÖZ, dersine katılmaktan onur duyduğum başta Doç. Dr. Gümeç Karamuk, çok değerli diğer tarih bölümü ve sanat tarihi bölümü öğretim üyeleri hocalarımla her birine ayrı ayrı teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca doktora eğitimim boyunca evraklarda yaptığım yanlışlıkları sabırla düzelten tarih bölümü sekreteri Serpil OKUMUŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Philadelphia ilgili çalışmaların öncüsü olan ve benim tezime de önemli katkıda bulunan duayen hocamız Prof. Dr. Hélène AHRWEILER'e, aynı şekilde şehirde ilk arkeolojik kazı çalışmasını başlatan ve benim tezime de hem değerli fikirleri hem de yayın önerileri ile destek olan çok kıymetli hocam Prof. Dr. Recep MERİÇ'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Diğer çalışmalarımda olduğu gibi bu çalışmamda da beni yalnız bırakmayan, nümizmatik kaynakları değerlendirmede benden yardımlarını esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Oğuz TEKİN'e sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde epigrafik

kaynakları değerlendirmemde bana yardımcı olan ve 2022 yılında kaybettiğimiz çok değerli hocam Prof. Dr. Hasan MALAY'ı saygı, özlem ve rahmetle burada anmak isterim.

Eşsiz bilgi birikimlerini ve kütüphanelerini benimle paylaşan çok değerli hocalarım, Prof. Dr. Andreas KÜLZER, Prof. Dr. Ayşe Pamir DIETRICH, Prof. Dr. Sevgi Aktüre, Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL, Doç. Dr. Philipp NIEWÖHNER, Doç. Dr. Alexander D. BEIHAMMER ve Dr. Anrey VINOGRADOV'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Trinity College Dublin tarafından 31 Temmuz -11 Ağustos 2017 tarihinde düzenlenen "Uluslararası Bizans Yunancası Yaz Okulu" programına beni bursiyer olarak kabul eden, yaz okulu eğitim sürecinde ve sonrasında benden yardımlarını esirgemeyen çok değerli hocalarım Dr. Anthony HIRST, Dr. Martina CUYPERS ve Dr. Sean MCCRUM'a minnetlerimi sunarım. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi Felsefe bölümündeki Klasik Yunanca derslerine beni misafir olarak kabul eden çok değerli hocam Prof. Dr. Nazile KALAYCI ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesindeki Latince derslerine beni kabul eden çok değerli hocalarım Ümit Fafo TELATAR ve Öğr. Gör. Dr. Rukiye ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Philadelphia ile ilgili yapmış olduğum literatür çalışmasında bana yardımcı olan Aristoteles Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde görevli memur Katerina BRANIOTOU, British School at Athens'te görevli arşiv sorumlusu Amalia G. KAKISSIS, Fransa Ulusal Kütüphanesi'nin müdürü Laurence ENGEL, Sorbon Üniversitesi kütüphane müdürü Olga AYOUB'a ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Koç Üniversitesi Suna Kıraç ve Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi ve diğer üniversitelerin kütüphane çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Saha çalışmasında bana yardımcı olan Manisa Arkeoloji Müzesi'nde görevli arkeolog Koray AYBER, Eren SÜLEK, tarih öğretmenim Mustafa ARIKAN, eniştem Ramazan ŞENKUL'a ve kent ile ilgili fotoğraf arşivlerini benimle paylaşan Manisa İl Kültür Turizm Müdürlüğü personeline çok teşekkür ederim.

Diğer çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmamda da maddi ve manevi yardımlarını benden esirgemeyen değerli aileme, aynı şekilde benden desteğini esirgemeyen, bu zorlu süreçte beni yalnız bırakmayan çok değerli arkadaşlarım; Ceren Yağmur GÜNEŞ, Dr. Onur YAMANER, Hayriye BİLİCİ, Müh. Mustafa GENCÜR, Doç. Dr. Aysun YÜKSEL, Meriç ÖZTÜRK, Dilek ARSLAN ve Öğr. Gör. Tansu ÖZBAYSAL'a çok teşekkür ederim. Son olarak ODTÜ GVO'da birlikte çalıştığım değerli hocalarım Mahir BAKIR, NALAN KILIÇ, Saime ÖZSOY ve diğer meslektaşlarım her birinize ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

BARMAN, Nurcan, *Türk Fetihleri Çağında Philadelphia: Kendine Özgü Bir Bizans Taşra Kenti (11-14 Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Ankara, 2024.

Philadelphia¹, Türk fetihleri çağında, yani 11. yüzyılın son çeyreğinden 14. yüzyılın sonlarına kadar, bölgedeki gücünü ve bağımsızlığını koruyan, bir başka ifadeyle Türklere karşı en uzun süre direnç gösteren ünik bir Bizans kentidir. Siyasi ve askerî açıdan dönemin bölgedeki en güçlü kenti olarak karşımıza çıkan Philadelphia bu gücünü bazen bağlı olduğu Bizans İmparatorluğu'na karşı sergilediği tavır ve tutumlarla da gösterirdi. Özellikle merkezi otoritenin zayıfladığı, siyasi ve ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde merkezi yönetime karşı çıkardığı isyanlarla ve elde ettiği başarılarla dikkat çekmektedir. Bu başarı bazen yarı özerk bir statü elde ederek bölgedeki diğer kentlerden farklı bir sivil idare ortaya koymasıyla da kendini göstermiştir. Bütün bu başarıların veya farklılığın arkasında yatan pek çok sebepten bahsetmek mümkündür. Her şeyden önce kentin oldukça prestijli bir geçmişi vardı. Gerek kuruluşundan itibaren gerekse Hristiyanlık döneminde pek çok başarıya imza atmıştı. Coğrafi konumunun kendisine sağladığı imkanlardan fazlasıyla yararlanan kent bölgenin en önemli ekonomik güçlerinden biri haline gelmişti. Devlet denetiminde olan ipekli dokuma endüstrisinde faaliyet göstermeyi başaran önemli Bizans kentlerinden biri olmuştu. Ayrıca diğer endüstriyel üretimlerde, tarımda ve ticaretle de parlak bir performans sergilemişti. Bizans taşra kentleri arasında kendine özgü niteliğe kavuşmasında bu ekonomik potansiyelin rolü büyüktür. Ama şehrin zaman içerisinde ara ara sahip olduğu karizmatik liderler sayesinde oluşturduğu idari gelenek, belki daha da önemlisi prestijli dinsel kimliği onu ayrıcalıklı kılan diğer yanlarını oluşturuyordu. Şehir daha Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren önemli bir dinsel merkez, Hristiyan hacıların uğrak yerlerinden biri haline gelmişti. Zira Hristiyanların kutsal kitabında adından övgüyle söz edilen nadir kentlerden biriydi. İşte bu güçlü dinsel kimliği sayesinde ki şehir Osmanlı egemenliğine girdiği dönemde dahi Hristiyan kimliğini korumuş ve en fazla gayrimüslimin yaşadığı şehirlerden biri olmuştur. Yine kentte inşa edilen görkemli dini yapılar ve güçlü savunma binalarıyla da çağdaşı diğer bölge kentlerinden farklılaşmıştır.

Philadelphia şehrini diğer Bizans taşra kentlerinden farklılaştıran bütün bu yönleriyle ele alan bu tezde öncelikle coğrafyanın ve tarihsel mirasının ona kattıkları üzerinde durulmuş, akabinde zaman içerisinde

¹ Ele aldığımız yüzyıllar arasında Kilikya ve Suriye'nin güneybatısında "Philadelphia" olarak adlandırılan başka antik kentler de bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Philadelphia Lydia Bölgesi'ndeki Philadelphia'dır. Ayrıca Lydia Bölgesinde bulunan ve Yedi Kilise' den biri olan Philadelphia kentinin ismini korumak ve yaşatmak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Pensilvanya Eyaleti'nde bulunan bir şehre verilmiştir. Klaudios Ptolemaios, *The Geography*, s. 120-127; David Maige, *Roman Rule in Asia Minor to The End of The Third Century After Christ*, Cilt 1, Princeton University Press, New Jersey, 1950, s. 550; Arnold H. M. Jones ve Michel A. Yonah, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, at the Clarendon Press, Oxford, 1971, s. 195-232; Anna G. Edmonds, *Anatolia and Its Biblical Visionaries*, Archaeology and Art Publications, İstanbul, 2002, s. 127-128.

oluşturduğu idari gelenek ve bu geleneğin diğer Bizans taşra yönetimiyle ilintisi veya farklılığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu arada şehrin kendine özgünlüğünü büyük ölçüde borçlu olduğu dinsel kimliği ve bu kimliğin inşa süreci de olabildiğince detaylı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bizans Devleti, Philadelphia, Bizans Taşra Kenti, Bizans taşra idaresi, Hristiyanlık, Bizans taşra ekonomisi.

ABSTRACT

BARMAN, Nurcan, *Philadelphia in the Age of Turkish Conquest: A Unique Byzantine Provincial City (11th-14th Centuries)*, PhD Thesis, Ankara, 2024.

Philadelphia² is a Byzantine city that maintained its power and independence in the region from the last quarter of the 11th century until the end of the 14th century. In other words, it was the Byzantine city that showed the longest resistance against the Turks. Philadelphia, which was the most powerful city in the region in terms of political and military power, sometimes demonstrated this power with the attitudes and behaviors it displayed against the Byzantine Empire to which it was affiliated. Especially in periods of weakening central authority and political and economic crises, it attracts attention with its rebellions against the central government and the successes it achieved. This success sometimes manifested itself in a semi-autonomous status and a civil administration different from other cities in the region. It is possible to mention many reasons behind all these successes or differences. First of all, the city had a very prestigious past. It had achieved many successes both from its foundation and during the Christian era. Taking full advantage of the opportunities provided by its geographical location, the city had become one of the most important economic powers of the region. It was one of the most important Byzantine cities to operate in the state-controlled silk weaving industry. It also excelled in other industrial production, agriculture and trade. This economic potential played a major role in its distinctive character among Byzantine provincial cities. But other aspects of the city's distinctiveness were the administrative tradition it had built up over time, thanks to its charismatic leaders, and, perhaps more importantly, its prestigious religious identity. Already in the early Christian era, the city had become an important religious center and a popular destination for Christian pilgrims. It was one of the few cities mentioned with praise in the Christian holy book. Thanks to this strong religious identity, the city maintained its Christian identity even when it came under Ottoman rule and became one of the cities with the highest number of non-Muslims. It was also differentiated from other contemporary cities in the region by the magnificent religious buildings and strong defense structures built in the city.

In this thesis, which deals with all these aspects that differentiate the city of Philadelphia from other Byzantine provincial cities, first of all, the contributions of its geography and historical heritage are emphasized, and then the administrative tradition it has formed over time and its relation or difference with

² There are other ancient cities called "Philadelphia" in Cilicia and southwestern Syria between the centuries we have analyzed. Philadelphia, which is the subject of our study, is Philadelphia in the Lydia Region. In addition, the name of Philadelphia, one of the Seven Churches in the Lydia Region, was given to a city in the State of Pennsylvania in the United States of America in order to protect and preserve the name of the city. Klaudios Ptolemy, *The Geography*, pp. 120-127; David Maige, *Roman Rule in Asia Minor to The End of The Third Century After Christ*, Volume 1, Princeton University Press, New Jersey, 1950, p. 550; Arnold H. M. Jones and Michel A. Yonah, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, at the Clarendon Press, Oxford, 1971, pp. 195-232; Anna G. Edmonds, *Anatolia and Its Biblical Visionaries*, Archaeology and Art Publications, Istanbul, 2002, pp. 127-128.

other Byzantine provincial administrations are tried to be examined. In the meantime, the religious identity of the city, to which the city owes its uniqueness to a great extent, and the construction process of this identity have also been analyzed in as much detail as possible.

Keywords

Byzantine State, Philadelphia, Byzantine provincial city, Byzantine provincial administration, Christianity, Byzantine provincial economy.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: COĞRAFYANIN KATKISI VE TARİHSEL MİRAS.....	26
1. 1. PHILADELPHIA’NIN COĞRAFİ KONUMU VE İKLİMİ.....	27
1. 2. PHILADELPHIA KENTİNİN KURULUŞ VE GELİŞİMİ.....	35
2. BÖLÜM: EKONOMİK POTANSİYEL.....	51
2. 1. PHILADELPHIA’DA ENDÜSTRİYEL ÜRETİM.....	52
2. 2. TİCARET ALANLARI.....	62
2. 3. PAZAR YERLERİ VE PANAYIRLAR.....	66
3. BÖLÜM: KENDİNE ÖZGÜ YEREL YÖNETİM GELENEĞİ.....	74
3. 1. MERKEZİ OTORİTENİN TAYİN ETTİĞİ YÖNETİCİLER.....	80

3. 2. KENTİN ÖZEL KOŞULLARDA ORTAYA ÇIKARDIĞI LİDERLER.....	93
3. 3. KENT YÖNETİCİLERİNİN DİPLOMATİK MİSYONLARI.....	103
4. BÖLÜM: GÜÇLÜ BİR DİNSEL KİMLİK.....	113
4. 1. HAVARİLER VE AZİZLER ŞEHİRİ PHILADELPHIA.....	114
4. 2. PHILADELPHIA KİLİSESİ.....	118
4. 3. KUTSAL MEKANLAR.....	127
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA.....	153
EK 1. TABLO	190
EK 2. ORJİNALLİK RAPORU.....	192
EK 3. ETİK KURUL/KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	194

KISALTMALAR DİZİNİ

AKAR	Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi
BSA	British School at Athens
BSHAR	Académie Roumaine Bulletin de la Section Historique
BMGS	Byzantine and Modern Greek Studies
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DOP	Dumbarton Oaks Papers
Ed.	Editör
GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies
Haz.	Hazırlayan
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
JÖP	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MBUD	Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
ODB	The Oxford Dictionary of Byzantium.
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

OUP	Oxford University Press
SAD	Sosyoloji Araştırmaları Dergisi
STD	Sanat Tarihi Dergisi
StudClas	Studii Clasice
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
YKY	Yapı Kredi Yayınları
vb	ve benzeri
vd	ve diğeri
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

GİRİŞ

“Bütün yeryüzü Türklere boyun eğmiş bulunduğu halde! sadece Philadelphia kara bulutlarla çevrilmiş olarak gökte yıldız gibi parlıyordu.”³

Mikhael Doukas (1400 -1462?)

Malazgirt savaşından sonra hızla Anadolu'ya yayılan Türkler bölgedeki Bizans egemenliğini büyük ölçüde sona erdirmişlerdi. Haçlı seferleri Türkleri kıyı bölgelerinden, özellikle de Batı Anadolu'dan iç bölgelere çekilmeye zorlasa da Türklerin uçlara yayılma eğilimi son bulmamıştır. Özellikle Bizans başkentinin 1261'de yeniden İstanbul'a taşınması ve Nikea (İznik) merkezli Bizans Rum devletinin Batı Anadolu'da oluşturduğu güçlü savunmanın da zayıflamasıyla bu eğilim hız kazanmış, 13. yüzyılın sonlarına doğru pek çok Bizans şehri Türklerin eline geçmişti. Bu süreçte yukarıda Mikhael Doukas'tan yapılan alıntıda da vurgulandığı gibi sadece bir şehir, Philadelphia güçlü bir direniş göstermiş ve 1390 yılında Yıldırım Bayezid tarafından fethedilinceye kadar varlığını sürdürmüştür. Yine Türklerin egemenliğine giren Bizans şehirlerinde Müslüman nüfusun hızla arttığı ve Hristiyan nüfusun azaldığı gözlenirken, Philadelphia kendi dini kimliğini koruması ve en fazla Hristiyan nüfusa ev sahipliği yapması bakımından da farklı bir özellik göstermiştir. İşte bu tez Philadelphia'ya muadil hatta daha köklü bir geçmişe ve büyüklüğe sahip diğer bölge şehirleri karşısında farklı bir tarihsel geçmiş sağlayan koşulların neler olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Bu koşulları Philadelphia'nın coğrafi ve stratejik konumunda ve tarihsel geçmişinde aramak yanlış olmayacaktır. Kentin sahip olduğu ekonomik potansiyel, kendine özgü sivil idaresi ve dinsel prestiji onu diğer şehirlerden farklılaştıran özellikler olarak dikkat çeker.

Philadelphia'yı farklı kılan en önemli özelliklerinden biri coğrafi diğeri ise stratejik konumudur. Tmolos Dağlarının (Bozdağlar) eteklerinde ve Hermos (Gediz) grabeninin doğusunda yer alan kent, Kogomos Vadi oluşu ve Katacecaumene (“yanık ülke”) sınırları

³ Mikhael Doukas, *Tarih: Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 10.

içindedir. Bu nedenle de kent delta ve volkanik ovalar sayesinde çok verimli topraklara sahiptir. Ayrıca şehrin önemli yol ağlarına hâkim üç tepe üzerinde kurulması ona stratejik üstünlük, ticari açıdan da önemli imkanlar sağlamıştır. Bu konumu sayesinde şehir kuruluşundan (Pergamon Kralı II. Attalos döneminde MÖ.160-138) itibaren önemli bir askeri üs ve ileri karakol olarak faaliyet göstermiş, tarihsel süreçte bağlı olduğu devletlerin sınırlarının korunmasında ve savunulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Şehrin bu konumu ona dini ve kültürel öğelerin yayılmasında önemli bir kavşak noktası olma özelliği de katmıştır. Mesela, Helen kültürünün bölgeye hâkim olmasında Philadelphia'nın öncülük ettiği kabul edilir. Yine şehrin önemli bir misyonerlik merkezi olması da bu konumu sayesinde olmalıdır. Şehrin kültürel anlamda sahip olduğu bu köklü miras Türklere karşı direnişte en önemli etkenlerden biri olmalıdır. Nitekim, Osmanlı egemenliğine girdiği dönemde dahi uzun süre dini ve kültürel kimliğini korumayı başarmıştır.

Kenti ayrıcalıklı kılan bir başka yanı da sahip olduğu ekonomik potansiyeldi. Özellikle tekstil şehrin ekonomik hayatında önemli bir yere sahipti. Kent bu alandaki faaliyetlerine antik dönemde başlamış ve zaman içinde de bu sektörde çok gelişmiş ve ilerlemiştir. Philadelphia'daki tekstil atölyelerinde birçok farklı tekstil ürünü imal edilmiş ve ticareti yapılmıştır. Bu bağlamda şehir devlet kontrolü altında üretilen ipekli kumaş imalatı yapan sınırlı sayıdaki kentler arasına girmeyi başarmıştır. Benzer şekilde kentte dini yapılarda kullanılan kaliteli altın sırma ve iplik işlemeli litürjik örtüler ve günlük hayatta kullanılan pamuklu ve keten kumaşlardan kıyafet ve ev tekstil ürünleri ile de ünlü bir kent olmuştur. Bunlara ek olarak kentte bulunan atölyelerde Bizans ordusu için yünlü kıyafetler, battaniyeler ve çeşitli kumaşlardan flamalar ve bayraklar dokunmuştur. Kentin en belirgin ve dikkat çekici ekonomik faaliyetlerinden bir diğeri ise dericiliktir. Kent bu alanda oldukça gelişmiş ve yerel ayakkabı üretim merkezi haline gelmiştir.⁴

Ekonomik faaliyetlere ek olarak, kent elverişli iklimi ve verimli toprakları sayesinde hem tarım hem de hayvancılık alanında faaliyet göstermiş, özellikle üzüm, şarap ve bal

⁴ II. Theodoros Lascaris, "Theodori Lascaris de Naturali Comnuione", *Patrologiae Curus Completus*, Ed. Jacques Paul Migne, Paris 1887, s. 1345; Peter Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, New York, 2011, s. 186; Constantine Porphyrogenitus, *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, Çev. John Haldon, Verlag, Wien, 1990, s. 103.

üretiminde önde gelen şehirlerden biri olmuştur. Philadelphia'nın önemli ticaret yollarına hâkim konumda olması, sahip olduğu hammadde potansiyeli ve söz konusu ekonomik faaliyetleri onu, yerel ve uluslararası ticaretin yürütüldüğü önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Bu bağlamda şehir merkezi veya yakın çevresinde yerli ve yabancı tüccarlar tarafından çok ilgi gören hem ulusal hem de uluslararası panayırlar, pazarlar kurulmuştur. Şehir sahip olduğu bu ekonomik potansiyelle uzun süre bağımsızlığını korumayı başardığı gibi, Osmanlı egemenliğine girdiği dönemde de bu ekonomik potansiyelini uzun süre devam ettirmiştir.⁵

Kent kendine özgü sivil idaresiyle de dikkat çeker. Çoğu zaman Bizans ordusunun önemli komutanları, hanedan ailesine mensup kişiler, yerel aristokratlar ve zaman zaman da kentin metropolitleri gibi karizmatik liderler şehri yönetmişlerdir. Hatta bazı dönemlerde kent yöneticilerinin aynı zamanda bağlı oldukları *thema*'nın da yöneticisi oldukları görülmüştür. Ayrıca Philadelphia kökenli Angelos ailesinin mensupları bir dönem (1185-1204) ülkeyi de yönetmişlerdir. Bütün bu özelliklerin kentin askeri anlamda gelişmesine hatta Bizans Devleti'nin önemli askeri üslerinden biri olmasına, doğal olarak da savunmasına önemli katkılar sunduğu rahatlıkla söylenebilir. Kentin sivil idaresinde dikkat çeken bir diğer nokta ise merkezi hükümetin kentin yakın çevresi veya diğer bölgelerle yaşadığı sorunlarda sorunu çözmesi ya da ara bulucu olarak Philadelphia'nın yöneticilerini görevlendirmesidir. Kent yöneticilerine bu görevin verilmesinin temel nedeni ise bürokrasiyi ve diğer dilleri özellikle de Türkçeyi iyi bilmeleridir.⁶

Kent yönetiminde öne çıkan diğer bir önemli nokta da kent yöneticileri ve yerel aristokratların şehirde otonom bir yönetim kurmak istemeleridir. Bu bağlamda kentin aristokrat ailelerinden birisine mensup olan Theodore Mankaphas (1188-1206) merkezi hükümete karşı isyan ederek kentin yönetimini ele geçirmiş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. Üstelik Theodore Mankaphas kendi adına sikke de bastırmıştır. Merkezi

⁵ Theodori Lascaris II. de Naturalli Communione, s. 1348; BOA. ML. VRD. TMT., d., Gömlek No: 1427; BOA. ML.VRD.TMT., d., Gömlek No: 409.

⁶ Mikhael Doukas, *Tarih: Anadolu ve Rumeli...*, s. 108-109; Ioannes Kantakuzenos, *Geschichte, Ziteiter Teil (Buch I)*, Çev. S Georgios Fatouros ve Tilman Krischer, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1982, s. 264-265.

hükümet bir süre sonra şehri kontrol altına almıştır. Ancak, kent yöneticileri merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde merkezden bağımsız hareket etmişler ve 14. yüzyılda kent yarı özerk bir bölge statüsü elde etmiştir. Kent bu statüsünü Osmanlı Devleti tarafından fethedilinceye (1390) kadar sürdürmüştür. Şehir yönetiminin bir diğer farklı özelliği de metropolitlerinin özellikle Türklerin kenti kuşatma altına aldıkları dönemlerde kentin idari liderliği üstlenmeleridir. Söz konusu metropolitler, kuşatma anında moral ve motivasyonunu yükselterek halkın kuşatmaya karşı hem direnmelerini hem de topyekûn mücadele etmelerini sağlamışlardır. Philadelphia'nın bölgedeki en güçlü kentlerden biri olmasında bu sivil idarenin önemli rolü olduğu açıktır.

Kentin bir diğer ayırt edici özelliği de dinsel geçmişi ve kimliğidir. İncil'de adı geçen yedi kiliseden biri Philadelphia Kilisesi'dir ve söz konusu kiliseler içerisinde övgüye nail olan iki kiliseden biridir. Üstelik kent, Hristiyan dünyasının önemli hac merkezleri arasındadır. Bu bağlamda Philadelphia Hristiyanlığı erken dönemde benimsemiş ve çevresindeki bölgelerde de bu inancın yayılmasına önderlik etmiştir. Bu süreçte Philadelphia Kilisesi etkin bir rol üstlenmiş zaman içinde de Bizans'ın güçlü ve önemli kiliseleri arasında yer almıştır. Gücünü giderek artıran Philadelphia Kilisesi, merkezi kilisenin kararlarına birçok kez karşı çıkmış ve kendi kararlarını uygulamış, dahası Vatikan ile yakın ilişkiler yürütmüştür. Örneğin şehir 1352 yılında Türkler tarafından kuşatıldığında Papa VI. Clement'ten yardım istemiştir.⁷ Bununla birlikte kent Osmanlı egemenliğine girdiği dönemde bile kilise, gücünü korumuş ve faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu açıdan Osmanlı egemenliği altında bulunan kentler arasında en fazla gayrimüslim nüfusun yaşadığı kentlerden biri olmuştur.⁸ Bu bağlamda Philadelphia Metropolitliği, Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüş ve daha sonra bu metropolitliğin merkezi 1951 yılından sonra Philadelphialı göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Venedik'e taşınmıştır.⁹ Sonuçta, kurulduğu bölgede uzun yıllar etkin bir şekilde faaliyet gösteren

⁷ Elizabeth A. Zachariadou, "Note sur l'article de Matoula Couroupou," *Geographica Byzantina*, Ed. Helene Ahrweiler, Ouvrage Publie avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1981, s. 78-80.

⁸ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative Statistique, et Raisonnée de Chague Province de l'Asie Mineure*, Ernest Leroux Paris, 1894, s. 573-576; Emile Le Camus, *Voyage aux Sept Églises de l'Apocalypse*, Libr.Sanard et Derangeon, Paris, 1896, s. 208-210; Ertan Gökmen, "XIX Ortalarında Alaşehir", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 1, 2010, s. 197-199.

⁹ Kiminas, Demetrius, *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarchy Catalogs*, Cilt 1, The Borgo Press, California, 2009, s. 90.

Philadelphia kilisesi sayesinde kent halkı, Hristiyan kimliğini koruyabilmiştir. Philadelphia'ya özgü bütün bu özellikler onu diğer kentlerden farklılaştırdığı gibi Türkler karşısında daha uzun süre direnmesine ve kültürel kimliğini muhafaza etmesinde önemli rol oynamış olmalıdır. Tez, kentin ayırt edici bu niteliklerini detaylı bir şekilde ele almayı ve bunların özellikle kentin 11-14. yüzyıllardaki tarihsel gelişimine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Kent olgusu oldukça kapsamlı bir konudur. Çünkü kentler tarihsel süreçte toplumların politik, ekonomik, kültürel, dini ve sosyal gelişimlerine ayna tutmuştur. Ayrıca bir kentin kimliğinin şekillenmesi uzun zaman almakta ve bu oluşumda kentin; halkı, kültürel değerleri, coğrafyası ve mimarisiyle birlikte ilk yerleşiminden günümüze kadar geçirdiği evreleri rol oynamaktadır. Bu yönleriyle kentler uygarlık tarihinin belleğidir.¹⁰ Ele aldığımız Philadelphia kenti de Helenistik Dönem 'den, Orta Çağ'a kadar uzanan evreye sahiptir. Günümüzdeki Alaşehir, bu kentin kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Köklü bir geçmişe sahip olan kent sosyal, siyasi ve kültür tarihi açısından birçok önemli bilgiyi bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle de bu tez, bütüncül yaklaşım çerçevesinde tasarlanmaya çalışılmıştır. Zira çalışmanın hedeflerinden biri kenti bütün yönleriyle ortaya koymaktır. Bu bağlamda kentin; coğrafi, siyasi, sosyal, kültürel ve dini yapısı birbiriyle ilintili olarak bütüncül bir yaklaşım ile değerlendirilmiş ve böylelikle kentin zengin arka planı; coğrafya, arkeoloji, epigrafi, tarih, teoloji, sosyoloji, nümizmatik ve mimari gibi farklı disiplinlerle tartışılmaya çalışılmıştır.

Diğer taraftan çalışma alanı bir kent olduğu için şehir tarihi alanındaki yaklaşımlardan da yararlanılmıştır. Örneğin Lewis Mumford'un, "*Her kuşak kendi biyografisini, inşa ettiği yapılarla yazar*" anlayışından yola çıkıp, bir kentteki yapıların, toplumun yaşamının ve ruhunun kaydı olduğu teorisi göz önünde tutulmuştur.¹¹ Bu yaklaşımdan hareketle tezin konu başlıkları ilintili oldukları mekanlar ile birlikte ele alınarak, kentin mekanları

¹⁰ Nilüfer Negiz, "Kentlerin Tarihsel Sürdürülebilirliğinde Kültürel Miras: Önemi ve Değeri Üzerine Düşünmek", *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2017, s. 159; Selin Turan ve Özge Y. Çoşkun, "Meydanlardaki İsim Değişikliklerinin Kent Belleğine Etkisi: Ankara Örneği", *MBUD*, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s. 57.

¹¹ Donald L. Miller, "Lewis Mumford: Urban Historian, Urban Visionary", *Jornal of Urban History*, Cilt 18, Sayı 3, 1992, s. 281; Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, 2007, İstanbul, s. 684.

hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 11. ve 14.yüzyıllar arasındaki Philadelphia toplumunu ve şehir dokusunu oluşturan temel dinamikleri daha iyi bir şekilde ortaya koymak amacıyla tezin birçok bölümünde karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem iki farklı biçimde uygulanmıştır. İlkinde, Meropi Anastassiadou'nun ifade ettiği şekilde “*kentin iki resmi yan yana konarak, kentin önceki ve sonraki durumu değerlendirilir*” yaklaşımına uyulmuş¹² ve bu sayede kentin geçirdiği aşamalar izlenmiştir. İkinci karşılaştırma yönteminde ise Philadelphia, yakın çevresindeki yerleşimler ile karşılaştırılarak diğer kentlerden ayrılan özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntem kentin coğrafi ve stratejik konumunun işlendiği, özellikle de bölgenin topografyasına göre şekillenen Philadelphia'nın ve çevresindeki şehirlerin kentsel örgütlenmesinin işlendiği bölümde kullanılmıştır. Ancak çalışmanın yeterli veri elde edilemeyen bazı alt başlıkları için, “geriye dönük hüküm verme/teori üretme” (*retrodiction*) yöntemi benimsenmiştir.¹³ Özellikle kentin ekonomisi ve dini yapısının incelendiği bölümlerde uygulanan bu yöntem kapsamında Osmanlı arşiv kayıtları, yayınlanmış patrikhane beratları, seyahatnameler, kent ile ilgili ikonografik belgeler (fotoğraflar, planlar, gravürler vb.) incelenmiştir. Ayrıca çalışmanın genelinde ve ağırlıklı olarak da üçüncü bölümde doküman analizi yönetimi kullanılmış ve böylelikle şehirle ilgili dokümanlar detaylı bir şekilde incelenerek değerlendirilmiştir.¹⁴ Buna ilaveten kent ile ilgili arkeolojik verileri tespit etmek için kazı, sondaj raporları ve yüzey araştırma sonuçları tetkik edilmiştir. Son olarak da Philadelphia'nın tarihi kalıntılarının bulunduğu Alaşehir'e bir araştırma gezisi düzenlenmiş ve Manisa Arkeoloji Müzesi'nin 2020 (10- 20 Mart arasında) yılında kentte bulunan antik tiyatroda yapmış olduğu temizlik çalışmasına iştirak edilmiştir. Bu sayede kentin bulunduğu coğrafya ve tarihi kalıntılar incelenmiştir.

¹² Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik*, Haz. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 14.

¹³ Lindsay Bertram Yeates, *Thought Experimentation: A Cognitive Approach*, the School of History and Philosophy of Science, University of New South Wales, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 105-106; Hasan Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Phoenix, Ankara, 2016, s. 213.

¹⁴ Glenn A. Bowen, “Document Analysis as a Qualitative Research Method” *Qualitative Research Journal*, Cilt 9, Sayı 2, 2009, s. 28-40.

Yapılan literatür taramasında Philadelphia'yı doğrudan konu alan bazı çalışmalar tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Ernst Curtis "Philadelphiea, Nachtrag zu den Beiträgen zur Geschichte und Topographie Kleinasien" adlı çalışmasıdır. Ernst Curtis ve Carl Humann tarafından kentte 1870'li yıllarda yapılmış topografik araştırma sonucunda Carl Humann kent ve çevresinin haritasını hazırlamış, Ernst Curtis ise kentte bulunan tarihi yapıların yer tespitini yapmış ve kentin planını bu harita üzerine çizmiştir.¹⁵ İkincisi Recep Akıncı'nın 1949 yılında kaleme aldığı *Eski Philadelphia Bugünkü Alaşehir* adlı eseridir. Akıncı kentin tarihi mimari eserleri, 1940 yıllarındaki kentin idari, ekonomik, sosyal yapısı ve kentte bulunan kamu binaları hakkında bilgi vermiştir.¹⁶ Üçüncü çalışma, Peter Schreiner'in "Zur Geschichte Philadelphias in 14 Jahrhundert (1293-1390)" adlı makalesidir. Peter Schreiner, çalışmasında kentin 14. yüzyıldaki durumunu kapsamlı bir şekilde ele almıştır.¹⁷ Dördüncüsü ise Hélène Ahrweiler'in çalışmalarıdır. Bunlar *La région de Philadelphie, au XIVe siècle (1290-1390)* adlı makale ve yazarın editörlüğünü üstlendiği *Philadelphie et Autres Etudes* adlı çalışmadır. Bu çalışmada on bir makale yer alır. Bu çalışmanın birinci bölümünde bulunan altı makale doğrudan kenti konu edinir. Kenti konu edinen bu makaleler sırasıyla; Hélène Ahrweiler, "Philadelphie et Thessalonique au XIVe siècle: à propos de Jean Monomaque", Irène Beldiceanu Steinherr, "Notes pour l'histoire d'Alaşehir (Philadelphie) au XIVe siècle", Jean Claude Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle de dissidence, 1182-1206", Paul Lemerle, "Philadelphie et l'émirat d'Aydin", Pierre Nasturel "Recherches sur le Testament de Maxime de Skoteinè (1247)," Annie Pralong, "Les remparts de Philadelphie"dir. Bu makalelerde kentin farklı dönemleri ele alınarak kentin, siyasi, dini, ekonomik yapısı ve tarihi kalıntıları incelenmiştir.¹⁸ Beşinci çalışma da Nicol M. Donald, "Philadelphia and

¹⁵ Ernst Curtius, "Philadelphiea, Nachtrag zu den Beiträgen zur Geschichte und Topographie Kleinasien" *Aus den Abhandlungen der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Tafel VIII, 1872, s. 93-95

¹⁶ Recep Akıncı, *Eski Philadelphia Bugünkü Alaşehir*, İzmir, 1949, s. 11-27.

¹⁷ Peter Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias in 14 Jahrhundert (1293-1390)" *Orientalia Christiana Periodica*, Cilt 35, 1969, s. 375-431.

¹⁸ Helene, Ahrweiler, "La région de Philadelphie, au XIVe siècle (1290-1390", *Dernier bastion de l'Hellénisme en Asie Mineure*, *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Cilt 127, Sayı, 1, 1983, s. 175- 197; Hélène Ahrweiler, *Philadelphie et Autres Etudes*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1984; Jean Claude Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle de dissidence, 1182-1206", *Philadelphie et Autres Etudes*, Publications de la Sorbonne, 1984; s. 39-54; Paul Lemerle, "L'émirat d' Aydin", *Philadelphie et Autres Etudes*, Publications de la Sorbonne, 1984, s. 55-67.

Targaris Family” başlıklı makalesidir. Nicol M. Donald çalışmasında, 14. yüzyılda kent yönetiminde bulunan Targaris ailesine mensup kişileri ele almıştır.¹⁹ Ümran O. Karahan’ın, “Philadelphia (Alaşehir)” ve Ömer Güngörmüş ve Hüseyin Üreten, “Antik Lydia Bölgesinde Bir Kent ve Neokorosluğu: Philadelphia”, adlı makalesini de bunlara ilave edebiliriz. Söz konusu çalışmada kentin Helenistik ve Roma dönemi kaynaklarında nasıl ele alındığı incelenmiştir. İkincisinde ise İmparator Caracalla zamanında (198-211/217) şehre verilen *neokoros* ünvanı değerlendirilmiştir.²⁰ Bu çalışmalara ek olarak, kentin bulunduğu bölgeyi kapsamlı bir şekilde ele alan, kent ve çevresi hakkında da önemli bilgiler sunan Recep Meriç’in *Hermus (Gediz) Valley in Western Turkey Result of an Archaeological and Historical Survey* adlı çalışması da belirtilebilir.²¹

Bu eserlerin dışında Philadelphia ile ilgili dört monografik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, sanat tarihi ve arkeoloji ana bilim dalları tarafından hazırlanmıştır. Bunlardan ilki Rana Modjtchedi’nin hazırladığı basılmamış yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada kentte bulunan Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine ait mimari eserlerin bir kataloğu çıkartılmıştır. İkinci çalışma ise Abdullah K. Sonkaya’nın basılmamış yüksek lisans çalışmasıdır. Söz konusu tezde kent ile ilgili Manisa Arkeoloji Müzesi’nin koleksiyonunda yer alan Helenistik ve Roma dönemine ait steller, adak kabartmaları, portreler, heykeller incelenmiştir. Üçüncü çalışma Cahit Doğan’ın basılmamış yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada kent ile ilgili Helenistik ve Roma dönemine ait sikkeler incelenmiştir. Sonuncusu ise Orçun Erdoğan’ın kentin orta çağa ait tarihi kalıntılarını katalogladığı basılmamış yüksek lisans tezidir.²² Kent ile ilgili kazı ve yüzey araştırmaları

¹⁹ Nicol M. Donald, “Philadelphia and Targaris Family”, *Studies in Late Byzantine History and Prosography*, Variorum Reprints, London, 1986, s. 9-17.

²⁰ Ümran O. Karahan, Philadelphia (Alaşehir), *Journal of Current Researches on Social Sciences*, Cilt 7, Sayı 2, 2017, s. 163-172; Ömer Güngörmüş ve Hüseyin Üreten, “Antik Lydia Bölgesinde Bir Kent ve Neokorosluğu: Philadelphia”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 2017, s. 97-109.

²¹ Recep Meriç, *Hermus (Gediz) Valley in Western Turkey Result of an Archaeological and Historical Survey*, Ege Yayınları, İstanbul, 2018, s. 144-149.

²² Rana Modjtchedi, *Alaşehir’de Mimari Mirasın Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988, s. 7-18; Abdullah K. Sonkaya, *Manisa Müzesi’ndeki Philadelphia (Alaşehir) Heykeltıraşlık Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008 s. 13-18; Cahit Doğan, *Philadelphia Sikkeleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2010, s. 56-60; Orçun

ise Recep Meriç ve Ali Yalçın Tavukçu ve ekibinin hazırlamış olduğu raporlardır.²³ Kenti konu alan bildiri metinleri ise İnci Türkoğlu tarafından *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi* ve *Manisa: Akademik Araştırmalar Işığında Sempozyumu*'nda sunulan bildiri metni ve *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi, Kültürü, Ekonomisi Sempozyumunda* Mehmet Yağcı ve Ali Genç tarafından sunulan bildirilerdir.²⁴ Tez, bu araştırmalardan da beslenmiştir. Görüldüğü üzere Philadelphia önemine nispetle üzerinde az çalışma yapılan daha da önemlisi diğer kentlerden farklılığı yeterince vurgulanmayan bir Bizans kenti olarak kalmıştır. Üstelik Philadelphia ile ilgili yapılan çalışmalar konu çeşitliliği açısından da kısıtlıdır. Kentin tarihine farklı açılardan ı ışık tutabilmek için çok daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu noktadan hareketle bu tez çalışması, söz konusu araştırmacıların kısmen üzerinde durduğu ya da hiç ele almadıkları konuları tartışarak Philadelphia'nın aydınlatılmayı bekleyen tarihinin bir bölümüne odaklanmayı hedeflemektedir.

Ancak bu çalışma tam anlamıyla bitmiş, eksiksiz bir çalışma değildir ki bu durumun nedenleri çalışmanın önündeki engeller kısmında açıklanmıştır. Her şeye rağmen araştırmaların birbirinden beslenerek ilerlediği savından yola çıkarak çalışmamızın gelecekte yapılacak araştırmalara önemli bir zemin hazırlayacağı umulmaktadır.

Erdoğan *Ortaçağda Philadelphia/ Alaşehir*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dal, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2013, s. 23-35.

²³ Recep Meriç, "1985 yılı Alaşehir Kazı Çalışmaları", *VIII Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara 1986, s. 259; Recep Meriç, "1986 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara, 1987, s. 243; Recep Meriç, "1987 Yılı Alaşehir Kazısı", *X Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1988, s. 157; Recep Meriç, "1988 Yılı Alaşehir Kazısı", *X Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt. 1, Ankara, 1990, s. 179, Recep Meriç, "1990 Yılı Alaşehir Kazısı", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt. 1, Ankara, 1991, s. 227; Ali Y. Tavukçu A., vd. "Alaşehir Philadelphia Araştırmaları" *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, Gaziantep, 2014, s. 301.

²⁴ İnci Türkoğlu, "Philadelphia in Lydia", Ed. Necmi Uyanık vd., *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi*, Nobel Bilim, 2017, s. 549-561; İnci Türkoğlu, "Lydia Philadelphia'sı (Alaşehir) Sikkelerinde Dionysos ve Üzüm İkonografisi", *Manisa: Akademik Araştırmalar Işığında*, Ed. Alpay Bizbirlik vd., Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, s. 306-323; Mehmet Yağcı "Bizans'ın Anadolu'daki Son Kalesi: Philadelphia (XI-XIV. Yüzyıllar)", Ed. Muzaffer Tepekaya ve Zafer Atar, *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi, Kültürü, Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2018, s. 83-104; Ali Genç "Bizans İmparatorluğu Döneminde Philadelphia Alaşehir (IV-XI. Yüzyıl)", Edd. Muzaffer Tepekaya ve Zafer Atar, *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi, Kültürü, Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2018, s. 141-150.

Tezin temel kaynakları dört gruba ayrılmaktadır. İlk grup; Antik ve Orta Çağ yazarlarına ait edebi eserlerdir. İkinci grup teolojik belgelerdir. Üçüncüsü arşiv kayıtları, dördüncüsü ise arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik belgelerdir. Bu temel kaynaklar dışında seyahatnameler de kent ile ilgili önemli boşlukların doldurulmasında değerlendirilmiştir.

Geçmiş prehistorik dönemlere kadar giden Philadelphia'nın bir kent olarak kuruluşu Helenistik dönemde gerçekleşmiştir. Bu nedenle kent ile ilgili bilgi aktaran yazarlar antik dönemden itibaren incelenmiştir.²⁵ Bu eserlerden kentin kuruluşu, gelişim aşaması, tarihsel coğrafyası, erken dönemdeki politik, dini, sosyal, ekonomik yapısı gibi konular şekillendirilmiştir. Çalışmanın zamansal sınırlaması 11. ve 14. yüzyıllar arasındır. Bu dönemde ve daha sonraki dönemlerde yaşamış olan Bizanslı, Selçuklu, Katalan, Haçlı, Süryani ve Osmanlı yazarları kent ile ilgili önemli bilgiler aktarmışlardır.²⁶ Bu yazarlar,

²⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973, s. 494; Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası*, (Kitap XII-XIII-XIV), Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2000, İstanbul, s. 174; Polybius, *The Histories*, Çev. William R. Paton, Cilt, 6 Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1922, s. 97-165-223; Klaudios Ptolemaios, *The Geography*, Çev. Edward L. Stevenson, Dover Publications, New York, 1991, s. 120/127; Plinius, *The Natural History of Pliny*, Çev. John Bostock ve Henry T. Riley, Henry G. Bohn, MDCCCLV, Cilt 1, London, 1855-57, s. 465-466; Tacitus *Annales*, Çev. J.B. Hare, The Loeb Classical Librariy, Cilt 3, 1931. s. 459-461; Klaudios Ptolemaios, *The Geography*, Çev. Edward L. Stevenson, Dover Publications, New York, 1991, s. 120-127; Gaius Suetonius, *Lives of the Caesars*, Çev. Catharine Edwards, OUP, Oxford, 2008, s. 270; Cassius Dio, *Roman History*, Çev. Ernest Cary, Loeb Classical Library, 1931, s. 159; Zosimus, *Zosimus: New History*, Çev. Ronald T. Ridley, the Australian Association for Byzantine Studies with the assistance of a Publications Grant from the University of Melbourne Committee on Research and Graduate Studies, Canberra, 1990, s. 107-108; Eusebios *The Ecclesiastical History of Eusebius*, Çev. Krishopp Lake, Harvard University Press, Cilt 1, New York, 1926, s. 485-486; Socrates Scholasticus, *The Ecclesiastical History Of Socrates: Surnamed Scholasticus, Or The Advocate: Comprising A History Of The Church In Seven Books, From The Accession*, Henry G. Bohn, London, 1853, s. 104-106; Sozomenos ve Philostorgius. *History of the Church*, Henry G. Bohn, London, 1999, s. 486 Hierokles, *Le synekdemòs d'Hiéròklès. Et L'opuscule Géographique de Georges de Chypre*, Ed. Ernest Honigmann, Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, Brüksel, 1939, s. 25; Stephani Byzantii, "Philadelpheia", *Ethnica*, Cilt V: Φ-Ω Ed. Margarethe Billerbeck, Et Arlette Neumann-Hartmann, Walter de Gruyter GmbH, Boston, 2017, s. 37; Ioannes Lydos, *Ioannes Lydos on Powers or the Magistracies of the Roman State*, Çev. Anastasius C. Bandy, J. J. Augustin, Glückstadt, 1982, s. 18; Ioannes Lydos, *On the Months (De mensibus)*, Çev. Mischa Hooker, 2017, s. 107.

²⁶ Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 338-440; Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos un Historia'sı (1118-1176)*, Haz. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s. 206-208; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos*

Philadelphia’da yaşanan siyasi ve sosyal olayları kendi perspektiflerinden yansıtmışlardır. Bu bağlamda dönem kaynakları titizlikle incelenmiş ve birbiriyle çağdaş olan yazarların aktardığı bilgiler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu sayede daha makul olduğu düşünülen bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. İncelenen dönem kaynaklarının verdiği bilgiler doğrultusunda çalışmanın tarihsel arka planı çizilmiştir.

Philadelphia, Hristiyan dünyasının en önemli kentlerinden biridir. Bu bağlamda ana kaynakların ikinci grubunu teolojik belgeler oluşturmaktadır. Bu grubun temel kaynaklarından ilki; Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil’dir. Kutsal kitabın Vahiyyer bölümünde kent halkından övgüyle bahsedilmiş ve onlara bazı misyonlar yüklenmiştir.²⁷

Devirleri), Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 132 Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1180-1195)*, Haz. Işın Demirkent, Fehamettin Başar ve Bedia Demiriş, Dünya Kitapları, İstanbul 2006, s. 44-45; Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates’in Historia’sı 1195-1206: İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 102-104; Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 20008 s.25-29 ; Georges Pachymeres, *Relations Historiques, Livres I-III*, Çev. Albert Failler ve Vitalen Laurent Soiétié D’étition, Paris, 1984, s. 141; Georgios Pakhymeres, *Bizanslıların Gözüyle Türkler*, Çev. İ. Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 89-90; Ioannes Kantakuzenos, *Geschichte, Ziteiter Teil (Buch II)*, Çev. S Georgios Fatouros ve Tilman Krischer, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1986, s. 113; Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte* Çev. Jan Louis Van Dieten, Cilt 8, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1979, s.16-41-42-43; II. Theodoros Lascaris, “Theodori Lascaris de Naturali Comnuione” s. 1339-1363; Matoula Couroupou, “Le Siège de Philadelphie Par Umur Pacha d’après le Manuscrit de la Bibl. Patriarcale d’İstanbul, Panaghias 58”, *Geographica Byzantina*, Ed. Helene Ahrweier, Publications la Sorbonne, Paris, 1981, s. 68-70; Mikhael Doukas, *Tarih: Anadolu ...*, s. 10-11; Laonikos Khalkokondyles, *The Histories*, Çev. Anthony Kaldellis, Harvard University Press, Cilt 1, London, 2014, s. 101-103; Franciscus Miklosich ve Iosephus Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, Cilt 4, Carolus Gerold, Vindobonae, 1865, s. 5-206-232; Nikephoros Chumnos, *Anecdota Graeca*, Ed. Jean François Boissonade, Cilt 5, Excusum in Regio Typographieo, Paris, 1833, s. 184-229; Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Çev. Harry J. Magoulias vd. Wayne State University Press, Detroit, 1984, s. 331; Leonora Nevillie, *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazım Rehberi*, Çev. Süha Konuk, Selenge Yayınları, 2021, s. 200-333; Ramon Muntaner, *Ramon Muntaner Chronicle*, Çev. Lady Goodenough, Inparentheses Publications, Catalan Series. Cambridge, Ontario, 2000, s. 414-415; Geoffroi de Villehardouin Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, Çev. H. Ali Yücel, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 26-28; İbn Bibi, *El-Evamiirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuril-Ala'iyye (Selçukname)*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014, s. 15-136; Gregory Abû'l- Farac (Bar Hebraeus), *Ab'ül- Farac Tarihi*, Çev. Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1950, s. 484; Âşık Paşazade, *Âşık Paşazade Tarihi: Osmanlı Tarihi (1285-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 86; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan- Nümâ: Neşri Tarihi*, Cilt 1, Haz. Faik R. Unat ve Mehmed A., Köymen, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 313; Enverî, *Düsturname-i Enverî*, Çev. Mükrimin Halil, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1929. s. 36; Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, Ed. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 720.

²⁷ İncil 3:7-13.

Bu grubun ikinci kaynağı kilise babalarının Philadelphialılara ithafen yazdığı mektuplarıdır. Söz konusu mektuplardan ilki Aziz Ioannes'in Hristiyanlığı benimsemiş yedi kentten biri olan Philadelphia'ya gönderdiği mektuptur. Söz konusu mektup yukarıda bahsedilen İncil'in Vahiyler bölümünde yer almaktadır. İkincisi ise Apostolik (Havarisel) Babalardan biri olan Aziz İgnatios'un mektubudur. Aziz İgnatios, 2. yüzyılın başlarında kaleme aldığı mektubunda kent halkına bazı uyarı ve önerilerde bulunmaktadır.²⁸ Bu mektuplara ek olarak Philadelphia Metropoliti Theoleptos'un mektubu da sayılabilir.²⁹ Kaynakların aktardığı bilgilerden kentin Hristiyan dünyası açısından önemi ve misyonu tespit edilmiştir. Bu grubun üçüncü kaynağı *Notitiae Episcopatum*'dur. Söz konusu kaynak Erken Bizans döneminden başlayarak, Geç Bizans Dönemine kadar geçen süreçte Philadelphia Kilisesi'nin din görevlileri ile kilisenin hiyerarşik sıralaması hakkında önemli bilgiler vermiştir.³⁰ Bu kaynak sayesinde Philadelphia kilisesi'nin gelişimi izlenmiş ve kilisede görev yapan üst düzey görevliler tespit edilmiştir. Teolojik belgelerin dördüncü kaynağını *typikon*'lar (τυπικόν)³¹ oluşturmaktadır. Philadelphia'da bulunan Nikephoros Erotikos ve Boreine Manastırına ait *typikon*'lar, kentteki manastırlar hakkında oldukça önemli bilgiler aktarmaktadır.³²

²⁸ İncil Yuhana'nın Vahyi XI; İgnatios Çev. Hakkı Deirel, Giovanni Scognamillo vd., *Kilise Babalarından ve Yazarlarından Alıntılar: Günlük Okuma Kitabı*, Kaya Basım Yayın, İstanbul, 1997, s. 34-35.

²⁹ İncil Yuhana'nın Vahyi XI; İgnatios, s. 34-35; Séverien Salaville, "Une Lettre et un Discours Inédits de Théolepte de Philadelphie, *Revue des Etudes Byzantines*, Cilt 5, 1947, s. 101-155.

³⁰ Heinrich Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum: ein Beitrag zur Byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte* Abhandlungen der Bayer Akad der Wiss, München, 1901, s. 597; Wilhem Regel, *Analecta Byzantino-Russicas*, Eggers I. Glasunop, 1891, s.78-88; Paul Rycaut, *The Present State of the Greek and Armenian Churches, Anno Christi*, John Starkey, London, 1679, s. 73-75; Jean Darrouzes, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Institut Français D'études Byzantines, Cilt 1, Paris,1981, s. 30-31-86.

³¹ *Typikon*, Kenobitik (bir manastır topluluğunda birlikte yaşayan dini grup yani toplu yaşayan keşişler) bir manastırın idari organizasyonu, davranış kurallarını, ayinler ve törenlerle ilgili uyulması gereken kuralları bildiren bir yönetmeliktir. Buna ek olarak *typikon*, diatheke, hipotipoz, thesmos gibi başlıklar taşıyan çok çeşitli vakıf sözleşmelerini ve manastır vasiyetlerini tanımlayan bir terimdir. Daha fazla bilgi için bkz. Alice Mary Talbot, "Typikon", *ODB*, Ed., Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, 1991, s. 2132.

³² Nikephoros Erotikos, "Mount Tmolos: Typikon of Nikephoros Erotikos for the Monastery of the Mother of God and the Old Age Home called Ta Derma on Mount Tmolos", Çev. John Thomas, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Ed. John Thomas vd., Dumbarton Oaks Trusteesfor Harvard University, Cilt 1, Washington, 2000, s. 310-312; Pierre "Recherches sur le Testament de Maxime...", s. 69-100; Maximos, "Skoteine (Boreine) Testament of Maximos

Söz konusu *typikon*'lardan kentte bulunan manastırlar, kentin kırsaldaki sosyoekonomik yapısı ve dini hayatına dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu grubun son kaynağını kent kilisesinde verilen vaazlar ve ilahiler oluşturmaktadır. Philadelphiea Metropolitik Makarios Chrysokephalos'un anma külliyyatında yer alan Homily X.1 COR. III. 18-19 kentteki dini ve siyasi hayat hakkında önemli ipuçları vermektedir.³³ Bu kaynaktan Philadelphia Kilisesi'nin kentte yaşayan Avrupalı Katolikler ile kurduğu yakın ilişkiler saptanmıştır. Söz konusu çalışmalara ek olarak Salaville Sévérien'in *Formes ou Méthodes de Prière d'après un Byzantin du XIV Siècle, Théolepte de Philadelphie*" ve Louis Painchaud'un "Assemblées de Smyrne et de Philadelphie et Congrégation de Satan Vrais et Faux Judéens dans l'Apocalypse de Jean (2,9; 3,9)" adlı çalışmaları bu konuda önemli bilgiler vermektedir.³⁴ Söz konusu kaynaklar sayesinde Philadelphia'nın (Doğu lığı ve Katolik) Hristiyan dünyası açısından önemi, dini misyonu, dini yapıları, din görevlileri, Hristiyan dünyası ile ilgili olan ilişkileri ve dinsel yapısı tespit edilmiştir.

Çalışmada kullanılan arşiv belgelerinin büyük bir bölümü Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden edinilmiştir. Bu arşivin Alaşehir ile ilgili 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan kayıtları taranmış ve söz konusu arşivde yer alan kentin metropolitleri, kiliseleri, kentte yaşayan gayrimüslim halk ile ilgili olan belgelerden faydalanılmıştır.³⁵ Bu kayıtlara ek olarak, yayınlanmış patrikhane beratları da tetkik edilerek, Osmanlı yönetiminde varlığını sürdüren Philadelphia Kilisesi'nin durumu, metropolitlerin faaliyetleri izlenmiş ve kentte bulunan diğer kiliseler hakkında bilgi toplanmıştır.³⁶

for the Monastery of the Mother of God at Skoteine near Philadelphia", Çev. George Dennis, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Ed. John Thomas vd., Dumbarton Oaks Cilt 3, Washington 2000, s. 1176-1195; Maximos, "Diataxis De Maxime, Fondateur Du Monastère De Boreine" *Actes de Vatopédi*, Ed. Jacques Bompaire ve Jacques Lefort vd., Cilt 1, P. Lethielleux, Paris, 2001, s. 136-162.

³³ St. John Chrysostom Homilies On First Corinthians, Homily X.1 COR. III. 18-19, <http://www.documentacatholicaomnia.eu>, Erişim Tarihi: 15. 11. 2021.

³⁴ Salaville Sévérien. "Formes ou Méthodes de Prière d'après un Byzantin du XIV Siècle, Théolepte de Philadelphie", *Échos d'Orient*, Cilt 39, Sayı 197-198, 1940, s. 1-25; Louis Painchaud "Assemblées de Smyrne et de Philadelphie et Congrégation de Satan Vrais et faux Judéens dans l'Apocalypse de Jean (2,9; 3,9)" *Laval Théologique et Philosophique*, Cilt 70, Sayı 3, 2014, s. 475-492.

³⁵ BOA, A. DVN., Dosya No: 44, Gömlek No: 51; BOA İ.HR., Dosya No: 235 Gömlek No: 13920; BOA İ.HR., Dosya No: 268, Gömlek No: 16117; BOA İ.TAL., Dosya No: 135, Gömlek No: 42.

³⁶ Elizabeth A. Zachariadou, *Ten Turkish Documents Concerning the Great Church (1483-1567)*, National Hellenic Research Foundation Institute for Byzantine Research Sources 2, Athens 1996,

İncelenen diğer arşivler ise British School at Athens ve Manisa İl Kültür Turizm Müdürlüğü Arşivi'dir. Bu arşivlerden kent ile ilgili görseller temin edilmiştir.³⁷

Kent ile ilgili arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntular, sistemli, yasadışı ve tesadüfi kazılar sonucunda elde edilen verilerdir. Arkeolojik buluntular mimari malzeme, heykeller, sütunlar, küçük buluntular, seramikler vb. tarihi kalıntılardır ve önemli bir bölümü Manisa Arkeoloji Müzesi'nin koruması altındadır. Çalışmayı sınırlayan faktörlerin anlatıldığı bölümde aktarılan nedenlerden dolayı bu tarihi eserler ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılamamıştır. Söz konusu arkeolojik verilerin çok az bir bölümü de Aziz Ioannes Kilisesi'nin bahçesinde düzensiz bir şekilde sergilenmektedir. Bu bağlamda kiliseye, diğer kalıntıların bulunduğu alanlara (tiyatro, akropolis, stadion, değirmenler vb.) ve kentin yakın çevresindeki tarihi yerlere araştırma gezisi düzenlenmiştir. Daha sonra kent ile ilgili kazı, sondaj raporları ve yüzey araştırmaları sonuçları incelenmemiştir.³⁸ Söz konusu gezi ve raporlardan elde edilen verilerden hareketle kentin mekânsal örgütlenmesi tasarlanmıştır. Kent ile ilgili nümizmatik verilerin önemli bir bölümü Manisa Arkeoloji Müzesi'nin sikke koleksiyonunda yer almaktadır. Diğerleri ise özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Bu nedenle kent ile ilgili sikkeler doğrudan incelenememiştir. Bunun yerine sikke katalogları ve ilgili yayınlar

s. 115-16- 132-144-175; Hasan Çolak ve Elif Bayraktar, Tellan *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: The Study of Early Modern Patriarchal Berats*, The Isis Press, İstanbul, 2019, s. 210-215-221-2239-246-251-260-266-272-282-289-300-308-317.

³⁷ BSA SPHS 01/1240.3156, BSA SPHS Image Collection, BSA Arşivi, Manisa İl Kültür Turizm Müdürlüğü Arşivi, DJI0373/62A8284/62A8253.

³⁸ Meriç, "1985 yılı Alaşehir Kazı Çalışmaları", s. 259-262; Meriç, "1986 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", s. 247; Meriç, "1987 Yılı Alaşehir Kazısı", s.159; Meriç, "1988 Yılı Alaşehir Kazısı", s. 159; Meriç, "1990 Yılı Alaşehir Kazısı", s.229; Eren Sülek ve Lütfü Ekinci, Manisa'nın Alaşehir ilçesinin Yenice Mahallesi'nde 156 Ada 13 Parsel 'de 10. 05. 2016'de Yapılan I ve II Numaralı Sondaj ve Kazı Raporu, Manisa Arkeoloji Müzesi Arşivi, 2016, s. 3; Tavukçu A., vd., "Alaşehir Phialdelphia Araştırmaları", s. 301. Ayrıca kentte bulunan heykeller ile ilgili yayın için bkz. Jale İnan ve Elisabeth Rosenbaum, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, The British Academy, London, 1966; Philadelphia'da bulunan Erken Bizans dönemine ait mezar odaları ilgili yayınlar için bkz. İsmet Algedik, "Alaşehir'de Bizans Mezarları" *Pirelli Dergisi*, Sayı 153, 1977, s. 6-7; Machteld J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, Cilt 81, Sayı 3, 1977, s. 289-321.

incelenmiştir.³⁹ Bu kaynaklardan kentin kuruluş, gelişim aşaması, siyasi, dini, sosyal, ekonomik yapısı, idarecileri ve mekanları hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir.

Philadelphia'nın merkezinde ve kırsalında; yazıt, stel, mezar taşı, sunak, *typikon* gibi birçok epigrafik eser ele geçirilmiştir Farklı dönemlere tarihlenen bu eserlerin erken dönem ile ilgili olanları Hasan Malay tarafından, tezin zamansal sınırlarını kapsayanları; Josef Keil, Anton von Premenstein, Christiyen Naour, Thomas Drew Bear, Johannes Koder, Georg Petzl, Georg Kaibel, Reinhold Merkelbach ve Josef Stauber gibi pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş ve yayınlanmıştır.⁴⁰ Söz konusu eserler genellikle

³⁹ Friedrich Imhoof Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, Schweizer Numismat Gesellschaft, Leipzig, 1897, s. 113-126; Head, Barclay V., *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*, OUP, London, 1901, s. lxxxiv- lxxxv; xc; Michael F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, *Dumbarton Oaks Studies Research Library and Collection*, Washington, 1969, s. 438-439; Ceren Ünal vd., Tunay Demran Koleksiyonu, Şehzadeler Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2017, s. 93; Simon Bendall ve Cecile Morrisson, "Théodore-Pierre, Théodore Branas ou Théodore Mankaphas?", *Revue numismatique*, seri, Cilt 36, 1994, s. 172, 173, 174; Ceren Ünal, "Philadelphia "Darphanesinden Nadir Bir Sikke: Theodoros Mankaphas Baskısı Bakır Trakhy" Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 2018, s. 602-603; ; Lois Robert, "Un prêtre a Philadelphie de Lydie. Monnaies Grecques", *Monnaies Grecques: Types, Legendes, Magistrats Monétaires et Géographie*, Librairie Droz, Cenevre, 1967, s. 73-80; Melih Arslan, "Lydia-Philadelphia Sikkeleri". *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yılı*, Sayı XVII, Ankara, 2003, s. 261. Barbara Burrell, "Iphigeneia in Philadelphia", *Classical Antiquity*, Cilt 24, Sayı 2, 2005, s. 223-256; Andrew Burnett vd., *Roman Provincial Coinage: Supplement 2*, University of Valencia Press, Ripolles, 2006; Aylin Tanrıöver, "Nur Spielen, nicht fressen Ein Panther und ein 'Kitz' auf einer Münze aus Philadelphia (Lydien)", *Man kann es sich nicht prächtig genug vorstellen!* "Festschrift für Dieter Salzmann zum 65. Geburtstag", Ed. Holger Schwartzer vd., *Scriptorium*, Cilt 1, Padberg, 2016, s. 183-192; Jared J. Clark, "The Renaming of Philadelphia Neocaesarea under the Emperor Tiberius", *The Numismatic Chronicle*, Ed. Richard Ashton vd., The Royal Numismatic Society Gutenberg Press, London, 2020, s. 127-131.

⁴⁰ Rene Cagnat vd., *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes: Avtoritate et Impensis Adademia Inscriptiovm et Litterarvm Hymaniorvm Collectae et Editae*, Libraire Ernest Leroux, Cilt 4, Paris, 1901, s. 530-580; Hasan Malay, "The Sanctuary of Meter Phileis Near Philadelphia" *Epigraphica Anatolica*, Sayı 5, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, ve Türk Tarih Kurumu, Bonn, 1985, s. 112-11; Hasan Malay, Philadelphia'da MeterPhileis -Men Tiamou Kombinasyonu ve Tekousa Problemi" *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985, s. 134-135; Josef Keil ve Anton von Premenstein, *Bericht über eine Dritte Reise in Lydien und den Angrenzenden Gebieten Ioniens*, Verlag, Vienna, 1908, s. 15; Recep Meriç ve Johannes Nollé "Neue Inschriften aus der Umgebung von Philadelphia in Lydien: Badınca." *Epigraphica Anatolica*, Sayı 5, 1985, s. 79-26, Thomas Drew Bear ve Johannes Koder, "Ein Byzantinisches Kloster am Berg Tmolos", *JÖB*, Ed. Herbert Hunger, Cilt 38, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien 1988, s. 197; Georg Petzl, "Philadelphieia et Ager Philadelphens", *Titvli Asiar Minoris*, Cilt. 5, Fasikül 3, OAW Wien, 2007, s. 107-108-109; Georg Kaibel, *Epigrammata Graeca ex Lapidibus Conlecta*, Hildesheim, Berlin, 1878, s. 200-201; Reinhold Merkelbach ve Josef Stauber, *Steinepigramme*

Yunan alfabesiyle yazılmış agora, tapınak, manastır, kilise gibi farklı yapılara ait parçalardır. Bu eserlerin önemli bir bölümü Manisa Arkeoloji Müzesi'nin koleksiyonları arasındadır. Birçoğu da kent merkezinde ve kırsalda bulunan yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Epigrafik eserlerden kentte bulunan agora, şapel, manastır *martyrion* (dinsel şehitlik)* gibi yapılar hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Epigrafik eserlerin verdiği bilgilerden hareketle çalışmada yer alan ticari, savunma ve kutsal mekanlar gibi bölümler oluşturulmuştur.

Geçtiğimiz yüzyıllarda; macera, bilinmeyen yerler hakkında bilgi toplama ya da mistik bölgeleri inceleme gibi pek çok farklı amaçla uzun süren gezilere çıkan seyyahlar da gezdikleri bölgeler hakkında tuttıkları notlarla kayda değer bilgiler aktarmışlardır. Gezinlerin ilgisini çeken mistik bölgelerden biri de Batı Anadolu olmuştur. Bu bölge çağlar boyunca birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Hristiyan dünyasının önemli hac merkezleri Batı Anadolu'da bulunduğu için de söz konusu bölge seyyahların önemli ziyaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu bölgeye ilgi özellikle 17. yüzyılda daha da artmıştır. Bu yüzyılda bölgeye olan ilginin nedeni ise İzmir'de Musevi bir ailede dünyaya gelen Sabetay Sevi'nin (1626-1676) yirmi iki yaşında kendisini Mesih ilan etmesidir. Sabetay Sevi'nin bu hareketi Hristiyan dünyasında yoğun bir ilgiyle karşılanmış ve bu durum Hristiyanları geçmişlerini araştırmaya yöneltmiştir. Bu yönelim Batı Anadolu'da bulunan Yedi Kilise'ye olan ilgiyi artırmış,⁴¹ bunun sonucunda da farklı ülkelerden birçok seyyah Yedi Kilise'nin bulunduğu kentleri ziyaret etmiştir. Bu bağlamda özellikle 17.- 18. ve 19. yüzyılda Philadelphia pek çok seyyah tarafından ziyaret edilmiştir.⁴² Söz konusu gezinler kentte bulunan tarihi kalıntılar,

aus dem Griechischen Osten, Cilt 1, B.G. Teubner, Leipzig, 1998, s. 475-478; Louis Robert, "Monnaies et Fêtes de Philadelphie et d'Eumeneia", *Etudes Anatoliennes Recherches sur les Inscriptions Grecques de l'Asie mineure*, E. de. Boccard, Paris, 1937, s. 161-165; Aristote M. Fontrier, "Inscriptions d'Asie Mineure. Philadelphie et Magnésie du Méandre", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Cilt 7, 1883, s. 501-506; Jens Bartels ve Georg Petzl, "Caracallas Brief zur Neokorie des lydischen Philadelphiea—eine Revision." *Epigraphica Anatolica*, 2000, s. 183-189.

* Tezin bundan sonraki bölümlerinde *martyrion* yerine şehitlik terimi kullanılacaktır.

⁴¹ Joseph Kastein *Sabetay Sevi İzmirli Mesih*, Çev. Orhan Düz, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 21-38.

⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Ali Kahraman, YKY, İstanbul, 2010; s. 58-60; Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.124; Chandler Richard *Travels in Asia Minor and Greece*, The Clarendon Press, Cilt 1, Oxford,

kiliseler, okullar, Hristiyan nüfus, din görevlileri ve kentin ekonomik faaliyetleri, iklimi, doğası gibi farklı birçok konuda yazılı ve görsel (gravür, fotoğraf vb.) bilgi aktarmışlardır. Bu bilgiler, kentin ilgili dönemini anlamada boşlukların doldurulması bakımından önemli rol oynamıştır; özellikle de kentin savunma, dini ve ticari mekanları ile ilgili eksik bilgiler bu sayede tamamlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın mekânsal ve zamansal sınırına dair de birkaç hususa temas edilmelidir. Şüphesiz başlıkta belirtildiği gibi çalışma Philadelphia ile sınırlı olsa da şehri periferisinden bağımsız düşünmek yöntem açısından eksiklik yaratacaktır. Bu yüzden kent yer yer çevresi ve yakın ilişkiler kurduğu diğer kentlerle birlikte ele alınmıştır. Çalışmanın zaman sınırı ise daha çok Türklerle olan ilişkisi bağlamında belirlenmiştir. İlk temasın ve aynı zamanda ilk savunmanın gerçekleştiği 11. yüzyıldan Osmanlı hakimiyetine girdiği 14. yüzyılın sonlarına kadar olan süre bu çalışmanın ana sınırlarını oluşturacaktır. Bu yüzyıllar kentin Türklere karşı güçlü bir direniş sergilediği ve bu sayede bütün dikkatleri üzerine çektiği yüzyıllardır. Ancak kentin güçlü ve ayırt edici unsurlarını daha iyi ortaya koyabilmek için tezin bazı bölümlerinde zorunlu olarak zaman sınırlamasının dışına çıkmıştır. Çünkü ele aldığımız zaman dilimi hakkında kaynaklar sınırlı veriler aktarmıştır. Ayrıca Philadelphia, Alaşehir adıyla ele alınan zaman diliminin sonrasındaki dönemde de güçlü ve etkin bir kent olarak varlığını sürdürmüştür. Bu

1774, s. 309-313; Otto Friedrich von Richter, *Wallfahrten im Morgenlande*, Remier Verlange, Berlin, 1822, s. 513-516; Arundell, Francis V. J., *A Visit to the seven Churches of Asia*, J. Rodwell, London, 1828, s. 167-176; James Emerson, *Letters from the Aegean*, Henry Colburn, London, 1829, s. 188-193; Hartley, John, *Researches in Greece and the Levant: Missionary in the Mediterranean, in Connection with the Church Missionary Society*, R. B. Seeley and W. Burnside, London, 1831, s. 287-293; Macfarlane, Charles, *The Seven Apocalyptic Churches*, Etchings by T. Knox, London, 1832, s. 42-50; Charles Texier, *Küçük Asya*, Çev. A. Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Cilt 1-2, Ankara, 2002, s. 82-86; Elliott, Charles B., *Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia, And Turkey*, Samuel Bentley, Cilt 2, London, 1838, s. 80-97; Allom, Thomas ve Robert Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Fisher Son & C0, London, Paris, 1838; s. 92-93; Allom, Thomas, *İstanbul Manzaraları: Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle*, Çev. Şeniz Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 309-310; Charles G. Addison, *Damascus and Palmyra: A Journey to the East*, Cilt 1, E.L. Carey A.- Hart, Philadelphia, 1938, s. 173-177; Charles Fellows, *A Journal Written During an Excursion Asa Minor*, John Murray, London, 1838, s. 287-288; William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Cilt 2, John Murray, London, 1842, s. 375; Henry Christmast, *İstanbul ve Ege Yollarında: 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar*, Çev. Mustafa Özbaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 130-132; Sandor Alexander Svoboda, *The Seven Churches of Asia*, (Rev. H. B. Tristram), Sampson Low and Marston, London, 1869, s. 34-36; Cuinet, *La Turguie d'Asie: Goégraphie Administrative* s.570-571; Le Camus, *Voyage aux Sept Églises*, s. 203-217.

bağlamda konunun daha iyi anlaşılabilmesi için çalışma süreklilik unsuruna dikkat edilerek tasarlanmıştır. Nitekim kentin süreklilik unsuru çok yönlüdür.⁴³ Her şeyden önce ilkesel olarak Philadelphia halkı Hristiyan kimliğini ve adetlerini Osmanlı egemenliği altında da sürdürmüştür. Bu sırada ekonomik faaliyetlerini ve gündelik yaşamlarını da aynı mahallelerde devam ettirmişlerdir. Dinsel kimliğin Osmanlı döneminde de muhafaza edilmesi bir devamlılık unsurudur. Alaşehir (Philadelphia) Osmanlı hakimiyeti altında diğer çevre kentlere nazaran daha fazla gayrimüslim nüfusa sahip olmuştur.

Sürekliliğin gözlemlendiği bir başka alan da kentin sonraki dönemlere bıraktığı mimari mirasıdır. Kentin yaşam alanları değiştirilmediği için mimari yapılar tamir ve tadil edilerek kullanılmaya devam etmiştir. Söz konusu süreklilik unsurları, diğer yerleşimlere göre kenti özgün kılan en önemli etmenlerden biridir. Bu nedenle gerektiği yerlerde tezin zaman sınırlaması göz ardı edilmek zorunda kalmıştır.

Araştırmanın yapılması sırasında bilgi ve veri toplama sürecini etkileyen bazı engeller ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki; Bizans tarihi çalışmalarında kent olgusunun tartışmalı ve fazla ilgi gören bir konu olmamasından kaynaklanmaktadır. Birincil kaynaklarda başkent dışında kentler hakkında bilgilerin yok denecek kadar az olması bu sorunun ana nedeni sayılabilir. Bizanslı yazarlar, genellikle tüm dikkatlerini imparatorluk payitahtına vermişler ve diğer kentler hakkında çok fazla bilgi aktarmamışlardır.⁴⁴ Bu durumun temel nedeni, Erken Bizans döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik krizler nedeniyle birçok kentin küçük yerleşimler haline dönüşmesi ve önemini yitirmesidir. Başkent Konstantinopolis ise yazarlar tarafından övgüyü hak eden ve dikkate değer tek şehir olarak kalmıştır. Bu bağlamda Bizanslı yazarların taşra kentlerine karşı edebi ilgisi zaman içerisinde giderek azalmış ve bunun sonucunda da edebi türler başkente odaklanmıştır.⁴⁵ Dönem kaynaklarında dikkat çeken bir diğer önemli sorun da dönem ile ilgili bilgilerin eksik aktarılmasıdır. Örneğin Konstantin Porphyrogenitus (913-959) *De Thematibus* adlı eserinde Thrakesion Thema'sında bulunan büyük kentlerin

⁴³ Yunus Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, Ed. Mehmet Genç vd., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 300.

⁴⁴ Georgi Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages," *DOP*, Cilt 13, 1959, s. 47-48.

⁴⁵ Helen Saradi, "Byzantine Urban Imagination: Idealisation and Political Thinking (Eighth to Fifteenth Centuries)", *Cities as Palimpsests?*, Ed. Elizabeth Key Fowden vd., Oxbow Books, Oxford, 2022, s. 267.

listesini verirken, Lydia bölgesinde bulunan büyük ve önemli kentlerden Philadelphia, Magnesia, (Manisa) Maindros (Menderes) ve Antioch (Antakya)’a yer ayırmamaktadır. Araştırmacılara göre Konstantin Porphyrogenitus güncel kilise kayıtlarını değil, daha eski dönemlere ait kilise kayıtlarını aktarmıştır.⁴⁶ Kaynaklardaki bu sorunlar Bizans kentlerinin tartışmalı bir konu haline gelmesine neden olmuştur. Konuyla ilgili olarak Alexander Kazhdan 1950’li yıllarda Geç Antik ve Bizans kentleri arasındaki temel farklara dikkat çekmiştir. Bu dönemde başlayan tartışmalar hala devam etmektedir.⁴⁷ Edebi kaynaklara dayanan bu tartışmalar; kent yaşamının antik dönemden Bizans’a kadar büyük bir kesinti olmadan devam ettiği ya da şehirlerin kalelere ya da küçük kasabalara dönüştüğü şeklindedir.⁴⁸ Söz konusu tartışmalar genellikle iki ana başlık altında toplanmıştır. İlk olarak, “*Hayatta Kalma ya da Gerileme*”: Bu yüzyıllarda kentler gelişti mi, yoksa büyüklük, nüfus yoğunluğu ve refah açısından geriledi mi? İkinci olarak, “*İçsel Dönüşüm*”: Hayatta kalan kentlerin anıtları ve kamusal alanları, özellikle Hristiyan bir topografyanın ortaya çıkması ve klasik kent yaşamı ideallerinin gerilemesiyle nasıl dönüştü?”⁴⁹ Bu tartışmalar ile ilgili olarak Clive Foss, 7. ve 9. yüzyılların ortasını kapsayan dönemi Bizans’ın Karanlık Çağları olarak nitelemiş ve bu dönemde yaşanan krizlerle birlikte kentlerin terk edilmesinin kent nüfusunu azalttığını öne sürmüştür. Ayrıca 7. yüzyıldan itibaren Bizans’ın para ekonomisinin çöktüğünü ve bu nedenle de kent yaşamının önemli ölçüde zarar gördüğünü belirtmiştir. Clive Foss, iddialarını, bu yüzyıllarda yaşanan Arap akınları ve sikke buluntularının olmaması üzerine temellendirmiştir.⁵⁰ Ancak bu görüşe bazı araştırmacılar karşı çıkmıştır. Bu araştırmacılardan ilki Bryan Ward Perkins’dir. Bryan Ward Perkins’e göre Bizans

⁴⁶ Konstantin Porphyrogenitus, *The De Thematis (‘on the themes’) of Constantine VII Porphyrogenitus*, Çev. John Haldon, Liverpool University Press, Liverpool, 2001, s. 112 dipnot 127; Clive Foss, “Twenty Cities”, *American Journal of Archaeology*, Cilt 81, Sayı 4, 1977, s. 485.

⁴⁷ Alexander P. Kazhdan, “Vizantiyskie Goroda v VII-XI vv,” *Sovetskaja Archeologija*, Cilt 21, 1954, s. 164–188; Florin Curta, “Postcards from Maurilia, or the Historiography of the Dark-Age Cities of Byzantium”, *Post-Classical Archaeologies*, Cilt 6, 2016, s. 89; Michael J. Decker, “Methodologies for Byzantine Urban Studies”, *The Routledge Handbook of the Byzantine City, from Justinian to Mehmet II (ca. 500 – ca. 1500)*, Ed. Nikolas Bakirtzis ve Luca Zavagno, Routledge, London, 2024, s. 73.

⁴⁸ Foss, “Twenty Cities”, s. 469.

⁴⁹ Bryan Ward Perkins, “Urban Survival and Urban Transformation in the Eastern Mediterranean”, *Early Medieval Towns in the Western Mediterranean: Ravello, 22-24 September 1994*, Ed. Gian Pietro Brogiolo, Mantova, 1996, s. 143-144.

⁵⁰ Clive Foss, *Bizans ve Sart Döneminde Sardis*, Çev. Çiğdem Ö. Emiroğlu, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli, 2011, s. 73-91.

dünyasındaki kentlerin nüfusunun 7. yüzyılda azalması olası bir durumdur; ancak şu anda mevcut olan arkeolojik kanıtlar bu gerçeği kategorik olarak kanıtlayacak düzeyde değildir. Zira bu mevcut arkeolojik kalıntıların ortaya çıkartılmasında sofistike kazı teknikleri çok fazla kullanılmamıştır. Üstelik ilkel kazı yöntemleri kullanan arkeologlar, kazı esnasında birçok kalıntıya zarar vermiştir.⁵¹ İkincisi, Philipp Niewöhner'dir. Philipp Niewöhner, birçok arkeolojik kazıda Erken Bizans Dönemi'ne ait sikkelerin bulunduğunu ve bu süreçte sikkelerin dolaşımında olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde para basımının yavaşladığını, eski madeni paraların geri dönüşümünün uzun sürmesi nedeniyle erken dönem sikkelerinin kullanıldığını ileri sürmüş, sikke buluntularının az olmasının nedenini de Bizans Devleti'nin Arap akınlarından önce para sisteminde yapmış olduğu değişiklik ile izah etmiştir. Ayrıca, Philipp Niewöhner, çağdaş sikke buluntularının yokluğuna dayanan Arap akınları döneminde yerleşimin çöküşü senaryolarının seramik kanıtlara göre yeniden değerlendirilmesi gerektiğini de ileri sürmüş ve kentlerin çöküşü hakkında da bazı görüşler sunmuştur. Philipp Niewöhner, 5. yüzyılın ortalarında kırsal kesimin refah düzeyi artarken kentlerin refah seviyelerinin düştüğünü ve kentlerin gerilemeye başladığını belirtmiştir. Kentlerdeki bu gerilemede, 541 yılında başlayan ve Ioustinianos vebası olarak adlandırılan veba salgınının etkisi olmuştur. Zira bu salgın ile 542 yılında işgal altında bulunan kentler, kırsal alanlara kıyasla çok daha fazla etkilenmiştir. Ayrıca Bizans şehirleri 3. yüzyılın ortalarında başlayan ve 7. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Sasani akınları ve sonrasında yaşanan Arap akınlarına karşı tahkim edilmiş ve 7. yüzyıla kadar ayakta kalmıştır. Bu durum yerleşim faaliyetlerini etkilemiştir. Daha sonra Orta Bizans (771-1204) döneminde ise imparatorlukta barış ve refah sağlanmıştır. Ancak bu dönemde birçok kent terk edilmiş ve kırsal bölgelerdeki yerleşim artmıştır. Aynı zamanda bu dönemde kırsal alandaki refahın artması, buna karşılık ülkede yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler kentlerin gerilemesine hatta çökmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemi karanlık çağlar olarak değil; "Göç Dönemi" olarak nitelemiştir.⁵² Robert G. Ousterhout ise bu dönem için "Geçiş Dönemi" tabirini kullanmayı tercih etmektedir.

⁵¹ Perkins, "Urban Survival...", s. 144.

⁵² Philipp Niewöhner, "Urbanisim", *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* Ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press, Oxford, New York, 2017, s. 40-50-51; Alexander A. Vasilliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 204-231-236.

Kastettiği de elbette Antik Çağ'dan Orta Çağ'a geçiştir. Robert G. Ousterhout'a göre bu yüzyıllarda yaşanan ekonomik gerileme kentlerin boyutlarında bir azalmaya neden olmuş, birçok kent κάστρον (kale) haline gelmiş ve bir kısmı da terk edilmiştir. Ousterhout bu durumu mimari açıdan değerlendirmiş, sur duvarlarının kentten kastrona geçişin simgesi olduğunu, antik dönem yapıların önemini yitirdiğini ve kent mimarisinde kilisenin ön plana çıktığını belirtmiştir. Bu bağlamda önceden forum, katedraller ya da kentin anıtsal kamusal alanlarında gerçekleşen olayların artık kapalı mekanlarda evlerde veya kiliselerde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bizans İmparatorluğunun bu dönemde geçirdiği siyasi, sosyal, ekonomik değişimlerin Bizans mimarisinde özellikle de Bizans dini mimarisinde önemli ve kalıcı değişikliklere neden olduğunu ileri sürmüştür.⁵³ Son olarak Michael J. Decker bu konuyla ilgili olarak 20. yüzyılın ortalarından bu yana araştırmaların önemli ölçüde genişlediğini fakat bu alandaki tartışmaların hala devam ettiğini belirtmiştir. Michael J. Decker'e göre geleneksel, tarihsel, coğrafi ve arkeolojik inceleme yöntemlerinin yanı sıra, araştırma alanını genişletebilecek post-modern, *self reflective*⁵⁴ (öz düşünümsel) ve *deconstructive*⁵⁵ (yapısökümcü) keşif farkındalığı yollarını da sağlayan yöntemler kullanılmalıdır. Bir bütün olarak ele alındığında, yöntemlerin tamlığı yalnızca bir potansiyeldir; çünkü hepsini araştıran veya Bizans şehirlerindeki yaşam çeşitliliğini ortaya çıkarabilecek bütünsel bir perspektifte bir çalışma henüz yapılmamıştır. Ayrıca yeni metotların temeli, Bizans şehirlerinde 6.

⁵³ Robert G. Ousterhout, *Eastern Medieval Architecture the Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2019, s. 245-246.

⁵⁴ Self reflective Bir kişinin kendini yansıtmayı, kendi duygusal, davranışsal ve bilişsel sürecine tanık olarak bunları değerlendirebilme yeteneğidir. Bir başka ifadeyle de yansıtıcı farkındalık ve yansıtıcı bilinçtir. Bu bağlamda bir araştırmacının nesnellik hedefi ya da kaygısı olmadan, kendi öznelliğinin ve bu öznelliğinin sorumluluğunun farkına varması, bu noktada da kendi kendisinin verisi olma bileşenlerini okuyucuya aktarma durumudur. William James, *The Principles of Psychology*, Cilt 1, Henry Holt And Company, New York, 1931, s. 274; Yağmur Nuhrat, "Sosyal ve Kültürel Antropolojide Öz düşünümSELLİK: Sahadan Örnekler", *SAD / JSR*, Cilt 23, Sayı 1, 2020, s. 130.

⁵⁵ Deconstructive bu terim metin ve anlam arasındaki ilişkiyi özümsemeye yönelik o metni ele alış biçimlerini ifade eder. Bu teknik Jacques Derrida tarafından ilk kez kullanılmıştır. Bu tekniğe göre, gerçek mutlak bir doğru yoktur ve özellikle de Batı metafiziğinde kesin gibi görünen doğruları farklı açılardan ele alınarak eleştirilmesidir. Başka bir ifadeyle de eski metinlerin yeni anlamlarını onları yeniden yapılandırarak inşa eden post-modern eleştirel yaklaşımdır. Simon Glendinning, Derrida: A Very Short Introduction, Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 25-26; Catherine Belsey, *Poststructuralism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 73; Hayrullah Yanık, "Yapısöküm Üzerine Birkaç Not", *AKAR*, Cilt 1, Sayı 2, 2016, s. 91-92.

yüzyıldan 10. yüzyıla kadar yaşanan değişimler üzerine kurulmuştur, ancak aynı zamanda birçok şehrin antik kentlerin devamı niteliğinde olduğu da kabul edilmektedir. Tartışmalar bu ikilik (süreklilik-gerileme ve gerileme-dönüşüm ve benzerleri) üzerine kurulduğu için oldukça çekişmelidir, ama kısır tartışmaların da ötesine geçmez. Bu nedenle Bizans şehirciliğinin bir mozaikini başarılı bir şekilde oluşturulabilmek için, öncelikle kentler ya da eski kentler ve onların bölgeleri şeklindeki mozaik oluşturulan bu parçaların her birine odaklanılmalıdır. Bu bağlamda Bizans orta çağ kentlerine dair anlayışımızı geliştirmek için bölgesel perspektif anlayışı benimsenmelidir.⁵⁶

Sonuç olarak 7. yüzyılda yaşanan krizler başkent ve taşra arasında da kent düzeyi açısından önemli farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Orta Bizans Dönemi (842-1204) terminolojisinde "polis" (kent) sözcüğü sadece başkent için kullanılmış, diğer yerleşim yerleri ise κάστρον olarak adlandırılmıştır.⁵⁷ Greko-Romen kentlerinin devamı niteliğinde olan Bizans kentlerinin birçoğu bu dönemde eski görkemini ve önemini yitirmiş ve küçük yerleşimler haline gelmiştir.⁵⁸ Bu durum Bizans kentlerinin araştırılmasına büyük oranda yansımıştır. Kaynakların yeterli veriyi sunmaması, bu kentler hakkındaki bilgilerin, arkeolojik olanaklar çerçevesinde kalmasına neden olmuştur. Söz konusu arkeolojik veriler, ağırlıklı olarak imparatorluğun büyük kentleri ile ilgilendiğini ortaya koymaktadır. Bu kentler dışında en az bunlar kadar ticari ve dini açıdan önemli olan diğer Bizans kentleri hakkında bilgiler ve veriler oldukça sınırlıdır.⁵⁹

⁵⁶ Decker, "Methodologies for Byzantine...", s. 73-74.

⁵⁷ Örneğin Theophanes, Chronographia adlı eserinde daha eski kaynakları takip ederken polis terimini kullanırken, Herakleios'un (610-641) saltanatından sonraki olaylara atıfta bulunurken kastron terimini kullanır. Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Alexander Kazhdan, "Polis and Kastron in Theophanes and in Some Other Historical Texts," Ed. Michel Balard vd., *Eupsychia: Mélanges Offerts à Hélène Ahrweiler*, Cilt 2, Paris, 1998, s. 345-350; Charalambos Bouras, "Aspects of the Byzantine City, Eighth–Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Studies, Cilt 1, Sayı 39, Washington, 2002, s. 501; Ostrogorsky, "Byzantine Cities...", s. 49; Cyril Mango, Bizans Mimarisi, Çev. Mine Kadıroğlu, Özel Basım, Ankara, 2006, s. 27; Uğur Tanyeli, "Bizans Döneminde Yerleşme ve Barınma Düzeni 7-15 Yüzyıl", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Ed. Yıldız Sey, Tepe Mimarlık Kültür Merkezi, İstanbul, 1999, s. 90.

⁵⁸ Saradi, "Byzantine Urban Imagination...", s. 265.

⁵⁹ Bouras, "Aspects of the Byzantine City...", s. 500-501; Guntram Koch, *Türkiye'deki Geç Antik Dönem Önemli Merkezleri ile Birlikte: Erken Hristiyan Sanatı*, Çev. Ayşe Aydın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 100; Foss, "Twenty Cities", s. 469.

Bu çalışmaya konu olan Philadelphia, Bizans taşrasında bulunan bir kastrondur⁶⁰ ve mekânsal örgütlenmesi de buna uygun bir şekilde dizayn edilmiştir.⁶¹ Bu nedenle de şehir ile ilgili olarak dönem kaynaklarında ve modern çalışmalarda sınırlı bilgilere ulaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci sınırlılığı ise Philadelphia'nın kurulduğu (Helenistik) dönemden itibaren yerleşim yerinin hiç değiştirilmemiş veya terk edilmemiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle Helenistik, Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kent hep aynı yerleşim üzerinde varlığını sürdürmüştür. Üstelik bu dönemlerde antik döneme ait yapılar, mimari bazı değişiklikler yapılarak, kullanılmaya devam edilmiştir. Örneğin; eski tapınaklar kiliseye dönüşmüş, surlar, kapılar ve benzeri birçok yapının tahkimat yapılarak kullanımına devam edilmiştir. Günümüzde ise surların kalıntılarının bulunduğu mahallelerde sur duvarlarının bahçe duvarı veya farklı bir işlevde kullanıldığı görülmektedir. Üstelik antik tiyatronun ortasına su deposu inşa edilmiş ve uzun yıllar kullanılmıştır. Dahası stadion ve Helenistik döneme ait surlar gibi birçok tarihi kalıntının

⁶⁰ Kastron teriminin ortaya çıkışı ve tanımı araştırmacılar arasında tartışmalı bir konudur. Bu terim yedinci yüzyıldan sonraki dönem kaynaklarında kullanılmaya başlanmıştır. Genel olarak doğal afetler, istilalar ve savaşlar gibi nedenlerle kent sakinlerinin eski yerleşim yerlerini terk ederek daha korunaklı yerlere çekilmeleri ya da yaşadıkları yerleri küçük kalelere dönüştürmeleri sonucu kastronların ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Luca Zavagno, *The Byzantine City from Heraclius to the Fourth Crusade 610–1204: Urban Life after Antiquity*, Palgrave Pivot, Cham, 2021, s. 38-40.

⁶¹ Bir kastronun mimari planı kare şeklindedir. Bu şekilde inşa edilen kastronun ortasına kumandanlık binası, köşelerinde ise kuleler ve bu kuleler arasında geçişi sağlayan kapılar inşa edilmiştir. Bu kentler savunma amacıyla kurulduğu için yerleşimin önemli bir bölümünün etrafı kuleli tahkimat duvarları ile çevrili alana yani sur içine inşa edilmiştir. Bu kentlerin yerleşim yerlerinin önemli bir bölümü antik dönemden kalma olabileceği gibi Bizans döneminde de inşa edilmiş olabilirdi. Bu tip kentlerde yerleşim alanlarında yoğun bir yapılanma vardır. Bu bağlamda bir kastronda genellikle askeri ve idari işlerin yürütüldüğü bir iç kale mevcuttur. Batı Anadolu'daki diğer kentlerin birçoğu dioikismos biçiminde örgütlenmiştir. Bu yerleşim biçimi genellikle kale yerleşmelerinin dağılmasıyla ova üzerine yayılmış birbirinden bağımsız yapı grubu ya da parçalanmış yerleşme kümesidir. Antik bir kentin alanı üzerine kurulan dioikismos, küçük ve birbiriyle nispeten kopuk yerleşim birimlerden oluşmuştur. Bu yerleşim en iyi örnekleri, Ephesos, Priene, Pergamon ve Sardis'tir. Philadelphia ise mekânsal örgütlenmesi açısından da bölgedeki diğer kentlerden farklıdır. Bu bağlamda kentin mekânsal örgütlenmesinin kastron biçiminde olması onu daha korunaklı ve daha güvenli bir şehir haline getirmiştir. Sevcan Yıldız, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri, Kitapevi*, Ankara, 2008, s. 87; Sevgi Aktüre, İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018, s. 476-477; Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde...*, s. 25-26; Semavi Eyice, "Kale", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, 1988, s. 234; Koray Özcan, "Kültürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu'daki Mekânsal Ortaklığı Anadolu Selçuklu Kenti", *Sivil Toplum Dergisi*, Sayı 5, 2007, s. 139-140; Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde*, s. 21-22.

bulunduğu alana belediye sosyal tesisi inşa edilmiştir. Ayrıca Manisa Arkeoloji Müzesi'nde incelemiş olduğum 2015 ve 2018 yıllarına ait sondaj ve kurtarma kazısı raporlarında; yol çalışması, eski binaların yıkımı, bina inşası, tarlaların işlenmesi gibi faaliyetlerde tesadüfen tarihi kalıntılara rastlandığını, ancak bu kalıntıların bulunduğu alanların birçoğunun özel mülk olduğu için bir veya iki metrelik sondajların açılabilmediğini, tarihi kalıntılar tespit edildikten sonra hukuki sürecin başladığını belirten kayıtların mevcut olduğu görülmüştür. Bu konular ile ilgili hukuki süreçlerin uzun sürdüğü bilinmekle birlikte hala söz konusu davaların devam ettiği ve mülk sahiplerinin sondajların bulunduğu alanların dışındaki yerleri kullanmaya devam ettiği saptanmıştır. Böylesi durumlar, kentin birçok mahallesinde görülmektedir. Örneğin, Sümer Oral Caddesi üzerinde bulunan şahsa ait bir depoda yapılan yasadışı bir kazıda anıtsal bir yapının kalıntıları bulunmuştur. Söz konusu kalıntılar, mozaiklerle kaplı iki oda ve mahzenin bir bölümüdür. Yapının diğer bölümleri ise çevresinde bulunan konutların altındadır.⁶² Bu kalıntıların bulunduğu depo ile ilgili hukuki süreç hala devam etmektedir ve bu süreçte mozaiklerin zarar görmemesi için üstleri kapatılmıştır. Benzer durum kamu binalarında da tespit edilmiştir. Yıldırım Beyazıt ve Beş Eylül İlkokulu'nun bahçesinde de farklı dönemlere ait tarihi eserler bulunmuştur. Bu konuyla ilgili hukuki süreç devam ederken, okullar eğitim faaliyetini sürdürmektedir.⁶³ Bu bağlamda Philadelphia kentinin tarihi kalıntılarının önemli bir bölümü şahıslara ait tarla, ev, iş yeri gibi özel mülk ve kamuya ait yapıların sınırları içindedir. Bu durum Philadelphia'nın kalıntılarının, Alaşehir'in binaları arasında kalmasına, ağır tahribata uğramasına ve birçoğunun yok olmasına neden olmuştur.

Üçüncü sınırlılık, kent ile ilgili arkeolojik çalışmaların aynı bölgede bulunan Ephesos (1869), Sardis (1910), Hierapolis (1950)'e kıyasla çok geç bir tarihte, 1985 yılında başlatılıp, 1990 yılında ödenek yetersizliği nedeniyle sonlandırılmış olmasıdır. Kısa bir zaman süren bu kazılarda, tarihi alanların çok az bir bölümüne ulaşılmıştır. Kazıların bu kadar kısa sürmesinin nedeni ise yukarıda da bahsedildiği gibi kalıntıların kentin çeşitli mahalleri arasında kalmasından kaynaklanmaktadır. Kent kazısı, arazi kazısına kıyasla çok daha zor ve maliyetlidir. Bu nedenle 2023 yılına kadar Alaşehir'de herhangi bir

⁶² Emine Tok, "A New Mosaic Unearthed by an Illicit Excavation in Alaşehir (Philadelphia)", *Journal of Mosaic Research*, Cilt. 4, s. 51.

⁶³ Tavukçu vd., "Alaşehir – Philadelphia Araştırmaları", s. 308-312.

arkeolojik kazı çalışması yapılamamıştır. Alaşehir Belediyesi'nin desteği ve Manisa Arkeoloji Müzesi'nin öncülüğünde 2023 yılının ağustos ayında şehirde bulunan antik tiyatronun üzerine 1970'li yıllarda yapılan su deposunun yıkımına başlanmıştır. Bu yıkımdan sonra da tiyatro alanında ve diğer tarihi kalıntıların bulunduğu alanda kurtarma kazısı yapılacaktır. Oysa Ephesos, Sardis, Hierapolis'te sistemli kazılar hala sürmekte ve bu kentler hakkında çok fazla veri elde edilmektedir. Philadelphia ise kısa süreli kazıdan elde edilen sınırlı sayıda ve yetersiz arkeolojik veriye sahiptir. Kısaca kentin tarihinin önemli bir bölümünün karanlıkta kaldığı ifade edilebilir.

Dördüncü sınırlılık, Manisa Arkeoloji Müzesi'nin 2002 yılından itibaren kapalı olması ve araştırma için başvuru yapılan 2020 ve 2021 tarihleri arasında pandemi koşullarının ve müzenin başka bir binaya taşınacağı gerekçeleriyle müze yetkilileri tarafından sadece arşivlerinde bulunan 2015 ve 2018 yıllarını kapsayan sondaj ve kurtarma kazısı raporlarının incelenmesine izin verilmesidir. Daha sonra 2022 yılında araştırma için tekrar müzeye başvurulmuştur ancak müzenin yeni bir binaya nakledildiği ve eserlerin düzenleme aşamasında olduğu gerekçesiyle izin verilmemesidir. Bu bağlamda, kent ile ilgili müzede bulunan eserlerin, kurtarma kazısı ve sondaj raporlarının önemli bir kısmına erişilememiş ve inceleme yapılamamıştır. Tüm bu engeller nedeniyle tezin bazı bölümlerinde ayrıntıya girilememiştir.

1. BÖLÜM

COĞRAFYANIN KATKISI VE TARİHSEL MİRAS

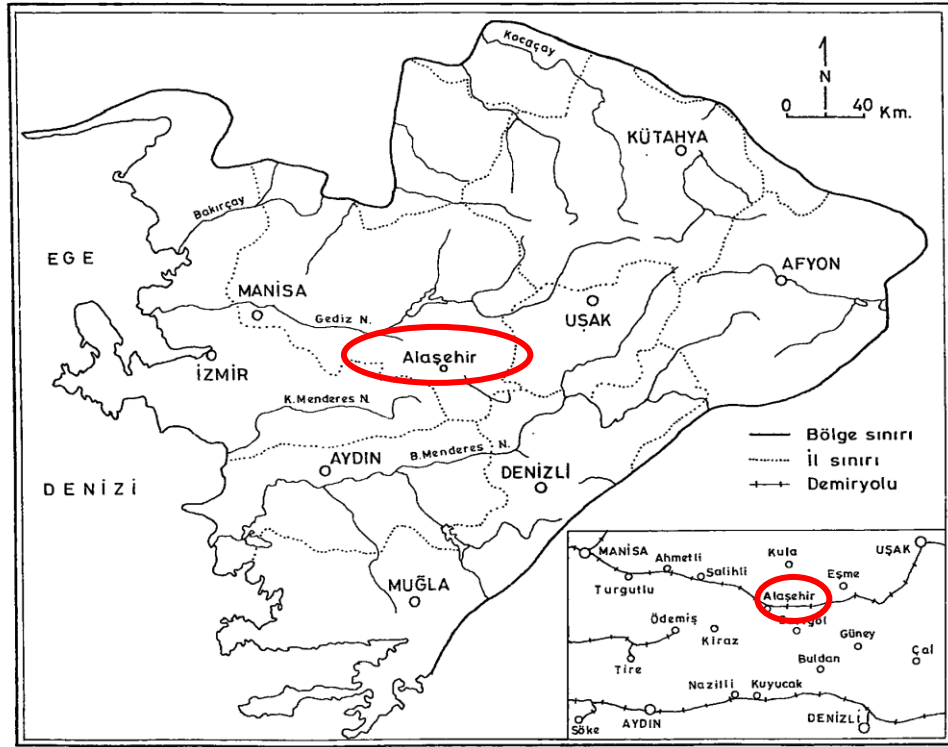
Kentlerin kuruluş ve gelişiminde üzerinde bulundukları coğrafyanın tayin edici rolü yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle topografik özellikler, coğrafi konum, hidrografik rejim, iklim tipi, toprak çeşitliliği ve bitki örtüsü kentleşme sürecini etkileyen en önemli faktörlerdir. Bunlar aynı zamanda bir şehrin stratejik konumu, ekonomik yapısı, askeri ve idari uygulamaları üzerinde de belirleyici etkiye sahiptir.⁶⁴ En az coğrafya kadar etkili bir başka unsur da tarihsel mirastır. Kentlerin parlak geçmişi, kültürel birikimleri, köklü idari geleneği ve ekonomik zenginliği onların zor koşullar karşısında daha mukavemetli olmalarında etkili faktörlerdir. Batı Anadolu'da 11. yüzyılın son çeyreğinde başlayan, Haçlı seferleriyle birlikte kesintiye uğrayan ama 13. yüzyılın ikinci yarısında yeniden başlayan Türk ilerleyişi karşısında diğer hiçbir Bizans şehrinin gösteremediği mukavemeti gösteren Philadelphia, coğrafyanın kendisine kattıklarından ve tarihsel geçmişinden epey güç almış olmalıdır. Savunmaya elverişli konumu, ticaret yollarının kesişme noktasında bulunmasının ve verimli topraklara sahip olmasının ona sağladığı güçlü ekonomi ve bunların doğal sonucu olarak kentin güçlü müstahkem mevkilere ve savunma imkanlarına sahip olması bu gücün kaynakları olarak sıralanabilir. Aynı şekilde antik dönemden beri elde ettiği kültürel birikim, daha da önemlisi buranın zamanla bir Hristiyanlık merkezi olarak gelişmesi kentin güçlü bir kimlik oluşturmada önemli rol oynamıştır.

Philadelphia'nın coğrafi konumundan kaynaklı özelliklerini ve iklim koşullarını sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek için kentin kalıntılarının bulunduğu Manisa'nın Alaşehir ilçesine bakmak büyük önem taşımaktadır. Zira modern yerleşim, eski yerleşim yerinin üzerine kurulmuştur. Alaşehir'in konumu ve coğrafi özellikleri hakkında yapacağımız tespitler Philadelphia hakkında da önemli veriler sağlayacaktır. Bu nedenle, ilk olarak Alaşehir üzerinde bazı tespitlerle işe başlamak faydalı olacaktır.

⁶⁴ Yves Lacoste, *Coğrafya Savaşmak İçindir*, Çev. Ayşin Arayıcı, Özne Yayınları, İstanbul, 1998, s. 12-13; Asaf Koçman, İzmir'in Kentsel Gelişimini Etkileyen Doğal Çevre Faktörleri ve Bunlara İlişkin Sorunlar" *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 1991, s. 102.

1. 1. PHİLADELPHİA’NIN COĞRAFİ KONUMU VE İKLİMİ

Philadelphia üzerinde kurulu bugünkü Alaşehir, ilçe merkezi olarak 28° 31’ 38” D. 38°21’41” K. üzerinde bulunur. Kentin deniz seviyesinden yüksekliği 189 metredir. Alaşehir, Ege Denizi kıyısından İç Anadolu’ya ve Göller Yöresine ulaşan önemli yol güzergâhlarının üzerindedir.⁶⁵ Kent, 977 km² alanı ile Gediz Ovası’nın en büyük yerleşmelerinden biridir. Kentin batısında Kiraz (İzmir) ve kuzeybatısında Salihli (Manisa), doğusunda Sarıgöl (Manisa), kuzeyinde Kula (Manisa), kuzeydoğusunda Eşme (Uşak), güneyinde Nazilli ve Kuyucak (Aydın) ve güneydoğusunda Buldan (Denizli), yer almaktadır.⁶⁶

Harita1 Alaşehir'in Lokasyon Haritası (Ceylan, 2001)

⁶⁵ Arzu A. Ceylan, *Alaşehir'in Şehir Coğrafyası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s. 1.

⁶⁶ Mehmet Karakuyu ve Ali Özçağlar, “Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı ve Planlamasına Dair Öneriler”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Cilt 2, 2005, s. 2; Mehmet Karakuyu, “Alaşehir İlçesinin Nüfus Gelişimi.”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 12, Sayı 17, Erzurum, 2007 s. 140.

Alaşehir, Batı Anadolu'daki doğu-batı yönlü üçüncü ve dördüncü zaman başlarında meydana gelmiş grabenlerden⁶⁷ biri olan Gediz grabeninin doğu kesiminde Bozdağların eteğinde kurulmuştur. Kent, Gediz Nehri'ne dökülen Alaşehir Çayı'nın geçtiği bir grabenden bu grabeni güneyden ve kuzeyden çevreleyen yüksek plato ve dağlardan meydana gelir. Alaşehir Ovası *tektonik*⁶⁸ hareketler sırasında oluşmuştur.⁶⁹

Alaşehir Ovası'nı çevreleyen yüksek dağlar kentin fiziki ve beşerî coğrafya özelliklerini etkilemiştir. Ovanın doğu ve kuzeydoğusunda bulunan Umurbaba Dağları, hemen hemen buna paralel olarak uzanan Bozdağlar kadar yüksek, eğimli ve engebeli değildir. Buna karşılık, Bozdağlar akarsular tarafından dar ve derin vadilere yarılmaları sebebiyle oldukça parçalı bir topografya oluşturur.⁷⁰ Bozdağların kuzeydoğu yamaçları, Umurbaba Dağları'nın güneybatı yamaçlarına göre daha fazla yağış almaktadır. Bu durum *hidrografik*⁷¹ şebekenin sıklığına ve bitki örtüsünün yoğun olarak gelişmesine neden olmuştur. Alaşehir'in söz konusu jeomorfolojik özellikleri kentteki arazi kullanımının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarım arazisi, mera ve orman arazisi gibi alanlar bu sayede şekillenmiştir. Kentin jeolojik yapısı kentte bulunan akarsu ekosistemini de etkilemiştir; Alaşehir ve yakın çevresinde Sarıkız Çayı, Alaşehir Çayı, Avra Çayı, Alkan Çayı, Zeytin Çayı, Kurudere, Göbekli Deresi, Değirmendere ve Şahyar Deresi gibi güneyden başlayıp kuzeye doğru akan akarsular yer almaktadır. Avşar Gölü,

⁶⁷ Graben, yer kabuğunun faylanması, kırılması ile alçakta kalan kütledir. Bir tür jeolojik yapıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Michael Witherick, Simon Ross ve John Small, "Graben" *A Modern Dictionary of Geography*, OUP, London, 2001, s. 114.

⁶⁸ *Tektonik*, dünyanın yer hareketlerini tanımlar. Dünyanın kabuğunda kırılma, kıvrılma, takım halinde yükselme çökme gibi olayları kapsar. Daha fazla bilgi için bkz. Ross ve Small, "Tektonik" *A Modern Dictionary of Geography*, s. 262. Kent depremler sonucunda oluşmuştur. Söz konusu depremler grabenin batı ucundaki bölgede M.Ö.17 ve M. S. 1592, 1850, 1862, yılları arasında grabenin doğusunda ise 60 ve 494 yıllarında şiddeti sekizden büyük olan depremler olmuştur. Bölge deprem bölgesi olduğu için daha sonraki yüzyıllarda da bölgede farklı şiddetlerde depremler olmuştur. Ancak 28 Mart 1969 yılında grabenin doğu ucunda M=6,5 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Söz konusu deprem Alaşehir ve çevresindeki bölgelere ağır hasarlar vermiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Fatih Poyraz vd., "Gediz Grabeninin Doğu Kesimindeki Güncel Tektonik Hareketlerin GPS ve Ps-InSAR Yöntemleri Kullanılarak Belirlenmesi; İlk Sonuçlar", *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, Cilt: 7, Sayı, 2015, 1, s. 20.

⁶⁹ Karahan "Philadelphia (Alaşehir)", s. 164; Karakuyu ve Özçağlar, "Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı...", s. 2.

⁷⁰ Ceylan, *Alaşehir'in Şehir Coğrafyası*, s. 8.

⁷¹ *Hidrografi* yeraltı ve yer üstü sularının oluşum ve dağılımıdır. Ross ve Small, "Hydrograph", *A Modern Dictionary of Geography*, s. 127

termal sular (Alaşehir kaplıcası) ve maden suyu (Sarıköz maden suyu) oluşmuştur.⁷² Bu jeomorfolojik özellikler şehrin ekonomik faaliyetleri üzerinde de etkili olmuştur. Bu bağlamda kent tarım, arıcılık, hayvancılık gibi alanlarda faaliyet göstermektedir.

Bu coğrafi özellikler Alaşehir'in iklimi üzerinde de en belirleyici temel faktördür. Denizden içeride bulunması hasebiyle Akdeniz iklimine göre daha karasal bir iklim görülmektedir. Çünkü şehrin batısında ve güneybatısında 2000 metre yükseklikte dağların bulunması denizel etkinin bölgeye ulaşmasını engellemektedir. Ancak Kuzeybatıda Gediz Nehri'nin aktığı oluk sayesinde denizin ılıman etkisi de bölgede görülmektedir.⁷³ Söz konusu iklimsel özellikler nedeniyle şehirde yaz ayları nispeten daha sıcak olmaktadır. Bölgede yaz aylarında sıcaklık genellikle 40° derecenin üzerinde seyrederek. Kışın ise bölgedeki sıcaklık 0° derecenin altına nadiren düşer. Bu nedenle şehrin güneşli gün sayısı fazladır. Bu açıdan Alaşehir'de İlkbahar mevsimi kısa sürerken yaz ve sonbahar mevsimleri ise daha uzun sürmektedir.⁷⁴

Kent, Alaşehir Çayı'nın meydana getirdiği tarıma elverişli alüvyon topraklara ve aynı zamanda tarıma uygun bir iklim tipine de sahiptir. Bu nedenle şehirde her türlü kültür bitkileri yetişmektedir. Şehirde başlıca ekilen tarım ürünleri; arpa, buğday, tütün, nohut, çavdar, patates, burçak gibi ürünlerdir. Ayrıca şehirde patlıcan, bakla, yeşil fasulye, ıspanak, domates, biber, zeytin; incir, elma, üzüm, erik, ayva, şeftali, kiraz, nar, badem, gibi sebzeler-meyveler de yetiştirilmektedir. Alaşehir'in ekonomik faaliyetlerinin önemli bir bölümünü tarımsal üretim oluşturur. Söz konusu tarımsal üretimde kentin en önemli ekonomik faaliyetleri; sultani üzüm, tahıl yetiştiriciliği, tütün ve hayvancılıktır.⁷⁵ Alaşehir sahip olduğu bu coğrafi ve iklim özellikleri sayesinde Ege Bölgesi'nde tarımsal üretim yapan önemli kentler arasında yer almaktadır.

⁷² Ceylan, *Alaşehir'in Şehir Coğrafyası*, s. 8-21; Karakuyu ve Özçağlar “Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı...”, s. 5; Anonim, Alaşehir Belediyesi 2015 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.alasehir.bel.tr/dokumanlar.htm>, Erişim Tarihi: 15. 03. 2021.

⁷³ Karakuyu ve Özçağlar, “Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı...”, s. 6

⁷⁴ Akıncı, *Eski Philadelphia...*, s. 147; Karakuyu ve Özçağlar, “Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı...”, s. 6.

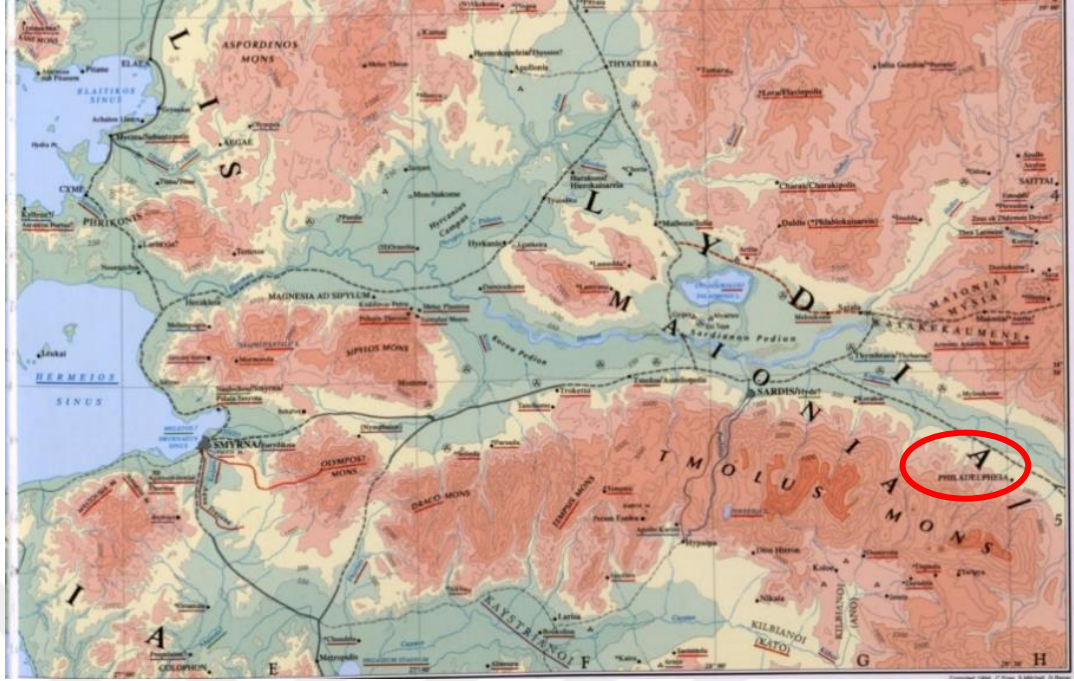
⁷⁵ Karakuyu ve Özçağlar, “Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı ...”, s. 9-14

Philadelphia'nın coğrafi konumuna ve özelliklerine dair ilk bilgileri Claudios Ptolemaios'un *Geographike Hyphegesis* adlı eserinden alırız. Ona göre şehir “59°38' 50” koordinatlarıyla Lydia bölgesinde yer alır.⁷⁶ Philadelphia, Lidya'nın doğu ucunda Tmolos (Bozdağlar) Dağlarının eteklerinde Kogamos (Alaşehir) Çayı'nın batısında, Maiandros (Büyük Menderes) Vadisi ve Hermos (Gediz) Ovasına giden önemli ticari ve askeri yol güzergâhlarına hâkim üç tepe üzerine kurulmuştur.⁷⁷ Bu yol güzergâhlarından biri, doğu ile batıyı birbirine bağlayan Kral Yolu'dur. Kent Kral Yolu'nun, Smyrna (İzmir), Sardis (Sart) üzerinden Hierapolis'e (Pamukkale), Laodikeia (Denizli) ve Colossae'nin (Banaz) güneyinden Eumeneia (Çivril) üzerinden doğuya doğru uzanır. Diğer bir yol güzergâhı ise Ege kıyılarını İç Anadolu'ya bağlayan yoldur: Philadelphia'dan Blaundus'a (Eşme-Ulubey) doğru giden yol Klannudda (Kışla Köyü) üzerinden Akmonia'ya (Ahat Köyü) ulaşırdı.⁷⁸

⁷⁶ Klaudios Ptolemaios, *The Geography*, s. 113.

⁷⁷ Yukarıda bahsi geçen bu tepelerin günümüzdeki isimleri; Toptepe, Düztepe, Doren (Doyurantepe)'dir. Kentin akropolünün kalıntıları Toptepe'dir. Dorentepe'de Bizans mezarları vardır. Ayrıca, Toptepe'nin güneyinde bulunan Gavurtepe höyüğünde yapılan kazı çalışması sonucunda, bölgedeki yerleşimin Erken Tunç Çağı'nda ve M.Ö. 2. binde yoğun olarak iskân edildiğini göstermiştir. Meriç, “1986 Alaşehir Kazı Raporu”, s. 261. Ayrıca, Herodotos, *Historia*, Ramsay *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest* ve Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, adlı eserinde Kallatebos ve Stephanos Byzantios'un *Ethnica* adlı eserinde Katakakeumene olarak bahsettikleri Lydia bölgesinde yer alan şehri Philadelphia, Kallatebos'unda Philadelpheia'nın eski adı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak, Alaşehir'in Yeniköy mahallesinde bulunan yazıtların incelenmesi sonucunda Yeniköy'ün eski adının Kallatebos olduğu ileri sürülmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 495; Stephani Byzantii, “Philadelphieia”, *Ethnica*, s. 37; William Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Clarendon Press, 1895, s. 199; Arnold H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Clarendon Press, 1971, Oxford, s. 54; Işık Şahin, *Lydia'da Küçük Yerleşmeler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 1998, s. 58-88; Strabon, *Geographika*, s. 174; Klaudios Ptolemaios, *The Geography*, s. 113; Hierokles, *Le synekdemòs d'Hiérokles*, s. 25; Stephani Byzantii, “Philadelphieia”, *Ethnica*, s. 37; Texier, *Küçük Asya*, s. 187.

⁷⁸ David French, “Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor. The Persian Royal Road”, *Cilt 36, Taylor Francis, Ltd.*, 1998, s.29; Frederick F. Bruce, *The Epistle to the Colossians, to Philemon, and to the Ephesians*, William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, Michigan, 1984, s. 7; David Maige, *Roman Rule in Asia Minor to The End of The Third Century After Christ*, *Cilt 1*, Princeton University Press, New Jersey, 1950, s.42; Feridun Emecen, Alaşehir” *TDV İslam Ansiklopedisi*, *Cilt 2*, s. 1, İstanbul; Colin J. Hemer, *The Letters to the Seven Churches of Asia in their Local Setting*, Jso Press Sheffield, 1989, s. 154.

Harita: 2 Philadelphia'nın Lokasyonu (Talbert, 2000)

Söz konusu yol güzergâhları tarihin her döneminde askerî ve ticari açıdan önem arz etmiştir. Örneğin Pers Kralı Kserkses (MÖ. 485- 465) ve Büyük İskender (MÖ. 336-323) ordularını söz konusu yol güzergâhından sevk etmiştir. Daha sonraki dönemlerde İmparator Friedrich III. Haçlı Seferleri (1189-1192) esnasında bu yol güzergâhını kullanmıştır.⁷⁹ Söz konusu güzergâh aynı zamanda önemli ticaret rotalarından biridir. Bu bağlamda söz konusu yollar Smyrna ve Ephesos gibi önemli liman şehirlerine ve İç Anadolu'ya geçişi sağlayan ana arterlerdir. Bu nedenle her türlü ticari mallar bu yollar üzerinden taşınmıştır. Örneğin Philadelphia'da üretilen nitelikli şaraplar ve kumaşlar, Laodikeia'da, dokunan değerli tekstil ürünleri, Dokimeion'da (İscehisar-Afyon), Synnada'da (Şuhut-Afyon) çıkarılan kaliteli mermerler Ephesos ve Smyrna limanlarına bu yollar üzerinden taşınıp diğer bölgelere ihraç edilmiştir. Bu güzergâhlar tarihi süreç içerisinde önemini hiç kaybetmemiş, 17. ve 18. yüzyılda kervan yolu olarak kullanılmış, 19. yüzyıla gelindiğinde ise demir yolu hattına güzergâh olmuştur.⁸⁰ Bir diğer önemli yol

⁷⁹ Texier, *Küçük Asyas*, s. 85-86; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Cilt 3, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 12-13; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 338-339.

⁸⁰ William M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, MEB Basımevi, İstanbul, 1960, s. 185-186; Nurşin Asgari, "Uşak Selçuklular ve Çevresinden Roma Çağı Lahitleri ve Mermer Ocakları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XXV, 1981, s. 46; Mark Whittow, *Social and*

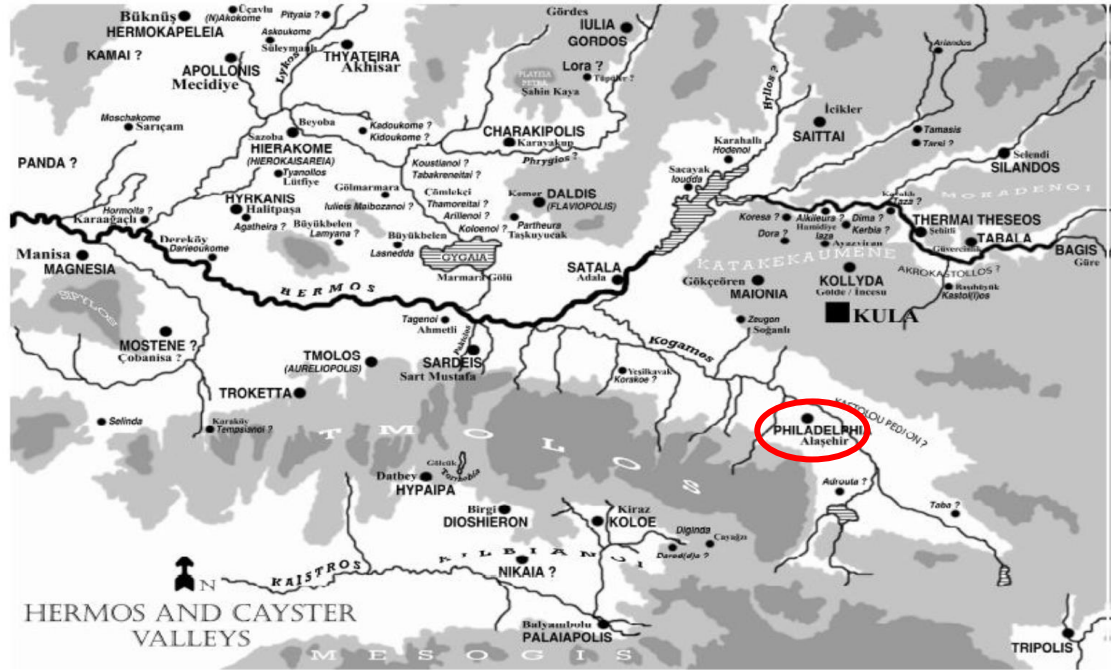
güzergahı ise Batı Anadolu'nun en önemli ve ünlü yol ağlarından biridir. Zira bu yol ağı sayesinde Bithynia'dan Lydia'ya oradan da Phrygia'ya ulaşılır. Söz konusu yol ağı Kuzeybatı Asya'da bulunan Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra Abydos'tan (Maltepe) başlar Dardanos (Kepez'in güneyinde) Ilion (Hisarlık) ve İskenderiye'yi geçerek Troas'a (Eski İstanbul) ulaşır. Troas üzerinden de Skamandria (Adatepe), Assos (Beyramkale), Gargara (Arıklı yakınında) Antandros (Avcılar yakınında), Adramyttion (Edremit) üzerinden de Pergamon'a (Bergama) bağlanır. Bu bağlantı yolu üzerinden de Lydia'nın önemli şehirleri Thyateira (Akhisar), Sardis, Philadelphia'dan geçerek Laodikya'ya ulaşılır. Bu yol güzergâhı üzerinden de Phrygia bölgesine bağlanır.⁸¹ Bu geniş yol ağı sayesinde Philadelphia özellikle askeri, ticari ve kültürel alanda çok gelişmiştir.

Philadelphia bulunduğu konum itibarıyla kuzeyde Maionia, Blaundus (Eşme Ulubey) güneyde Aphrodisias (Geyre) güney-batıda Tralleis (Aydın) doğuda Eumenia (Çivril) ve Celaenae/Apameia (Dinar) güney-doğuda Tripolis (Yenice), Colossae (Honaz- Banaz) ve Laodikeia batı ve kuzey-batıda Sardis (Salihli), Hermos (Gediz) Nehri, Katakekaumene (Kula) ve Satala (Karataş) ile komşudur.⁸²

Political Structures in the Meander Region of Western Asia Minor on the Eve of the Turkish Invasion, *Philosophy*, Oxford University, Doktora Tezi, Oxford, 1987, s. 74-75; Doğan, *Philadelphia Sikkeleri*, s. 56.

⁸¹ Andreas Külzer, "The Late Antique and Byzantine Road-Network in Western Anatolia Some Additions to A Widely Ramified System", *STD, Cilt 27, Sayı1*, 2018, s. 86; Andreas Külzer Byzantine "Lydia: Some Remarks on Communication Routes and Settlement Places" *Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino vd. Koç Üniversitesi, İstanbul, 2013, s. 286-287.

⁸² Sevin, *Anadolu'nun Tarihi.*, s. 226-227; Ali Y. Tavukçu A., vd., "Alaşehir Phialdelphia Araştırmaları", s. 301; Kentlerin lokasyonu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Map 56 *Pegamum* Richard J.A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, New Jersey, 2000, s. 842-858.

Harita 3 Philadelphia ve Çevresindeki Yerleşimler (Malay ve Herrmann, 2007)

Philadelphia, Hermos (Gediz) ve Kaistros (Küçük Menderes) ırmaklarının geçtiği vadiler üzerinde bulunan Lydia Bölgesi'nin sınırları içindedir.⁸³ Kent Tmolos Dağları'nın kuzey eteklerinde Kogomos Vadi oluşu içinde ve Katacecaumene, “yanık ülke” (Kula) Lydia ve Mysia sınırları arasındadır.⁸⁴ Antik dönem yazarları tarafından Philadelphia geniş bir volkanik ovanın kenarına kurulmuş, sürekli olarak yıkıcı depremlere maruz kalan ve çok verimli topraklara sahip bir kent olarak tanımlanmıştır. Yine antik dönem yazarlarından edinilen bilgilere göre Philadelphia ve çevresinde Tmolos Dağları ve Hermos Nehri'nin bir kolu olan Kogomos Nehri, Alux (Alkan) Nehri, ılıcalar ile şifalı sular bulunmaktaydı. Bu şifalı sular sayesinde kent antik dönemin önemli şifa merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁸⁵ Dönem kaynakları ve modern kaynakların verdiği bilgilerden hareketle Philadelphia'nın Hermos grabeni üzerine konumlandığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Philadelphia ve Alaşehir aynı jeomorfolojik yapıya sahip olduğu görülmüştür. Aynı

⁸³ Bu bölge günümüzde İzmir, Manisa, Uşak, Kütahya, Denizli ve Balıkesir illerini kapsar. Daha fazla bilgi için bkz. Christopher H. Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi*, Çev. Hilal G. Çıtak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 60-70

⁸⁴ Sevin, *Anadolu'nun Tarihi ...*, s. 174; Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e...*, s. 61-63; Hemer, *The Letters to the Seven Churches...*, s. 153-154; Byzantii, “*Ethnica*,” s. 37.

⁸⁵ Strabon, *Geographika*, s. 174; Tacitus *Annales*, s. 459-461; Plinius, *The Natural History of Pliny*, s. 465-466.

şekilde her iki kentin çevresinde bulunan şehirler ve yol ağları da benzerdir. Bu nedenle Philadelphia ile Alaşehir'in aynı konumda olduğunu ve benzer coğrafi özelliklere sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani, Philadelphia günümüz Alaşehir'ine lokalize edilmektedir.

Philadelphia'nın iklimi konusunda doğrudan veri yoksa da bu bölgenin içinde yer aldığı Lydia bu konuda örneklik teşkil edebilir. Lydia'da kışların yağışlı ve ılık, yazların ise çok sıcak ve kurak geçtiği Akdeniz makroklima kuşağında yer aldığı bilinmektedir.⁸⁶ Bölgedeki sıcaklık yazları ortalama 30 °C'nin üzerindedir ve çok az yağış alır; kışları 7,5 °C'nin altına nadiren düşer.⁸⁷ Christopher H. Roosevelt ve ekibi, Lydia bölgesinde yaptığı çalışmalarda bölgenin yağış ve sıcaklık değerlerinin takribi 3000 yıldır aynı örüntüde olduğunu tespit etmiştir. Aynı şekilde bitki örtüsünün de yaklaşık 3000 yıl önceki bitki örtüsüyle benzer örüntüde olduğu tespit edilmiştir.⁸⁸

Philadelphia'nın jeolojik ve iklimsel özellikleri onun ekonomik faaliyetlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda kentin sahip olduğu verimli ovalar (volkanik tüfler ve nehirlerin oluşturduğu alüvyon topraklar) ve tarıma elverişli iklimi sayesinde bu kentte çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmiştir. Zira dönem kaynakları bölgede şarap, incir ve zeytinyağı üretiminin çok fazla olduğunu aktarmıştır. Üstelik Philadelphia'nın yakınlarında bulunan ve 13. yüzyılda inşa edildiği düşünülen Boreine Manastırı'na ait olan *typikon* 'da kent ile çevresinde üzüm bağları, zeytin, dut, sebze ve meyve bahçelerinin bulunduğu, tahıl üretimi ve hayvancılık faaliyetlerinin de yaygın bir şekilde yürütüldüğünden söz edilmiştir.⁸⁹ 17. yüzyıl gibi geç bir döneme ait olsa da Evliya Çelebi'nin şahitliği de bu durumu teyit etmektedir. Evliya Çelebi kentte üzüm, armut, incir, kiraz gibi meyvelerin bol miktarda yetiştirildiğini anlatır.⁹⁰ Bu bilgiler doğrultusunda kentte yetişen ürünlerin süreklilik gösterdiğini, günümüzde de büyük ölçüde aynı tarım ürünlerinin üretildiğini söyleyebiliriz. Yine kentin jeomorfolojik özelliğinin bir sonucu olarak Philadelphia'da birçok taş ocağı bulunmaktaydı. Söz konusu

⁸⁶ Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e...*, s. 76.

⁸⁷ Whittow, *Social and Political Structures ...*, s. 3.

⁸⁸ Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e...*, s. 76-78.

⁸⁹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 495-496; Strabon, *Geographika*, s. 174-175; "Maksimos, "Skoteine (Boreine)", s. 1180; Nasturel, "Recherches sur le Testament...", s. 82-86; Steinherr, "Notes Pour l'histoire d' Alaşehir...", s.32.

⁹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 59.

taş ocaklarının kalıntılarını kesin bir şekilde tarihlendirmek güç olsa da erken dönemde faaliyette olan bu ocakların Philadelphia'nın güneydoğusunda bulunduğu ve bu ocaklarda beyaz, gri ve mavi damarlı gri renkli mermerler çıkartılarak kent ekonomisine önemli katkı sağlandığı bilinmektedir.⁹¹ Dahası Philadelphia'nın önemli yol güzergâhları üzerinde bulunması, onun ticari açıdan da gelişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda kentin bu jeolojik özellikleri onun mekânsal örgütlenmesi üzerinde de belirleyici rol oynamıştır. Örneğin kent geniş bir ova üzerine konumlandığı için dört bir tarafı düzgün ve güçlü surlarla çevrelenmiştir. Buna ek olarak kentin akropolü de bu coğrafi özellikler dikkate alınarak kentte hâkim bir tepenin üzerine sırtı Tmolos Dağlarına yaslanmış bir şekilde inşa edilmiştir. Bu sayede kentin güvenliği daha kolay sağlanmış hatta kent doğal bir kalkan tarafından korunmuştur. Üstelik tüm bu özellikler Philadelphia'yı hem askeri hem de ekonomik açıdan güçlü ve önemli bir kent yapmıştır. Ayrıca kent bulunduğu konum itibarıyla da her türlü misyonerlik faaliyetlerini yürütmüştür. Philadelphia sahip olduğu bu özellikler sayesinde çağlar boyunca güçlü bir kale kent olarak varlığını sürdürmüş ve tarih sahnesinde önemli bir yer tutmuştur.

1. 2. PHILADELPHIA KENTİNİN KURULUŞ VE GELİŞİMİ

Philadelphia'nın kurucuları hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Antik dönem yazarlarından Philadelphialı Ioannes Lydos⁹², *De mensibus* adlı eserinde, kentin Ptolemaios Hanedanı tarafından kurulduğunu aktarmıştır, ancak bu konu hakkında detaylı

⁹¹ Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e...*, s. 86-87; Meriç ve Nollé, “Neue Inschriften...”, s. 22.

⁹² Ioannes Lydos: Philadelphia'da doğmuştur. (490) Dolayısıyla, Ioannes Lydos'un Philadelphialı ve Lydialı sıfatları doğduğu yerden gelmektedir. Bilgi birikimi ve üst düzey görevlerde bulunduğu için aristokrat bir aileden geldiği sanılmaktadır. Ioannes Lydos yirmi bir yaşına kadar memleketi Philadelphia'da yaşamıştır. Daha sonra başkent Konstantinoupolis'e taşınmıştır. Konstantinoupolis'te eğitimine devam etmiş Agapios'un öğrencisi olmuştur. Daha sonra, Ioannes Lydos, sarayda birçok üst düzey görevlerde çalışmıştır. Ioannes Lydos İmparator I. Iustinianus (M. S. 527-565)'un çevresinde faaliyet gösteren ünlü kişilerden biridir. Ioannes Lydos, politikacı, filozof ve yazardır. Ioannes Lydos'un, günümüze üç eseri ulaşmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Fatih Onur, *Ioannes Lydos ve Peri Arkhon: Geç Antik Dünya'dan Roma İdari Geçmişine Bir Bakış*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. vii-37-38.

bilgi vermemiştir.⁹³ Kentin kurucuları hakkında ikinci bir görüş ise, şehre beş kilometre uzaklıkta bulunan MÖ. 279-267 yılları arasına tarihlendirilen Apollon Toumoundes Tapınağı'na ait yazıt üzerinden yorumlanmıştır. Buna göre Philadelphia'nın ilk kurucularının Seleukos Hanedanı olduğu ileri sürülmüştür.⁹⁴ Üçüncü bir görüş de şehrin kurucularının yine Seleukos Hanedanı olduğuna işaret etmektedir. Bu görüşe göre Seleukos Hanedanı döneminde küçük bir yerleşim yeri olan *Kallatebos* ve çevresi Attaloslar tarafından Makedon kolonisi haline dönüştürülerek Philadelphia isimli yeni bir *katoikia* kurmuştur.⁹⁵ Bu görüşlerden hareketle kentin Helenistik Dönemde kurulduğu düşünülmektedir. Zira Büyük İskender'in ardılları olan Helenistik krallıklar, Helen kültürünü yaymak için egemen oldukları bölgeler üzerine yeni kentler inşa etmişlerdir. Bu kentler önce Makedon ordugâhı olan koloniler şeklinde kurulmuş, daha sonra da bu ordugahlara Makedon kökenli sivil halklar yerleştirilerek, büyük kentler haline dönüştürülmüş ve bunlara *katoikia* adı verilmiştir. *Katoikia* merkeze ya da bulunduğu bölgeye bağlı yarı özerk yerleşim birimidir. Bu birimler Helenistik dönemde merkezden gönderilen denetim memurları tarafından denetlenmiştir. Aynı şekilde Roma İmparatorluğu döneminde de varlığını sürdüren *katoikia* üst düzey memurlar tarafından denetlenmiştir.⁹⁶ Bu bağlamda kent ile ilgili erken döneme ait sikkeler incelendiğinde, bu sikkelerinin ön yüzünde Makedon kalkanı, arka yüzünde zeytin yapraklarından oluşan

⁹³ Ioannes Lydos, *On the Months*, s. 107. Hüseyin Üreten ve Ömer Güngörmüş, Ioannes Lydos'un bu ifadesine şüpheyile yaklaşmışlardır. Bu durumu iki şekilde açıklamışlardır: "*Kentin Helenistik krallar tarafından kurulmuş olduğu gerçeği, 6. yüzyıl gibi geç bir dönemde böyle bir yansıma yaratmıştır ya da Ptolemaioslar tarafından kurulmuş olan bir başka Philadelpheia, Lydia Philadelpheia'sı ile karıştırılmıştır.*" Daha fazla bilgi için bkz. Ömer Güngörmüş ve Hüseyin Üreten, "*Antik Lydia Bölgesinde Bir Kent...*", s. 100.

⁹⁴ Meriç ve Nollé, "Neue Inschriften...", s. 20-21; Stephen Mitchell, *Land, Men and Gods Asia Minor: The Celts and the Impact of Roman Rule: Celts and the Impact of Roman Rule* Cilt 1, Clarendon Press, Oxford, 1995, s. 180; Maige, *Roman Rule in Asia Minor...*, s. 8; Güngörmüş ve Üreten, "*Antik Lydia Bölgesinde Bir Kent...*", s.99.

⁹⁵ Mary Boyce ve Frantz Grenet, *A History of Zoroastrianism: Zoroastrianism under the Macedonian and Roman Rule*, Brill, New York, 1991, s. 215

⁹⁶ William W. Tarn, *Hellenistic Civilisation*, the World Publishing Company, New York, 1964, s. 148; Ayşe G. Akalın, "Helenleştirilmede Bir Yerleşim Ögesi: Katoikia", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 39, 2007, s. 67.-72; M. Cohen, "Katoikia, Katoikoi" and Macedonians in Asia Minor", *Ancient Society*, Cilt 22, 1991, s. 41-42; Peter Robert Franke, *Roma Döneminde Küçükasya Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*, Çev. Nezahat Baydur, Ege Yayınları, İstanbul, 2007, s. 41.

çelenk içinde yıldırım demeti ve *monogram*⁹⁷ ile tasvir edilmiş olması, kentin bir *katoikia* olarak kurulduğu görüşünü desteklemektedir.⁹⁸ Üstelik Pergamon krallığında, Attalos Hanedanı döneminde kurulan ilk altı kent (Apollonis, Doidye, Espaura, Kobedyle, Agatheira ve Philadelphia) arasında söz konusu kentin de adı geçmektedir.⁹⁹

Resim 1: Philadelphia sikkesi MÖ. 1.-2. Yüzyıl (Ünal vd. 2017)

Bu görüşler çerçevesinde kentin Attalos Hanedanı döneminde bilinen adıyla yeniden inşa edildiği fikri öne çıkmaktadır. Çünkü Roma İmparatorluğu, II. Attalos'tan kardeşi II. Eumenes (MÖ.197-159)'e ihanet etmesini istemiş, bu ihanetin karşılığında da krallığın bir bölümünü teklif etmiştir. Ancak II. Attalos kardeşine sadık kalarak bu teklifi geri çevirmiştir. Attalos'un kardeşine olan bağlılığına ithafen de ona “*Kardeş Sever*” anlamına gelen *Philadelphos* lakabı verilmiştir.¹⁰⁰ Bu lakapla anılan II. Attalos *Philadelphos*'un ismine izafeten de bu şehre Philadelphia ismi verilmiştir. Ayrıca II. Eumenes ve II. Attalos *Philadelphos*'un aralarındaki sevgi ve kardeşliğin onuruna hem Eumeneia hem de Philadelphia'da kutlamalar yapılmış, kardeşler arasındaki bu ittifakı

⁹⁷ Monogram: doğru sırayla okunduğunda, bir ad, bir başlık veya bir dua oluşturan bir sayı veya harf kombinasyonudur. Daha fazla bilgi için bkz. Wolfram Hörandner “Monogram”, *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 2, OUP, 1991, s. 1397-1398.

⁹⁸ Head, *Catalogue of the Greek Coins...*, s. LXXXIV; Cohen, “Katoikiai...”, s. 46-47; Güngörmüş ve Üreten, “Antik Lydia Bölgesinde Bir Kent...”, s. 100; Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, s. 113.

⁹⁹ Getzel Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, University of California Press, California, 1996, s. 227-228

¹⁰⁰ Polybius, *The Histories*, s. 97-165-223; David Maigie, *Anadolu'da Romalılar: Attalos'un Vasiyeti*, Çev. Nezih Başgelen ve Ömer Çapar, Cilt 1, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 56; John Antony Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, OUP, Oxford, 1832, s. 456; Akıncı, *Eski Philadelphia...*, s. 56.

simgeleyen sikkeler bastırılmıştır.¹⁰¹ Kentin konumu ve erken dönem Philadelphia sikkeleri göz önüne alındığında kentin Attaloslar zamanında bir garnizon kolonisi olarak kurulduğu genel olarak kabul edilmektedir Zira Philadelphia'nın kuruluş amaçlarından biri, Maiandros Vadisi'nden güneye doğru uzanan yolları kontrol etmek, orduları bu kent üzerinden sevk ve idare ederek, Attalos Hanedanının bölgedeki egemenliğini güçlendirmektir. Bu bağlamda kent bu bölgenin savunulmasında ve korunmasında çok önemli bir rol oynamış, bölgeye karşı yapılan her türlü saldırıyı bertaraf etmiştir. Böylece kent "Lydia Bölgesi'nin Anahtarı" olarak nitelenmiştir. Kentin bir diğer kuruluş amacı ise hem Lydia hem de Phrygia bölgesine Helen kültürü ve dilini yaymaktır. Bu bağlamda kent özellikle de Lydia, Mysia, Phrygia'nın sınırlarının kesiştiği bir noktada kurulmuş ve bu şehir üzerinden misyonerlik faaliyetleri yürütülmüştür. Misyonerlik faaliyetlerini çok etkili bir şekilde yürütmüş olan kent MÖ. 19 yılına gelindiğinde Lydia bölgesinin her yerinde Helen dili ve kültürünün benimsenmesini sağlamıştır. Üstelik daha sonraki yüzyıllarda kent Helen kültürünün en önemli kalelerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁰² Bu amaçlar doğrultusunda kurulan kent, kısa süre içinde ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΝ (φιλαδέλφειον) monogram'ı taşıyan kent sikkelerini basmaya başlamıştır. MÖ. 133 yılından sonra, kent sikkeleri üzerinde APXIEPEYΣ (ἀρχιερεύς =archiereus)¹⁰³ lejantı

¹⁰¹ Hemer, *The Letters* ..., s. 155.

¹⁰² Esther. V. Hansen *The Attalids of Pergamon*, Cornell University Press, London, 1971, s. 177-178; Texier, *Küçük Asya*, s. 86; Feridun Emecen, "Alaşehir" TDV, s. 1; William Barclay, *The Revelation of John*, Cilt 1, The Westminster Press, Philadelphia, 1976, s. 125; Dwight M. Gunter, *Seven Letters to Seven Churches Lessons from the Book of Revelation*, Beacon Hill Press, Kansas, 2011, s. 89-90; Edmonds, *Anatolia and Biblical*..., s. 127; Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 226.

¹⁰³ APXIEPEYΣ (ἀρχιερεύς) =archiereus ya da (ἀσάρχης) = asiarches yazıtlar ve sikkeler üzerinde görülen bu terimlerle ilgili olarak, araştırmacılar farklı görüşler öne sürmüşlerdir: Bu görüş sahiplerinden ilki Magie, söz konusu terimleri kamu harcamalarından sorumlu memurlar için kullanılan iki farklı isim olduğunu belirtmiştir. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*... s. 449-450. Konuyla ilgili ikinci görüş ise Kearsley, Archiereus'u imparatorluk kültü ile ilgili işlerde görevli üst düzey rahibe verilen ünvan ve asiarches'i de politik ve idari işlerden sorumlu memur olduğunu iddia etmiştir. Rosalinde Kearsley, "Asiarchs, Archiereis, and the Archiereia of Asia", *GRBS* 27,1986, s. 185-186. Üçüncü bir görüş de Friesen, asiarches'in Asya kentlerinde bazı festivallerden sorumlu görevli olduğunu ileri sürmüştür. Steven J. Friesen, "Asiarchs", *ZPE* 126, 1999, s. 287-288. Konuyla ilgili dördüncü görüş sahibi Engelmann, incelediği yazıtlar neticesinde, archiereus ve asiarches kavramları, aynı anlamda kullanıldığını ve söz konusu kavramın, hem yerel imparator tapınağındaki rahip için hem de koinon'un, Anadolu'da metropol tarafından inşa edilen imparator tapınağında görev yapan din görevlisi içinde kullanılan bir ifadeydi. Bu nedenle Engelmann, bu terimin iki farklı makamı ifade ettiğini belirtmiş ve bu iki farklı makamda rahip, kentin imparator tapınağında "kentin ya da imparator başrahibi"; koinon

görülmektedir. Bu nedenle de kentin MÖ. 2. yüzyıldan itibaren Ἀρχιερεύς (=Archiereus) ile kutsal ünvanı aldığı kabul edilmektedir.¹⁰⁴ Bu sikkelerden hareketle kentin erken dönemden itibaren dini açıdan da önemli bir kent olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda kent kuruluşundan kısa bir süre sonra bulunduğu bölgede etkin bir şehir olmuştur. Ancak Pergamon kralı III. Attalos Philometor (MÖ. 138-133) MÖ. 133 yılında ölmüş ve krallığına ait bütün toprakları Roma İmparatorluğuna miras olarak bırakmıştır.¹⁰⁵ Kent bu tarihten sonra varlığını ve gelişimini bu imparatorluğun çatısı altında sürdürmüştür. Kentin bu dönemiyle ilgili en önemli bilgileri şehirden ele geçirilen nümizmatik ve epigrafik buluntular ile dönem yazarları vermektedir. Ancak bu kaynaklar sadece şehirde yaşanan önemli olayları aktarmışlardır. Bu nedenle kentin söz konusu dönemdeki gelişimini tam bir kronolojik sırayla aktarmak güçtür.

Philadelphia'da İmparator Augustus (MÖ. 27-MS.14) dönemine tarihlenen bir yazıt bulunmuştur. Augustus döneminde kentin belediye hakimine onur verilmiş ve bu onur bir stel üzerine yazılmıştır. Söz konusu yazıt üzerinde İmparator Augustus'un beşinci yılında Menophilos isimli görevlinin *gymnasium*'u ve diğer yapıları iyi yönettiği için onurlandırıldığı yazılmıştır. Bu yazıttan hareketle şehirde MÖ. 27-26 yıllarında Augustus Kültü'nün bulunduğu düşünülmektedir. Yine bu kitabeden hareketle söz konusu dönemde şehirde bir *gymnasium* olduğu da varsayılmaktadır. Ancak bu yazıtın bir kısmı

kapsamında ise, "Asya'nın başrahibi" olduğunu ifade etmiştir. Helmut Engelmann, "Asiarchs", *ZPE* 132, 2000, s. 174-175. Bu konu araştırmacılar arasında tartışmalıdır. Söz konusu terimlerle ilgili tartışmaya çok fazla araştırmacı katılmış ve farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Daha fazla bilgi için bkz. Margarete Rossner, "Asiarchen und Archiereis Asias", *StudClas Cilt* 16, 1974, s. 101-142; Peter Herz, "Asiarchen und Archiereiai, Zum Provinzialkult der Provinz Asia", *Tyche Cilt* 7, 1972, s. 93-115; Peter Weiss, "Asiarchen und Archiereis Asias Eine Antwort auf S. J. Friesen, N. Ehrhardt and L. M. Günther, Ed. *Widerstand- Anpassung-Integration: die griechischen Staatenwelt in Rom: Festschrift für Jürgen Deininger*, Stuttgart, 2002 s. 241-254; Michael Carter, "Arkhiereis and Asiarchs: A Gladiatorial Perspective" *GRBS Cilt* 44, 2004, s. 41-68.

Bu nedenle de çalışmada sadece öne çıkan ve daha çok kabul gören görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca, bu terim daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan, Hristiyanlık dininin terminolojisinde de kullanılmıştır. Bu terminolojide *archiereus*, Yunan Kilisesi'nde evli bir rahibin elde edebileceği en üst düzey dini rütbe şeklinde ifade edilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Herbermann C. George, Andrew J. S., "Archiereus" *The Catholic Encyclopedia*, Cilt 1, The Christian Classics Ethereal Library, 2018, s. 1871. Bu görüşlerden yola çıkarak bu terimin, tapınak ve kilisedeki en üst düzey din görevlisine verilen bir ünvan olduğu düşünülmektedir.

¹⁰⁴ Head, *Catalogue of the Greek Coins...*, s. LXXXIV -LXXXV-XC; Magie, *Roman Rule in Asia Minor...*, s. 125.

¹⁰⁵ Maige, *Anadolu'da Romalılar: Attolos'un Vasiyeti*, s. 66-67; Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi: Cumhuriyet*, Cilt 1, Basım 7, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 412-413.

parçalanmış bir kısmı Alaşehir'in Badınca Mahallesinde bir caminin yapımında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bu nedenle konu hakkında kesin bir yargıda bulunmak zordur.¹⁰⁶ İmparator Tiberius (14-37) döneminde, 17 yılında Philadelphia'da çok şiddetli bir deprem yaşanmış ve bu deprem sonucunda kentin önemli bir bölümü yıkılmıştır. Bu durum karşısında İmparator Tiberius şehre çok büyük miktarda maddi destek vermiş ve onu beş yıllık vergiden de muaf tutmuştur.¹⁰⁷ Bu yardımlara karşılık olarak, kent halkı imparatoru onurlandırmak için kente, Neokaisareia ya da Philadelphia Neokaisareia ismini vermiştir. Ayrıca kent İmparator Tiberius zamanında Smyrna, Ephesos, Sardis Pergamon'un içinde bulunduğu *Asya Koina* birliğine dâhil edilmiştir. Bu sayede kent, imparator tapınağı inşa etme, imparator adına dört yılda bir düzenlenen oyunlar, atletizm ve müzik yarışması gibi imparatorluk şenlikleri düzenleme hakkı elde etmiştir.¹⁰⁸ İmparator Caligula (37-41) zamanında Philadelphia'da imparatorluk sikkeleri basılmaya başlamış ve bu sikkeler uzun yıllar, en son Publius Licinius Valerianus (253-260) zamanına kadar darp edilmiştir. İmparator Caligula tarafından bu şehre birçok kez maddi destek ve ayrıcalık da sağlanmıştır.¹⁰⁹

Destegine karşılık halk imparator onuruna kutlamalar yapmış ve kentlerine Neokaisareia adını vermişlerdir. Kent bu ismi hem Caligula hem de Claudius (41-54) döneminde kullanmıştır. Philadelphia bu onuru simgeleyen sikkelerin üzerine Roma dişi kurdunu sikke betimlemesi olarak kullanmıştır. Bu dönemde Yunan ve Roma simgeleri iç içe geçmiş bir şekilde kullanılmıştır. Otonom bir kent olan Philadelphia da bu şekilde kullanıma uygun sikkeler darp ederek imparatorluğa olan saygısını göstermiştir.¹¹⁰ Kent, Neron (54-59/68) döneminden Titus Flavius Vespasianus (69-79) dönemine kadar sikke basmaya devam etmiştir. Bu süreçte basılan sikkelerde sadece Φιλαδέλφεια görüldüğü, Titus Flavius Vespasianus döneminde ise Φιλαδέλφειον ünvanının eklendiği

¹⁰⁶ Meriç ve Nollé, "Neue Inschriften...", s. 24-25.

¹⁰⁷ Tacitus, *Annales*, s. 459-461; Cassius Dio, *Roman Histor*, s. 159.

¹⁰⁸ Clark, "The Renaming...", s. 127-128; Hemer, *The Letters...*, s. 157; s. 299; William Cooke, *The Medalllic History of Imperial Rome*, Dodsley, London, 1781, s. 356; Simon R. F. Price, *Ritüel ve İktidar-Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, Çev. Taylan Esin, İmge Kitapevi, Ankara, 2004, s. 184-158.

¹⁰⁹ Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, s. 116-117; Tacitus, *Annales*, s. 459-461.

¹¹⁰ Barbara Burrell, *Neokoroi Greek Cities and Roman Emperors*, Brill, Leiden- Boston, 2004, s. 4; Robert Franke, *Roma Döneminde...*, s. 41-42; Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, s. 116-117; Price, *Ritüel ve İktidar...*, s. 153-155.

görülmektedir. Kentin aralıklı sikke basmasının nedeni muhtemelen bölgede sık sık meydana gelen yıkıcı depremlerdi.¹¹¹ Titus Flavius Vespasianus (79-81) döneminde de şehirde yıkıcı bir deprem daha yaşanmış ve imparator bu deprem sonucu ağır hasar alan şehre önemli maddi destek sağlamıştır. İmparatorun bu cömert davranışına karşılık; kent halkı imparatora şükranlarını sunmak amacıyla Vespasianus'un eşi "Flavia"nın adını kentlerine vermiş ve anısına sikke basılmıştır. Antoninler Hanedanlığı (96-180) dönemine gelindiğinde ise Lydia bölgesinde en çok imparatorluk mülklerinin bulunduğu kentlerden biri de Philadelphia olmuş ve kentte görkemli mimari eserler inşa edilmiştir. Bu yapılar süslemeleriyle dikkat çeken büyük bir bazilika ve dükkânlardan oluşan ihtişamlı bir yapı kompleksidir.¹¹² Ayrıca bu hanedana mensup Marcus Aurelius (161-180) dönemine ait şehirde düzenlenen oyun ve festivaller ile ilgili *agonistik* sikkeler basılmıştır.¹¹³ Bu sikkeler şehirde pek çok oyun ve festivalin düzenlendiğini göstermektedir. Söz konusu sikkelere göre baş tanrı Zeus için Deia, Helios¹¹⁴ için Haleia festivalleri düzenlenmiştir. Bu bağlamda İmparator Marcus Aurelius döneminde ἀλλά (*allá*) isimli oyunlar Helios kültü adına gerçekleştirilmiştir.¹¹⁵ Görüldüğü üzere kent almış olduğu yardımlar sayesinde tekrar eski gücüne kavuşmuş, aldığı ünvanlar ile onurlandırılmış ve doğrudan imparatorların hizmetine girmiştir. Daha sonraki dönemde kent yöneticisi en yakın komşusu ve rakibi olan Sardis'te bulunan mahkeme kurma yetkisini kendi kenti için de almak üzere bir takım girişimde bulunmuştur. Bu girişim eyalet yöneticisi tarafından olumlu karşılanmış ve imparatorluğun önemli kentlerine verilen mahkeme kurma yetkisi Philadelphia'ya da verilmiştir. Bu sayede kent *Asya Koina* içindeki küçük şehirler arasından ayrılarak daha üst düzey bir statü ve bu alanda özerklik elde etmiştir. Böylece

¹¹¹ Head, *Catalogue of the Greek Coins...*, s. LXXXV; Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, s. 122.

¹¹² Gaius Suetonius, *Lives of the Caesars*, s.270-273; Thomas Robert S. Broughton, "Roman Landholding in Asia Minor", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Cilt 65, 1934, s. 213-214.

s. 270; Mitchell, *Land, Men and Gods Asia Minor*, s. 258; Maige, *Roman Rule in Asia Minor...*s. 657-658; Burnett vd., *Roman Provincial Coinage*, s. 85.

¹¹³ Şehirlerde düzenlenen yarışmalar ve festivallerle ilgili üzerinde tip ve lejant bulunan sikkeye *agonistik* sikke adı verilmektedir. Arkaik Yunanca 'da yarışma, müsabaka, oyun anlamında kullanılan "*agon*" sözcüğü, süreç içerisinde tüm festivalleri ifade etmek için kullanılan bir kelimeye dönüşmüştür. Aliye Ö. Özdzibay, "Perge Sikkelerindeki Agonistik Ödül Taçları" *Adalya*, Sayı XV, 2012, s. 203; Doğan, *Philadelphia Sikkeleri*, s. 49-50.

¹¹⁴Alaşehir Belediyesi tarafından 2023 yılının ağustos ayında yapılan bir yol çalışmasında, Güneş Tanrısı Helios'a ait olduğu düşünülen başı olmayan rölyef bir heykel bulunmuştur. Bu rölyef incelenmek üzere Aziz Ioannes Kilise 'sinin bahçesine taşınmıştır.

¹¹⁵ Head, *Catalogue of the Greek Coins...*, s. XCI.

kent 2. yüzyılda Sardis'in gölgesinden çıkmış ve bir adli bölge merkezi haline gelmiştir.¹¹⁶ İmparator Septimus Severus (193-211) ise şehre çok önemli bir ünvan olan Νεοκόρος (=Neokoros) (*Tapınak Muhafızı*) ünvanı bahşetmiş ve böylelikle kent imparatorluk kültü gibi kutsal festivalleri düzenleme hakkı kazanmıştır. Bu festivaller imparatorun adıyla *neokoros* tapınağında düzenlenmiştir. Zira bu festivaller imparatorluk kültürünün en önemli ve saygın festivalleridir. Bu bağlamda Septimus Severus'un oğulları Caracalla ve Geta'nın onuruna kentte *aktia* festivali düzenlenmiş ve sikke basılmıştır. Bu sikkenin üzerinde imparatorun oğullarının dostluğunu vurgulamak için, iki kardeş el sıkışırken gösterilmiştir. Bu sikke nadir görülen sikke tiplerinden biridir. Ayrıca bu kutlamaları anlatan bir kitabe de yazılmıştır.¹¹⁷

Philadelphia *homonoia* (Anlaşma) sikkeleri de basmıştır.¹¹⁸ Bu sikkelerin darp ediliş nedenleri genellikle şehirler arası köken ilişkilerini vurgulamak, kentler arasındaki ekonomik iş birliği, dini bağları simgelemek, kentler arasında anlaşmazlıkların sona erdiğini göstermek ve şehirler arasında düzenlenen oyunları onurlandırmaktır. Bu sikkelerden bir kısmı İmparator Caracalla (198-211-217) döneminde Philadelphia Smyrna ve Daldi arasında basılmıştır. Yine Septimius Severus (193-211) döneminde Smyrna'da darp edilen *homonoia* sikkelerinde imparatorun büstü darp edilmemiştir. Ancak III. Gordianus (238-244) döneminde kent ve Smyrna arasında darp edilen *homonoia* sikkeleri üzerine imparatorun büstüne yer verilmiştir. Dahası Decius Traianus (249-251) zamanında Ephesos arasında da bu sikkelerden basılmıştır.¹¹⁹ Philadelphia ve Symrna arasındaki *homonoia* sikkelerinin önemli bir bölümü ticari iş birliği için

¹¹⁶ Hemer, *The Letters ...*, s. 157-158; William W. Ramsay, *The Letters to the Seven Churches of Asia*, Age, Software Albany, 1997, s. 299; Mitchell, *Land, Men and Gods Asia Minor*, s. 258; Burrell, "Iphigeneia in Philadelphia", s. 236-237.

¹¹⁷ Burrell, *Neokoroi*, s. 128; Doğan, *Philadelphia Sikkeleri*, s. 51; Dietrich O. A. Klose, "Festivals and Games in the Cities of the East during the Roman Empire", *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Ed. Christopher Howgego vd., OUP, 2005, s. 127-129-132; Rene Cagnat vd., *Inscriptiones...*, s. 580; William Cooke, *The Medallic History of Imperial Rome*, J. Dodsley, London, 1871, s. 357.

¹¹⁸ Homonoia; ὁμόνοια, His ve fikir birliği, anlaşma -uyuşma anlamına gelir. Bu kavram süreç içerisinde politik, dini ve felsefi anlamlar kazanmıştır. Böylece bu terim Roma Devleti'nin kent politikasında önemli bir yer tutan *homonoia* anlaşmalarını ifade etmek için de kullanılmıştır. Filiz D. Öztürk, *Roma Çağı Küçük Asya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s. 176.

¹¹⁹ Head, *Catalogue of the Greek Coins...*, s. LXXXIV-LXXXV-XC; John Paul Lotz, "The Homonoia Coins of Asia Minor and Ephesians 1 :21", *Tyndale Bulletin* Cilt 50 Sayı 2, 1999, s. 183.

basılmıştır. Zira kent bulunduğu konum itibariyle bölgede bulunan liman kentlerinin hinterlandı idi. Bu bağlamda Philadelphia ile Smyrna ve Ephesos arasında çok güçlü ticari bağların olduğu söylenebilir. Bu ticari ilişkiler çerçevesinde kentte üretilen ticari mallar özellikle de kaliteli şaraplar Smyrna limanı üzerinden ihraç edilmiştir. Üstelik Laodikeia, ürettiği tekstil ürünlerini Ephesos ve Smyrna limanlarına ulaştırmak için Philadelphia ile ticari iş birliği yapmış ve bu iş birliğini simgeleyen *homonoia* sikkeleri basmıştır. Şehir diğer Anadolu kentleri ile de ekonomik iş birliği yapmış ve onlarla da bu sikkelerden darp etmiştir.¹²⁰ Bu sayede Anadolu'nun iç bölgelerinden gelen ticari mallar, Philadelphia üzerinden liman kentlerine ulaşmıştır. Ayrıca Midilli'de bulunan bir hazineye Philadelphia'ya ait birçok sikke bulunmuştur.¹²¹ Bu bilgiden hareketle kentin bu bölge ile de ticari ilişkiler kurduğu düşünülmektedir.

Homonoia sikkeleri aynı zamanda Philadelphia'nın bu şehirlerle kurduğu ittifakı da simgelemektedir. Bu bağlamda Ephesos'un hiçbir zaman kendisinden daha küçük şehirler ile yaptığı anlaşmaları kutlayan sikkeler bastığı görülmemiştir. Benzer şekilde Smyrna da Philadelphia dışında diğer kentlerle aynı kent tanrıçaları olarak resmedilen sikkeler darp etmemiştir. Philadelphia kendisinden daha yüksek rütbe ve ünvana sahip bu şehirlerle ittifakını kutlayan sikkeler basmıştır.¹²² Bu durumun nedeni ise Philadelphia'nın bu kentlerle özellikle de Ephesos ile kurduğu mitsel geçmiştir. Philadelphia bu durumu söz konusu kentlerle yaptığı anlaşmaları simgeleyen sikkeler üzerine kentin koruyucu tanrıçası Artemis Anaitis ve Iphigenia efsanesini anlatan figürleri darp ederek göstermiştir.¹²³ Zira Atreus'un oğlu olan Kral Agamemnon'un kızı Iphigenia'yı Artemis'e adaması sonucu Tauroisli Artemis kültü oluşmuştur. Ephesos ve

¹²⁰ Öztürk, *Roma Çağı Küçük Asya Kentleri*, s. 80-81; Doğan, *Philadelphia Sikkeleri*, s. 56.

¹²¹ Athena Iakovidou ve Sophia Kremydy, "The Interface between East and West in Hoards", *Coin Hoards and Hoarding in the Roman World*, Ed. Jerome Mairat vd., OUP, Oxford, 2022, s. 118-119.

¹²² Burrell, "Iphigeneia in Philadelphia", s. 242-247-

¹²³ Iphigeneia Efsanesi: Bu efsanenin birkaç versiyonu vardır. Miken Kralı Agamemnon, avlanırken Tanrıça Artemis'in kutsal geyiklerinden birini öldürür. Bu duruma çok sinirlenen tanrıça, kraldan kızını kurban etmesini ister. Kral Agamemnon tanrıçanın isteğini yerine getirir ve kızı Iphigeneia'yı kurban eder. Efsanenin bir diğer versiyonunda ise Kral Agamemnon, Iphigeneia kurban edeceği esnada Artemis Iphigeneia'nın yerine bir geyik bırakarak, Iphigeneia Taurois'e götürür ve onu bu bölgedeki bir tapınağa Artemis rahibesi olarak görevlendirir. Iphigeneia'nın kardeşi Orestes ve onun arkadaşı Pylades Delphoi kâhini tarafından bu tapındaki Artemis heykelini Yunanistan'a getirmesi için görevlendirilir. Iphigeneia onlara yardım eder ve birlikte Yunanistan'a dönerler. Euripides, *Iphigeneia in Tauris*, Çev. Richmond Lattimore, OUP, 1992, s. 11-68.

Philadelphia'da Atreidae (Atreus'un torunları) ailesi tarafından Artemis kültü ve bu külte ithafen tapınaklar kurulmuştur. Bu durum Ephesos ve Philadelphia'nın Atreidae ailesi ile akraba olduklarına, dolayısıyla da iki kent arasında bir köken birliği olduğuna işaret etmektedir. Bu akrabalık ilişkisini simgeleyen bir heykel 85 veya 86 yılında Ephesos'un *neokoros* ünvanını kutlamak için Philadelphia tarafından bu kentte hediye edilmiştir. Bu heykelin kaidesi üzerindeki yazıtta iki kent arasında bulunan akrabalık bağı vurgulanmıştır. Bu dönemde şehirlerin efsanevi geleneklerinde, tapınakların kurucuları da gerçek şehir kurucuları kadar önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda kent kendisine antik bir arka plan, bu destan aracılığıyla da kendisi ile Miken Uygarlığı (MÖ.1600-1100) arasında bir bağ olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda Philadelphia'nın kendine özgü bir kentsel kimlik ile temsil edilme çabası içinde olduğunu da göstermektedir.¹²⁴ Çünkü kent bulunduğu bölge içinde kendine ekonomik, siyasi, dini ve kültürel açıdan önemli bir yer edinmiş ve en yakın rakibi bölgeye uzun yıllar başkentlik yapmış olan Sardis'e karşı üstünlük elde etmiştir. Zira İmparator Elagabalus (218-222) Sardis'in sahip olduğu *metropolis* ünvanını bu şehre vermiştir. Bu imparatorun dönemine ait olan kent sikkeleri üzerinde ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ (μητρόπολις) (= *metropolis*) lejantı görülmektedir. Bu durum İmparator Elagabalus döneminden itibaren kentin, Lydia'nın Metropolü (başşehir) olduğunu göstermektedir.¹²⁵ Kent yöneticileri Philadelphia'nın bölgedeki gücünü ve önemini artırarak hiyerarşik sıralamada bir üst sıraya taşımak amacıyla Roma İmparatorluğunda üst düzey bir görevli olan Philadelphialı M. Aurelius'un vasıtasıyla, bir Part seferi için bölgede bulunan İmparator Caracalla'dan (211-217) bu dönemde Sardis'te bulunan Νεωκόροç onurunu kendi şehirlerine verilmesi için talepte bulunmuşlardır. Bu talep imparator tarafından olumlu karşılanmış, şehre hem imparatorluk kültü tapınağı yapılması için izin verilmiş hem de Νεωκόροç gibi çok önemli bir ünvan 214 yılında bir kez daha bahşedilmiştir. Bu ünvanın imparator tarafından şehre bahşedildiğini bildiren mektup, kentin tiyatrosunda okunarak kent halkına duyurulmuştur. Bu durum kent halkı tarafından coşkuyla karşılanmış, imparator onuruna yapılan tapınağa dikilen iki metre yüksekliğindeki bir stel üzerine bu mektup

¹²⁴ Johannes Nollé, "Beiträge zur Kleinasiatischen Münzkunde und Geschichte 1-3", *Gephyra*, Cilt 2, 2005, s. 78-80-81; Burrell, "Iphigeneia in Philadelphia", s. 241-247; Peter Weiss, "The Cities and Their Money", *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Ed. Christopher Howgego vd., OUP, Oxford, 2005, s. 64.

¹²⁵ Melih Arslan, "Lydia-Philadelphia Sikkeleri", s. 261.

yazılmış ve *neokoros*'u simgeleyen sikke basılmıştır. Söz konusu sikke üzerine Philadelphia'ya özgü bir figür ve imparator portesi darp edilmiştir.¹²⁶ Ayrıca kent Büyük Kutsal Deia, Haleia gibi önemli festivallerin düzenleme hakkını da elde etmiştir. Yine kent bu imparator adına *άλλά* (*allá*) isimli oyunları Helios kültüne ithafen düzenlemiştir.¹²⁷ Böylece kent dini açıdan da önemli bir ayrıcalığa sahip olmuştur.

Neokoros ünvanını Miletos ve Laodikia bir kez, Pergamon, Sardis ve Symrna iki kez, Ephesos ise üç kez almıştır. Bu kentlere kıyasla daha geç bir dönemde kurulan Philadelphia bu ünvana ikinci kez sahip olarak bölgenin kent hiyerarşisinde en üst sıralara yükselmeyi başarmıştır. Aynı zamanda Philadelphia, merkezde ve kırsalda bulunan dini mekanları hem korumak hem de her türlü ihtiyaçlarını yerine getirmekle mükellef olmuştur.¹²⁸ Kent yöneticileri sahip oldukları bu ünvanları korumak ve daha fazla ayrıcalık elde etmek için uğraşmıştır. Bu noktada kent yöneticileri tarafından özellikle üst düzey memurlar ile yakın ilişkiler kurulmuş ve bu kişiler aracılığıyla da talepler doğrudan imparatora ulaştırılmıştır. Bu bağlamda şehir yöneticileri Valerian ve Gallienus (253-260/260-268) döneminde, İmparator Elagabalus (218-222) tarafından şehre verilen *metropolis* ünvanını korumak istediklerini ve şehirde düzenlenen dini festivallerden vergi alınmamasını içeren bir dilekçeyi üst düzey bir görevli olan Poplios Elios Pigri'e iletmışlerdir. Bu görevli de söz konusu dilekçeyi doğrudan imparatorlara ulaştırmıştır. Bu sayede Roma yönetimi tarafından kentin istekleri hemen kabul edilmiştir. Kentin dini festivaller, oyunlar ve panayırlardan muaf tutulduğunu belirten kitabe şehrin agorasına dikilmiştir.¹²⁹ Sonuç olarak Philadelphia, aldığı bu ünvanlar sayesinde Roma ordularının iâşesinden ve büyük imparatorluk festivalleri düzenleme hakkına da sahip olmuştur.¹³⁰ Bu sayede kent vergilerden muaf tutulan ve birçok festivali düzenleyen ayrıcalıklı bir kent konumuna gelmiştir. Bu bağlamda Philadelphia'da bulunan epigrafik ve nümizmatik buluntular kent halkı tarafından birçok tanrı ve tanrıçanın tapınım gördüğünü ve bunların

¹²⁶ Burrell, "Iphigeneia in Philadelphia", s. 237; Burrell, *Neokoroi*, s. 127-128.

¹²⁷ Burrell, *Neokoroi*, s. 128; Doğan, *Philadelphia Sikkeleri*, s. 49-50; Head, *Catalogue of the Greek Coins...*, s. XCI; Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, s. 125-126.

¹²⁸ Burrell, *Neokoroi* s. 127-128; Burrell, "Iphigeneia in Philadelphia", s. 237-239; Jens Bartels ve Georg Petzl, "Caracallas Brief zur Neokorie...", s. 183-185.

¹²⁹ Burrell, *Neokoroi* s. 128; Akıncı, *Eski Philadelphia ...*, s. 191-193.

¹³⁰ Burrell, *Neokoroi*, s. 126-127; Ramsay, *The Letters...*, s.299; Mitchell, *Land, Men and Gods Asia Minor...*, s. 258; Öztürk, *Roma Çağı Küçük Asya...*, s. 42; Doğan, *Philadelphia Sikkeleri*, s. 54.

onurlarına birçok festivalin düzenlendiğini desteklemektedir. Bu yazıtlar genellikle şehre yakın yerlerde bulunmuştur. Bu kitabelerin birçoğu Meter Phileis kültü ile ilgilidir. Bu kültün şifa tanrıçası olarak şehirde tapınım gören en yaygın tanrıça kültlerinden biri olduğu kabul edilmektedir.¹³¹ Yine kentte bulunan bir başka yazıtta göre, şehirde en az on tanrı ve tanrıçaya ait bir *altar*'ın olduğu saptanmıştır. Üstelik bu bilgileri nümizmatik verileri de desteklemektedir. Çünkü Philadelphia'da tapınım gören tanrı ve tanrıçalar, kent sikkeleri üzerinde de betimlenmiştir. Örneğin; Avcı Artemis ve aynı sikkelerin arka yüzünde tahtta oturan Apollon'un betimlendiği sikkeler kentte bulunmuştur. Philadelphia'da Artemis adına basılmış çok fazla sikke ve yazıt bulunmuştur. Bu durum söz konusu tanrıçanın da şehirde tapınım gören önemli tanrıçalardan biri olduğunu göstermektedir.¹³² Kentte ayrıca bölgedeki üzüm yetiştiriciliği ile bağlantılı olarak Dionysos kültüne ait yazıtlar ve sikkeler de bulunmuştur. Bu kaynaklara göre, Philadelphialıların Zeus'tan sonra en önemli tanrılarından biri Dionysos olmuş ve kent sakinleri tanrı adına bağ bozumu festivalleri düzenlemişlerdir.¹³³ Bu sayede şehirde birçok önemli kült ve kutsal alanların bulunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Philadelphia'nın erken dönemden beri sahip olduğu dini misyonunu bu dönemde de sürdürdüğü ve bölgenin önemli dini merkezlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca şehirde şifa tanrıçası ile ilgili çok fazla buluntunun olması, kentin aynı zamanda önemli bir şifa merkezi olduğunu da göstermektedir. Zira kent birçok şifa kaynaklarına sahiptir ve bu suların erken dönemden itibaren kaplıca olarak kullanıldığı da bilinmektedir.¹³⁴ Bu bilgilerden hareketle Philadelphia'da birçok önemli kültün ve kutsal alanların bulunduğu ve bunların da kenti önemli bir dini merkez haline getirdiği düşünülmektedir.

Dönem yazarlarının aktardığı bilgiler, epigrafik ve nümizmatik buluntulardan elde edilen bilgilere göre Philadelphia bölgedeki kentlere kıyasla daha geç bir tarihte kurulmuş olmasına rağmen, bölgenin en eski ve büyük şehirleri olan Smyrna ve Ephesos ile ittifak kurmuş, uzun yıllar bölgeye başkentlik yapmış saygın komşusu Sardis'e de rakip

¹³¹ Malay, "The Sanctuary of Meter Phileis...", s. 112-11; Malay, "Philadelphia'da Meter Phileis...", s. 134-135.

¹³² Malay, "Philadelphia'da Meter Phileis...", s. 134-135.

¹³³ Everett C. Blake ve Anna G. Edmonds, *Biblical Sites in Turkey*, Redhaouse, İstanbul, 1977, s. 120.

¹³⁴ Tacitus *Annales*, s. 459-461; Plinius, *The Natural History*, s. 465-466; Ceylan, *Alaşehir'in Şehir Coğrafyası*, s. 57.

olmuştur. Bu sayede kent Lydia bölgesindeki kent hiyerarşisinde yükselmeyi başarmıştır.¹³⁵ Aynı zamanda kent birçok önemli ünvana sahip olarak Roma İmparatorluğu'nun Asya eyaletindeki kentleri arasında siyasi, askeri, ekonomik ve dini açıdan en güçlü ve önemli yerleşimlerden biri haline dönüşmüştür. Bilindiği üzere 395 yılında Roma İmparatoru Theodosius'un ölümünden sonra imparatorluk ikiye bölünmüş ve imparatorun oğlu Arcadius Doğu Roma'nın diğer oğlu Honorius da Batı Roma'nın imparatoru olarak kabul edilmiştir.¹³⁶ Philadelphia bulunduğu konum itibarıyla Doğu Roma'nın yönetiminde varlığını sürdürmüştür.

Philadelphia, Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında sahip olduğu coğrafi, stratejik, ekonomik ve dini statülerinden dolayı önemini korumuş ve gelişimini sürdürmüştür. Ancak kentin bu dönemdeki (330-717) gelişimi hakkında kaynaklar sınırlı bilgiler aktarmaktadır. Bu dönemde söz konusu imparatorluk Gotlar ve Sasaniler tarafından saldırılara uğramıştır. Bu saldırılar sırasında, 399 yılında Gotlar, kentin Thyateria'ya doğrudan giden Philadelphia yolu üzerinden geçerek Sardis'i istila etmişlerdir.¹³⁷ Olasılıkla Philadelphia da söz konusu istiladan etkilenmiş ve belki en azından kent üzerinden asker sevkiyatı yapılmış olmalıdır. Zira dönem yazarlarından Zosimus İmparator Theodosius (379- 392) döneminde imparatorluğa bağlı Mısırlı askerlerden oluşan bir birlik ve yine imparatorluğa bağlı olan barbarlardan oluşan diğer bir askeri birliğin görev bölgelerine giderken Philadelphia'da karargâh kurduklarını, barbar birliğine bağlı askerlerin kentin agorasındaki bir tüccardan aldıkları malın fiyatını ödemeyip olay çıkarttıklarını aktarmıştır. Zosimus bu olay esnasında Mısır kökenli askeri birliğin, barbar askerlerinin kanunlara uymadıkları için onları cezalandırdığını ve bu mücadelede barbar birliğine bağlı bazı askerlerin kentin kanalizasyonlarına¹³⁸

¹³⁵ Burrell, "Iphigeneia in Philadelphia", s. 223.

¹³⁶ John J. Norwich, *Bizans: Erken Dönem (M.S.323-802)*, Çev. Hamide Koyukan, Cilt 1 Kabalcı, Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 102

¹³⁷ Timoty E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul, 2019 s. 96-97. Zosimus, *New History*, s. 107-108; Foss, *Bizans ve Türk ...*, s. 13.

¹³⁸ Kentin, merkezinde yerine göre üç beş metre derinlikte galeriler bulunmaktadır. Bu galeriler, kentin güneyinden kuzeyine doğru birbirine paralel olarak uzanmaktadır. Galerilerin eni bir metre, yüksekliği iki metredir. Galeriler horasan harcı ile yapılmış, zemini ise taş döşenmiştir. Akıncı, *Eski Philadephia...*, s. 98. Zosimos'un kastettiği kanalizasyon bu galeriler olduğunu düşünmekteyiz.

sığındıklarını ve Mısırlı askerlerin de onları orada öldürdüklerini anlatmıştır.¹³⁹ Söz konusu olay kentin bu dönemde de önemli bir askeri üs olarak kullanılmaya devam edildiğini, kentin hem içinde hem de dışında etkin savunma alanlarına sahip olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde Eusebios, Socrates Scholasticus ve Sozomenos gibi kilise tarihçileri de çalışmalarında kentte yer vermişlerdir. 6. yüzyıla gelindiğinde kent zirveye ulaşmış en parlak dönemini yaşamıştır. Zira Philadelphialı Ioannes Lydos 6. yüzyılda kaleme aldığı eserinde (*De Mensibus*), kentin “Küçük Atina” olarak adlandırıldığını ve onu ilk kez bu şekilde niteleyenlerin de Proklos okulunun öğrencileri olduğunu aktarmıştır. Proklos 434- 437 yılları arasında Konstantinopolis piskoposluğu yapmış, aziz olarak da kabul edilen önemli bir din görevlisidir. 5. yüzyılın ortalarında Lydia bölgesinde bulunan ve bölgeyle birlikte kent hakkında bilgi veren Proklos, Konstantinopolis’teki okulundaki öğrencilerine kentten bahsetmiştir. Zira bu dönemde kent, görkemli tapınaklar ve göz alıcı mimari yapılar yanında Yunanistan’da düzenlenen görkemli festivallerin birçoğunu da ev sahipliği yapmıştır.¹⁴⁰ Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren Kilise Babaları Philadelphia’ya karşı ayrı bir ilgi ve önem göstermiştir. Kanımızca Proklos, bu nedenden dolayı kent hakkında öğrencilerine bilgi vermiş olmalıdır.

7. yüzyıl başlarında Anadolu bir tarafta Slav- Avar istilaları diğer tarafta İran saldırıları nedeniyle büyük bir yıkım yaşamış ve nüfusu azalmıştır. İstilaların olumsuz etkilerini gidermek ve İmparatorluğun gücünü artırmak için *thema* sistemi uygulanmış ve Philadelphia, Anatolikon *Themas*’ı sınırları içine dahil edilmiştir.¹⁴¹ Bu yüzyılda Sasani ve Arap saldırıları Anadolu içlerine kadar yayılmıştır. Ancak Philadelphia’nın söz konusu saldırılardan nasıl etkilendiği hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur. Fakat Philadelphia’ya yakın mesafede bulunan Sardis bu saldırılardan olumsuz yönde etkilenmiş, yerleşim yerini daha güvenli bir alana taşımış ve eski görkemini de

¹³⁹ Zosimus, *New History*, s. 83-84

¹⁴⁰ Ioannes Lydos, *On the Months...*, s. 107; Ioannes Lydos, *Ioannes Lydos on Powers...*, s. 223-225; Michael Maas, *John Lydos and the Roman Past Antiquarianism and Politics in the Age of Justinia*, Routledge, London, New York, 2005, s. 18; Barry Baldwin, Proklos”, ODB, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1729-1730; Onur, *Ioannes Lydos...* s. 37 105 numaralı dip not Nicholas Constanas, *Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity: Homilies 1-5, Texts and Translations*, Brill, Boston, 2003, s. 7-10-12.

¹⁴¹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 89-91.

yitirmiştir.¹⁴² Philadelphia'da böylesi bir değişiklik gözlemlenmemesinden dolayı söz konusu saldırılardan kentin Sardis kadar olumsuz yönde etkilenmediği düşünülmektedir. Çünkü kent saldırılar sona erdikten kısa bir süre sonra kendini toparlamış ve yeniden bölgenin en önemli kentlerinden biri olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Anatolikon *Themas*'ı üçe bölünmüş ve Philadelphia'da Thrakesion *Thema*'sına dâhil edilmiştir.¹⁴³ Bölgedeki Arap akınları 9. yüzyıla kadar aralıklarla sürmüş fakat çok etkili olmamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu bu akınları bertaraf etmekten kısa bir süre sonra toparlanarak siyasi alanda yükselişe geçmiştir.¹⁴⁴ Bu bağlamda bu dönemde güçlü bir kale kent olan Philadelphia'nın da bu akınları bertaraf ettiği düşünülmektedir. Ancak 11.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Türklerin Anadolu'ya akınlarının başlamasıyla birlikte diğer Bizans şehirleri gibi Philadelphia da bu akınlardan etkilenmiştir.

Kuruluş yeri, şekli, nüfusu ve amacı dikkate alındığında kentin belli bir ideoloji doğrultusunda kurulduğu görülmektedir. Bu açıdan Philadelphia, kuruluşundan itibaren bağlı bulunduğu devlete ve bu devletin sahip olduğu ideolojiye hizmet etmiştir. Bu bağlamda kent siyasi ve kültürel yayılım için önderlik etmiş ve bölgenin kültürel yapısının değişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Aynı şekilde kent, bölgede şekillenen bu kültürel ve siyasi yapının hem koruyucusu hem de en önemli temsilcisi olmuştur. Daha sonrasında kent bölgede değişen siyasi erke ayak uydurarak, Roma'nın Asya Eyaleti'ndeki kent hiyerarşisinde en üst sıraya çıkmak için, bölgede kendisinden daha önce kurulan köklü ve büyük kentlere karşı büyük bir mücadele içine girmiştir. Bu mücadelede en çok dikkat çeken nokta ise kentin yükselme arzusu ve hırslıdır. Bu bağlamda Philadelphia'nın hırslı yöneticileri ve kent halkı birlikte hareket etmiştir. Örneğin kentin prestijini daha da artırmak için imparator adına düzenlenen festivallerde Philadelphialı zengin aileler imparatora sunulan kurbanların sayısını artırmış ve bu festivallere maddi destek vererek daha görkemli hale getirmişlerdir.¹⁴⁵ Kent bu sayede bölgede kısa süre içinde siyasi, askeri, ekonomik, dini ve kültürel açıdan önemli bir güç haline gelmiştir. Kuşkusuz kentin bu kadar güçlenmesinde sahip olduğu coğrafi ve

¹⁴² Foss, *Bizans ve Türk Dönemlerinde Sardis*, s. 76-77-83.

¹⁴³ Johannes Kapeller Preiser, *Der Episkopat im späten Byzanz: ein Verzeichnis der Metropolen und Bischöfe des Patriarchats von Konstantinopel in der Zeit von 1204 bis 1453*, Verlag, Saarbrücken, 2008, s. 351-352; Wittow, *Social and Political Structures...*, s. 280.

¹⁴⁴ Ostrogorsky, *Bizans Devleti...*, s. 203.

¹⁴⁵ Price, *Ritüel ve İktidar...*, s. 155-156.

stratejik konumunun da önemli bir rolü vardır. Bu açıdan kent bulunduğu bölgede kendine has bir siyasi ve kültürel yapı oluşturmuştur. Bu şekilde kent bulunduğu bölgeye kök salmış ve bu köklerine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Üstelik kent sahip olduğu bu mirası çağlar boyunca korumuş ve devam ettirmiştir. Bunlar Philadelphia'yı diğer kentlerden ayıran en temel özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. BÖLÜM

EKONOMİK POTANSİYEL

Philadelphia sahip olduğu zengin tarihi mirası, coğrafyanın kendisine kattığı imkanlarla da birleştirerek tarih boyunca önemli bir ekonomik potansiyele sahip kent görüntüsünde olmuştur. Diğer taşra kentlerinden farklılaşmasında ve 11-14. yüzyıllar arasında Türk fetihlerine karşı en uzun süre direnen Bizans kenti olmasında bu potansiyelinin rolü büyüktür. Bu ekonomik potansiyeli ona güçlü tahkimat noktaları oluşturmak için gerekli finansal kaynakları sunduğu gibi uzun süreli kuşatmalar sırasında da kent halkının ve ordunun iâşesini sağlama imkânı sağlamıştır. Bu şekilde aylar süren kuşatmalara dayanabildiği gibi gerektiğinde kuşatmacılara yüklü fidye veya vergi ödemek karşılığında istiladan da kurtulabilmiştir. Şehre bu ekonomik potansiyelini sağlayan hiç şüphesiz zengin tarım arazilerine ve canlı bir ticaret ağına sahip olması ve belki de daha önemlisi değişik sektörlerde gerçekleştirdiği endüstriyel üretim kapasitesidir. Elbette kentin bu ekonomik kapasitesi, Bizans Devleti'nin genel iktisadi hayatından bağımsız düşünülmemelidir. Nitekim yönetim en azından denetleyici ve düzenleyici bir rolle kentin ekonomik hayatında yer almıştır.

Bizans İmparatorluğu'nda ekonomik faaliyetler devlet kontrolü altında gerçekleştirilirdi. Bu yüzden kentlerdeki veya eyaletlerdeki ticaret ve endüstriyel üretim faaliyetleri eyalet yöneticisi olan *strategos* nezaretinde loncaların kontrolündeydi. Ancak *thema* sistemi işlevini yitirmeye başlayınca, özellikle 11. yüzyıldan sonra bu sistemde de değişiklikler kaçınılmaz olmuştur. Mesela söz konusu denetim işleri *strategos* yerine *arkhon*¹⁴⁶ tarafından gerçekleştirilmiştir. Devletin ekonomik faaliyetler üzerindeki bu kontrolü devlet çıkarı söz konusu olduğunda bazı malların ticaretinin yasaklanması veya sınırlandırılmasıyla neticelendirilmiş ve devlet bu konuda tam yetki sahibi konumuna gelmişti. Ayrıca kişilere tahsis edilen tarımsal araziler ve bu arazilerden elde edilen gelirler de devlet denetiminde idi. Sonuç olarak ekonomik faaliyetler merkezi hükümetin

¹⁴⁶ *Arkhon*, bu terim güce sahip olan herhangi bir memuru ifade etmek için kullanılırdı. Örneğin bu terim Antik dönemde sulh ceza hâkimi için kullanılmıştır. Ayrıca onur ve güce sahip olan kişileri de nitelemek için kullanılmıştır. Genellikle de yüksek mevkideki memurları yani imparatorun hizmetkârı ve onun yakın çevresindeki kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Alexander P. Kazhdan, "Archon", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, 1991, s. 160.

izni ve bilgisi doğrultusunda onun uygun gördüğü yerlerde yürütülmüştür. Bu yüzden Bizans İmparatorluğu'nda ticaret ve endüstriyel üretim genellikle başkentte, büyük şehirlerde ve bunlara yakın kasabalarda yoğunlaşmış, çoğu taşra kenti sadece tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle meşgul olmuştur.¹⁴⁷

Philadelphia bir taşra kenti olmakla birlikte büyük ve zengin sayılabilecek bir şehirdi. Her ne kadar kaynakların kıtlığı nedeniyle onun sanayisi ve ticareti hakkında tatmin edici verilere ulaşmak zor olsa da¹⁴⁸ yine de eldeki verilerle genel bir tablo oluşturmak mümkündür. Burada öncelikle kentin erken dönem ekonomik faaliyetleri ile Türk fetihleri arifesinde ve fetihten sonraki ekonomik durumu incelenmeye çalışılacaktır. Selçuklu ve erken dönem Osmanlı kentlerinde görülen endüstriyel üretim ile geç Bizans şehirlerindeki imalat sanayinin benzer özelliklere sahip olduğu genel bir kabuldür. Zira Türk fetihlerinin yapıldığı dönemde Anadolu'daki şehir hayatının tamamıyla değişmesi söz konusu değildir.¹⁴⁹ Bu bilgiler çerçevesinde şehrin Osmanlı dönemindeki bilgilerinden istifade edilerek *retrodiction* yoluyla onun ekonomik faaliyetleri ve ticari mekanları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Böylece şehrin ekonomik potansiyeli fetih öncesi ve sonrası itibarıyla genel hatalarıyla ortaya konularak ele alınan döneme ait saptamalar yapılacaktır.

2. 1. PHILADELPHIA'DA ENDÜSTRİYEL ÜRETİM

Erken dönemden itibaren Lydia bölgesindeki şehirler özellikle de 4. yüzyıldan itibaren tekstil imalatı açısından oldukça gelişmiştir. Bu bağlamda Sardis ev tekstil ürünleriyle, Philadelphia ise yünlü dokumalarıyla ünlenmişti.¹⁵⁰ Kentin bu alandaki faaliyetleri epigrafik kaynaklara da yansımıştır. Bu kaynaklarda erken dönemden itibaren şehirde

¹⁴⁷ Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu...*, s. 195; Speros Vryonis, *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, Çev. İdem Erman, Kalkedon, İstanbul, 2020, s. 25-197; Tamara T. Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam: Konstantinopolis Bizans'ın Mücevheri*, Çev. Bilge Altınok, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998, s. 147-148.

¹⁴⁸ Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu...*, s. 195.

¹⁴⁹ Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu...*, s. 213.

¹⁵⁰ David Magie, *Anadolu'da Romalılar: Batı Anadolu ve Zenginlikleri*, Çev. Neziha Başgelen ve Ömer Çapar, Cilt 2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30-33.

tekstil imalatı yapıldığı ve yerel tüccarların şehirde loncalar oluşturduğu özellikle de yün satıcıları loncasının ciddi biçimde örgütlendiği aktarılmıştır. Bu loncada dokumacılar, yün yıkayıcılar ve yün işleyenler, yün tacirleri ve giysi satıcıları yer almaktadır.¹⁵¹ Philadelphia daha sonraki yüzyıllarda tekstil alanındaki faaliyetlerine devam etmiş ve bu alanda oldukça gelişmiştir. Bu bağlamda Lydia'nın kırsal kesiminde özellikle de dağlık bölgelerinde bulunan yün dokuma atölyelerinde Bizans süvarilerinin atları için özel yün battaniyeler ve diğer askeri malzemeler üretilmiştir. Bu atölyelerin bir kısmının şehre ait olduğu düşünülmektedir. Zira bu battaniyelerin üretiminde kullanılan yünlerin önemli bir kısmı Philadelphia'daki Boreine Manastır'ından temin edilmiştir.¹⁵² Kent bu alandaki faaliyetlerini genişleterek devam ettirmiş özellikle de 13 ve 14. yüzyıllarda her türlü kumaşın dokunduğu büyük bir tekstil merkezi haline gelmiştir. Çünkü şehir bu dönemde üretimi zahmetli ve zor bir iş olan ipekli kumaşların dokunduğu sayılı kentlerden biri olmuştur. Zira ipekli kumaş imalatı, ticareti ve kalitesi devlet kontrolü altındadır. İpek üretimi 4. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar genellikle başkentte bulunan imparatorluk atölyelerinde gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra imparatorluk atölyeleri dışında başkentte bulunan bu alandaki loncanın katı kuralları ve sıkı denetimi altında üretilmesine izin verilmiştir.¹⁵³ Zira ipek Bizans İmparatorluğu'nda lüks bir ürün olarak kabul edilmiş ve bu ürün hem altın hem de diğer kıymetli malzemelerle eş değer tutulmuştur. Çünkü bu kumaşlar imparatorluğun zenginliğinin ve gücünün bir simgesi olarak ülkeyi ziyaret eden elçiler vasıtasıyla diğer ülkelerinin yöneticilerine hediye edilmiştir. Zira ipek değerli, hafif ve kolay taşınabilen en değerli diplomatik hediyelerden biri olarak kabul edilmiştir. Nitekim Philadelphia sadece soylu ve elit kesim tarafından kullanılan, asaletin, zenginliğin gücün ve otoritenin simgesi olan mor ipekli kumaşların üretiminin yapıldığı en önemli merkezlerden biri olmuştur. Üstelik bu kumaşlar sadece batılı asiller arasında

¹⁵¹ Böckh, *Corpus Inscriptionum Graecarum*, s. 802-803-806-807; Le Bas ve Waddington, *Inscriptions Grecques...*, s. 212; Cagnat vd., *Inscriptiones Graecae*, s. 533; Franz Poland, *Geschichte des Griechischen Vereinswesens*, Verlag, Leipzig, 1909, s. 116.

¹⁵² Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 186; Constantine Porphyrogenitus, *Constantine Porphyrogenitus Three ...*, s. 103.

¹⁵³ Johannes Koder, *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Cilt 33, Wien, 1991, s. 91-105; Constantine Porphyrogenitus, *Constantine Porphyrogenitus Three ...*, s. 141-143; Anna Maria Muthesius, "Silk, Power And Diplomacy in Byzantium", *Textiles in Daily Life: Proceedings of the Third Biennial Symposium of the Textile Society of America*, 1992, s. 99.

değil aynı zamanda doğulu elitler arasında da kabul görmüştür.¹⁵⁴ Üstelik Philadelphia 1280’li yıllarda Cenova ve Lucca kentlerine ham ipek ihraç etmiştir. Ancak kentin ürettiği ipek miktarı ve dağılımı hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir.¹⁵⁵

Yine şehirde elit ve zenginlerin tercih ettiği kaliteli perdeler ve diğer tekstil ürünleri imal edilmiştir. Ayrıca ipekli kumaşlar dini mekanların dekorasyonu için de kullanılmıştır. Bu bağlamda şehirde dini mekanlarda kullanılan ipek, altın ve sırma ipliklerle dokunmuş çok değerli liturjik örtüler de üretilmiştir. Boreine Manastırının envanter kaydında değerli kumaşlardan dokunmuş liturjik örtü olarak kullanılan *blattialar* bulunmaktadır. Bu örtülerden biri kırmızı renkli altın işlemeli aslanlı ve ortasında *griffon* (griffin) motifi bulunmaktadır. Diğerleri ise beyaz renkli altın ve gümüş işlemelidir.¹⁵⁶ Ayrıca Osmanlı tarih yazarı Âşık Paşazade de eserinde, Yıldırım Bayezid ile Germiyanogullarının Beyi’nin kızı arasında kurulan evlilik ittifakını naklettiği bölümde, Germiyanogullarının bu dönemde altın ve gümüş kıt olduğu için Philadelphia’da dokunan ve kızıl *ivledi* denilen elbise ve bayrak dikilen boyalı kumaşları I. Murad’a hediye olarak sunduğunu aktarmıştır.¹⁵⁷ Irène Beldiceanu Steinherr, söz konusu evliliğin 28 Mart 1381’de gerçekleştiğini ve bu tarihte kentin Bizans egemenliği altında olduğunu ve *ivladi* kelimesinin Yunanca kökenli olduğunu, bu nedenle de bu kelimemin Bizans’tan

¹⁵⁴ Robert S. Lopez, “Silk Industry in the Byzantine Empire”. *The University of Chicago Press on behalf of the Medieval Academy of America*, Cilt 20, Sayı 1, 1945, s. 2; Muthesius, “Silk, Power...”, s. 101-102; Emrullah Kaleli, “Bizans İmparatorluğu’nda İpeğin Rolü ve Kullanımı”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 20, 2019, s. 221; Nancy P. Sevcenko “Silk” ODB, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, 1991, s. 1896-1897; Steinherr, “Notes Pour L’histoire...”, s. 34. Aslı Varol, *Bizans Diplomasisi: İmparatorluk İletişimi ve Stratejileri*, Cinus Yayınları, İstanbul, 2021, s. 79.

¹⁵⁵ Telesforo Bini, *I Lucchesi a Venezia. Alcuni Studi Sopra i Secoli XIII e XIV*, Lucca, 1853, s. 48-49; Scott Redford, “Caravanserais and Commerce” *Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino vd., Koç Üniversitesi, İstanbul, 2013, s. 310; Ece Turnator, “Trade and Textile Industry in the State of Nicaea through the Romance of Livistros and Rodamne (Thirteenth Century)”, *Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino, vd., Koç Üniversitesi İstanbul, 2013, s. 319; Angeliki Laiou ve Cecile Morrisson, *Bizans Ekonomisi*, Çev. Bahattin Bayram, Runik Kitap, İstanbul, 2020, s. 213.

¹⁵⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, Cilt 1, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979, s. 30; Nasturel, “Recherches sur le Testament de Maxime ...”, s. 90; Steinherr, “Notes Pour L’histoire...”, s. 33; Maria G. Parani, “Intercultural Exchange in the Field of Material Culture in the Eastern Mediterranean: The Evidence of Byzantine Legal Documents (11th to 15th Centuries)” *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000–1500*, Ed. Hugh Kennedy vd., Cilt 74, Brill, Boston, 2008, s. 359.

¹⁵⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s. 117.

Osmanlıya geçtiğini öne sürmüştür. Yine “kırmızımsı şehir” anlamına gelen şehrin günümüzdeki ismini, kırmızı renkli bu kumaştan veya çok meşhur olan kırmızı boyalı tekstilden almış olma ihtimali yüksektir. Nitekim Osmanlı egemenliğine geçmeden çok öncesinde İbn Bibi, eserinde şehirden Philadelphia yerine Alaşehir olarak söz etmiştir. Kent doğu dünyasında canlı renkli tekstil ürünleriyle ünlü olduğu için söz konusu yazarın şehirden Alaşehir olarak bahsettiği de öne sürülmüştür.¹⁵⁸

Şehir yukarıda bahsi geçen tarihten yaklaşık on yıl sonra Osmanlı egemenliğine girmiş ve yaklaşık bir asır boyunca ipek üretimine bu devletin çatısı altında devam etmiştir. Üstelik kent bu alandaki faaliyetlerini dönemin tekstil ihtiyaçlarına uygun olarak şekillendirmiştir. Bu bağlamda kent Osmanlı Devleti’nin daha önceleri Venedik, Şam ve İran gibi yerlerden ithal ettiği değerli atlas kumaşının da dokunduğu önemli tekstil merkezlerinden biri olmuştur. Bunların dışında şehirde Osmanlılar tarafından yaygın olarak kullanılan beyaz sarık tülbentleri de dokunmuştur. Şehrin bu sektördeki başarısını onu farklı tarihlerde ziyaret eden gezginler de teyit etmiştir. Bu seyyahlar şehirde mükemmel boyalı ve kaliteli tekstil ürünleri hem olağanüstü süslü hem de zarif kadın giysileri imal edildiğini; pamuk, iplik ve kumaş yumuşatma atölyesinin bulunduğunu aktarmıştır.¹⁵⁹ Sonuç olarak şehir bu dönemde de birçok farklı türde tekstil ürünü üretmiş ve ticaretini yapmıştır.

Kentin ipek imalatında bu derece başarılı olmasının nedenlerinden biri, ipek böceklerinin yetiştirilmesi için hayati öneme sahip olan dut ağaçlarının bölgedeki yoğunluğudur. Bu ağaçlar özellikle Boreine Manastırına bağlı arazilerde Philadelphia’ya yaklaşık yedi kilometre uzaklıkta olan Şehriyar’da (günümüzdeki ismi Şahyar) yetiştirilmiştir.¹⁶⁰ Diğer bir neden ise kentin bu alanda yetişmiş insan gücüne sahip olmasıdır. Çünkü ipek devlet denetimi altında üretildiği için bu ürünleri üreten dokuma loncası mensupları *Prandioprates* (ipek ithalatçısı), *Metaxarius* (ham ipek tüccarı), *Katartarios* (ham ipek

¹⁵⁸ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'yye.*, s. 15; Meriç, *Hermus Valley...*, s. 148; Steinherr, “Notes Pour L’histoire...”, s. 33.

¹⁵⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt 1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1994, s. 630; Nasturel, “Recherches sur le Testament de Maxime ...”, s. 90-91; Akıncı, *Eski Philadelphia...*, s. 36; Chandler, *Travels in Asia Minor...*, s. 312; Texier, *Küçük Asya*, s. 84; Christmast, *İstanbul ve Ege Yollarında...*, s. 132; Cuinet *La Turquie d’Asie...*, s. 574.

¹⁶⁰ Steinherr, “Notes Pour l’histoire d’Alaşehir...”, s. 32.

işleyicisi), *Serikarios* (ipek dokumacısı), *Vestioprates* (ipek elbise satıcısı)) bu mesleğe girmek isteyen adayları, liyakate dayalı zor bir sınava tabi tutmuş ve bu sınavda başarılı olanları mesleğe kabul etmiştir. Bu bağlamda söz konusu alanda çalışanlar usta ve sanatçı kişiler olarak toplumda da saygı görmüştür. Zira başkentte bu alandaki lonca yöneticilerine, çalışanlara ve ticareti ile uğraşanlara 11. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren imparatorlar tarafından onur ve makamlar verilmiştir. Bu sayede bu kesim siyasi ve ekonomik açıdan çok güçlenmiştir.¹⁶¹ Dolayısıyla Philadelphia’da bu alanın farklı branşlarında yetişmiş pek çok zanaatkârın olduğunu ve bunların şehrin ekonomisine çok büyük katkı sağladıkları gibi siyasi açıdan da onun güçlü olmasına katkı sağladığını düşünmekteyiz.

Philadelphia halkının Osmanlı egemenliğine girdikten sonra da bu alanda yoğun bir şekilde çalıştıkları görülmüştür. Örneğin, 1844-1845 yılı temettuat defterlerine göre, kentte yaşayan gayrimüslim nüfusun önemli bir kesiminin tekstil alanındaki birçok mesleği esnaf ve sanatkâr olarak icra ettiği, özellikle bezzaz (bez ve kumaş satan esnaf), boyacı, çulhacı, “dikici, kaliçeci, kiçeci, kürkçü, mutaf, terzi, aba ve yapıcı olarak çalıştığı saptanmıştır. Yine Alaşehir kazasının merkezinde toplam 149 tane dokumacı esnafının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu esnafların içinde %41,61’ini terzi, %35,57’sini bezzaz, %8,72’sini terzi kalfası, %8,05’ini terzi çırağı, %6,05’ini diğer meslek kolları oluşturmaktadır. Bu mesleklerin dışında 4’ü abacı, 3’ü yapıcı ve 1’i de mutaf olmak üzere toplamda 8 kişinin de diğer esnaf kollarında çalıştığı görülmüştür. Ayrıca bu esnafların önemli bir bölümü gayrimüslimlerin yaşadığı Hızır İlyas, Güzelpapaz ve Turunçlu mahallesinde ikamet etmektedir.¹⁶² Bu bilgilerden de anlaşılabileceği gibi, şehirdeki tekstil imalatı uzun yıllar devam etmiş, kentin eski sakinleri bağımsızlıklarını

¹⁶¹ Ivan Dujčev, *The Book of the Eparchs*, Variorum, London, 1970, s. 236- 239- 241- 243; Koder, *das Eparchenbuch...*, s. 91-100; Sevcenko, “Silk”, s. 1896; Kaleli, “Bizans İmparatoru’nda İpeğin...”, s. 219-220; Muthesius, “Silk, Power...”, s. 103; Michael F. Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy, (c. 300-1450)*, Cambridge University Press, London, 1985, s. 584-585-586.

¹⁶² BOA, ML. VRD. TMT. d., Gömlek No:1462; BOA, ML. VRD. TMT. d., Gömlek No: 1431; BOA, ML. VRD. TMT. d., Gömlek No: 1434; İsmail Aslan, *1844-1845 Yılı Temettuat Defterlerđne Göre Alaşehir Kazası’nın Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısı*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2010, s. 41; Gökmen, “XIX Ortalarında Alaşehir”, s. 201-202; Rice, *Bizans’ta Günlük Yaşam*, s. 157.

kaybettikten sonra bile uzmanlaştıkları tekstil alanındaki mesleklerini icra etmeye devam etmişlerdir.

Kentin tekstil alanındaki dokuma faaliyeti dışında halı dokuma alanında da faaliyet gösterdiği düşünülmektedir. Zira Antik dönemdeki Philadelphia loncasında *pislagnaphoi* (halı yıkayıcıları?) adlı bir meslek grubunun da kaydı bulunmaktadır. Bu meslek ile ilgili detaylı bilgi yoktur ve bazı araştırmacılara göre *pislagnaphoi* şehirde bulunan bir yerleşim yerinin adı ya da halı ile ilgili faaliyet gösteren bir yerdir.¹⁶³ Bilindiği üzere antik dönemde Lydia bölgesi ince dokunan halılar ile meşhurdur. Dokuma alanında faaliyet gösteren Philadelphia'nın bu alanda da faaliyet yürütmüş olması muhtemeldir. Zira 1899 yılı Aydın Vilayeti Salnamelerinden edinilen bilgilere göre Alaşehir de faaliyet gösteren bir Rum okulunda halı dokuma eğitimi verilmiş ve bu eğitim için altı kadın öğretmen görevlendirilmiştir. Bu okulun kadınlara meslek edindirmeye yönelik faaliyet gösteren bir okul olduğu düşünülmektedir. Zira Bizans döneminde dokuma endüstrisinin çalışanlarının önemli bir bölümü kadınlardan oluşmuştur. Bunlara ek olarak Vital Cuinet bu şehirde Uşak'takilere benzer tarzda halı dokuyan çok fazla atölyenin bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶⁴ Bu bağlamda kentin eski sakinlerinin geçmiş dönemlerde faaliyet gösterdikleri alanları uzun süre devam ettirdiği göz önüne alınırsa Philadelphia'nın Orta Çağ'da da bu alanda faaliyet yürütmüş olması ihtimal dahilindedir.

Antik dönemden itibaren tabakhaneleriyle ün kazanmış şehir deri üretiminde de çok gelişmiştir. Nitekim şehirde 2. yüzyılda deri işçileri loncası kurulduğu bilinmektedir. Pergamon Kütüphanesi'nin ihtiyaç duyduğu parşömenin hammaddesi olan derinin önemli bir bölümünü bu şehirden sağlamıştır.¹⁶⁵ Tekstil alanında olduğu gibi Philadelphia dericilik sektöründeki faaliyetlerini Orta Çağ'a taşımıştır. Bu çağda kent deri tabaklanması ve birçok farklı türdeki deri eşyaların üretiminin yapıldığı merkezlerden biri haline gelmiştir. Şehir özellikle de ayakkabı üretiminde çok ileriye gitmiş ve bu alandaki

¹⁶³ Poland, *Geschichte des Griechischen...*, s. 117; Magie, Anadolu'da *Romalılar...*, s. 30; Keil ve Anton von Premerstein, *Bericht über...*, s. 13-14.

¹⁶⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, Vilayet Basımevi, İzmir, 1317, s.358; Cuinet *La Turgie d'Asie...*, s. 574; Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam...*, s. 157.

¹⁶⁵ Le Bas ve Waddington, *Inscriptions Grecques...*, s. 213; Magie, Anadolu'da *Romalılar...*, s. 30-33; Nicholas F. Jones, *Public Organization in Ancient Greece: A Documentary Study* American Philosophical Society, Philadelphia, 1987, s. 358.

yerel üretim merkezlerinden biri olmuştur. Üstelik sektörde çalışanlar bu alandaki üstün yetenekleriyle nam salmıştır. Bu sayede söz konusu sektör II. Theodore Laskaris (1254-1258) döneminde saygın meslek statüsü kazanmıştır. İmparatora göre söz konusu artizanlar (geleneksel yöntemlerle üretim yapanlar) da filozoflar kadar saygı değer ve önemli kişiler olarak kabul edilmişlerdir.¹⁶⁶ Philadelphialıların bu alanda bu kadar başarılı olmalarının nedenlerinden biri sektörde antik dönemden itibaren faaliyet göstermeleridir. Bir diğer nedeni ise kentin sahip olduğu geniş meralar sayesinde bölgede hem küçük hem de büyükbaş hayvancılık yapılmasıdır. Bu bağlamda Boreine Manastır'ına ait çiftliklerde deri ürünleri için bin beş yüz koyun, üç yüz domuz, yüz sığır, elli dişi manda ve iş için de elli beş boğa, on sekiz boyunduruk çifti öküz, on sekiz manda, otuz eşek, sekiz kısarak, beş katır ve iki binek atı yetiştirilmiştir.¹⁶⁷ Bu manastırda yetiştirilen büyük ve küçükbaş hayvanlar, kentin en önemli ekonomik faaliyetleri arasında bulunan dericilik sektörüne önemli miktarda hammadde sağlamıştır. Şehir sakinleri bu alandaki faaliyetlerini Osmanlı döneminde de devam ettirmiştir. Söz konusu meslek ile ilgili olarak 1844-1845 yılı temettuat defterleri verilerine göre; kentte yaşayan gayrimüslim nüfusun bir kısmı dericilik meslek kollarından olan ayakkabıcı, ayakkabıcı kalfası, ayakkabıcı çırağı, çizmeci, tabakçı ve saraçlık mesleğini icra etmişlerdir.¹⁶⁸ Üstelik şehri ziyaret eden gezginler şehirde birçok tabakhanenin bulunduğunu ve burada deri imalatının yapıldığını teyit etmiştir.¹⁶⁹ Kent ve kentin eski sakinleri, tekstil alanında olduğu gibi bu alanda da uzun yıllar var olmaya devam etmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle şehirde tekstil ve dericilikle ilgili birçok atölye ve dükkânın olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim tahrir defterlerinde yer alan bazı veriler bu kanaati güçlendirmektedir. 1572-73 yılında Alaşehirli boyacıların bir kısmının boyahane dükkanlarına konulan vergiye itiraz ettikleri yine 1573 yılına ait bir başka belgede de Alaşehirli boyacıların eski defterde yazılı değil iken yeni deftere yazılıp sipahi tımarına verildiği aynı yıla ait bir başka belge de şehirde

¹⁶⁶ II. Theodoros Lascaris, "Theodori Lascaris de Naturali Comnuione", s. 1345; Ahrweiler, "La région de Philadelphie...", s. 194; Angelov, *Imperial Ideology and Political...*, s. 228; Angelov, *Imperial The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge University Press, 2019, s. 105.

¹⁶⁷ Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime ...", s. 91; Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 181.

¹⁶⁸ BOA. ML. VRD. TMT., d., Gömlek No: 1427; BOA. ML.VRD.TMT., d, Gömlek No: 409; Aslan, *1844-1845 Yılı Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir...*, s. 41; Gökmen, "XIX Ortalarında Alaşehir", s. 203.

¹⁶⁹ Cuinet *La Turquie d'Asie...*, s. 574; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 59.

bulunan boyacı dükkanlarının altı bin akçe tımara kaydolduğu bildirilmiştir. Çok daha ileri bir tarihe ait olan belgede de Stefan Nikolopulos adındaki bir gayrimüslimin 15.12.1868 tarihinde Alşehir, Salihli ve Kasaba'da (Turgutlu) bulunan sarı boya kökünün imtiyazını talep ettiği belirtilmektedir.¹⁷⁰ Bunlara ek olarak Evliya Çelebi seyahatnamesinde şehirde yetmiş boyahananın olduğunu ve kentin nefti boyaları ile ünlü olduğunu aktarmıştır.¹⁷¹ Bu bilgilerden hareketle Philadelphia'da da çok sayıda boya atölyelerinin olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik Osmanlı döneminde de kentin eski sakinlerinin diğer sektörlerde olduğu gibi bu sektörde de söz konusu atölyelerin bir bölümünü işletmeye devam ettiklerini düşünmekteyiz.

Philadelphia gıda sektöründe de faaliyet göstermiştir. Zira Boreine Manastırı'nın envanter kayıtlarında yer alan çiftliklerde bu alanda önemli derecede üretim yapıldığı görülmüştür. Bu bağlamda şehrin elitlerinden olan Athanasia Mangaphas tarafından bu manastıra üzüm bağları, dut bahçeleri ve bir su değirmeni bağışlanmıştır.¹⁷² Manastırın banisi Maximos bağış ve takas yoluyla elde ettiği bu mülkler sayesinde manastırı Epizyga'dan (Azıtepe) Aulax'a (Alhan- Alkan) kadar genişletmiştir.¹⁷³ Manastırın sahip olduğu başlıca mülkler yaklaşık 464 dönüm olan bir çiftlik, üzüm bağları, büyük bir ahır, zeytinlik, meyve ve sebze bahçeleri, ekilebilir araziler ki bu araziler Philadelphia'nın kuzeybatısından Kogamos Nehri'nin her iki yakasına ve Aulax'a kadar uzanan arazilerdir. Bu bölgede; harman yeri olarak kullanılan bir tarla çok sayıda değirmen, çiftlik, atölyeler ve fırınlar bulunmaktadır. Böylece manastırın sınırları vadinin bir ucundan diğer ucana kadar genişlemiştir.¹⁷⁴ Bu araziler üzerinde tarım, hayvancılık, mandıracılık, arıcılık gibi birçok alanda faaliyet yürütülmüştür. Örneğin manastıra ait mülklerde yılda yaklaşık iki yüz kilo bal üretimi yapılmıştır. Manastır dışında da şehirde

¹⁷⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1500-1650*, Türkiye Araştırmaları Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 182; BOA A. DVNSM Hm. d., Dosya No: 22 Gömlek No: 541; BOA A. DVNSM Hm. d., Dosya No: 22 Gömlek No: 541; BOA A DVNSM Hm. d., Dosya No: 21 Gömlek No: 578; BOA ŞD. Dosya No: 2853 Gömlek No: 110.

¹⁷¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 59.

¹⁷² Maximos, "Diataxis de Maxime ...", s. 138; Maximos, "Skoteine (Boreine) ...", s. 1177; Nasturel, "Recherches Sur le Testament de Maxime...", s. 78.

¹⁷³ Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 181.

¹⁷⁴ Nasturel, "Recherches Sur le Testament de Maxime...", s. 78-81; Maximos, "Skoteine (Boreine)", s. 1178-1179; Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 180-181.

bal üretimi yapıldığı bilinmektedir. Zira Philadelphia MÖ. 5. yüzyıldan beri ballarıyla ünlü bir şehirdir. Şehrin bu alandaki üretimini uzun yıllar devam ettirdiğini düşünmekteyiz. Çünkü 1844-1845 yılına ait temettuat defterlerine göre gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler olan Güzelpapaz ve Turunçlu en fazla arı kovanı bulunan mahallelerdir. Bu bağlamda bu mahalleler söz konusu sektörde en fazla gelir elde eden ve vergi ödeyen kesimdir. Bunlara ek olarak kenti farklı tarihlerde ziyaret eden seyyahlardan Evliya Çelebi, bu şehrin has beyaz balı ile ünlü olduğunu, Vital Cuinet ise kentte bal ve bal mumu üretiminin yapıldığını belirtmiş, Emile Le Camus da şehre özgü balla yapılan bir helvadan bahsetmiştir¹⁷⁵ Bu bilgiler çerçevesinde bal üretiminin de şehrin önemli ekonomik gelir kaynaklarından biri olduğu düşünülebilir. Yine manastır bünyesinde süt ve süt ürünlerinin üretildiği ve manastırın mülkleri arasında bulunan göllerde, nehirlerde ve sulama kanallarının bulunduğu mevkilerde küçük çapta da olsa balıkçılık yapıldığı bilinmektedir.¹⁷⁶ Dolayısıyla manastır envanter kayıtlarına göre manastır bünyesinde bulunan çiftliklerde, arazilerde ve ahırlarda çalışan kalabalık bir personel çalışmıştır. Böylece manastırın, muazzam derecede insan gücüne ve mülklere sahip olduğunu kırsaldaki ekonomiye yön veren önemli bir ekonomik yapıya sahip olduğunu düşünmekteyiz.

Gıda ve diğer sektörlerde yaygın olarak kullanılan ve kentin hem kırsalında hem de merkezine yakın yerlerde çok fazla su ve yel değirmeni bulunmaktadır.¹⁷⁷ Söz konusu değirmenlerde bitkisel yağ çıkarma, tahıl öğütme gibi işler yapılmıştır. Boreine Manastırı'nın sahip olduğu mülkler arasında buğday tarlaları bulunmaktadır. Manastır bünyesinde bulunan çok sayıdaki değirmende bu tarlalarda yetiştirilen tahıllar öğütülürdü. Yine manastırın sahip olduğu fırınlarda ekmek ve benzeri ürünler üretilmiştir. Manastırın dışında da şehirde fırınların olduğu bilinmektedir. Zira şehrin valisi Manuel Tagaris, 1320 yılında kent Türkler tarafından kuşatıldığı zaman görevini kötüye kullanarak tahılları stoklamış ve kendi fırınlarında ürettiği ürünleri fahiş fiyatlara kent

¹⁷⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 495-496; Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime ...", s. 82; Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 182; BOA, ML.VRD. TMT. d., Gömlek No: 1431; BOA, ML. VRD. TMT. d., Gömlek No:1434; Cuinet, *La Turquie d'Asie...*, s. 574-575; Le Camus, *Voyage aux Sept Églises...*, s. 208.

¹⁷⁶ Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 182; Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime ...", s.82-91; Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 494; Cuinet *La Turquie d'Asie...*, s. 574.

¹⁷⁷ Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime...", s. 85-89.

halkına satmıştır.¹⁷⁸ Yine manastır kayıtlarında sayısı tam olarak verilmese de manastırın mülkleri arasında pek çok zeytin bahçelerinin olduğu ve zeytin yağı üretildiği belirtilmiştir.¹⁷⁹ Dolayısıyla şehirde bulunan değirmenler zeytinyağı üretiminde de kullanılmış olabilir. Bunlara ek olarak şehirde deri, kumaş gibi materyallerin işlenmesinde kullanılan birçok su değirmeni bulunmaktadır.¹⁸⁰ Söz konusu değirmenler kumaş üretiminde ve derilerin tabaklamasında kullanılmış olmalıdır.

Değirmenler, ekonomik kazanç sağlamak amacıyla kurulmuş yapılardır ve bu yapıları işletmek için önemli derecede bilgi ve tecrübe gerekir. Bu nedenle de değirmencilik bir sanat olarak kabul edilmiştir. Bu alanda uzmanlaşan Philadelphialı değirmencilerin uzun yıllar bu mesleği devam ettirdiğini 1844-1845 yılı temettuat defteri kayıtlarında da görebiliyoruz. Buna göre gayrimüslim nüfusun %66.04'ü değirmenci, %13.04'ü fırıncı, %6.04'ü ise yağ üreticisidir. Bu sektöre ait meslek dalları arasındaki gayrimüslim nüfusun dağılımı da şu şekildedir; 13 değirmenci, 2 fırıncı ve 1 yağcı olmak üzere toplamda 16 zanaatkâr bu alanda faaliyet göstermektedir. “Değirmenci Kırıko” gibi bu meslekleri icra eden Rumlar genellikle meslekleriyle birlikte anılmıştır.¹⁸¹ Bu alanda hizmet veren kesimin önemli bir kısmını kentin eski sakinlerinin oluşturması tesadüf değildir. Buna ek olarak günümüzde Toptepe'nin güneyinde Bahçe arası civarında altı değirmen kalıntısı bulunmaktadır. Ancak söz konusu değirmenler ile ilgili detaylı bir çalışma yapılmadığı için bu değirmenleri tarihlendirmek oldukça güçtür. Zira değirmenlerin bir kısmı tamamen yıkılmış; bir kısmı üzerine yenileri inşa edilmiş ya da farklı yapılar yapılmıştır. Ayrıca değirmenlerin bulunduğu yerlerin birçoğu özel mülktür. Bu nedenle söz konusu değirmenlerle ilgili daha detaylı bir çalışma yapmak pek mümkün değildir.

¹⁷⁸; Jean Gimpel, *Orta Çağda Endüstri Devrimi*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2004, s. 1.; Nasturel, “Recherches Sur le Testament de Maxime...”, s. 85-90; Reinsch, *Die Briefe des Matthaios...*, s. 10; Klaus-Peter Matschke, “Commerce, Trade, Markets, and Money: Thirteenth–Fifteenth Centuries”, *The Economic History of Byzantium, From the Seven through the Fifteenth Century*, C. I, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, s. 773-774-775.

¹⁷⁹ Nasturel, “Recherches Sur le Testament de Maxime...”, s. 90.

¹⁸⁰ Gimpel, *Orta Çağda ...*, s. 1

¹⁸¹ Celal Esat Arseven, “Değirmencilik” *Sanat Ansiklopedisi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 435; BOA. ML. VRD. TMT. d. Dosya No:1465 s. 3.; BOA. ML.VRD. TMT. d., Dosya No: 1441, s. 4; Aslan, *1844-1845 Yılı Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir...*, s. 42.

Bu sektörlerin dışında şehirde şarap imalatının da yürütüldüğü bilinmektedir. Zira antik dönemden beri Ege bölgesinde varlığı bilinen bağlar sayesinde yüzlerce yıldır bölgede şarap üretimi yapılmıştır ki bu merkezlerden biri de Philadelphia'dır. Üstelik şehirde üretilen kaliteli şarapların Smyrna Limanı vasıtasıyla diğer bölgelere ihraç edildiği de bilinmektedir. Orta Çağ'a gelindiğinde ise bağcılık ve şarap üretimi manastırların denetimi altında yapılmıştır Şehrin kırsalında bulunan Boreine Manastırı'na ait *typikon*'dan edinilen bilgilere göre manastırın mülkleri arasındaki arazinin önemli bir bölümü üzüm bağlarıdır.¹⁸² Bunlara ek olarak Emile Le Camus, şehirde bulunan bağların Sicilya'daki bağlar kadar mükemmel olduklarını ve burada üretilen şarapların orada üretilenlere kıyasla biraz daha sert olduğunu belirtmiştir.¹⁸³ Bu bilgilerden hareketle kentin kırsalında bulunan manastırda şarap üretiminin de yapıldığını söyleyebiliriz.

2. 2. TİCARET ALANLARI

Bizans Devleti'nin imparatorluk atölyeleri genellikle başkentte toplanmıştı ve bu atölyelerde ağırlıklı olarak ipek ve silah üretimi yapılırdı. Halkın üretim ve ticaret yaptığı atölyeler, dükkanlar ise loncalar tarafından düzenlenmiştir. Bu loncalar da kent merkezinde ya da şehrin çarşısının belirli noktalarında bulunurdu. Bu durum aynı biçimde taşra şehirlerinde de uygulanmıştır. Ancak taşra şehirlerinde imparatorluk atölyelerinin bulunup bulunmadığına dair elimizde fazla bilgi mevcut değildir. Bu bağlamda taşra kentleri ile ilgili olarak genellikle kent halkının ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapan bir zanaatkârlar sınıfının olduğu bilinmektedir. Bu zanaatkâr sınıfı da genellikle cam eşya, dokuma ve çanak çömlek gibi ürünlerin üretimini yapardı. Bunların dışında artizan üreticiler de mevcuttu. Bu üreticiler terziler, dokumacılar, ayakkabıcılar, demirciler, marangozlar, mum ve bal mumu üreticileri, öğütücüler, fırıncılar, duvarcılar, değirmenciler gibi çok çeşitli alanda üretim yapan meslek erbablarıdır.¹⁸⁴ Bu bağlamda

¹⁸² Ergün Laflı, "Antik Helen ve Roma Dönemlerinde Anadolu'da Bağcılık ve Şarapçılık" *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 155, 2017, s. 58; Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 495-496; Strabon, *Geographika*, s. 174-175; Doğan, *Philadelphia Sikkeleri*, s. 56; *Maksimos*, "Skoteine (Boreine)...", s. 1180; Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime...", s. 82-86; Steinherr, "Notes Pour l'histoire d'Alaşehir...", s. 32.

¹⁸³ Le Camus, *Voyage aux Sept Églises...*, s. 213.

¹⁸⁴ Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu...*, s. 217.

Philadelphia tekstil, deri, boya, gıda, şarap, arıcılık, tarım, hayvancılık, ipek böceği yetiştiriciliği, değirmencilik gibi birçok farklı sektörde ekonomik faaliyet göstermiştir. Şehirde bu sektörde çalışan birçok zanaatkâr ve artizan (geleneksel yöntemlerle ve tamamen doğal ürünler kullanarak yapılan üretim) üretim yapan imalathane ve ticari mekanlar da vardı. Bu yerler şehrin ekonomik potansiyelinin ortaya konması açısından önemlidir. Ancak şehirde bulunan söz konusu atölyelerin ve dükkanların yerlerine dair elimizde kesin bilgiler mevcut değildir. Bunun nedeni çalışmayı engelleyen faktörler kısmında açıklanmıştır. Ancak dolaylı yollardan elde edilecek bilgiler doğrultusunda şehrin ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdiği mekanlar hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Zira Bizans şehirlerinde daha önceden inşa edilen kentsel alanlar hamam, tiyatro, agora, caddeler gibi yerler tadilat edilerek kullanılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde agoralar¹⁸⁵ da gereksinime uygun olarak yeni işlevler yüklenerek dönüşüm geçirmiş ve genellikle dükkân, işlik, atölye olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu kentsel dönüşümler özellikle Geç Antik dönemde başlamış, imparatorluğun Orta Bizans (717-1204) ve Geç Bizans Dönemine (1261-1453) kadar devam etmiştir. Bu nedenle özellikle açık meydanlar ve eski agoraların yakınında bulunan işlek ana caddeler üzerinde bulunan kemerlerin altına imalat yerleri, her türlü ürünün alınıp satıldığı dükkanlar inşa edilmiştir. Bu sayede Bizans kentlerinin ticaret merkezleri oluşturulmuştur. Bunun en iyi örneklerinden biri kentin yakın komşusu Sardis'tir. Zira bu şehrin Bizans dönemine ait dükkanları kent merkezindeki mermer döşeli ana cadde üzerine sıralı bir şekilde inşa edilmiştir.¹⁸⁶ Bu bilgilerden hareketle şehrin dükkânları, atölyeleri ve ticaret merkezinin,

¹⁸⁵ Agora, en basit ifadeyle “kent meydanı” olarak ifade edilebilir. Agora, Yunanca ἀγορά (ageiro) “toplanmak, bir araya gelmek” anlamına gelir. Bu terim süreç içerisinde “toplanan yer” anlamına gelen ἀγορά (agora) kelimesine dönüşmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Güler Çelgin, “ἀγορά (agora)”, *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*, Alfa, İstanbul, 2018, s. 20. Agoranın mekânsal özelliklerine baktığımızda, ilk dönemlerde agora, şehir merkezine doğru konumlandırılmış, siyasi meclisler için bir buluşma yeri olan büyük bir meydandır. Ancak süreç içerisinde insanların ihtiyaçlarına göre agoraların etrafı sivil idare ve mahkemeleri binaları kurulmuş ve meydana bulunan açık alan genellikle pazar yeri olarak kullanılmış ve bu alanın çevresine de çeşitli dükkanlar inşa edilmiştir. Agoranın sınırları içinde yer alan yapıların arasında tapınakla ve meydana küçük sunaklar bulunur. Aynı zamanda agorada şenlik, tiyatro ve spor müsabakaları da düzenlenirdi. Homer Thomson, “The Agora at Athens and the Greek Market Place”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, Cilt 13, Sayı 4, 1954, s. 9-11.

¹⁸⁶ Arif Mısırlı ve Burcu Özgüven, “Bizans Dönemi’nde Kentin Dönüşümü: Agoraların Yeniden Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme”, (Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Değiş Kent: Değişen Kent, Mekân ve Biçim Bildiriler Kitabı), Ed. Ayşe S. Kubat vd. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 549; Foss, Bizans

kentin agorası ve çevresinde olabileceği düşünülmektedir. Bu noktada Philadelphia'nın agorasının bulunduğu alan oldukça önem arz etmektedir. Şehrin agorası, Alaşehir'in merkezinde ve günümüzdeki çarşının doğu kısmında Kışla Caddesi (Sümer Oral) üzerinde 1949 yılında belediyenin tesviye çalışmaları esnasında tesadüfen saptanmıştır. Agoradan ele geçirilen kitabe üzerinde 5 Şubat 255 tarihinde Philadelphia'nın dini ve umumi panayırlardan alınan vergilerden muaf olduğu yazmaktadır.¹⁸⁷ Kentin agorası hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak Manisa Arkeoloji Müzesi tarafından Alaşehir'in Yenice Mahallesi'nde (156 ada 13 parsel taşınmaz üzerinde) 2016 tarihinde yapılan kazı ve sondaj çalışmasında bir yapı kompleksi bulunmuştur. Bu yapı kompleksi farklı dönemlerde eklemeler yapılarak oluşturulmuş Bizans dönemine ait bir işlik olduğu tespit edilmiştir.¹⁸⁸ Söz konusu işliğin bulunduğu Yenice Mahallesi ve agoranın kalıntılarının bulunduğu Kışla Caddesi (Kışla Caddesi'nin bugünkü ismi Sümer Oral Caddesi) arasındaki mesafe, altı yüz veya yedi yüz metredir. Ayrıca söz konusu mahallenin bulunduğu yerdeki mahallelerin 16. yüzyıldaki isimleri; Pazar, 19. yüzyılda ise Kazgani, Debbağhane (Tabakhane) ve Eskiçarşı'dır. Mahallelerin eski isimleri büyük bir olasılıkla buralarda yürütülen faaliyetlerden alınmıştır. Bu bilgilere ek olarak kenti ziyaret eden Evliya Çelebi, şehir merkezinde 800 dükkânın bulunduğunu aktarmıştır. Söz konusu dükkanlar genellikle tüccarlar tarafından işletilmiştir.¹⁸⁹ Bu nedenle şehrin ekonomik faaliyet gösterdiği sektörlere ait atölye ve dükkanların önemli bir bölümünün agora kalıntılarının bulunduğu alan ve bu alanın çevresinde bulunan ana caddeler üzerine konumlanmış olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu alan şehrin merkezinde ve oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır.

Alaşehir'in güneyinden kuzeyine doğru birbirine paralel olarak uzanan galeriler bulunmaktadır. Bu galerilerin derinliği üç ile beş metre arasında değişmekte, yüksekliği iki, genişliği ise bir metredir. Söz konusu galeriler horasan harcı ile yapılmış ve tabanına da taş döşenmiş oldukça sağlam yapılardır.¹⁹⁰ Recep Akıncı'ya göre bunlar dericilik ve

ve *Türk Dönemlerinde Sardis*, s. 22; Koch, Türkiye'deki *Geç Antik Dönem*, s. 99; J. Stephens Crawford, *The Byzantine Shops at Sardis*, Harvard University Press, London, 1990, s. 1.

¹⁸⁷ Akıncı, *Eski Philadelphia*, s. 93-94; Modjtchedi, "Alaşehir'de Mimari...", s. 7.

¹⁸⁸ Eren Sülek ve Lütfü Ekinci, Manisa'nın Alaşehir ilçesinin, s. 3.

¹⁸⁹ Akıncı, *Eski Philadelphia*..., s. 36; Emecan, "Alaşehir", s. 343; Gökmen, "XIX Ortalarında Alaşehir", s. 195; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 59.

¹⁹⁰ Akıncı, *Eski Philadelphia*, s. 98.

tekstil sektöründe kullanılan kanalizasyonlardır.¹⁹¹ Bölgede kazı çalışmaları sürdürülmediği için galerilerin işlevi hakkında kesin bir bilgi vermek oldukça zordur. Ancak Philadelphia'nın ekonomik faaliyetleri göz önüne alındığında Recep Akıncı'nın görüşü makul bir görüş olarak kabul edilebilir. Zira şehrin en önemli ekonomik faaliyetleri arasında bulunan dericilik ve boya sektöründen bu tarz kanalizasyonlara ihtiyaç vardır ve özellikle de dericilikte tabakalama aşamasında sıkça kullanılmaktadır. Ayrıca tabakhanelerde çok fazla su kullanıldığı için bu yerler genellikle akarsu kenarlarına inşa edilmiştir.¹⁹² Bu bağlamda şehrin dericilikle ilgili imalathanelerinin bu alanlarda bulunduğu düşünülmektedir. Ayrıca değirmenlerin bulunduğu ırmak kenarlarında ve yakın çevresinde yağhanelerin olduğunu da söyleyebiliriz. Bunlara ek olarak Boreine Manastırının bulunduğu alanda şarap imalatı yapan şaraphaneler, dokuma atölyeleri, süt ve süt ürünleri üreten mandıraların da bulunduğu bilinmektedir. Bunların dışında şehirde olasılıkla halı dokuma atölyeleri de yer almıştır. Sonuç olarak şehirde bulunan dükkanların birçoğunun merkezde bulunan ana caddeler üzerine konumlandığını ve imalathanelerin de bir kısmının merkezde, diğerlerinin ise kırsalda, özellikle ham maddeye yakın olan yerlerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca dönem kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre asker sevkiyatı esnasında birlikler şehirde ikamet etmiş ve ihtiyaçlarını buradan karşılamıştır.¹⁹³ Üstelik şehrin önemli derecede askeri güce sahip olduğunu da göz önüne alırsak ordunun ihtiyacına yönelik üretim yapan atölyeler ve bu alanda tadilat işleri yapan zanaatkarların olduğu sonucuna da varabiliriz. Dahası Geç Antik dönemde Sardis'te genellikle metal silah ve zırh üreten atölyelerin olduğu bilinmektedir ve bu atölyeler Iustanianos (527-565) döneminde devlet tekeline alınmıştır. Ancak Sardis 7. yüzyıldan sonraki süreçte yavaş yavaş küçük bir kasabaya dönüşmüştür ve bu atölyeler de muhtemelen 10. yüzyıla kadar faaliyet göstermiştir. Zira bu tarihten sonra Sardis'in bu alandaki faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediğini kaynaklardan takip

¹⁹¹ “1976 yılında o dönemin belediye başkanı olan Necip Necipoğlu'nun bir radyo programında “şehrin kanalizasyon boruları yüzyıllar önce hazırlanmış olup nerede başladığı ve nereden geçtiği, nereye aktığı bilinmeyen bir toplama düzenine bağlı olduğunu” anlatmıştır. Bilge Umar, Lydia, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1989, s. 60. Bu ifadeye göre galerilerin kanalizasyon olduğu kanısı oldukça yaygındır. Akıncı *Eski Philadelphia...*, s. 98-99.

¹⁹² Zeki Tekin, “İstanbul Debbaghâneleri”, *OTAM*, Cilt 8, Sayı 8, 1997, s. 350.

¹⁹³ Zosimus, *New History*, s. 83-84.

edemiyoruz.¹⁹⁴ Bu noktada şehrin Sardis ile benzer alanlarda faaliyet gösterdiği düşünülse de Philadelphia’da böyle bir üretimin olup olmadığına dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Fakat askerî açıdan bu kadar önemli bir mevkiide bulunan ve sürekli kuşatmalara maruz kalan bir şehrin silah üretimi, bakımı ya da onarımı gibi alanlarda da faaliyet yürütmesi olağan görünmektedir. Yine şehirde 14. yüzyılda altın sikkelerin alınıp satıldığı bir büronun ya da darphanenin olduğu bilinmektedir.¹⁹⁵ Ancak bu konuyla ilgili de şimdilik kesin bir şey söyleyebilmek zordur. Şehirde kısa süreli yapılan arkeolojik kazılarda ve Manisa Müzesi’nin yapmış olduğu sondaj çalışmasında ele geçirilen Bizans dönemine ait sırlı ve sırsız seramik parçaları,¹⁹⁶ şehirde çanak çömlek üretim atölyelerinin bulunduğunu ve ileride yapılacak araştırmaların konuyu daha iyi aydınlatacağını göstermektedir.

2. 3. PAZAR YERLERİ VE PANAYIRLAR

Pazar ve panayırlar tüccarların güvenli bir ortamda ticari faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gereken mekânsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla uluslararası ticaret yollarının kesiştiği yerlerde yıllık ya da sezonluk olarak belirli dönemlerde toplandıkları mekanlardır. Bizans İmparatorluğu’nda ticaret *Mese*¹⁹⁷ gibi bir ana cadde boyunca uzanan daimî dükkanlarda antik dönemdeki politik işlevinden soyutlanmış olan agorada kurulan

¹⁹⁴ Rice, *Bizans’ta Günlük Yaşam*, s. 140; Foss, *Bizans ve Türk Dönemlerinde Sardis*, s. 76-77; Jane C. Waldbaum, *Metalwork from Sardis: the Finds through 1974*, Harvard University Press, Cambridge, 1983, s. 31-31/184-185.

¹⁹⁵ Schreiner, “Zur Geschichte Philadelphias...”, s. 412; Francesco Balducci Pegolott, *La Pratica Della Mercatura*, Ed, Allan Evans, The Mediaeval Academy of America Cambridge, Massachusetts, 1936, s. 289.

¹⁹⁶ Meriç, “1987 Yılı Alaşehir Kazısı”, s. 159; Eren Sülek ve Lütfü Ekinci, *Manisa’nın Alaşehir*, s. 3.

¹⁹⁷ Mese, Yunanca’da “Μεσῆεις (Μεσος Μεσῆς) ortadaki yer, orta kısım ya da orta gibi anlamlara gelmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Henry Liddell ve Robert Scott’s *An Intermediate reek and English Lexicon*, Martino Publishing, New York, 2013, “Μεσῆεις”, s. 499; Ayrıca, Marlia Mundell Mango çalışmasında, Konstantinopolis’teki Mese Caddesi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marlia M. Mango, “The Porticoed Street at Constantinople” *Byzantine Constantinople Monuments, Topography and Everyday Life*, Ed. Nevra Necipoğlu, Brill, Leiden, 2001, s. 29-51.

pazar yerindeki geçici tezgahlarda ve şehir surları dışındaki açık arazilerde yapılıyordu.¹⁹⁸ Bizans Devleti'nde panayırlara dini bir nitelik atfedilmiş ve özellikle de şehrin koruyucu azizinin yıl dönümünde kurulmaya başlanmıştır. Kimi zaman yılda iki kez kurulan büyük panayırların dışında manastır çevrelerinde küçük kırsal panayırlar da karşımıza çıkmaktadır. Bu panayırlarda çevre köylerden gelen köylüler ürettikleri ürünlerini satarak ihtiyaçlarını karşılamışlardır.¹⁹⁹ Bu bilgilerden hareketle Boreine Manastırı'nın çevresinde yerel ve uluslararası pazarların kurulduğu düşünülebilir.

Philadelphia, gelişmiş bir ticari hayata ve zengin tarımsal ürün çeşitliğine sahip bir kenttir.²⁰⁰ Ayrıca kent önemli yol güzergâhları üzerindedir. Bu nedenlerle farklı bölgelerden birçok tüccar ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Bunların en önemli grubunu IV. Haçlı Seferi'nden önce kente yerleşmiş olan Venedikli tüccarlar oluşturmuştur. Bu tüccarlar uzun yıllar kentte ikamet etmiş ve burada bir ticaret kolonisi kurmuşlardır. Ayrıca 1986 yılında yapılan kazıda Venedik sikkeleri bulunmuştur. Bu durum Venedikli tüccarların burada etkin olduğunun bir göstergesidir. Şehirde faaliyet gösteren bir diğer grup ham ipek ticareti yapan Lucca ve Cenovalı tüccar, bir diğeri ise Ermeni tüccarlardır. Şehirde ticari faaliyette bulunan bir başka tüccar grubu da Ermeni tüccarlardır.²⁰¹ Bu bilgiler çerçevesinde kentte hem yerel hem de uluslararası ticaretin yapıldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda şehirde pazar ve panayırların da kurulması muhtemeldir. Ancak söz konusu pazar ve panayırlar ile ilgili elimizde doğrudan bilgiler mevcut değildir. Bu nedenle Osmanlı tahrir defterlerine baktığımızda, 15. yüzyılın ikinci yarısında Alaşehir'in Yarhisar Mahallesi'nde son derece büyük bir alışveriş merkezinin bulunduğu ve bu merkezden 23.000 akçeden daha fazla gelir elde edildiği kaydedilmiştir. Bu dönemde Tire kapalı çarşısı ve çevresindeki dükkânlardan 22.000 akçe gelir elde edilmektedir. Bu durum Alaşehir'de kurulan pazarın büyüklüğü hakkında önemli bir fikir

¹⁹⁸ Angeliki ve Morrisson, *Bizans Ekonomisi*, s. 98; Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri -I Pazar ya da Panayır Yerleşmeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2006, s. 207-208.

¹⁹⁹ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2000, s. 248; Laiou ve Morrisson, *Bizans Ekonomisi*, s. 98.

²⁰⁰ Zachariadou, *Trade and Crusade Venetian Crete...*, s. 129.

²⁰¹ Wilhelm Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. E. Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 265; Meriç, "1986 Yılı Alaşehir Kazı Raporu," s. 243; Chandler, *Travels in Asia Minor...*, s. 312; Telesforo Bini, *I Lucchesi a Venezia. Alcuni Studi Sopra i Secoli XIII e XIV*, Lucca, 1853, s. 48; Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu...*, s. 210; Paul Rycha, *The Present State of the Greek and Armenian Churches* AMS Press, 1970, London, s. 73.

vermektedir. Söz konusu mahallenin 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadarki ismi Yarhisar Mahallesi, 1845'te Karaağaç, günümüzdeki ismi ise Yenice Mahallesi'dir.²⁰² Bu mahallenin bulunduğu yerde agora ve işliğin varlığı tesadüfi bir durum olmadığını göstermektedir. Ayrıca 1844-45 yılları temettüat verilerine göre kentteki tüccar sınıfının %53'nü gayrimüslim tüccar oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde Anadolu, Rumeli, Ege adalarında ve Arap şehirlerinde birçok panayır kurulmaktaydı. Söz konusu panayırların büyük bir kısmı ve uluslararası nitelikte olanların önemli bir kısmı Balkanlarda kurulmuştur. Bu panayırların birçoğunun bahsedilen yerlerde, özellikle de gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerde uzun yıllardan beri kuruluyor olması onların Bizans İmparatorluğu zamanında kurulan panayırların bir devamı niteliğinde olduğunu göstermektedir. Zira Osmanlı İmparatorluğu, söz konusu panayırların devam etmesi için gereken desteği sağlamış ve bu destek sayesinde de Anadolu ve Balkanlarda kurulan panayırlar uzun yıllar devam etmiştir. Bu panayırlardan Balkanlarda kurulanlar; Dolyan panayırı, Maşkölur ve Alasonya panayırlarıdır. Anadolu'da ise 16. yüzyılda sadece Seyidgazi, Nazilli ve Alaşehir panayırları vardı.²⁰³ Bunlara ek olarak Osmanlı döneminde Alaşehir'de ayda bir büyük bir pazar kurulmuş ve bu pazarda şehrin yakın çevresinde bulunan birçok tüccar ve esnaf faaliyet yürütmüştür. Tüccarların şehirdeki bu faaliyetleri 1834-1836 yılları arasında şehri ziyaret eden İngiliz mimar ve ressam Thomas Allom'un da dikkatinden kaçmamış ve tüccarların bu faaliyetlerini kenti tasvir ettiği gravüre yansıtmıştır. Bu gravürde (Resim 1), şehrin simgesi olan surların arasında Alaşehir'in silueti betimlenmiş surların arasından kentten ayrılan bir kervan ve şehrin yıkılmış kapılarından birinden Alaşehir'e giriş yapan atlı bir grup tasvir edilmiştir.²⁰⁴ Böylece şehirde faaliyet gösteren tüccarlar, gezginler tarafından da teyit edilmiştir. Ayrıca bu durum şehrin ticari faaliyetler ile özdeşleştirildiğinin de bir göstergesidir. Zira bu seyyah gezdiği bölgeleri resmederken onların simgesi olan özellikleri ön plana çıkartmıştır.

²⁰² Gökmen, "XIX Ortalarında Alaşehir", s. 196.

²⁰³ Suraiya Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)," Çev. Melek Eğilmez, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 1978, s. 60; BOA. TK.GM. İKP Dosya No:1 Gömlek No:4; Erdoğan, "Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon...", s. 125-126; Gökmen, "XIX Ortalarında Alaşehir", s. 213; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine S. Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 162.

²⁰⁴ Thomas Allom, *İstanbul Manzaranı: Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle*, Çev. Şeniz Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 308.

Resim 1, Alaşehir'in Gravürü (Allom, 1838)

Osmanlı döneminde hem panayır hem de pazarlar şehir merkezinde ve onun yakın çevresinde kurulmuştur. Bu dönemde şehirde sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası panayırlar da kurulmuştur. Bu bilgilerden hareketle Philadelphia'da kurulan pazar ve panayırların da öteden beri devam edegelen mekânda kurulmuş olduğu düşünülmektedir. Kenti ziyaret eden Evliya Çelebi ve Henry Christmast gibi seyyahların verileri dikkate alındığında²⁰⁵ bu mekanların kentin merkezinde yer alan eski agoranın bulunduğu çevrede ve sur dışında konumlanmış olma ihtimali yüksektir. Diğer bir ifadeyle Philadelphia'daki pazar ve panayırların şehir surlarının yakın çevresinde bulunan boş arazilerde, şehirden daha uzak kırsal alanlarda özellikle de manastırların bulunduğu bölgede kurulduğunu ve bunların hem yerel hem de uluslararası çapta olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu pazar ve panayırların şehrin ekonomisine önemli derecede katkı sağladığını da düşünmekteyiz. Zira buralarda hem kent sakinleri hem de onun yakın çevresinde yaşayanlar alışveriş yapmış olmalıdır. Ayrıca liman kentlerine uzak bölgelerde yaşayan tüccarlar limana yakın olan kentlerin pazarlarını tercih etmişlerdir. Zira bu tüccarlar nakliye aracı olarak yük hayvanlarını kullanmak zorunda idi. Bu taşımacılık biçimi zor ve zahmetli olduğu için, ticari mallar limanlara yakın bölgelerdeki

²⁰⁵ Evliya Çelebi kentte haftada bir kurulan pazara civar köylerden tüccarların ve köylülerin gelip alışveriş yaptığını anlatır. Henry Christmast ise kenti ziyareti sırasında kente çok yakın bir yerde kurulan panayırdan söz etmektedir Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 59; Christmast, *İstanbul ve Ege Yollarında...*, s. 127; Emecan, "Alaşehir", s. 343.

pazarlara kadar taşınır ve orada satılırdı.²⁰⁶ Konumu itibariyle önemli liman kentlerine yakın olan Philadelphia özellikle Phrygia gibi iç bölgelerden gelen tüccarlar tarafından tercih edilen önemli pazarlardan biri idi. Bu sayede şehir geniş bir ticari ağa sahip olmuştur. Bu ticari faaliyetler önemli dini günlerde düzenlenmiştir. Dahası şehrin Hristiyan dünyası için önemli hac merkezlerinden biri olduğu göz önüne alınırsa bu panayırlara çok geniş bir katılımın olduğu da aşıkardır. Bunlara ek olarak Osmanlı döneminde şehirde kurulan pazar ve panayırlardan oldukça iyi gelir elde edildiği de görülmüştür. Sonuç olarak bu ticari faaliyetler şehrin ekonomik gücünü zirveye taşıdığı gibi onun dini ve kültürel açıdan gelişimine de olumlu katkılar sağlamıştır.

Philadelphia bulunduğu konum itibariyle sahip olduğu coğrafyanın ona sunduğu ekonomik potansiyeli en iyi şekilde değerlendirmiştir. Zira kent halkı antik dönemden itibaren şehirlerinin onlara bahsettiği verimli topraklar ve elverişli iklim sayesinde tarım, hayvancılık, arıcılık gibi alanlarda uzmanlaşmıştır ki Herodotos buradan hünerli üreticilerin yaşadığı yer olarak bahsetmiştir.²⁰⁷

Kent sahip olduğu bu ekonomik potansiyel ve bilgi birikimi sayesinde kendine yeten bir ekonomik yapı kurmuş ve bir ketin en temel ihtiyaçlarından biri olan gıda üretiminde oldukça başarılı olmuştur. Zira kent Türkler tarafından uzun süreli kuşatıldığı zaman, sahip olduğu gıda stoğu sayesinde hem askerleri hem de halkın beslenmesini sağlamıştır. Örneğin Sasa Bey Aydınoğullarına bağlı birliklerden oluşan büyük bir ordu ile 1304 yılında Philadelphia'yı kuşatmıştır. Bu kuşatmada önce şehri çevreleyen kaleler ve kapılar tutularak şehre giriş çıkışlar engellenmiştir. Bu sayede Aydınoğulları şehre yiyecek girişini engelleyerek ve bunun sonucunda burada yaşanacak kıtlık sayesinde kent halkının direnişini kırıp onları kısa süre içinde teslim almayı hedeflemiştir. Bu kuşatma uzun sürmüş ve şehirde yavaş yavaş ekonomik kriz ve beraberinde kıtlık baş göstermiş; şehirde kesilen hayvanların kanı bile bir altın *nomisma* olmuştur. Ancak kent halkı bu zorluklara rağmen direnişini sürdürmüş ve teslim olmamıştır. Zira sınırlı miktarda ve pahalı da olsa yiyecek bulabilmiştir.²⁰⁸ Daha sonra II. Andronikos'un şehre yönlendirdiği

²⁰⁶ Laiou ve Morisson, *Bizans Ekonomisi*, s. 98-99.

²⁰⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 494.

²⁰⁸ Georges Pachmeres, *Bizanslıların Gözüyle Türkler*, s. 89-90; Mustafa Ç. Varlık, *Germiyan-
oğulları Tarihi (1300-1429)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1947, s. 24-37-38; Paul Wittek, *Menteşe
Beyliği*, Çev. Orhan Ş. Gökyay, TTK, Yayınları, Ankara, 1999, s. 41-42.

Roger de Flor'un komutasındaki Katalan birlikleri bu kuşatmayı kaldırmışsa da birlikler kendilerine vaat edilen ücreti alamayınca kenti yağmalamıştır. Bu olayı aktaran Ramon Muntaner şehrin zenginliği karşısında hayran kaldığını da belirtmiştir.²⁰⁹ Philadelphia olaylardan kısa bir süre sonra kendini toparlamış eski gücüne kavuşmuştur. Bu süreç aslında kent halkının ekonomik gücünü göstermesi açısından önemlidir. Zira Philadelphia birçok kez bu şekilde kuşatılmış ve bunların bir kısmını vergi ödeyerek kaldırtmıştır. Örneğin Germiyanogulları 1310 yılında kenti kuşattığında şehrin Başpiskoposu Theoleptos ile Germiyan Beyi arasında yapılan müzakerede şehir bu beyliğe vergi ödemeyi kabul etmiştir. Bu beylik şehirden aldığı verginin bir kısmı ile Kotiaieon'da (Kütahya) Vacidiye Medresesini inşa ettirmiştir.²¹⁰ Bu olay şehrin yüklü miktarda vergiyi ödediğini göstermektedir. Dahası kenti daha sonraki tarihlerde kuşatan Aydınoğulları Beyi Umur Bey de kuşatmayı vergi ödenmesi karşılığında kaldırmıştır. İmparator III. Andronikos (1321-1328-1341) 1336'da dostane ilişkiler kurduğu Umur Bey ile Klazomenai (Urla)'de bir görüşme yapmış ve bu görüşmede Philadelphia'dan aldıkları yüklü miktardaki vergiden vazgeçmelerini istemiştir.²¹¹ Kentin karşılaştığı bir diğer

²⁰⁹ Ramon Muntaner, *Ramon Muntaner Chronicles*, s. 414-415; David Agustí, *Los almogávares la expansión mediterránea de la Corona de Aragón*, Silex, Madrid, 2004, s. 58. Varlık *Germiyan-oğulları...*, s. 38-39; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s.386.

²¹⁰ Savvas Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium, 1204-1453*, Brill, Leiden-Boston, 2011, s. 162; Sinkewicz, *Theoleptos of Philadelphia...*, s. 16; Angelov, *Imperial Ideology and Political...*, s. 409-410; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 387-388. Steinherr "Notes Pour l'histoire d'Alaşehir...", s. 18-19; Varlık, *Germiyan-oğulları...*, s. 39'da 29 no'lu dip not. Bahsi geçen kitabe günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu kitabe, 714 (1314-1315) yılına tarihlendirilir. Bu yazıtın boyu 66 cm. eni 50 cm. olan bir mermer levha üzerine 4 satır sülüs hatla yazılmış ve yapının giriş kapısının üst kısmına asılmıştır. Söz konusu kitabenin üzerinde "*Ammerehâzihi'l-medresete'l-mübârake el-Mevle'l-mu 'azzammelikü'l-umerâ ve el-Küberâ Mübârizüddin Umûr b. Savcı min Cizyeti Alaşehir seneteerbaa aşer ve seb 'i-mie*" ("*Bu mübarek medreseyi el-Mevle'l-mu 'azzammelikü'l-ümerâve'l-küberâ Mübârizüddin Umûr b. Savcı 714 yılında Alaşehir cizyesi (hâsılâtından ayırdığı para) ile imar etti.*") İfadesi yer almaktadır. Mehmet Çiftçi, "Vâcidiye Medresesi", *Bilimname Düşünce Platformu*, Ed. Şahin Güven, Cilt 30, Sayı 1, 2016, s. 438.

²¹¹ Bu görüşmenin yapıldığı tarih ile ilgili olarak kaynaklarda net bir ifade bulunmamaktadır. Peter Schreiner'e göre, Kantakuzenos ve Gregoras'ın eserlerinde bahsi geçen dönem 1335-1338 dönemi olaylarının özetidir. Ancak, yalnızca Gregoras'ın raporu kronolojik olarak güvenilir. Kesin bir sabit nokta da bağımsız olarak tarihlendirilen 3 Mart 1337 Güneş tutulmasıdır. Kuşatma evreleri, biri 1335 yazında ve sonbaharda, diğeri 1336'da. Gregoras, ikincisi için kesin bir tarih vermez; onları 1335-6 kışı ile 1337 baharı arasında gerçekleştiğini ifade eder. Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, s. 370-371, 374-375; Ioannes Kantakuzenos, *Geschichte*, s. 113; Valantin Parisot, *Cantacuzène, homme d'état et historien: ou, examen critique comparatif des mémoires de l'empereur Jean Cantacuzène et des sources contemporaines, et notamment des 30 livres dont 14 inédits de l'histoire byzantine de Nicé. Grégoras qui controlent les mémoires de*

kuşatma I. Bayezid (1389-1402) dönemindedir. Hem Bizanslı hem de Osmanlı yazarları tarafından aktarılan kuşatmaya da bir süre direnen kent halkı, giderek ağırlaşan şartlar sonucunda kıtlık yaşanınca 1390 yılında teslim olmuştur.²¹² Zira bu dönemde yerel idarecilerin ve beylerin ticarete girmesi yasak olmasına rağmen bu kişiler bölgedeki ürünleri ucuza alıp özellikle kuşatma zamanlarında fahiş fiyatlarla halka satmaya başlamışlardır. Bu nedenle yerel halk zor durumda kalmıştır. Ayrıca yerel beyler bölgelerindeki sorumlu oldukları askerlerin iâşesini de aksatmış ve bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmemişlerdir. Bu şekilde yerel beyler daha da zenginleşirken şehrin ekonomik yapısı zayıflamıştır²¹³ ve bu durum doğrudan askeri yapıyı etkilemiştir. Böylece kent gücünü kaybetmiş ve teslim olmuştur.

Görüldüğü üzere ekonomik yapı kentin bağımsızlığı ile doğrudan bağlantılıdır. Zira kent bu tarihe kadar sayısız kez kuşatılmış ve uzun süren bu kuşatmaları ekonomik gücü sayesinde bertaraf edebilmiştir. Şehrin bu kadar güçlü bir şekilde direnmesinin en önemli nedenlerinden biri sahip olduğu tarımsal ve hayvansal üretim potansiyelidir. Bu sayede kent bu tip kuşatmalarda yaşanan ve şehirlerin sıklıkla düşüşünde önemli bir rolü olan kıtlık sorununun üstesinden uzun yıllar gelmiştir. Diğer taraftan kent halkı tarımsal üretimde olduğu gibi belirli ölçekteki endüstriyel üretimde de oldukça başarılı olmuştur. Bu alanda kentin başarılı olmasında şüphesiz şehir yöneticilerin ve halkının hırsı, tutkusu ve azmi de rol oynamıştır. Onlar hem kentleri hem de kendi refah sevdelerini yükseltmek aynı zamanda da rakip şehirlerden bir adım öne geçmek için ipek gibi üretimi zor ve katı kurallara bağlı ürünleri de üretmişlerdir. Bu sayede ekonomik anlamda ciddi bir gelir elde ettikleri gibi prestiji yüksek bir ürünün imalatını yapan önemli şehirlerden biri olmayı başarak ekonomilerini güçlendirmişlerdir.

Yine şehir halkı geçmiş bilgi birikimlerini ve ustalıklarını en iyi şekilde kullanarak dericilikte özellikle yerel ayakkabı üretiminde çok başarılı olmuştur ki, II. Theodore Laskaris söyleminde yerel üretimin bir şehrin ekonomik açıdan gelişmesinde ne kadar

Cantacuzène Chez Joubert, Paris, 1845, s. 131; Enverî, *Düsturnamei Enverî*, s. 36; Matoula Couroupou, “Le Siège de Philadelphie Par Umur Pacha ...”, s. 68-69; Schreiner, “Zur Geschichte Philadelphias...”, s. 399.

²¹² Mikhael Doukas, *Tarih: Anadolu ve Rumeli*, s. 10; Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, s. 101-103; Âşık Paşazade, *Âşık Paşazade Tarihi*, s. 88.89; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan- Nümâ*, s. 313.

²¹³ Matschke, “Commerce...”, s. 773- 775.

etkili olduğunu Philadelphia'yı örnek vererek anlatmıştır.²¹⁴ Gerçekten de bu şehir sahip olduğu ham madde potansiyelini yetiştirilmiş insan gücü ile birlikte çok iyi bir şekilde değerlendirilerek endüstriyel üretimde başarılı olan Anadolu'daki ender Ortaçağ taşra kentlerinden biridir. Üstelik şehir önemli yol güzergâhlarına hâkim bir noktada konumlandığı için önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu sayede şehir bölgenin en önemli ekonomik güçlerinden biri olduğu gibi, ekonomik açıdan da bağımsız bir kent olmuştur. Kent sahip olduğu bu ekonomik gücü sayesinde koruma ve güvenlik alanlarına önemli tahkimatlar yapmıştır. Bu sayede kent hem kendi güvenliğini hem de Bizans'ın sınır güvenliğini sağlamıştır. Bu bağlamda şehrin mekânsal örgütlenmesi kastron biçimde olduğu için onu geniş bir dikdörtgen şeklinde çevreleyen Konstantinopolis'teki gibi üç sıra olan büyük ve güçlü surlar ile çevrelenmiştir. Yine bu surlar üzerine güvenlik kuleleri ve şehre giriş çıkışı sağlayan beş kapı inşa edilmiştir. Bunlar şehrin en önemli güvenlik ve savunma alanları olduğu için bunlara düzenli olarak bakım ve onarım yapılmıştır. Şehir 11. yüzyılın sonlarından itibaren Selçuklu Devletine karşı bir sınır karakolu görevini üstlendiği gibi, Bizans Devleti'nin Selçuklulara yönelik seferlerinde askeri bir üs olarak kullanılmış ve bu nedenle sürekli tahkimatlara maruz kalmıştır. Bu tahkimatlar özellikle Türk akınlarının arttığı Komnenos Hanedanı (1081-1185) ve Laskaris Hanedanı (1204-1261) dönemlerinde yapılmıştır.²¹⁵ Böylece kent güçlü savunma alanlarına sahip olmuş ve bu sayede yıllar saldırılara karşı direnebilmiştir.

²¹⁴ II. Theodoros Lascaris, "Theodori Lascaris de Naturali Comnuione", s. 1345.

²¹⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 440-441; Georges Pachymeres, *Relations Historiques*, s. 141; Allom, *İstanbul Manzaraları*, s. 309-310; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 58; Le Camus, *Voyage aux Sept Églises*, s. 207-208; Texier, *Küçük Asya*, s. 82-83; Arundell, *A Visit to the seven Churches*, s. 167-168; Macfarlane, *The Seven Apocalyptic Churches*, s. 47-48; Pralong, "Les Remparts de Philadelphie", s. 123-124; Uğur Tanyeli *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1978, s. 20.

3. BÖLÜM

KENDİNE ÖZGÜ YEREL YÖNETİM GELENEĞİ

Philadelphia'yı Bizans'ın diğer taşra kentlerinden farklılaştıran en temel özelliklerinden biri de kendine has yerel yönetim biçimidir. Şehrin sahip olduğu ekonomik potansiyeli ve stratejik konumun sunduğu avantajları en iyi biçimde değerlendiren yöneticiler, dönemin koşullarını ve merkezi yönetimin zayıflıklarını şehrin lehine kullanarak, şehrin yönetim biçimini Bizans taşra idari organizasyonundan kademe kademe uzaklaştırarak otonom bir yapıya dönüştürmüşlerdir. Üstelik bunu sağlayanlar; komutanlar, yerel aristokratlar ve din görevlileri gibi farklı kesimler arasından ortaya çıkmıştır. Merkezi yönetim tarafından atanan bu liderlerin birçoğu hanedana veya aristokrat sınıfa mensup generallerdi. Ancak savaş, ekonomik ve siyasi kriz gibi olağanüstü dönemlerde veya atanan bazı yöneticilerin şehri suistimal etmesi gibi durumlarda kentin kendi içinden fiili yöneticiler çıkardığı da görülmüştür. Bu liderlerin yerel elitler veya üst düzey dini görevliler arasından çıkması dikkat çekmektedir. Gerek merkezi yönetim tarafından atanan gerekse özel koşullarda ortaya çıkan liderlerin, yerleşimi etkili bir şekilde yönetmek dışında yeri geldiğinde merkezi yönetim adına diplomatik misyonlar üstlendikleri de görülmektedir. Özellikle Doğu komşuları olan Türklerle uzun süredir mücadele veya temas halinde olmalarından ötürü düşmanı/komşuyu en iyi tanıyanlar olarak merkezi yönetim adına (özellikle 13. yüzyılın sonlarına doğru ve 14. yüzyıla kadar) diplomatik misyonlar üstlenmişlerdir. Hatta bazen muhtemelen İtalyan cumhuriyetleriyle olan ticari ilişkileri sebebiyle Vatikan nezdinde de benzer diplomatik faaliyetler yürütmüşlerdir.

Bu özellikleriyle kentin yöneticileri diğer taşra kentlerinin yöneticilerinden ayrılmaktadır. Şehir halkı da bu yöneticilerin liderliğini kabul etmiş ve onları desteklemiştir. Bu sayede kent uzun yıllar bağımsızlığını korumuş, onu kuşatanlara karşı güçlü bir direnişle karşılık vermiş ve gerektiğinde merkezi yönetime karşı da güçlü bir duruş sergilemiştir. Bu nedenlerle çalışmanın bu bölümünde, haklarında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz kent yöneticileri ve onun yerel yönetim biçimi incelenecektir. Zira dönem kaynakları kentteki siyasal olaylar veya kuşatmalarla ilgili sınırlı bilgiler aktarmaktadırlar. Kent yöneticileri ile ilgili bilgiler de bu olaylar anlatılırken satır

aralarında verilmiştir. Bu durumun nedeni Çalışmayı Sınırlayan Faktörler bölümünde açıklanmıştır. Bu nedenle kentin Türklerle olan mücadelesi ve bu dönemde yaşanan önemli olaylarda öne çıkan liderler takip edilerek kent yöneticileri hakkında bilgiler derlenmeye çalışılmıştır. Böylece bu yöneticilerin kentin uzun yıllar bölgede etkin bir güç olmasındaki rolü de ortaya konulmuş olacaktır. Philadelphia'nın yerel yönetimi her ne kadar kendine özgü yanlar taşısa da Bizans yerel idare sisteminin bir parçasıdır. Bu itibarla şehrin yerel yönetim geleneğini ortaya koyabilmek için Bizans Devleti'nin taşra yönetimine de bakmak gerekmektedir.

Bizans İmparatorluğu'nun taşra yönetimi genellikle askeri niteliktedir, ancak sivil ve dini otoriteler de bu sistemde etkin bir şekilde rol almıştır. Bizans Devleti'nin toprakları erken dönemde idari bölgelere ve bu idari birimler de kendi içinde hiyerarşik olarak üç gruba ayrılmıştır. Bu gruplar kentlerin eyaletlerle birleşmesi sonucunda, *tetrarşi* döneminden beri *dioikesis*²¹⁶ adı verilen daha büyük birimlere dönüştürülmüştür. Bu birimler 5. yüzyılda eyaletler olarak nitelenmiş ve bunlar da *Praetorian Prefect* (genel valilik) tarafından yönetilmiştir. Eyaletler, kentler ve bölgeler Erken Bizans döneminin nüvesidir ve merkezi yönetime bağlanmıştır.²¹⁷ Bu bağlamda yönetim sistemi merkez ve taşra olarak ikiye ayrılmıştır. Erken Bizans kentleri de merkezi yönetimin yerel bir idari organı olarak görev yapmıştır. Zira taşra şehirlerinde askeri, mali, adli, genel posta hizmetleri, bayındırlık faaliyetleri gibi işler merkezden atanan valilerin denetiminde yürütülmüştür. Bu sistem içinde yerel elitler önemli bir görev üstlenmiş ve yerel yönetimde etkili olmuşlardır. Ancak 7. yüzyılda yaşanan siyasi ve ekonomik krizler sonucunda daha sonraki dönemlerde bu sistemde kapsamlı bir yeniden yapılanmaya gidilmiştir.²¹⁸ Bu bağlamda orduya asker takviyesi yapan nüfus bölgeleri *thema*'ya dönüştürülmüş ve

²¹⁶ Bu terim Antik dönemde şehirlerdeki kutsal ve kamu alanlarının mali yönetimini, Bizans İmparatorluğu'nda ise vergi tahsildarlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Katherine Blouin, "Dioikesis", *The Encyclopedia of Ancient History*, Ed. Roger S. Bagnall vd., Blackwell Publishing, New Jersey, 2013, s. 2118; Alexander P. Kazhdan, "Dioiketes" *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd, Cilt 2, OUP, New York, 1991, s. 627-628.

²¹⁷ Judith Herrin, "Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205", *DOP*, Cilt 29, 1975, s. 255; Denis Feissel, "İmparator ve İmparatorluk Yönetimi", *Bizans Dünyası: Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*, Ed. Cécile Morrisson, Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, 2014, İstanbul, s. 101-122; Charles F. Pazdernik, "Provincial Administration, Byzantine", *The Encyclopedia of Ancient History*, Ed. Roger S. Bagnall vd., Blackwell Publishing, New Jersey, 2013, s. 5599-5600.

²¹⁸ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 60; Feissel, "İmparator ve İmparatorluk...", s. 123-124-129.

bunlar taşra idaresinin yeni biçimini oluşturmuştur. Bu sayede Bizans Devleti'nin toprakları birçok idari bölgeye bölünmüştür. Doğu'da Anatolikon, Armeniakon, Trakesion, Opsikion; Batı'da Thrake, Hellada ve Sicilya *tema*'ları oluşturulmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda bunların sayıları giderek arttırılmıştır. *Thema* sistemi aynı zamanda ordunun ihtiyaçlarını karşılayan bir sistemdir. Bu sistemde *stratiotes* olarak tanımlanan askerler devletten geçimlerini sağlamak ve her türlü ihtiyaçlarını karşılamak koşuluyla askeri mülkler edinmişlerdir ve bu mülkler *stratitikon ktemata* olarak adlandırılmıştır.²¹⁹ Bunların yönetimi için de *thema*'lara merkezi yönetim tarafından yönetici olarak *strategos*'lar atanmıştır. Bu askeri vali aynı zamanda mali ve adli faaliyetleri de yürütmüştür. Bu yöneticilerin görev süresi imparatorlar tarafından belirlenmiştir. Bazı *strategos*'lar imparatorun isteğine bağlı olarak bulundukları bölgede uzun yıllar görev yapmış, bazıları ise iki yıl görev yaptıktan sonra başka bir bölgeye atanmıştır. Bu sistem sayesinde taşra yöneticileri doğrudan merkezi hükümete bağlandığı gibi ordunun iâşesi de yerel toprak sahipleri tarafından karşılanmıştır.²²⁰ Ancak 11. yüzyıldan itibaren Türkler Anadolu'nun önemli bir bölümünü fethedince, söz konusu sistem Komnenos hanedanı tarafından yeniden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda *thema* yöneticisi olarak askeri ve sivil yetkilere sahip *doux* adlı²²¹ yöneticiler atanmış ve buralar mali bölgelere bölünerek *katepanikia* olarak adlandırılmıştır. Bu bölgelere ayrıca vergi ve nüfus memurları da atanmıştır. Bu noktada Komnenos hanedanı Anadolu'da yaşayan zengin toprak sahibi aileler ile yakın ilişkiler kurmuş ve bu sayede yeni bir makam hiyerarşisi ortaya çıkmıştır. *Doux* makamına ve en yüksek askeri mevkilere bu hanedana mensup veya onların yakın

²¹⁹ Jean Claude Cheynet, *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 150-151; Alexander P. Kazhdan ve Elizabeth M. Jeffreys "Stratiotes" *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1965-1966; Elizabeth M. Jeffreys, "Stratitikon ktemata", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan ve diğerleri, Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1966.

²²⁰ Vasilev, *Bizans İmparatorluğu...*, s. 264; Alexander P. Kazhdan, "Strategos", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1964; Hélène Ahrweiler, "Recherches sur l'administration de l'empire byzantine aux IXe-XIe siècles", *Bulletin de Correspondence Hellénique*, Cilt 84, 1960, s. 89; John Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, UCL Press, London, 1999, s. 112; Warren Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford University Press, Stanford, 1988, s. 26-31-32; Ostraogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 124; Ian Heath, *Bizans Orduları (900-1461)*, Çev. Buket Bayrı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 16.

²²¹ *Doux*: *Thema*'ların yöneticilerine verilen bir ünvandır. 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bölgelerin askeri komutanlarına verilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Alexander P. Kazhdan, "Doux" *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 2, OUP, New York, 1991, s. 659.

çevresindeki kişiler atanmıştır.²²² Örneğin taşra idaresinin önemli bir bölümünü oluşturan *doux*'un askeri görevlerini yürütmesinde ona yardımcı olmak üzere birçok subay, aynı şekilde sivil işlerin idaresinden sorumlu pek çok memur bu hanedana yakın olan aristokrat ailelerin üyeleri arasından atanmıştır. Bu bağlamda *thema*'nın askeri yönetiminde görev yapan komutanlardan sorumlu *tourmarches* ve onun astı olan *drongaires*, kontlar atanmıştır. Sivil yönetim ve adli işlerden *praitôr* ya da *kritès* olarak adlandırılan memurlar atanmıştır. Mali işler ile ilgili olarak *chartular* ve bu memurun denetiminde bulunan vergilerin toplanması, kadastro ve arazi envanteri gibi işlerin yürütülmesinden sorumlu *exisotai*, *epoptai* atanmıştır. Bu yöneticiler genellikle üç yıl süreyle ya da daha kısa bir süre görev yapıyordu, fakat daha uzun süre görev yerinde kalan yöneticiler de olmuştur.²²³ Ancak 12. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu sistem de bozulmaya başlamıştır. Zira bu idari pozisyonlar, zengin aileler tarafından alınıp satılmaya, miras, çeyiz gibi yollarla aileler arasında aktarılmıştır. Üstelik çok zengin taşra aileleri de merkezi yönetimdeki pozisyonları satın almaya başlamıştır. Bu durum başkentteki önemli pozisyonlarda ve imparatorluk idaresinde taşra elitlerinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Zira bu kişiler imparatorun yakın çevresinde toplanmış ve büyük olayların, dini bayramların kutlanması gibi seremonilerde hiyerarşik olarak üst sıralarda yer almıştır. Aynı şekilde daha az varlıklı taşra aileleri de yerel pozisyonları satın almış ve yerel yönetimde etkili olmuşlardır. Bu dönemde kamu atamalarının satışı olağan bir durum olmasına rağmen bu pozisyonlara uygun olmayan kişilerin atanmaya başlanmasıyla birlikte taşra idaresi giderek zayıflamıştır. Bu bağlamda taşra yöneticileri ve merkezi hükümet görevlileri arasında siyasi üstünlük ve çıkar çatışmaları yaşanmıştır. Bu olaylar söz konusu sistemin işleyişini zayıflatmış ve 13. yüzyıla gelindiğinde *thema* 'ların sayısı azaltılmıştır.²²⁴ Ayrıca bazı *thema*'lar *kleisura* (dağ geçidi) denilen müstahkem sınır

²²² Ahrweiler, "Recherches...", s. 67-90; Averil Cameron, *Bizanslılar*, Çev. Özkan Akpınar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 88-96; Leonora Leville, *Authority in Byzantine Provincial Society, 950-1100*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 99-1101.

²²³ Demetrios Kyritses, *The Byzantine Aristocracy in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, Harvard University, Doktora Tezi, 1997, s. 75-76; John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century the Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 212; John Haldon, *Warfare, State and Society...*, s. 113-114; Herrin, "Realities of Byzantine ...", s. 259.

²²⁴ Heath, *Bizans Orduları* s. 20; Herrin, "Realities of Byzantine ...", s. 270; Andreas Gkoutzioukostas, "Administrative Structures of Byzantium during The 11th Century: Officials of the Imperial Secretariat and Administration of Justice" *Travaux et Mémoires* 21/2 *Autour du*

bölgelerinde kurulmuştur. Bu *thema*'larda yaşayan soylu *akritas* (kolcu) aileler buralarda feodal tarzı bir düzen kurmuşlardır. Buna uygun olarak 12. yüzyılda sınır bölgeleri özerk bir şekilde yönetilmeye başlanmıştır. Nikea İmparatorluğu 1250'lerin sonuna doğru taşra yönetiminde bazı değişiklikler yapmış, *doux* 'ların yönetiminde olan *thema* sistemini taşra idari merkezi haline getirerek ve bu sisteme ek olarak küçük bölgesel bir idari sistem olan *katepanikia* sistemi uygulamıştır.²²⁵

Bu dönemde *thema* 'lar stratejik kale ve kasabaların etrafında yer alan *katepanikialar*'dan oluşmuştur. *Katepanikia*'lar da *hora* ya da *enorion* (bölge) denilen daha küçük idari birimlerden oluşan köy ve arazilere bölünmüştür. Bu dönemde *doux*'un askeri yardımcısı olarak görev yapan ve ordunun sevk ve idaresinden sorumlu *stratopedarhis*, onun astı olarak da kale ve kasaba komutanları atanmıştır. *Doux*'un sivil memur yardımcıları ise *logariatis*'in yönetiminde bulunan ve *grammatikos* olarak adlandırılan kâtip kadrosu ile hem adli hem de mali idareden sorumlu memurlar atanmıştır. Bu dönemde de memur kadrolarına hanedan ailesi ve aristokrat ailelerin üyeleri atanmıştır.²²⁶ *Katepanikion* ise *doux* tarafından atanan *praktor* ya da *energon* olarak adlandırılan yerel, adli ve mali işlerden sorumlu memur tarafından yönetilmiştir. Köyler ise, idari, adli ve mali işlerinden sorumlu bir yönetici, bir papaz ve yaşlılardan oluşan bir heyet aracılığıyla bağlı oldukları mıntika komutanının denetiminde yönetilmiştir. Bunların dışında *thema*'ların bazı büyük şehirleri (Ephesos, Symrna, Philadelphia, Nikea gibi) idari yönden bağımsız kalmıştır. Bu şehirlere imparator tarafından adli ve mali işlerden sorumlu *prokathimenos* ünvanı taşıyan valiler ve kendisine yardımcı olarak garnizon, şehir ya da kalenin savunmasından sorumlu olan *kastrofilaks* olarak adlandırılan subaylar atanmıştır. Böylece Nikea Devleti,

Premier Humanisme Byzantin des Cinq études sur le xie siècle, Quarante ans après Paul Lemerle, Ed. Bernard Flusin ve Jean-Claude Cheynet, Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance 52, rue du Cardinal-Lemoine, Paris, 2017, s. 810-811; Jean Claude "Cheynet, Bureaucracy and Aristocracies" *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Ed. Elizabeth Jeffreys vd., Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 521.

²²⁵ Ljubomir Maksimovic, *The Byzantine Provincial Administration Under the Palaiologoi*, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1988, s. 40.

²²⁶ Maksimovic, *The Byzantine Provincial...*, s. 40-41; Ahrweiler, "Recherches...", s. 88; Alexander P. Kazhdan, "Provincial Administration" *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1751; Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s. 196; Michael Angold, *Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, OUP, Oxford, 1975, s. 257; Claude "Cheynet, Bureaucracy...", s. 524-525.

Kommenos Hanedanının idari reformunu kendi siyasi ve ekonomik koşullarına uygun olarak yeniden düzenlemiştir.²²⁷

Geç Bizans (1261-143) dönemine gelindiğinde *thema* sisteminin önemi nispeten azalmıştır. Bu dönemde taşra idaresi Orta Bizans (717-1204) *thema* sistemine benzer ancak çok daha küçük eyalet birimi olan *katepanikion* sistemi ile yönetilmiştir. *Katepanikion* genellikle müstahkem bir kasaba ve onu çevreleyen kırsal alandan meydana gelmiştir. *Katepanikion*'un idarecisi *kephalê*'nin astı olan mali ve adli işlerden sorumlu memurlar vasıtasıyla taşra nüfusunun günlük işlerini yönetmiştir. Bu yönetici bulunduğu taşra bölgesinde çok geniş yetkilere sahip olmuş ve çoğu konuda da sadece imparatora karşı sorumlu kabul edilmiştir.²²⁸ Sonuç olarak Bizans İmparatorluğu'nun taşra teşkilatı ağırlıklı olarak askeri kurumlar üzerinden, ama dönemin siyasi ve ekonomik koşullarına da bağlı olarak şekillenmiştir. Ordu bölgelerin savunulmasında ve monarşinin korunmasında önemli rol oynadığı gibi taşra örgütlenmesinde de önemli bir yere sahipti. Bu çerçevede *doux* ve diğer *thema* görevlileri taşra halkı tarafından merkezi otoritenin temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca taşraya atanan yöneticiler ve memurlar elit kesimdendir. Bu memurlar imparatorların isteklerini yerine getirmiş ve zaman zaman da hem merkezde hem de taşrada nüfuz sahibi olan ailelerin çıkarlarına uygun hareket etmiştir. Bu nedenle taşralı zengin toprak sahipleri merkez ve taşra yönetiminde etkin bir rol üstlenmişlerdir.²²⁹ Böylece taşra idari sistemi ile bir yandan askeri ve mali işleri yürütürken diğer taraftan yerel zenginler de kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Görüldüğü üzere Bizans İmparatorluğu'nun taşra yönetimi birçok farklı birimin iç içe geçtiği karmaşık bir sistemden oluşmuştur.²³⁰

²²⁷ Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s. 198; Ahrweiler, "Recherches...", s. 88; Ostraogorsky, s. 126-127.

²²⁸ Mark C. Bartusis, "The Megala Allagia and the Tzaousios: Aspects of Provincial Military Organization in Late Byzantium", *Revue des Etudes Byzantines*, Cilt 47, 1989, s. 194-195.

²²⁹ Charles Diehl, "The Government and Administration of the Byzantine Empire", *The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire (717-1453)*, Ed. Joseph R. Tanner vd., Cambridge University Press, Cilt 4, Cambridge, 1923, s. 737; Cheynet, *Bizans Dünyası*, s. 154; "Cheynet, Bureaucracy...", s. 525-526; Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s. 198.

²³⁰ Cameron, *Bizanslılar*, s. 114.

3. 1. MERKEZİ OTORİTENİN TAYİN ETTİĞİ YÖNETİCİLER

Philadelphia Bizans Devleti'nin taşra idari sistemi içinde yer almıştır. İlkın Anatolikon *thema*'sına bağılı olan şehir daha sonra Lydia bölgesinde oluşturulan Thrakesion *thema*'sına dahil edilmiştir.²³¹ Yine kent Komnenos Hanedanı ile idari bir gelenek haline gelmeye başlayan elit aileler tarafından yönetilmiştir. Bu bağlamda şehir birkaç istisna hariç, hanedan üyeleri ya da aristokrat sınıfına mensup kişiler tarafından yönetilmiştir.

Dönem kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre İmparator I. Alexios Komnenos (1081-1118) Anadolu Selçuklu Devleti'nin fetihleri sonucunda Batı Anadolu'da bozulan idari düzeni Haçlı ordularının (I. Haçlı Seferleri 1096-1099 döneminde) desteğı ile tekrar sağlamış ve bu süreçte Philadelphia'nın yönetimine Bizans ordusunun güçlü ve başarılı komutanlarından Mikhael Kekaumenos'u atamıştır.²³² Mikhael Kekaumenos, Orta Bizans Dönemi'nin (717-1204) ikinci yarısında (10. yüzyıl sonu ile 11. yüzyıl başlarında) ve Geç Bizans Dönemi'nin (1261-1453) başlarında (11. yüzyıl sonu ile 12. yüzyıl başları) imparatorluğun üst düzey görevlerinde önemli bir rol oynayan Greko-Ermeni soyundan gelen ve taşra aristokrat ailesinden olan Kekaumenos ailesine mensuptur. Mikhael Kekaumenos Koloneia'da (Şebinkarahisar) doğmuş ve 11. yüzyılın sonu 12. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Mikhael Kekaumenos Bizans ordusunun önemli komutanlarından biridir ve birçok önemli sefere katılmıştır. Mikhael Kekaumenos, İmparator V. Mikhail (1041-1042) döneminde başkentte yaşanan bir isyanı ve daha sonraki yıllarda Bakanlarda çıkan isyanları bastırmış ve bu başarılarından dolayı da birçok önemli rütbe almıştır. Üstelik Isaakios Komnenos'un (1057-1059) 1057 yılında çıkardığı isyanı desteklemiş ve bu sayede de en yüksek saray ünvanlarından biri olan *Kouropalatēs* ünvanını alarak üst düzey saray görevlilerinden biri olmuştur. Daha sonrasında İmparator I. Aleksios

²³¹ Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford University Press, Stanford, 1995, s. 23; Agostino Pertusi "La Formation Des Thèmes Byzantins", *Berichte Zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongreß*, München 1958, s.36; Ralph-Johannes Lilie, "Thrakien und Thrakesion", *JÖB*, Cilt 26, Wien, 1977, s. 19-27; Kapeller, *Der Episkopat im Späten Byzanz*: s. 351-352; Jean Darrouzes, *Georges et Démétrios Tornikès Lettres Et Discours: Introduction, Texte, Analyses, Traduction et Notes*, Du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1970, s. 150.

²³² Anna Komnena, *Alexiad*, s. 338-339; Jonathan Harris, *Byzantium and the Crusades*, Bloomsbury, London, 2014, s. 64; Alexander D. Beihammer, *Byzantium And The Emergence of Muslim Turkish Anatolia Ca.1040-1130*, Routledge, London, 2017, s. 316; Steven, Runciman *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Cilt 2, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 83-85.

Kommenos'un (1081-1118) Türklere karşı düzenlediği Anadolu seferlerine Mikhael Kekaumenos *strategos* ünvanıyla katılmış ve bu sefer sonucunda 1094 yılında Philadelphia'nın yönetimine atanmıştır. Mikhael Kekaumenos kent ve çevresindeki bölgelerde güvenliği sağlamış ve kenti Bizans savunmasının Anadolu'daki en önemli destek noktası yapmıştır. Daha sonra Mikhael Kekaumenos şehirden ayrılmış ve imparator tarafından düzenlenen seferlere katılmıştır.²³³

Mikhael Kekaumenos'tan sonra şehre yönetici olarak kimin atandığını bilmiyoruz. Zira yine dönem yazarlarından edinilen bilgilere göre I. Aleksios Komnenos kaybettiği toprakları geri almak için Attaleiate'nin (Antalya) idarecisi Eumathios Philokales'in komutasındaki askeri birliği görevlendirmiştir. Eumathios Philokales, Hellespontos (Çanakkale) Boğazı'nı geçip, Adramytteion'a (Edremit) ulaşmış ve burada düzeni sağladıktan sonra ordusundan bir birliği Lampe'deki (Ulubat Gölü yakınlarındaki bir bölge) Türkler üzerine göndermiş, kendisi de Philadelphia'ya hareket etmiştir. Lampe üzerine giden birlik Türklere karşı çok acımasız davranmış birçoğunu öldürmüş, bir kısmını da esir alarak Eumathios Philokales'in yanına dönmüştür. I. Kılıç Arslan'ın 1107'de öldükten sonra, Kapadokya'da bağımsızlığını ilân eden Hasan Bey bu durumdan haberdar olunca takviye birlikler toplayarak büyük bir ordu ile Philadelphia'yı 1109 yılında kuşatmıştır.²³⁴ Bu kuşatmaya karşı kenti Eumathios Philokales savunmuştur. Eumathios Philokales şehrin kapılarını kapatmış ve surlarını tahkim ettirerek onu güçlü bir şekilde savunmuş ve kuşatmayı kaldırmıştır. Daha sonrasında Hasan Bey, birliklerinin bir kısmını Smyrna, Mysia Stratonikea (Kırkağaç), Pergamon, bir bölümünü de Kaystros

²³³ Nigel G. Wilson, *An Anthology of Byzantine Prose*, Walter de Gruyter, Berlin, 1971, s. 85; Nicolae Bănescu, "Un duc Byzantin du XI-e Siècle: Katakalon Kekaumenos", *BSHAR*, Ed. Nicolae Iorga, Cilt 19, Cvltvra-Nationala, Bucarest, 1924, s. 27-28; Alexander P. Kazhdan, "Katakalon", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, Oxford University Press, New York, 1991, s. 1113; Jonathan Shepard, "A Suspected Source of Scylitzes' Synopsis Historion: The Great Catacalon Cecaumenus", *BMGS*, Cilt 16, 1992, s. 174; Charles Brand ve Alexander P. Kazhdan, "Katakalon Kekaumenos", *ODB* Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, Oxford University Press, New York, 1991, s. 1113; Alexis G. C. Savvides, "The Byzantine Family of Kekaumenos", *Diptycha*, Cilt 4, 1986, s. 12-13-27; Alexander P. Kazhdan, "Kouropalates" *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1157; Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle...", s. 39.

²³⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 440-441, Abdürrahim Tufantoz, "Selçuklular Çağında Alaşehir", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 3, Sayı 10, 2016, s. 172; Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 117; Alexander Daniel Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim Turkish Anatolia ca.1040-1130*, Routledge, London, 2017, s. 316.

(Küçük Menderes) bölgesindeki Kelbianos (Küçük Menderes/Beydağ) ve geri kalan birliklerini de Nymphaion (Kemalpaşa) üzerine göndermiştir. Eumathios Philokales'in birlikleri de bunun üzerine harekete geçmiş ve Kelbianos ve Nymphaion üzerine giden birlikleri bozguna uğratmıştır. Daha sonra Eumathios Philokales'in Anadolu'nun Batı kıyılarında bulunan Türkler ile mücadele etmiş (1109-1110) ve bu bölgede düzeni sağladıktan sonra da Kıbrıs'a dönmüştür. Bu bilgilerden hareketle Eumathios Philokales'in bir süre şehri yönettiği düşünülmektedir. Eumathios Philokales, I. Aleksios'un döneminde önemli başarılar elde etmiş Bizans ordusunun güçlü ve yetenekli generallerinden biridir. Ayrıca bu komutan (1092-1103) Kıbrıs'ı yönetmiş ve *megas doux*²³⁵ gibi birçok üst düzey görevleri icra etmiştir.²³⁶

Eumathios Philokales şehirden ayrıldıktan sonra Konstantinos Gabras Philadelphia'ya *strategos* olarak atanmıştır. Konstantinos Gabras 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tanınan soylu Gabras ailesine mensup Theodoros Gabras'ın oğlu olduğu sanılmaktadır. Bu aile mensuplarının birçoğu Bizans ordusunda önemli görevlere yükselmiş ve genellikle de Pontus bölgesini yönetmiştir. Konstantinos Gabras ise I. Aleksios Komnenos'un başarılı komutanlarından ve bu imparatorun düzenlediği seferlerde önemli başarılar elde etmiş önemli bir askerdir.²³⁷ Konstantinos Gabras'ın şehri yönettiği

²³⁵ *Megas doux*; Bizans donamasının başkomutanını ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Steven W. Reinert "Megas doux", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1330.

²³⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 440-441, Basile Skoulatos, *Les Personnages Byzantin de I Alexiade: Analyse Prosopographique et Synthèse*, Université de Louvain Recueil de Travaux D'histoire et de Philologie 6. Série Fascicule 20, 1980, s. 79-81; Rodolphe Guiland, *Recherches sur les Institutions Byzantines*, Akademie Verlag, Berlin, Cilt 1, 1967, s. 543-544; Stavros G. Georgiou, "Eumathios Philokales as Stratopedarches of Cyprus (ca. 1092)", *Byzantinoslavica*, Ed. Pavel Milko ve Lubomíra Havlíková, Publiée par l'Institut slave de l'Académie des sciences de la République Tchèque sous la direction de, Sayı 66, Prague, 2008, s. 167-168-169; Alexander Beihammer, "Spatial Concepts and Administrative Structures in the Byzantine-Turkish Frontier of Twelfth-Century Asia Minor", *Spatialities of Byzantine Culture from the Human Body to the Universe*, Ed. Myrto Veikou ve Ingela Nilsson, Cilt 133, Brill, Boston, 2022, s. 417; George Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires*, William Black Wood and Sons, London, 1854, s. 151-152; Alexander P. Kazhdan ve Anthony Cutler, "Philokales" *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1656.

²³⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 448-451; Anthony Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrades, c. 979- c. 1653", *University of Birmingham Historical Journal*, Cilt 12, sayı 2, 1970, s. 177; Anthony Bryer, Sterios Fassoulakis ve Nicol, Donald, "A Byzantine Family: the Gabrades an Additional Note", *Byzantinoslavica*, Cilt 36, Prague, 1975, s. 38-39; Alexander P. Kazhdan ve Anthony Cutler "Gabras" *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 812.

dönemde I. Kılıç Arslan'ın oğlu I. Mesud (Şehinşah) 1111 yılında Philadelphia üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu gelişmeler üzerine İmparator I. Aleksios Komnenos Gelibolu'ya karargâh kurmuş ve birliklerin bir kısmını Philadelphia yöneticisi Konstantinos Gabras'a yardım için göndermiştir. Daha sonrasında da Philadelphia yöneticisi Konstantinos Gabras'ın yönetimindeki askeri birlikler Kelbianos Ovası'nda I. Mesud'un birliklerini durdurmuş ve onları mağlup etmiştir. Bu mağlubiyet sonucunda I. Mesud, I. Aleksios Komnenos'a bir elçi göndererek barış anlaşması teklif etmiştir. Bu mücadelenin kazanılmasında Philadelphia'nın coğrafi konumunun sağladığı stratejik üstünlük ve komutanın güçlü bir savunma yapması önemli rol oynamıştır. Bu açıdan şehir Bizans İmparatorluğu'nun özellikle de Türklere karşı yaptığı seferlerde önemli bir askeri üs olmuştur.²³⁸ Bu zaferden sonra bir süre daha şehri yöneten Konstantinos Gabras daha sonrasında da Chaldia'ya *doux* olarak atanmış, bir süre bu bölgeyi yönettikten sonra da Trabzon'a *doux* olarak atanmış ve 1126'dan 1146 yılına kadar bu bölgeyi yönetmiştir.²³⁹ Konstantinos Gabras'tan sonra şehre atanan yönetici hakkında dönem kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Dönem yazarlarından edinilen bilgiye göre I. Aleksios Komnenos öldükten sonra Bizans İmparatorluğunun tahtına II. Ioannes Komnenos (1118-1143) Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına da I. Mesud (1116-1165) geçmiştir. I. Mesud genişleme politikasını sürdürmüş ve Laodikeia'yı ele geçirmiştir. II. Ioannes Komnenos, Laodikeia'yı geri almak ve Türklerin saldırılarını durdurmak maksadıyla 1119 yılında Anadolu'ya gelmiştir. Philadelphia yakınlarında bir yerin etrafına çit çekerek ordugâh kurmuş ve orduyu buradan yönetmiştir. Daha sonra II. Ioannes Komnenos, Ioannes Aksukhos'un komutasındaki askeri birliği Laodikeia üzerine göndermiş daha sonra kendisi de Laodikeia'ya gitmiş ve kenti geri almıştır.²⁴⁰ II. Ioannes Komnenos öldükten (1143) sonra yerine I. Manuel Komnenos (1143-1180) geçmiştir. Bu imparator da Anadolu Selçuklu Devleti üzerine 1160-1161 yıllarında düzenlediği seferlerde Philadelphia'yı askeri üs olarak kullanmıştır. Bu bağlamda I. Manuel Komnenos, Türkmen akınlarını önlemek ve

²³⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 448-451; Songül Mecit, *Anadolu Selçukluları: Bir Hanedanın Evrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 263; Sevim ve Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 120; Beihammer, *Byzantium and the Emergence...*, s. 366.

²³⁹ Bryer, "A Byzantine Family...", s. 177.

²⁴⁰ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos un Historia'sı* s. 5-6; Demirkent, "Komnenos Hanedanının Büyük...", s. 54-55; Beihammer, *Byzantium and the Emergence...*, s. 376.

sınırlarını güvence altında tutmak maksadıyla 1772 yılında kentin yakınlarında ordugâh kurmuş ve bu ordugâhtan II. Kılıç Arslan'a elçi göndererek onu tehdit etmiştir. Ancak II. Kılıç Arslan, savaşa hazır olmadığı için uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Bu sayede imparator, bölgeyi kontrol altına almış ve daha sonra da başkente dönmüştür.²⁴¹ Ancak, Bizans İmparatorluğu topraklarına Türkmen akınları devam etmiştir. Bu durum üzerine, I. Manuel Komnenos, Anadolu'ya bir sefer daha düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda II. Kılıç Arslan ve I. Manuel Komnenos'un orduları dar ve sarp vadi olan Myriocephalon (Miryokefalon/Kumdanlı)'da savaşmıştır (1776). Bu savaşta I. Manuel Komnenos, mağlup olmuş ve bu yenilginin ardından toparlanmak için birkaç gün Philadephia'da kalmıştır.²⁴² Kaynaklar bu döneme ilişkin herhangi bir yöneticiden bahsetmemektedir.

Myriocephalon yenilgisinden sonra Bizans İmparatorluğu'nun Batı Anadolu'daki otoritesi zayıflamıştır. I. Manuel 1180'de ölmüş ve yerine oğlu II. Aleksios (1180-1183) tahta çıkmıştır. II. Aleksios Komnenos tahta çıktığında on iki yaşında olduğu için annesi Maria taht naibi ilan edilmiştir.²⁴³ İmparatoriçe Maria, imparatorun yeğenlerinden biri olan Andronikos Komnenos'u devlet idaresinin başına getirmiştir. Andronikos Komnenos'un merkezde ve taşrada uyguladığı acımasız ve zorba politikalar halkın hoşnutsuzluğuna neden olmuştur.²⁴⁴ Bu dönemde Philadelphia ise Batı Anadolu'daki en güçlü ve en önemli kentlerden biri olmuştur. Zira Ephesos'un yerine Philadelphia Thrakesion *Theması*'nın başşehri olarak seçilmiş ve bu nedenle de *thema* yöneticileri bu kentte ikamet etmeye başlamıştır. Bu bağlamda *megasdometikos*²⁴⁵ Ioannes Komnenos Vatatzes Thrakesion *Theması*'nın *doux*'u olarak atanmış ve bu şehirde ikamet etmiştir. Bu yönetici Komnenos ve Vatatzes ailelerine mensup bir asilzadedir. Zira Ioannes Komnenos Vatatzes, Theodoros Vatatzes ile Eudokia Komnenos'un oğlu ve İmparator II. Ioannis (1118-1143) ile İmparatoriçe İrini'nin torunudur. Ioannes Komnenos Vatatzes

²⁴¹ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos un Historia'sı...*, s. 12- 206-207-208.

²⁴² Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, s. 132; Sevim ve Yücel, *Türkiye Tarihi...*, s. 132-133.

²⁴³ Vasilliev, *Bizans İmparatorluğu*, s. 487-488-491.

²⁴⁴ Ostrogorsk, *Bizans Devleti...*, s. 365-366; Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı* s. 44-45.

²⁴⁵ *Megasdometikos*: Bizans İmparatorluğu'nun ordusunda, imparatorun sonra gelen en yüksek askeri ünvanıdır. *Megasdometikos*, imparatorun olmadığı seferlerde başkomutan görevini üstlenmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Alexander Kazhdan "Megasdometikos", *ODB* Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1329-1330; Healt, *Bizans Orduları* s. 33-34.

Bizans ordusunun başarılı generallerinden biridir ve Türklerle yapılan Myriokephalon ve diğer savaşlara katılmış bir önemli Bizans komutandır.²⁴⁶ Ioannes Komnenos Vatatzes *Thema*'sının *doux*'u olarak ne zaman atandığını ve kaç yıl bu görevi sürdürdüğünü kesin olarak bilmiyoruz. Ancak bu yönetici muhtemelen 1177-1178'de Türklere karşı kazandığı zaferden sonra Philadelphia'da ikamet etmeye başlamış ve yaklaşık olarak da beş yıl bu şehirde yaşamıştır. Bu süreçte bölge, Myriokephalon yenilgisi ve I. Manuel'in ölümünden sonra ağır bir tahribata uğramış ve harap bir hale gelmiştir. Bu idareci bölgede güvenliği sağlamış ve kazandığı zaferden sonra yapılan ekonomik yardımlardan özellikle şehrin yoksul nüfusunun faydalanmasını sağlamıştır. Böylece Ioannes Komnenos Vatatzes hem Philadelphia'nın hem de bölge şehirlerinin kısa sürede toparlanmasına neden olmuştur.²⁴⁷ Bu sayede söz konusu idareci Philadelphia halkı ve çevre kentlerin sakinleri tarafından çok sevilen ve saygı duyulan bir yönetici haline gelmiştir. Zira Ioannes Komnenos Vatatzes, Andronikos Komnenos'un uyguladığı zorba politikalar nedeniyle merkezi hükümete karşı 1182 yılında isyan etmiştir. Bu isyanda Philadelphia halkı ve çevresindeki birçok Lydia kenti onu desteklemiş ve ona bağlılığını bildirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Andronikos Komnenos, bu isyanı bastırmak için Lapardas'ın komutasında büyük bir orduyu Philadelphia üzerine göndermiştir. Lapardas'ın ordusu kentin yakınına geldiği zaman, Ioannes Komnenos Vatatzes, çok hasta ve savaşacak durumda olmamasına rağmen, iki oğlunu Lapardas ile savaşması için göndermiştir. Ioannes Komnenos Vatatzes üstün yetenekli bir komutandı ve bu nedenle de askerleri tarafından o savaşı yönetmesi için çarpışmayı iyi görebileceği bir tepeye sedye ile getirilmiştir. Bu sayede Ioannes Komnenos Vatatzes savaşı yönetmiş ve onun talimatları doğrultusunda hareket eden oğulları Lapardas'ın ordusunu bozguna uğratmıştır. Ancak bu büyük zaferden birkaç gün sonra Ioannes Vatatzes ölmüştür. Andronikos Komnenos'un gazabından korkan halk isyanı sonlandırmış ve merkezi hükümete itaatlerini bildirmek zorunda kalmıştır. Ioannes Vatatzes'in oğulları da Anadolu Selçuklu Devleti sultanına sığınmıştır.²⁴⁸ Bu isyan sona

²⁴⁶ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı...*, s. 45-46-74; Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle...", s. 39; Konstantinos Varzos, *Η Γενεαλογία των Κομνηνών* (He Genealogia Ton Komnenon), Kentron Vyzantinon Ereunon, Thessaloniki, Cilt 2, 1984, s. 382.

²⁴⁷ Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle...", s. 42-43; Robert Browning, "The Speeches and Letters of Georgios Tornikes Metropolitan of Ephesos (XIIth Century)" *Actes du XIIe Congrès Internation D'études Byzantines*, Cilt 2, Kraus Repirint, Liechtenstein, 1978, s. 424-425.

²⁴⁸ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı...*, s. 45-46-74; Vincent Puech, "The Aristocracy and the Empire of Nicaea", *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean After 1204*, Ed. Judith Herrin ve Guillaume Saint-Guillain, Ashgate, Surrey, 2011, s. 72.

ermiş olsa da Anadolu kentleri Andronikos Komnenos taraftarı ve karşıtı olarak ikiye ayrılmıştır. Bu bağlamda imparatora karşı olan kentler muhalefetin en önemli kaleleri haline gelmiştir. Bu durum sonucunda ise Konstantinopolis'te 12 Eylül 1185 yılında imparatora karşı bir isyan başlamış ve bu isyanda Andronikos Komnenos öldürülmüştür. Andronikos Komnenos'un yerine Philadelphia kökenli II. Isaakios Angelos (1185-1195) geçmiştir.²⁴⁹ Bu hanedan I. Aleksios Komnenos'un kızı Theodora Komnenos ile Philadelphialı ve Sicilya imparatorluk filosu komutanı Amiral Konstantinos Angelos ile evlenmesi sonucunda kurulmuştur. Bu hanedana mensup üç imparator 1185-1204 yılları arasında ülkeyi yönetmiş ve bu ailenin bir kolu olan Angelos Komnenos Doukaslar 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Teselya, Selanik ve Epirus'u yönetmiştir.²⁵⁰

I. Laskaris'in yerine tahta geçen III. Ioannes Vatatzes (1222-1254), zamanının büyük bir kısmını devletin hazinesi ve darphanelerinin bulunduğu Magnesia ve bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Nymphaeum'da geçirmiştir. Phialdelphia, bu bölgelere ulaşımı sağlayan önemli yol güzergâhları üzerinde bulunduğu için Nikea İmparatorluğu'nun en önemli kentlerinden biri haline gelmiştir.²⁵¹ Zira III. Ioannes Vatatzes (1222-1254), 1235 yılında Mikhael Phokas'ı Philadelphia'ya *stratopedarchés* (*stratopedarhch*) (Başkomutan) olarak atamıştır.²⁵² Mikhael Phokas hakkında sınırlı bilgiye sahibiz. Mikhael Phokas Bizans ordusunda farklı görevlerde bulunmuş bir generaldir. Philadelphia'nın valisi olduğu dönemde, imparatorun emriyle Smyrna ve Nymphaeum arasında bir bölgede bulunan Lembos Theotokos Manastırı'nın mali kayıtlarını incelemiş ve bir süre mali işlerini yürütmüştür. Mikhael Phokas'ın 1253 yılında öldüğü ve bu tarihe kadar da kentin yöneticisi olduğu sanılmaktadır. Phokas ailesinin Philadelphia'lı yerel bir aristokrat ya da bölgeye sonradan yerleşmiş soylu bir aile olduğunu düşünmekteyiz. Zira

²⁴⁹ Michael Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204: A Political History*, Longman, London, 1997, s. 299; Ostrogorsky, *Bizans Devleti...*, s. 370-371; Angelov, *The Byzantine Hellene*, s. 46,

²⁵⁰ Finlay, *History of the Byzantine ...*, s. 272; Alexander P. Kazhdan, "Angelos" ODB, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 97-98; Ostrogorsky, *Bizans Devleti...*, s. 371.

²⁵¹ Angold, *Byzantine Government in Exile...*, s. 248; Akropolites, *Vekayinâme*, s. 28-29; İbn Bibi, *El-Evami'rü'l-Ala'iyye fi'l-Umuril-Ala'iyye...*, s.15-136; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s. 226; Alexis G. C. Savvides, *Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A.D. 1192-1237*, Kentron Vyzantinon Ereunon, Thessalonike, 1981, s. 98-99.

²⁵² Angold, *Byzantine Government in Exile...*, s. 248.

Boreine Manastırı'nın en önemli bağışçılarından biri Irene Phokas'tır. Dahası Anonim bir kronikte Philadelphia kuşatması (1348) esnasında şehit (*martyr*) olan Philadelphialılar arasında Phokas ailesine mensup askerler de vardır.²⁵³

Mikhael Phokas öldükten sonra şehrin yönetimine kimin geldiği konusunda kaynaklar sessizdir, fakat kent ile ilgili bazı bilgiler aktarılmıştır. Mesela bu dönemde Moğollar Anadolu'yu işgal etmiş ve bu nedenle de Anadolu Selçuklu Devleti sultanı Nikea İmparatorluğu ile olan mücadelesine son vermiştir.²⁵⁴ Zira Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-2146) Köse Dağ'da 1243 yılında Moğollar tarafından yenilmiş ve bunun sonucunda Moğol Komutanı Baycu, Anadolu'nun bir bölümünü egemenliği altına almıştır.²⁵⁵

III. Ioannes Vatatzes, öldükten sonra yerine II. Theodoros Laskaris (1254- 1258) geçmiştir. Bu imparator 1250'lerin sonuna doğru idari yapıda bazı değişiklikler yapmıştır. *Thema* sistemi korunmuş olmakla birlikte bu sisteme ilave olarak küçük bölgesel bir idari sistem olan *katapanikia* kurulmuştur. II. Theodoros Laskaris Philadelphia'yı da bu sisteme dâhil etmiştir.²⁵⁶ Ancak bu dönemdeki kent yöneticisi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Bu tarihlerde İmparator naibi olan VIII. Michael Palailogos tahtı ele geçirmiş ve Nikea İmparatoru olmuştur (1259-1261). İmparator, 1259 yılının başlarında Philadelphia'ya gelmiş ve şehri artan Türkmen akınlarına karşı tahkim

²⁵³ Franciscus Miklosich ve Iosephus Müller, *Acta et Diplomata Graeca...*, s. 5-206-232; Franz Dölger, "Choronologisches und Prosopographisches zur Byzantinischen Geschichte des 13. Jahrhunderts", *Byzantische Zeitschrift*, Cilt 27, Sayı 1, 1927, s. 307; Guiland, *Recherches...*, s. 502; Aristote M. Fontrier, "Le Monastère de Lembos près de Smyrne et ses possessions au XIIIe siècle (pl. XVIII)", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Cilt 16, Sayı 1, 1892, s. 380. 383; Zachariadou, "Note sur l'article...", s. 78-80; L'émirat d' Aydin...", s. 66; Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime ...", s. 87; Helene Ahrweiler, "L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle" *Byzance: les Pays et les Territoires*, Ed. Denis A. Zakythinos vd., Variorum, London, 1976, s. 141-142.

²⁵⁴ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu*, s. 596-597.

²⁵⁵ Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 57-58; Lippard G. Bruce, *The Mongols and Byzantium 1243-1341*, Indiana University, University Micro films Internation, *Doktora Tezi*, Bloomington, 1984, s. 23.

²⁵⁶ Maksimovic, *The Byzantine Provincial Administration* s. 169; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, Çev. Bilge Umar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 30,31; Alexander P. Kazhdan, "Katapanikia", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1115-1116.

etmiştir.²⁵⁷ İmparator, sınırların güvenliği için ortak imparator olan oğlu, II. Andronikos'un komutasındaki birlikleri Meandros (Menderes) bölgesine göndermiştir. II. Andronikos, Türkmenlerle mücadele ettikten sonra 1280 yılında Philadelphia'ya gelmiş ve bir süre burada kalmıştır.²⁵⁸ VIII. Michael Palailogos 1282 yılında ölmüş yerine oğlu II. Andronikos (1282-1328) geçmiştir. Bu dönemde Anadolu'daki birçok bölge Türklerin eline geçmiş ve imparatorluğun elinde Smyrna Ephesos, Magnesia ve Philadelphia gibi kentler kalmıştır.²⁵⁹ Bu nedenle imparator, Batı Anadolu üzerine birkaç sefer düzenlemiş (1290-1293 yılları arasında), ancak Türklerin bölgedeki fetihlerine engel olamamıştır. II. Andronikos, bölgeyi tekrar egemenliği altına almak için başarılı bir komutan olan Aleksios Philanthropenos'u Thrakesion *Thema*'sına *doux* olarak atamıştır.²⁶⁰

Aleksios Philanthropenos 1270 civarında dünyaya gelmiş Bizans'ın asil generallerinden biridir. Zira Aleksios Philanthropenos *Megas domestikos* Mikhael Tarchaneiotes ile soylu Maria Philanthropenos'un oğludur. Büyükannesi Maria Paleologos İmparator VIII. Mikhael'in (1259-1261) kız kardeşidir. Bu sayede de Aleksios Philanthropenos İmparator VIII. Mikhael'in yeğenidir. Aleksios Philanthropenos, Konstantinos Akropolites'in kızı ve George Akropolites'in torunu Theodora Akropolites ile evlenmiştir. Başarılı bir komutan olan Aleksios Philanthropenos'a imparator tarafından önemli saray ünvanlarından *protosebastos* ve *pinkernes* ünvanları verilmiştir.²⁶¹ Daha sonra Aleksios Philanthropenos 1293 civarında Anadolu'daki birliklerin başına komutan olarak atanmış

²⁵⁷ Donal Bizans'ın Son Yüzyılları, s. 38; Georges Pachymeres, *Relations Historiques*, s. 139-140; Korobeinikov *Byzantium and the Turks...*, s. 236, 237.

²⁵⁸ Nathan J. Cassidy, *A Translation and Historical Commentary on Book, One and Two the Histori of Georgios Pachymeres, Relations Historiques*, Schol of Humanites, University of Western Australia, *Doktora Tezi* Perth, 2004, s. 212-213; Vasillev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 653; Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 109.

²⁵⁹ Vasillev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 653; Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 109.

²⁶⁰ Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins, the Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Harward University Press, Cambridge, 1972, s. 80-84.

²⁶¹ Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, s. 119; Erich Trapp vd., "Philanthropenos, Alexios Doukas," *Prosopographisches Lexion der Palaiogenzeit*, Ed. Erich Trapp ve Christian Gastgeber, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2001, s. 29752; Alice Mary Talbot, "Philanthropenos, Alexios", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1649; Averkios Th. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259-1453*, Verlag, Amsterdam, 1962, s. 25 Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins, the Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Harvard University Press, Cambridge, 1972, s. 81; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 375.

ve Thrakesion *thema*'sını yönetmeye başlamıştır. Aleksios Philanthropenos, o dönemde Bizans İmparatorluğu'nun en büyük ve en önemli kentlerinden biri olarak kabul edilen Philadelphia'da ikamet etmiştir.²⁶² Zira İmparator II. Andronikos'un (1282-1328) döneminde bürokrat ve üst düzey bir memur olan Nikephoros Chumnos (1294-1305) Philadelphia'yı başkentten sonra imparatorluğun ikinci şehri olarak göstermiştir.²⁶³ Büyük bir olasılıkla bu dönemde Thrakesion *thema*'sının başşehri Philadelphia olmuştur. Zira Aleksios Philanthropenos buradan Türkler üzerine birçok başarılı seferler düzenlemiş ve 1294 yılının yaz aylarında Maiandros (Büyük Menderes), Kaystros (Küçük Menderes) arasındaki bölgede Türklere karşı zafer kazanmış ve Nyssa (Sultanhisar) ve Miletos'u (Milet) geri almıştır. Daha sonra bu komutan Mentешеoğulları ile savaşmış ve galip gelmiştir.²⁶⁴ Bu sefer esnasında çok sayıda Türk askeri aileleriyle birlikte Aleksios Philanthropenos'a tâbi olmuştur. Aleksios Philanthropenos bu başarılı seferleri sayesinde Türklerin bölgedeki ilerleyişini durdurduğu gibi, Batı Anadolu'daki hakimiyetini artırmış, askerlerin ve şehir halkının tam desteğini almıştır. Üstelik bölgenin en önemli manastırları ayinlerinde imparator yerine Aleksios Philanthropenos'un adını zikretmeye başlamıştır. Bu durum merkezi hükümet tarafından hoş karşılanmamış ve Philanthropenos'un aleyhinde birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim, bir süre sonra Aleksios Philanthropenos, Palaiologos Hanedanına karşı siyasi ve dini bir hareket olan *Arsenios*²⁶⁵ taraftarlarının da desteği ile komutasındaki birliklerle imparatora karşı isyan etmiştir (1295).²⁶⁶ Ancak İmparator, Aleksios Philanthropenos'un ordusundaki

²⁶² Nikephoros Chumnos, *Anecdota Graeca*, s. 229; Maximi Planudis, *Maximi Planudis Maximi Monachi Planudis Epistulae*, Ed. Maximilianus Treu, Friedrichs-Gymnasiums, Breslau, 1890, s. 238; Maxime Planude, *Les Épigrammes de Maxime Planude*, Ed. Ilias Taxis, Byzantinisches Archiv, Cilt 32, De Gruyter, Berlin, s. 72-76; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 379.

²⁶³ Nikephoros Chumnos, *Anecdota Graeca*, s. 229.

²⁶⁴ Angeliki Laiou, "Some Observations on Alexios Philanthropenos and Maximos Planoudes" *Byzantine and Modern Greek Studies*, Cilt 4, Sayı 1, 2016, s. 96.

²⁶⁵ Arsenios: VIII. Michael Paleologos, naibi olduğu IV. Ioannes Laskaris'in gözlerine mil çektirerek tahtı gasp etmiştir. Söz konusu olay karşısında Patrik Arsenios, imparatoru aforoz etmiş. İmparator bu davranışa karşılık olarak, Arsenios'u Patriklik görevinden almıştır. Bu durum karşısında Arsenios'un taraftarları isyan etmiş, Kilise'de ikiliğe sebep olmuş ve önemli bir siyasi muhalif grup oluşturmuşlardır. Turhan Kaçar "Pagan Byzantion'dan Hristiyan Konstantinopolis'e: Fetih Öncesi İstanbul'da Din ve Toplum" *Antik Çağ'dan XXI İstanbul Tarihi*, Ed. Coşkun Yılmaz, Cilt 5, İBB Yayınları, İstanbul, 2016, s. 58.

²⁶⁶ Angeliki E Laiou, *Constantinople and the Latins...*, s. 82-84; Selim Kaya ve Mehmet Yağcı, "Aleksios Philanthropenos'un Batı Anadolu'daki Faaliyetleri ve İsyanı" *Researcher: Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 4, 2017, s. 718-719; Laiou, "Some Observations...", s. 97.

Giritli askerleri kendi saffına çekmek suretiyle isyanı bastırmış ve Philanthropenos'un gözlerine mil çektirerek sürgüne göndermiştir.²⁶⁷ Ancak Philadelphia 1324 civarı tekrar kuşatılmış ve İmparator II. Andronikos bu kuşatmayı kaldırması için Aleksios Philanthropenos'un sürgün cezasını sonlandırmış ve kuşatmayı kaldırması için onu görevlendirmiştir. Aleksios Philanthropenos diplomatik yolları kullanarak barış anlaşması yapmış ve kuşatmayı kaldırmıştır.²⁶⁸ Aleksios Philanthropenos bir süre şehri yönetmiş ve onun güvenliğini sağlamıştır. Daha sonra 1326 veya 1327 yılında Philadelphia'dan ayrılmış ve Lesbos (Midilli) Ada'sına vali olarak atanmıştır. Aleksios Philanthropenos bir süre bu adayı yönetmiş ve 1340 yılı civarında burada ölmüştür.²⁶⁹

II. Andronikos Aleksios Philanthropenos'un yerine kuzeni Ioannes Tarchaneiotes'i 1295 civarında Thrakesion *thema*'sına vali olarak atamıştır.²⁷⁰ Ioannes Tarchaneiotes soylu bir Bizans komutanıdır. Genç yaşta orduya katılmış ve önemli seferlerde görev yapmış başarılı bir komutandır.²⁷¹ Aynı zamanda *Arsenios* taraftarı olan bu general kısa sürede bölgenin güvenliğini sağlamış ve ordunun gücünü artırmak için ordudaki ücretli askerleri tasfiye etmiştir. Daha sonra da Ioannes Tarchaneiotes, büyük toprak sahipleri üzerinde baskı kurmuş ve onlara bazı sınırlamalar getirmiştir. Bu durumdan rahatsız olan bazı askerler *Arsenios* karşıtı olan Philadelphia Metropolit Theoleptos'a, Ioannes Tarchaneiotes'in imparatora sadik olmadığını ve imparatora karşı bir isyan hazırlığı yaptığını bildirmişlerdir. Yeterli kanıtlarla desteklenmeyen bu iddiaları ciddiye alan metropolit, Ioannes Tarchaneiotes'e karşı düşmanca bir tavır sergileyerek, ona karşı şehir halkını kışkırtmış ve yerel aristokratların da desteğini alarak onun şehirden ayrılmasını talep etmiştir. Bu tepki üzerine Ioannes Tarchaneiotes kenti terk etmek zorunda kalmış

²⁶⁷ Korobeinikov, *Byzantium and the Turks...*, s. 269-270; Kyritses, *The Byzantine Aristocracy...*, s. 317

²⁶⁸ Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, s. 374-375; Shukurov, *The Byzantine Turks*, s. 137; Ahrweiler, "Philadelphie...", s. 14; Raymond J. Loenertz ve Peter Schreiner, "La Chronique Brève de 1352", *Orientalia Christiana Periodica*, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma, Cilt 29, Fasikül 1, 1963, s. 350-351; Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society 1204-1453*, Pennsylvania University Press, Philadelphia, 1997, s. 88; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 388.

²⁶⁹ Erich Trapp vd., "Philanthropenos, Alexios Doukas", s. 29752.

²⁷⁰ Korobeinikov, *Byzantium and the Turks...*, s. 269-270; Kyritses, *The Byzantine Aristocracy...*, s. 317.

²⁷¹ Alexander P. Kazhdan, "Tarchaneiotes", *ODB* Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 2011-2012; Erich Trapp vd., "Tarchaneiotes Ioannes", s. 27487.

ve Thessalonike (Selanik)'ye gitmiştir. Bu olaydan sonra metropolit Theoleptos kentin idaresinde bir süre etkili rol oynamıştır.²⁷²

Manuel Tagaris 14. yüzyılda ünlenen Tagaris ailesine mensuptur. Bu aile soylu ve köklü bir aile değildir. Ancak Manuel Tagaris Anadolu'da Türklere karşı yapılan seferlerde gösterdiği cesareti ve yeteneği sayesinde II. Andronikos'un dikkatini çekmiştir. İmparator bu yetenekli komutanı yeğeni Theodore Assan ile evlendirmiştir ve bu sayede Tagaris ailesi aristokrat sınıfına dahil edilmiştir. Manuel Tagaris Phialdelphia'ya 1309 yılında ya da daha sonraki yılda *kephalê* olarak atanmıştır. Manuel Tagaris, bu görevi süresince kentin metropoliti Theoleptos ve Ephesos metropoliti Manuel Gabalas ile sürekli olarak çatışma halinde olmuştur. Manuel Tagaris'in bu görevi kaç yıl yürüttüğü belirsiz olsa da beş yıl sonra başkente döndüğü bilinmektedir.²⁷³ II. Andronikos Anadolu'da yaşanan sorunlar nedeniyle 1321 yılında Manuel Tagaris'i *stratopedarchês* olarak Philadelphia'ya göndermiş ve 1329 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Manuel Tagaris'in görevini kötüye kullandığı ve kendi çıkarına hareketlerde bulunduğu kaydedilmiştir. Bu dönemde merkezi yönetimin taşra üzerindeki otoritesinin de iyice kaybolmasıyla Manuel Tagaris'in yerel zenginlerle anlaşarak bölgelerindeki ürünleri ucuza alıp fahiş fiyatlara satarak yakın çevresiyle birlikte büyük zenginliğe ulaşmıştır. Öyle ki, kent 1320 yılında tekrar Türkler tarafından kuşatıldığında bu durumu fırsata çevirmekten çekinmemiş ve kentin depolarında bulunan tahıllara el koyarak ve evini fırına dönüştürmek suretiyle burada ürettiği ürünleri de halka fahiş fiyatlarla satmıştır.²⁷⁴ Bu kuşatma uzun sürmemiş olsa da Manuel Tagaris'in kendi çıkarına hareket etmesi kentin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim, kent 1322 yılında Germiyanogulları beyi Yakup Bey ve Aydınoğulları beyi Muhammed Bey tarafından tekrar kuşatıldığında kuşatmayı kaldırtma

²⁷² Georges Pachymeres, *Relations Historiques...*, s. 198-190; Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 156-157; Angela Hero, "Theoleptos of Philadelphia (ca. 1250-1322): From Solitary to Activist" *The Twilight of Byzantium*, Ed. Slobodan Ćurčić ve Doula Mouriki, Princeton University Published, Princeton, 1991, s. 33; Robert Sinkewicz, *Theoleptos of Philadelphia, The Monastic Discourses*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1992, s. 1- 6; Angelov, *Imperial Ideology and Political...*, s. 409-410; Mustafa Daş, *Bizans'ın Düşüşü*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006, s. 120.

²⁷³ Ioannes Kantakuzenos, *Geschichte...*, s. 69; Guiland, *Recherches...*, s. 507; Erich Trapp vd.; "Tagaris Manuel", s. 27400; Erich Trapp, "Tagaris", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 2006; Donald, "Philadelphia...", s. 13.

²⁷⁴ Reinsch, *Die Briefe des Matthaïos...*, s. 10; Matschke, "Commerce, Trade, Market...", s. 773-774- 775.

adına pek bir başarı gösterememiştir. Kuşatma bir yıl yedi ay devam etmiştir. Bu süreçte Manuel Tagaris'in nasıl bir tavır sergilediğini bilmiyoruz. Azledilmiş veya başka bir göreve tayin edilmiş olma ihtimali yüksektir zira Mikhael Gabras'ın Aleksios Philanthropenos'a gönderdiği mektuplara bakılırsa şehirde 1324-1327 yılları arasında yeni bir yönetici vardı. Aleksios Philanthropenos II. Andronikos tarafından kuşatmayı kaldırtması için görevlendirilmişti.²⁷⁵ Manuel Tagaris'i daha sonra 1329 yılında Osmanlı Beyliği ile mücadelede görevlendirilmiş olarak görüyoruz.²⁷⁶

Manuel Tagaris'in oğlu Georgios (Yorgo) Tagaris 1346 yılında bölgeye *megas stratopedarches* olarak atanmış ve 1355 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Georgios Tagaris, bu dönemde Anadolu'da yapılan seferlere katılmış ve yaşanan iç savaşta elçilik görevi üstlenmiştir.²⁷⁷ Bu yöneticiden sonra merkezi yönetim tarafından şehrin yönetimine kimin atandığı konusunda kaynaklarda net bir bilgi yoktur.

Kent genellikle tecrübeli, başarılı ve özverili komutanlar tarafından yönetilmiştir. Bu idareciler kenti askerî açıdan güçlendirdiği gibi onu idari açıdan da kuvvetlendirmiştir. Örneğin bu askeri valiler şehrin savunma alanlarına düzenli olarak tahkimat yaptırmış ve kentin garnizonunun gücünü takviye birlikler ile artırmıştır. Bu yöneticiler sayesinde şehir Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını güvence altına alan ileri bir karakol haline gelmiştir. Yine kent bu gücü ve stratejik konumunun ona sağladığı olanaklardan dolayı Bizans İmparatorluğu'nun özellikle de Türklere karşı yaptığı seferlerde önemli bir askeri üs olmuştur. Söz konusu idareciler benzer şekilde kentin yerel idaresini ve buna paralel olarak yerel yönetimde etkin olan aristokrat sınıfının da güçlenmesini sağlamışlardır. Güçlenen yerel aristokratlar da şehrin otonom bir yönetim ile idare edilmesinin temelini atmışlardır.

²⁷⁵ Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, s. 374-375; Shukurov, *The Byzantine Turks*, s. 137; Ahrweiler, "Philadelphie...", s. 14; Donald, "Philadelphia...", s. 13-14.

²⁷⁶ Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, s. 29-30; Trapp vd., "Tagaris Manuel", s. 27400; Trapp, "Tagaris", s. 2006.

²⁷⁷ Guiland, *Recherches...*, s. 510; Erich Trapp vd., "Tagaris Georgios", s. 27399; Donald, "Philadelphia...", s. 14-15.

3. 2. KENTİN ÖZEL KOŞULLARDA ORTAYA ÇIKARDIĞI LİDERLER

Philadelphia halkı savaş, kuşatma, ekonomik ve siyasi krizlerin ortaya çıktığı olağanüstü koşullarda ve şehri suistimal eden idarecilerin atandığı dönemlerde kendi yöneticilerini fiili olarak şehrin yönetime getirmiştir. Bir başka deyişle kent halkı kriz dönemlerinde kendi kaderini kendisi tayin etmiştir. Zira olağanüstü koşullarda ortaya çıkan bu yöneticiler genellikle şehrin çıkarlarını koruyan yerel aristokratlar ve din görevlileridir. Kent sakinleri şehrin idaresine getirdiği liderlere tam destek vermiş ve merkezi yönetimin atadığı yöneticileri de görevlerinden uzaklaştırmıştır. Bu durum Bizans taşra idari sisteminde çok nadir görülen bir yönetim anlayışıdır.

II. Isaakios Angelos'un uyguladığı kötü politikalar sonucunda merkezi yönetimin eyaletler üzerindeki otoritesi zayıflamıştır. Nitekim 12. yüzyılın sonlarına doğru Philadelphia ayrı bir *thema* haline gelmiştir. Bu *thema* Thrakision *thema* 'sına bağlı olarak özerk bir yönetim biçiminde *stratopedarchés* ünvanlı bir vali tarafından yönetilmiştir. Ancak bu yöneticinin ismi kaynaklara yansımamıştır. Çünkü bu *thema*'nın 1182 ve 1189 yılları arasında hiçbir *doux*'u hakkında bilgi sahibi değiliz. Zira bu süreçte imparatorlukta kaos ortamı hakimdir ve merkezi yönetimden uzaklaşan halk Anadolu Selçuklu Devleti'nin desteklediği merkezi yönetime isyan eden Bizanslı yerel idarecileri desteklemiştir.²⁷⁸ Bu nedenle Philadelphia'nın yönetiminde bu dönemde yerel bir aristokrat olan Theodore Mangaphas olduğu sanılmaktadır, fakat bunu destekleyen bir kanıt yoktur. Ancak Mangaphas ailesinin sosyal konumu göz önüne alındığında Theodore Mangaphas'ın şehrin yönetici olması ihtimal dahilindedir. Zira Philadelphia'da ve bölgede ikamet eden Maggaphas ailesi, orduda oldukça önemli olan kontluk ve *katepanô* pozisyonları da dahil olmak üzere birkaç yüzyıl boyunca yüksek bir sosyal konuma sahip

²⁷⁸ Gottlieb Lukas F. Tafel ve Georg M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, Ass der Kaiserlich Königlich hof und Staatrucere, Cilt 3, Vien, 1856, s. 271; Angold, *Byzantine Government in Exile...*, s 247; Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s. 196; Cheynet, "Philadelphie, un Quart..", s. 46; Jürgen Hoffmann, *Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071 – 1210): Untersuchungen über Unabhängigkeitsbestrebungen und ihr Verhältnis zu Kaiser und Reich*, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, München, 1974, s. 131.

olmuş zengin yerel aristokrat bir ailedir.²⁷⁹ Ayrıca bu dönemde II. Isaakios Angelos'un uyguladığı politikalar sonucu ekonomi bozulmuş ve bunun sonucunda da halktan toplanan vergilerin miktarı artırılmış, vergi tahsildarları halkı suiistimal etmiş, memurlar arasında rüşvet artmış ve devletin hazinesi neredeyse boşatılmıştır. Bu olumsuz koşullardan en fazla halk etkilenmiştir. Devletin içinde bulunduğu bu ekonomik çöküntüden rahatsız olan Philadelphia halkı da yerel bir aristokrat olan Theodore Mangaphas'ın liderliği altında birleşmiş olmalıdır. Zira Niketas Khoniates'in aktardığına göre Theodore Mangaphas'ı şehir halkı desteklemiş ve ona sadakat yemini ederek onunla birlikte hareket etmişlerdir.²⁸⁰ Pierre S. Nasturel'e göre de Gregorios vergi tahsildarlarının suistimallerinden kaçmak için 1188 yılında şehrin dağlık bölgesine yerleşmiş ve oraya bir manastır inşa etmiştir. Gregorios ve Mangaphas ailesi arasında da yakın bir ilişki vardır. Zira bu manastıra Athanasia Mangaphas yüklü miktarda para ve birçok arazi bağışlamıştır. Bu sayede de Theodore Mangaphas'ın başlatacağı isyan için hazırlık yapılmış ve kırsal bölgenin desteği sağlanmıştır.²⁸¹ Pierre S. Nasturel'in bu görüşü oldukça makul bir görüştür. Zira Theodore Mangaphas 1188-1189 yılları arasında merkezi hükümete karşı isyan etmiştir ve bu isyanı şehir halkı ve Lydia bölgesindeki birçok şehir desteklemiştir. Dahası Theodore Mangaphas I. Gıyasettin Keyhüsrev'in de desteğini almıştır. Bu sayede önemli bir güç elde eden Theodore Mangaphas geniş bir bölgeyi egemenliği altına almış, kendi adına gümüş sikke bastırmış²⁸² ve imparatorluğunu

²⁷⁹ Akropoites, *Vekayinâme*, s. 25; Cheynet, "Philadelphie, un Quart...", s. 44-46; Finlay, *History of the Byzantine*, s. 294; s. 637; Paul Magdalino, "The Byzantine empire, 1118-1204", *The New Cambridge Medieval History*, Ed. David Luscombe ve Jonathan R. Smith, Cilt 4, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 637; Alexander Beihammer, "Patterns of Turkish Migration and Expansion in Byzantine Asia Minor in the 11th and 12th Centuries", *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone*, Ed. Johannes Preiser Kapeller vd., Cilt 39, Sayı 13, Brill, Leiden, 2020, s. 185.

²⁸⁰ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı*, s. 203; Louis Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, Collection l'Évolution de l'Humanité, Albin Michel, Paris, 1969, s. 336; Hoffmann, *Rudimente von Territorialstaaten...*, s. 66-67; Ostrogorsk, *Bizans Devleti...*, s. 371.

²⁸¹ Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime ...", s.86.

²⁸² Michael F. Hendy Aphrodisias ve Balkanlarda bulunan bazı sikkeleri, Theodore Mankaphas' atfetmiştir. Ancak, bazı araştırmacılar bu görüşe karşı çıkmış ve bu sikkelerin Bulgar Çar'ı Theodoros-Petro Asen veya Theodoros Branas ait olabileceğini öne sürmüşlerdir. Söz konusu bu görüşlere ilaveten, Ceren Ünal'ın Tunay Demran Koleksiyonunda yapmış olduğu bir inceleme sonucunda, bu koleksiyonda bulunan bir sikkeyi Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'daki ilk isyanı sırasında 1188-1189 yılları arasında basıldığını ileri sürmüştür. Bu konu ile ilgili tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Benzer sikke örneklerinin daha fazlası bulunup incelendiği takdirde daha somut bilgilere ulaşılabileceği kanaatindeyiz. Michael F. Hendy, *Coinage and Money*

ilan etmiştir. Zira bu dönemde Savvas Sampounta (Güzelbahçe) da isyan etmiş, Theodoros Mangaphas bölgede üstünlük kurmak için onunla da mücadele etmiş ve başarılı olmuştur.²⁸³ Theodore Mangaphas, Kelbianon (Küçük Menderes Vadisi'nin iç bölümü) ve Neokastra'ya (Yenihisarlar /Kırkağaç) kadar uzanan geniş bir bölgeyi kontrolü altına almıştır.²⁸⁴ II. Isaakios Angelos bu isyanı bastırmak için kenti uzun süre kuşatmış ancak başarılı olamamıştır. Ayrıca bu kuşatma esnasında Cermen (Germen) İmparatoru Frederick Barbarossa komutasındaki III. Haçlı Seferi ordularının imparatorluk topraklarına girdiği haberini almıştır. Bu haber üzerine imparator kent halkı ile uzlaşma yoluna gitmiş ve halk ile yaptığı müzakere sonucunda vasat bir anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu anlaşma sonucunda İmparator, Theodore Mankaphas'ın imparatorluk sembollerini bırakmasını istemiştir. İmparator, anlaşmaya teminat olarak Philadlphialıların çocuklarını rehin alarak başkente dönmüştür. Bu anlaşma gereği Theodore Mankaphas sadece imparatorluk sembollerini bırakmıştır, fakat egemenliği altında bulunan toprakları kontrol etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Philadelphia'nın idarisinde Bizans İmparatorunun müdahale hakkı kalmamıştır.²⁸⁵ Daha sonra II. Isaakios Angelos, Cermen İmparatoru Frederick Barbarossa yönetimindeki III. Haçlı birliklerinin Anadolu üzerinden geçmesine izin vermiştir. Frederick Barbarossa, Kalamos üzerinden (21 Nisan 1190) Philadelphia'ya gelmiştir. Kent halkı Haçlı birliğine önce dostça davranmış fakat daha sonra bu birlikleri yağmalamak amacıyla saldırmıştır.

in the Byzantine Empire 1081-1261, Dumbarton Oaks Studies Research Library and Collection, Washington, 1969, s. 438-439; Simon Bendall ve Cecile Morrisson, "Théodore-Pierre, Théodore Branas ou Théodore Mankaphas?", Revue numismatique, seri, Cilt 36,1994, s. 172-173-174; Ceren Ünal vd., Tunay Demran Koleksiyonu, Şehzadeler Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2017, s. 93; Ceren Ünal, "Philadelphia "Darphanesinden Nadir Bir Sikke: Theodoros Mankaphas Baskısı Bakır Trakhy" Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 2018, s. 602-603.

²⁸³ Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, s. 25; Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, s. 47-52; Angelov, *The Byzantine Hellene...*, s. 27.

²⁸⁴ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı...*, s. 202-203; Akropoites, *Vekayinâme*, s. 25; Cheynet, "Philadelphie, un Quart...", s. 47; Cheynet, *Bizans Dünyası...*, s. 78; Korobeinikov, *Byzantium and the Turks* s.117-118; Angelov, *The Byzantine Hellene...*, s. 24; Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, s. 115.

²⁸⁵ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı...*, s. 202-203; Cheynet, "Philadelphie, un Quart...", s. 47; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997, s. 658; Angold, *The Byzantine Empire...*, s. 276; Jean Claude Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Publications de la Sorbonne, 1990 Paris, s. 123; Hoffmann, *Rudimente von Territorialstaaten...*, s. 67-132.

Kent halkı Haçlı birlikleriyle girdiği mücadeleyi kaybetmiş ve geri çekilmiştir. Haçlı birlikleri ise Laodikeia üzerine doğru hareket etmiştir. Daha sonra Thrakesion *Thema*'sı *doux*'u Basileios Vatatzes, Theodore Mankaphas'a bağlı askerleri kendi yanında savaşması için ikna etmiştir. Bu gelişme üzerine şehirde kendine destekçi bulamayan Theodore Mankaphas, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e sığınmıştır. Theodore Mankaphas, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den tekrar bir askeri birlik kurmak için yardım istemiştir. Ancak, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Theodore Mankaphas'a profesyonel bir ordu desteği sunmamış, bunun yerine Türkmen gönüllüler arasından asker toplamasına izin vermiştir.²⁸⁶ Theodore Mankaphas, gönüllü Türkmenler arasından topladığı birlikle Chonai (Honaz) şehrini yakmış ve Laodikeia civarını yağmalamıştır. Yaşanan bu olaylar üzerine II. Isaakios Angelos, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den Theodore Mankaphas'i teslim etmesini istemiştir. Bu gelişme üzerine I. Gıyaseddin Keyhüsrev müttefiki olan Theodore Mankaphas'a fiziki bir zarar verilmemesi koşuluyla imparatora teslim etmiştir. Theodore Mankaphas'ın merkeze karşı başlattığı ilk isyan bu olayla son bulmuş ve o sürgüne gönderilmiştir. Bu isyanın sonlandırıldığı tarih kaynaklarda net değildir ki bu isyan 1190 veya 1193 yılında sonlandırılmış olabilir.²⁸⁷ Theodore Mankaphas'ın kaç yıl sürgünde kaldığı bilinmemektedir. Ancak Theodore Mankaphas Konstantinopolis 1204'te Latinler tarafından işgal edildikten bir yıl önce ya da Latin işgali sırasında tekrar isyan etmiştir. Bu dönemde Philadelphia'nın özellikle de 1204 yılında merkezi hükümete bağlı bir yerleşim olmadığı düşünülmektedir. Zira Haçlılar 1204 yılının mart ayında bir ön anlaşma yaparak Bizans topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. Daha sonrasında da Bizans'ın başkentini yağmalamışlar ve önceden hazırlanan *Partitio Romaniae* anlaşmasını imzalatmışlardır. Bu belge Haçlıların başkenti tehdit ettiği dönemde Konstantinopolis'te hangi bölgelerin hâlâ imparatorluğun kontrolünde olduğunu göstermesi ve imparatorluğun kontrolünden çıkarak bağımsız olan bölgelerin tespit edilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda *Partitio Romaniae*'de Bizans İmparatorluğu'nun 1204 yılında egemenliği altında olan bölgeler arasında Philadelphia yer almamaktadır. Bu nedenle de kent yaklaşık 1203 yılının sonlarından beri

²⁸⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, s. 12-13; Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, s. 117-118.

²⁸⁷ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı...*, s. 203-206; Korobeinikov, *Byzantium and the Turks...*, s. 117-118; Helene Ahrweiler, *L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle Byzance: les Pays et les Territoires*, Ed. Denis A. Zakythinos vd., Variorum, London, 1976, s. 131.

imparatorluğun denetiminden çıkmış bağımsız bir bölge olup, büyük bir olasılıkla da Theodore Mankaphaphas'ın idaresinde idi.²⁸⁸ Zira bu süreçte Bizans İmparatorluğu'nda ordu, para ve devlet gücü ortadan kalkığı için imparatorluk topraklarında bağımsız küçük devletler ortaya çıkmıştır. Bu kaos ortamında yerel yöneticiler bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bizans İmparatorluğunu ele geçiren Latinler de Kont Baudouin de Flandre'yi (1204-1205) imparator olarak seçmişlerdir. Kont Baudouin de Flandre, Bizans İmparatorluğu'nun topraklarının bir kısmını kendi yönetimine almış ve imparatorluğun geri kalan topraklarını da Haçlı birliklerinin komutanları arasında paylaşmıştır. Ayrıca müstahkem bir şehir olan Philadelphia'yı da ele geçirmiştir.²⁸⁹ Kont Baudouin de Flandre ise Philadelphia'nın *Doux*'luğuna Percheli Stephen'ı atamıştır. Ancak bölgede tam bir Latin hâkimiyeti sağlanamamıştır. I.Theodoros Laskaris, müttefiki Bulgar Çar'ı Kaloyan ile birlikte 14 Nisan 1205'te Latinlerle Adrianopolis (Edirne) yakınlarında savaşmıştır. Bu savaşta Philadelphia *doux*'u Stephen ölmüş ve Latin imparatoru esir alınmıştır. Bu sayede Philadelphia'da Latin hâkimiyeti kurulamamıştır.²⁹⁰ Bu dönemde şehrin yöneticisi olan Theodoros Mangaphas, egemenliğini koruyabilmek için Nikea İmparatoru I. Theodore Laskaris ile mücadele etmiştir. Bu mücadeleyi I Theodore Laskaris kazanmış ve Philadelphia'yı Nikea İmparatorluğuna dâhil etmiştir. Böylece Theodoros Mangaphas bağımsızlığını 1205 yazında ya da en geç 1206 baharında kaybetmiştir.²⁹¹ Daha sonrasında Theodore Mankaphaphas orduya komutan olarak katılmış ve 1210 yılı civarında Adramyttion'da, Latin komutan Henry'in birlikleriyle mücadele etmiştir.²⁹²

²⁸⁸ Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle...", s. 48; Nicolas Oikonomidés, "La décomposition de l'Empire Byzantin' à la veille de 1204 et les Origines de l'empire de Nicée: À Propos de la "Partitio Romania" Congrès International des Études Byzantines, Athenes, 1976, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Variorum, Hampshire, 1992, s. 20; Nicol, *Byzantium and Venice*, s. 141.

²⁸⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, s. 110; Nikos D. Kontogiannis, "Bizans Anadolu'sunda Savunma", Çev. Deniz S. Georgousakis, *Bizans Dönemi'nde Anadolu: Anatolia in the Byzantine Period*, Ed. Engin Akyürek ve Koray Durak, YKY, İstanbul, 2021, s. 53, Savvides, *Byzantium in the Near East*, s. 59.

²⁹⁰ Fillip V. Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople, 1204–1228*, Çev. Peter Longbottom, Brill, Boston, 2011, s. 106, 109; Norwich, *Bizans*, s. 176; Gregory Abû'l-Farac, Ab'ül- *Farac Tarihi* s. 484; Geoffroi de Villehardouin Henri de Valenciennes, IV. *Haçlı Seferi...*, s. 76-77; Runciman, *Haçlı Seferleri...*, s. 110; Savvides, *Byzantium in the Near East...*, s. 54-55; Cheynet, *Pouvoir et contestations...*, s. 135.

²⁹¹ Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle...", s. 50.

²⁹² Niketas Choniates, *O City of Byzantium...*, s. 331.

Niketas Choniates, Theodoros Mangaphas'ı Bizans imparatorluğuna talip olanlar arasında göstermiş ve onun amacının merkezi hükümeti ele geçirmek olduğunu öne sürmüştür. Ancak modern araştırmacılara göre Theodoros Mangaphas'ın amacı merkezi yönetimin başına geçmek değildi. Aksine Theodoros Mangaphas hedefini yerel bir prenslikle sınırlamıştır. Zira Theodoros Mangaphas bilinçli olarak altın sikke bastırmamış onun yerine gümüş sikke bastırmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda Theodoros Mangaphas'ın esas amacı Bizans imparatorlarının Anadolu'daki vilayetlerine olan ilgisizliğinden yararlanarak, başkentten bağımsız, Türklerle doğrudan temas kurarak sakinlerinin güvenliğini sağlayan bir "Yunan prensliği" kurmaktır.²⁹³ Bu dönemde Theodoros Mangaphas'ın Bizans ordusunun en güçlü garnizonlarından biri olan Philadelphia garnizonu ve gönüllü Türkmenlerden oluşan birlikler ile takviye edilmiş büyük bir orduya komuta etmiştir. Bu sayede Theodoros Mangaphas Thrakesion *thema*'sının önemli bir bölümünü egemenliğine almıştır.²⁹⁴ Ancak Theodoros Mangaphas sahip olduğu bu gücü başkenti kuşatmak için kullanmamıştır. O bu gücü Philadelphia'yı tam bağımsız bir şekilde yönetmek için kullanmıştır ki, bu durum onun amacın merkezi yönetim olmadığının en önemli göstergesidir. Bu isyandan sonra I. Theodore Laskaris tarafından Philadelphia, Thrakesion *thema*'sına dahil edilmiş ve özerk statüsünü korumuştur. Bu dönemde kentin yöneticisi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Sadece Anadolu Selçuklu tahtına tekrar geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1192-1196 ve 1204-1210) Bizans üzerine seferler düzenlediği ve Philadelphia'yı ele geçirdiği aktarılır. Bu gelişmeler üzerine I. Theodore Laskaris ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1210 yılında savaşmışlardır. Bu savaşta I. Gıyaseddin Keyhüsrev Philadelphia²⁹⁵ yakınlarında hayatını kaybetmiş ve şehrin yakınlarındaki bir Müslüman mezarlığına geçici olarak defnedilmiştir.²⁹⁶

²⁹³ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı*, s. 210; Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle...", s. 53-54; Hoffmann, *Rudimente von Territorialstaaten...*, s. 99.

²⁹⁴ Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle...", s. 51-53; Hoffmann, *Rudimente von Territorialstaaten...*, s. 66-68.

²⁹⁵ Bu savaşın yaşandığı yer hakkında kaynaklarda farklı bilgiler aktarmaktadır. İbn Bibi'ye göre bu savaş Alaşehir'de meydana gelmiştir. (İbn Bibi, kentten bahsederken Philadelphia yerine Alaşehir ismini kullanmıştır.) İbn Bibi, *El-Evami'rü'l-Ala'iyye...*, s. 15. Georgios Akropolites'e ise, I. Theodore Laskaris ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antiokhei (Aydın'ın ilçesi Kuyucak yakınlarında)'da savaşmışlardır. Akropolites, *Vekayinâme*, s. 28-29

²⁹⁶ İbn Bibi, *El-Evami'rü'l-Ala'iyye fi'l-Umuril-Ala'iyye...*, s.15-136.

Olağanüstü koşullarda kentin yönetimine geçen bir başka karizmatik lider de kentin dini lideri metropolit Theoleptos'tur. Theoleptos 1250 yılı civarında Nikea'da mütevazı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Theoleptos diyakozluk yapmış ve genç yaşta evlenmiştir. Kısa bir süre evli kalan Theoleptos eşinden ayrılmış, Athos Dağı'ndaki manastır topluluğuna katılmış ve keşiş olmuştur. Theoleptos 1275 civarından itibaren Nikea'da keşişlik yapmış ve Nikephoros Athonites'in öğrencisi olmuştur. Bu sayede Theoleptos Yunan klasikleri, Hristiyan edebiyatı ve teolojisi konusunda iyi bir eğitim almış ve bu eğitim onun Latin Kilisesi ile ilişkilerinde Ortodoksların önemli bir sözcüsü olarak ortaya çıkmasını ve başarılı bir yazar olmasını sağlamıştır. Theoleptos, İsa Peygamber, Theotokos ve İsa'nın İkinci Gelişi, teolojik incelemeler, ilahiler, kanonlar, vaazlar, manastır hayatı ile ilgili düzenlemeler ve şiirler yazmıştır. Bu yazılarının çok az kısmı günümüze ulaşmıştır ve bunların da bir kısmı tercüme edilerek yayınlanmıştır.²⁹⁷

Theoleptos, Lyon Konsilinde (1274) ilan edilen Ortodoks Kilisesi ile Roma Kilisesi arasındaki birliğe karşı çıkmıştır. Bu nedenle hapis cezası almış ve bu ceza İmparator VIII. Mikhail Paleologos (1259-1261) tarafından da onaylandıktan sonra sürgüne gönderilmiştir. Ancak VIII. Mikhail öldükten sonra Theoleptos'un cezası affedilmiş ve 1284'te Philadelphia'ya metropolit olarak atanmış ve 1322 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Ayrıca Theoleptos İrene (Eulogia) Komnenos Paleologos'un (İmparator VIII. Mikhael Paleologos'un ablası) manastır topluluğuna girmesini teşvik etmiş ve manastıra girdikten sonra onun ruhani mentorluğunu üstlenmiştir.²⁹⁸ Theoleptos askeri vali Ioannes Tarchaneiotes şehirden ayrıldıktan sonra liderlik yeteneğini kullanarak kentin idaresini bir süre üstlenmiştir. Germiyan beyi Yakup Bey, topraklarını genişletmek amacıyla Ephesos'un yöneticisi Sasa Bey ve Aydınogullarına bağlı birliklerden oluşan

²⁹⁷ Demetrios J. Constantelos, "Mysticism and Social Involvement in the Later Byzantine Church: Theoleptos of Philadelphia a Case Study", *Byzantine Studies/Études Byzantines*, Ed. Walter K. Hanak vd., Cilt 6, Fasikül 1-2, 1979, Arizona State University Press, s. 84; Alexander Riehle, *Die Briefsammlungen des Nikephoros Chumnos*, Byzantinisches Archiv, Ed. Karl Krumbacher, Cilt 43, De Gruyter, Berlin, 2023, s. 67-68; Kapeller, *Der Episkopat...*, s. 353; Marcus Rautman, *Daily Life in the Byzantine Empire*, Greenwood Press, London, 2006, s. 249.

²⁹⁸ Gerald Palmer vd., *The Philokalia: the Complete Text Compiled by St Nikodimos of the Holy Mountain and St Makarios of Corinth*, Faber And Faber, London, 1995, s. 175-176; Erich Trapp vd., "Theoleptos", s. 7509; Alice Mary Talbot, "Theoleptos", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 2056-2057; Salaville, "Une Lettre...", s. 102-103; Jean Gouillard "Théolepte", *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Cilt 15, Sayı 2, Ed. Alfred Vacant, Letouzey et Ané, 1946, Paris, s. 339-342; Nikephoros Chumnos, *Anecdota Graeca...*, s. 229-2234.

büyük bir ordu ile 1304 yılında Philadelphia'yı kuşattığında²⁹⁹ baş gösteren kıtlık yüzünden zor günler yaşayan kent halkını vaazlarıyla teskin etmiş, onlardan şehrin savunması için etkin bir şekilde yararlanmıştır.³⁰⁰ Bu sayede kent II. Andronikos tarafından gönderilen Katalan birliği şehre ulaşınca kadar direnmiştir. Katalan birlikleri, Türkmenlerle yaptıkları ilk mücadelede başarılı olmuş ve kuşatmayı sona erdirmişlerdir. Daha sonra Katalan birlikleri, Yakup Bey'in kuvvetleriyle Philadelphia yakınlarındaki Aulax'da tekrar savaşmış ve bu savaş esnasında Yakup Bey yaralanmış ve birliklerini Amorium'a (Emirdağ) çekmiştir. Böylece şehir Germiyanogulları'nın kuşatmasından kurtulmuştur. Ancak imparator Katalan birliğine vaat ettiği ücreti ödemeyince bu birlik kenti yağmalamış ve talan ettikten sonra oradan ayrılmıştır.³⁰¹ Bu olaylardan kısa bir süre sonra kent normale dönmüştür. Ancak Germiyanogulları, 1310 yılında kenti tekrar kuşatmıştır. Bu kuşatma esnasında kentin yöneticisi Manuel Tagaris'tir. Ancak bu kuşatmada da Theoleptos şehrin yönetimini tekrar eline almıştır. Zira kent halkı şehrin yöneticisinden daha fazla Theoleptos'a güvenmiş ve onu desteklemiştir. Theoleptos 1309'da vali Manuel Tagaris'in görevinden alınması ve muhtemelen de Türklere karşı askeri yardım talebinde bulunmak üzere yardımcısı *Protonotarios* Manuel Gabas'ı Konstantinopolis'e göndermiştir. Bu kuşatma 1310 yılı sonbaharının başlarında başlamış ve bir sonraki baharda sona eren kuşatma süresince şehrin savunması görevini Theoleptos üstlenmiştir. Bu bağlamda Theoleptos orduya da komuta etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak o dönemde Philadelphia kilisesinde görevli olan, Manuel Gabalas bu kuşatma sırasında Theoleptos'un Manuel Tagaris'i azarladığını ve

²⁹⁹ Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, s. 177; Mustafa Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1947, s. 24,37-38; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çev. Orhan Ş. Gökyay, TTK, Yayınları Ankara, 1999, s. 41-42; Hans Veit Beyer, "Die Katechese des Theoleptos von Philadelphie auf die Verklärung Christi", *JÖB*, Cilt 34, Ed. Herbert Hunger, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1984, s. 186.

³⁰⁰ Angelov, *Imperial Ideology and Political ...*, s. 409-410; Alice-Mary M. Talbot, *Athanasius I, Patriarch of Constantinople, The Correspondence of Athanasius I, Patriarch of Constantinople Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family and Officials*, Dumbarton Oaks, Washington, 1975, s. 333-334; Sinkewicz, *Theoleptos of Philadelphia...*, s. 10.

³⁰¹ Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, s. 177; Georges Pachmeres, *Bizanslıların Gözüyle Türkler*, s. 89-90; Ramon Muntaner, *Ramon Muntaner Chronicle*, s. 414-415; David Agustí, *Los Almogávares : la Expansión Mediterránea de la Corona de Aragón*, Silex, Madrid, 2004, s. 58. Varlık *Germiyan-oğulları...*, s. 38-39; Schreiner, "Zur Geschichte...", s. 386; Laiou, *Constantinople and the Latins*, s. 135-136; Kate Fleet, *Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, Cilt 1, İstanbul, 2012, s. 49-50; Constantelos, "Mysticism and Social...", s. 90.

birliklerin kendisine itaat etmesi için emir verdiğine bizzat tanık olduğunu aktarmıştır.³⁰² Ayrıca Theoleptos bu kuşatmada halka yapılan gıda desteğini denetlemiş, zengin yoksul ayırt etmeden herkese eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlamıştır. Theoleptos bu kuşatmayı diplomatik yolla kaldırmaya çalışmış ve Germiyanogullarının Beyi ile bir süre müzakere yürütmüştür. Bu müzakere sonucunda Theoleptos, Germiyanogulları'na vergi ödemeyi kabul etmiş ve bu sayede kuşatma sonlanmıştır.³⁰³ Kaynaklarda bu müzakere tarihi Nikephoros Gregoras aktarımına dayanarak 1304 yılına tarihlendirilmiştir. Zira Bizans kaynaklarında şehrin 1310 yılında tekrar kuşatıldığından söz edilmez. Ancak Germiyanogulları'nın yaptırdığı Vacidiye Medresesindeki kitabeden edinilen bilgilere göre kent tekrar kuşatılmış ve buradan alınan fidye ile bu medrese 1314 yılında inşa edilmiştir. Ayrıca Metropolitin 1310 kuşatması sırasındaki belirleyici rolü, 1311 tarihli bir mektubunda metropoliti “şehirlerin kurtarıcısı” olarak selamlayan sarayda üst düzey memur ve yazar olan Mikhael Gabras tarafından da teyit edilmektedir. Bu bilgilerden hareketle bu müzakere 1311 ile 1314 yılları arasında gerçekleşmiş olabilir.³⁰⁴ Philadelphia Germiyan ve Aydın emirleri tarafından 1322 yazında tekrar kuşatılmıştı. Bu kuşatma esnasında ciddi sağlık sorunları yaşayan Theoleptos hayatını kaybetmiştir. Theoleptos'un yokluğunu kent halkı derinden hissetmiştir. Zira kentin yöneticisi olan Manuel Tagaris etkin bir şekilde şehri savunamadığı için onun yerine Aleksios Philanthropenos görevlendirilmiş ve o 1324 yılında kuşatmayı sona erdirmiştir.³⁰⁵ Sonuç olarak Theoleptos bir din görevlisi olmasına rağmen kuşatma dönemlerinde şehrin idaresini üstlenmiş ve başarılı bir şekilde savunmuştur.

Kentin ağır bir kuşatma altında olduğu dönemde kent halkı tarafından şehrin yönetimine getirilen bir diğer önemli lider de metropolit Makarios Chrysokephalos'tur. Kentin

³⁰² Angelov, *Imperial Ideology and Political...*, s. 409; Jean Gouillard, “Après le schisme arsénite: la Correspondance inédite du Pseudo-Jean Chilas,” *BSHAR*, Cilt 25, Ed. Nicolae Bănescu, 1944, s. 204-206.

³⁰³ Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium...*, s. 162; Sinkewicz, *Theoleptos of Philadelphia...*, s. 16; Angelov, *Imperial Ideology and Political...*, s. 409-410; Angela Hero, “Theoleptos...”, s. 16-17; *Anecdota Graeca...*, s. 229-2234.

³⁰⁴ Schreiner, “Zur Geschichte Philadelphias...”, s. 387-388; Hero, “Theoleptos of Philadelphia...”, s. 17; Steinherr, “Notes Pour L'histoire...”, s. 17; Georgios Fatouros, *Die Briefe des Michael Gabras*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1973, s. 79.

³⁰⁵ Schreiner, “Zur Geschichte Philadelphias...”, s. 379; Hero, “Theoleptos of Philadelphia...”, s. 19-20.

atanmış idarecisi Georgios Tagaris şehrin 1348 yılında Aydınoğlu Umur Bey tarafından uzun süre kuşatıldığında, şehri etkin bir şekilde savunamamıştır. Bu durumdan rahatsız olan kent halkı Georgios Tagaris'i görevinden uzaklaştırmış ve onun yerine şehrin idaresi Makarios Chrysokephalos'a verilmiştir.

Makarios Chrysokephalos, 1300 civarında soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Sırasıyla el yazması kâtipliği ve keşişlik (1328 yılında) yaptıktan sonra *hieromonk* olmuş, 1336 yılında da Philadelphia'ya metropolit olarak atanmıştır. Makarios Chrysokephalos iyi bir din görevlisi, hatip ve yazardır. Ancak Makarios Chrysokephalos kriz döneminde kentin idaresini eline almış ve onu başarıyla yönetmiştir.³⁰⁶ Zira Makarios Chrysokephalos, 1348 yılındaki kuşatmada halkın da desteğini alarak kenti başarıyla savunmuş ve Umur Bey ile müzakere etmiştir. Bu müzakere sonucunda 7 Mart 1348 yılında Umur Bey ile barış anlaşması imzalamıştır. Ancak Umur Bey, bu anlaşmaya sadık kalmayarak aynı yılın Paskalya günü kenti tekrar abluka altına aldığıda şehir yine güçlü bir direniş göstermiştir. Makarios Chrysokephalos, Umur Bey ile yapılan mücadelede hayatını kaybeden on altı askeri şehit ilan etmiştir. Bu durum Bizans şehit kriterlerine uymadığı gerekçesiyle merkez kilise tarafından kabul edilmese de kararından geri dönmemiştir.³⁰⁷ Bu dönemde Makarios Chrysokephalos merkezi yönetim tarafından şehirde görevlendirilen üst düzey memurlar ile de mücadele etmiştir. Bu idari memurlar 1363 yılında yasa dışı yollarla şehirde bulunan kilise ve manastırların mallarına el koymuş ve din görevlilerini tutuklamışlardır. Makarios Chrysokephalos imparatorluk yetkililerinin din adamlarına karşı başlattığı bu hareketi 1364 yılında sonlandırmış ve bu olaya karışan idari memurları da cezalandırmıştır.³⁰⁸ Makarios Chrysokephalos 1382 yılında ölünceye kadar şehrin metropolitliğini üstlenmiş ve kriz anlarında da şehri yönetmiştir.

³⁰⁶ Kapeller, *Der Episkopat...*, s. 353, Erich Trapp vd., "Chrysokephalos Makarios", s. 31138; Alice Mary Talbot, "Chrysokephalos, Makarios", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 453.

³⁰⁷ Couroupou, "Le Siège de Philadelphie...", s. 68-70; Buket K. Bayri, *Warriors, Martyrs and Dervishes*, Brill, Leiden- Boston, 2019, s. 10-113; Lemerle, "L'émirat d' Aydin...", s. 62-63.

³⁰⁸ Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s.412; Trapp vd. "Makarios Chrysokephalos", s. 31138; Kapeller, *Der Episkopat...*, s. 354.

Zorlu koşullarda ortaya çıkan bu karizmatik liderler şehri Bizans'ın taşra idari organizasyondan uzaklaştırıp otonom bir biçimde idare edilmesini sağlamışlardır. Bu liderler şehrin çıkarlarına göre hareket ettikleri için onun idari, askeri, ekonomik dini etkinliğini daha da artırmışlardır. Çünkü kent 14. yüzyılda bağımsızlık mücadelesini sürdürmeye devam etmiştir. Zira bu yüzyılda Osmanlılar, Bizans'ın ve diğer beyliklerin topraklarını ele geçirerek güçlü bir devlet haline gelmiştir. V. Ioannes Palailogos (1341-1391) ile oğlu II. Manuel Palailogos (1391-1425) Bizans tahtına geçmek için 1379 yılında Osmanlı Sultanı I. Murad (1362-1389)'dan destek istemişler bu destek karşılığında I. Murad'a ordu desteği ve Bizans'ın Anadolu'daki son kenti Philadelphia'yı vermeyi teklif ettiği düşünülmektedir. Zira Laonikos Chalkokondyles'in kronolojik olarak yanıltıcı anlatımında Philadelphia'nın ele geçirilmesi tartışması 1376-9 olaylarının hemen sonrasına yerleştirilmiştir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından, şehrin belki de V. Ioannes ile I. Murad arasında 1379'da yapılan barış anlaşması sırasında Osmanlılara bırakıldığı; ancak kent sakinlerinin teslim olmayı reddetmesi üzerine I. Bayezid'in 1390 sonbaharında şehri zorla aldığı şeklinde yorumlanmıştır ki bu tespitin doğru olması ihtimal dahilindedir. Çünkü bu dönemde Philadelphia Bizans dünyasından kopmuş ve bir "Yunan Emirliği" gibi hareket etmiştir. Bu nedenle kent halkı bu anlaşmayı kabul etmeyip direnmiş olabilir. Ayrıca şehir 1390 yılında I. Bayezid (1389-1402) tarafından kuşatılmış ve bu kuşatma sonunda da Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir.³⁰⁹ Böylece Philadelphia uzun yıllar sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesini kaybetmiştir.

3. 3. KENT YÖNETİCİLERİN DİPLOMATİK MİSYONLARI

Bizans Devleti'nin diplomasi yöntemi genellikle askeri faaliyetlerle yakından ilişkiliydi. Zira Bizans İmparatorluğu'nun bin yıl kadar varlığını sürdürmesi bir bakıma imparatorların diplomatik faaliyetlerinin başarısının bir sonucu olarak da görülebilir. Bu

³⁰⁹ John W. Barker, *Manuel II. Palaeologus (1391-1425)*, Rutgers University Press, Nev Jersey, 1969, s. 34; Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, s. 101-10; Nevra Necipoğlu, *Byzantium Between the Ottoman and the Latins*, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 129 ve 39 numaralı dipnot; Helene Ahrweiler, "La frontière et les frontières de Byzance en Orient", *Byzance: les Pays et les Territoires*, Ed. Denis A. Zakynthinos vd., Variorum, London, 1976, s. 221; Mikhael Doukas, Tarih: *Anadolu ve Rumeli*, s. 10; Âşık Paşazade, *Âşık Paşazade Tarihi*, s. 88-89; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan- Nümâ*, s. 313.

bağlamda diplomatik faaliyetleri yürütecek aktörler oldukça önemlidir. Zira bu kişilerin uzlaşmacı bir tavır sergilemesi ve karşıt görüşlere saygı ile yaklaşması gerekmektedir. Aynı zamanda elçilik faaliyeti yürüttüğü ülkenin diline hâkim olmalıdır. Bu nedenle Bizans Devleti'nde elçilik görevi verilen kişiler sosyal, politik ve entelektüel elitin üyesi olan kişiler arasından seçilmiştir.³¹⁰ Elçilik faaliyetini yürütmesi için başkent ve imparatorluğun diğer kentlerinden seçilen üst düzey komutanlar ve memurlar görevlendirilmiştir. Diplomatik faaliyetler için görevlendirilen elçilerin bazıları da Philadelphialı ya da burada görev yapan komutan ve üst düzey memurlardır. Bu konuyla ilgili olarak kaynaklardan ediliğimiz bilgilere göre İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969) tarafından Philadelphia'da üst düzey bir memur olarak görev yapan Nikephoros Erotikos'u 969 yılında Bulgaristan'a elçi olarak gönderilmiştir. İmparator bu elçiler aracılığıyla Bulgaristan'dan Rhos'a (Kuzey Galler) karşı bir ittifak ve iki Bulgar prensesi ile II. Basileios ve III. Konstantin evlenmelerini teklif etmiştir. Bu teklifi Bulgaristan kabul etmiş ve elçilerle birlikte iki prensesi göndermiştir. Ancak II. Nikephoros Phokas tahtan inince anlaşma imzalanamamıştır.³¹¹

İmparator III. Ioannes Vatatzes, (1222-1254) 1252 veya 1253 yılında Epirus (Epir) Despotu Mikhael ile görüşmek için Larissa'ya bir heyet göndermiştir. Bu elçi heyetinde Philadelphialı Mikhael Phokas da bulunmaktadır. Heyet, Epirus Despotu ile bir anlaşma imzalamış ve buna göre Pripas, Belessos ve Kroia Kalesi III. Ioannes Vatatzes'e verilmiştir. Rodolphe Guiland'a göre bu heyete bahsi geçen Philadelphialı Mikhael Phokas şehrin *stratopedarchesi* olan Mikhael Phokas'tır. Georgios Akropolites'in eserinin Türkçe tercümesinde bu kişi Philadelphia metropoliti Mikahel Phokas, yine bu eserin İngilizce tercümesinde Philadelphia metropoliti ve III. Ioannes'in danışmanı olan

³¹⁰ Dimitri Obolensky, *Byzantium and the Slav*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1994, s. 3-4; Jonathan Shepard, "Byzantine Diplomacy A.D. 800-1204: Means and Ends", *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Four Spring Symposium of Byzantine Studies*, Variorum, New York, 1992, s. 42-43 ; Nicolas Drocourt, "Byzantine Diplomacy", *The Encyclopedia of Diplomacy*, Ed. Gordon Martel, John Wiley Sons, New York, 2018, s. 3-6; Michel Balivet "Élites Byzantines, Latines et Musulmanes: Quelques Exemples de Diplomatie Personnalisede (Xe–XVe Siècles)", *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000–1500*, Ed. Hugh Kennedy vd., Cilt 74, Brill, Boston, 2008 s. 423.; Varol, *Bizans Diplomasisi...*, s. 32.

³¹¹ John Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History*, Çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 306-307; Goffrey Hugo Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, The Clarendon Press, New York, 1961, s. 551; Bear ve Koder, "Ein Byzantinisches Kloster...", s. 206-207; Ralph-Johannes Lilie vd. "Erotikos" Prosopographie der Mittelbyzantinischen Zei, De Gruyter, Berlin, 2013, s. 25583.

Mikahel Phokas olarak tercüme edilmiştir.³¹² Sonuç olarak bu konuda kesin bir ifade kullanmak zor olsa da Philadelphia'da görev yapan üst düzey bir görevlinin bu elçi heyetine katılmış olmalıdır.

Philadelphia bu dönemde sahip olduğu konum ve onu idare eden başarılı yöneticiler sayesinde askerî açıdan olduğu gibi diplomatik açıdan da önemli bir şehir olmuştur. Zira III. Ioannes Vatatzes Anadolu'ya hızla egemen olan Moğollara karşı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile 1243 yılında Tripolis'te (Buldan -Yenicekent) ittifak anlaşması imzaladıktan sonra Philadelphia'ya dönmüş sultan ise İkonion (Konya)'a gitmiştir. Daha sonra III. Ioannes Vatatzes, Moğol elçisiyle Philadelphia'da görüşmüş ve Moğolların Nikea, İmparatorluğu'nun topraklarına herhangi bir saldırı planlarının olmadığını öğrenmiştir.³¹³ III. Ioannes Vatatzes'in yerine tahta geçen II. Theodoros Laskaris taç giyme töreninden hemen sonra (1254), Nymphaeum'dan ayrılarak Philadelphia'ya gelmiştir. Zira imparator Anadolu'da etkili bir güç haline gelen Moğollarla bir görüşme talep etmiştir. Bu talep olumlu karşılanmış ve imparator 1254 yılında Moğol elçisi ile Philadelphia'da görüşmüştür. İmparator, söz konusu görüşmelerden olumlu bir sonuç alamamıştır.³¹⁴ Bu gelişmeler üzerine II. Theodoros Laskaris, II. İzzeddin Keykavus (1246-1262) ile 1255 yılında Philadelphia'da daha önce yapılmış olan ittifak anlaşmasını yenilemiştir.³¹⁵

14. yüzyıla gelindiğinde aşağıdaki harita da görüldüğü üzere Philadelphia'nın etrafı Türk Beylikleri tarafından çevrelenmiştir. Ancak şehir dönemin koşullarına uyum sağlamış ve uzlaştırıcı bir misyon üstlenmiştir. Bu bağlamda kent yöneticileri, coğrafi konumundan faydalanarak Türk beyleri ve Latinlere karşı denge politikası uygulamıştır. Kentin söz konusu denge politikası Türklerle yakınlaşmak ve onlara karşı önlem almak isteyen Bizans'ın yöneticileri tarafından da desteklenmiştir. Zira bu dönemde Bizans Devleti bir

³¹² Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, s. 93-94; Guiland, *Recherche...*, s. 502; Georgios Akropolites, *The History*, Çev. Ruth Macrides, OUP, New York, 2007, s. 250-258.

³¹³ Bruce, *The Mongols ...*, s. 182-184; Steinherr, "Notes Pour L'histoire...", s. 29.

³¹⁴ Akropolites, *Vekayinâme*, s. 104,105; Bruce, *The Mongols...*, s. 182.

³¹⁵ Mükrimin H. Yıncı, "Alaşehir", *İslam Ansiklopedisi (İslam Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati)*, Cilt 1, MEB Basımevi, İstanbul, 1978, s. 992.

tarafıta Osmanlı, diğér tarafıta Katolik Kilisesine boyun eğmesini isteyen Latinlerin baskısı altında kalmıştır.³¹⁶

Harita: 4- 1350 Yılında Bizans Toprakları (Necipoğlu, 2009)

Denge politikanın uygulanmasında, kentin sınırlarının Türkler tarafından çevrelenmesi etkin olmuştur. Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak kent halkı Türklerle yakından ilişkiler kurmuş; geleneklerine aşına olmuş ve dillerini öğrenmiştir. Buna ek olarak bazı

³¹⁶ Hélène Ahrweiler, “La région de Philadelphie...”, s. 182-183; Nicolas A. Oikonomidés, “Byzantine Diplomacy A.D. 1204- 1453: Means and Ends”, *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Four Spring Symposium of Byzantine Studies*, Variorum, New York, 1992, s. 74-75.

araştırmacılar kent merkezinde veya kırsal bölgede yaşayan nüfusun bir bölümünü Türklerin oluşturduğunu düşünmektedir. Zira İbn Bibi, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1211 yılında yapılan bir savaşta Philadelphia yakınlarında öldüğünü ve buradaki bir Müslüman mezarlığına geçici olarak defnedildiğini aktarmıştır. İbn Bibi'nin bu ifadesinden Philadelphia'da bir Türk kolonisinin olduğu düşünülmektedir. Ancak bu kolonin ne zaman ve nasıl kurulduğu hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Bazı araştırmacılar tarafından bu koloninin kurulduğu dönem hakkında iki farklı görüş öne sürülmüştür. Bu görüşlerden ilki I. Aleksios'un hükümdarlığı sırasında Philadephia'nın Türklerden geri alındığı sırada bölgeye yerleşen Türklerin, bulundukları yerde kalmayı tercih edip Bizans egemenliğini kabul ederek burada bir koloni kurmuş olduğudur. İkinci görüş ise, Türklerden yardım alarak isyan eden, Theodoros Mangaphas'ın bağımsızlığını ilan ettiği dönemde 13. yüzyılın ilk yarısında bu koloninin kurulduğu şeklindedir. Bu konuda kesin net bir tarih vermek zordur fakat şehirde bir Türk kolonisinin varlığına dair emareler de vardır. Örneğin III. Ioannes Vatatzes (1221-1254) Nikea İmparatorluğu ve Anadolu Selçuklu Devleti arasında tampon bir bölge kurmak amacıyla sınır bölgelerine Moğol istiladan kaçan Türkmenleri iskân etmiş ve bu Türkmenlerin bir kısmını da Philadelphia'nın doğusuna yerleştirmiştir.³¹⁷ Buna ek olarak Pierre S. Nasture, Philadelphia yakınlarında bulunan, Boreine Manastırı'na ait olan *typikon*'u incelemesi neticesinde, manastıra bağış yapan kişiler arasında Türkçe isimlere sahip kişilerin bulunduğunu tespit etmiştir. Bu bilgidен hareketle Philadelphia'ya ve çevresinde Hristiyan bir Türk nüfusun bulunduğunu iddia etmiştir.³¹⁸ Zira kent yöneticilerinin ve halkın Türkçeyi çok iyi bildiği ve bu özellikleriyle kent yöneticilerinin ve memurlarının 14. yüzyıldaki iç savaşlar sırasında Bizans ve Türkler arasında elçilik görevi üstlendiği düşünülmektedir.

Taht naibi olan III. Andronikos'un eşi Savoia'lı Anna (1341-1365) ile VI. Ioannes Kantakuzenos (1347-1354) arasında yaşanan iç savaşta VI. Ioannes Kantakuzenos

³¹⁷ Rustem Shukurov, *The Byzantine Turks 1204–1461*, Brill, Leiden, 2016, s. 92.

³¹⁸ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuril-Ala'iyye...*, s. 15-136; Nevra Necipoğlu "Türklerin ve Bizanslıların Orta çağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)," *Cogito, (Selçuklular)*, Sayı 29, 2001, s. 83; Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime", s. 84-96 Tamara T. Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Çev. T. Kaan Taştan, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 68-69; Shukurov, *The Byzantine...*, s. 365; Nevra Necipoğlu, "The Coexistence of Turks and Greeks in Medieval Anatolia (Eleventh-Twelfth Centuries)", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, Ed. Dimitris Kastritsis vd., Cilt 5, 1999-2000, s. Cilt 5, s. 67.

Osmanlıların Beyi Orhan Bey'den destek almıştır. Bu gelişme üzerine Savoia'lı Anna 1346 yılında Philadelphia'nın yöneticisi Georgios Tagaris'i Saruhanoğulları'nın beyi olan Saruhan Bey'e göndermiştir. Savoia'lı Anna'nın bu iş için Georgios Tagaris'i görevlendirmesinin nedeni Saruhan Bey ile onun arasındaki dostluktur. Bu dostluğun temeli ise Georgios Tagaris'in babası Philadelphia'yı yönettiği dönemde atılmıştır. Zira Manuel Tagaris, Saruhan Bey ile dostane ilişkiler yürütmüş ve onu Philadelphia'da birkaç kez misafir olarak ağırlamıştır. Yine aynı şekilde Manuel Tagaris'te Saruhan Bey tarafından misafir edilmiştir. Bu dostluğu Georgios Tagaris'te devam ettirmiştir. Söz konusu dostluk sayesinde Saruhan Bey Savoia'lı Anna'nın talebini kabul etmiş ve ona ordu desteyi sağlamıştır.³¹⁹

Elçilik olarak görev yapan bir diğer memurda Philadelphialı Maurommates'tir. İmparator VI. Ioannes Kantakuzenos (1347-1354) bölgeye bir sefer düzenlemiş, fakat Türkmen birlikleriyle karşılaşmış ve ilerleyememiştir. VI. Ioannes Kantakuzenos, Aydınoğullarının beyi Umur Bey'e müzakere için 1347 veya 1348 yılında Türkçe ve Farsça iyi çok iyi bilen Philadelphialı Maurommates'i elçi olarak göndermiştir. Bu elçi gıda sıkıntısı yaşayan Umur Bey'in birliklerine gıda temini ederek onlara yardımcı olmuştur. Umur Bey, Maurommates'in Türklere karşı sergilediği yardımsever tavrı ve imparatorun isteğini iyi bir Türkçe ile ifade ettiği için, bu talebi olumlu karşılamıştır.³²⁰ Böylece imparator ve beraberindeki askeri birlik bölgeden geçmiştir. Zira bu dönemde Philadelphia'nın sınır komşularının tamamı Türk Beylikleridir ve onların rızası olmadan bölgeden geçmek zordur.

Elçilik ve arabuluculuk görevi üstlenen bir başka Philadelphialı da Theologos Korax'tır. Theologos Korax bu konuda çok başarılı olduğu için Ankara Savaşı'nın (1402) olduğu dönemde Konstantinopolis'te üst düzey bir görevli olan arkadaşının da vasıtasıyla imparatorluk sarayında tercüman olarak davet edilmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Theologos Korax Türkçeye o kadar hakimdir ki saray çevresinde Türkçenin ustası

³¹⁹ Ioannes Kantakuzenos, *Geschichte*, s. 6-7; Enverî, *Düsturname...*, s. 72-73; Guiland, *Recherche...*, s. 510; Rustem, *The Byzantine Turks...*, s. 365. Nicol Donald, *Bizans'ın Soylu Kadınları: On Portre 1250-1500*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 88; Donald, Donald, "Philadelphia...", s. 14.

³²⁰ Ioannes Kantakuzenos, *Geschichte*, s. 264-265; Erich Trapp vd., "Maurommates", s. 17462; Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 270-271.

olarak nitelendirilmiştir. Aynı şekilde Theologos Korax Yunanca konusunda da olağanüstü bilgili biridir. Bu nedenle de Theologos Korax bu dönemde saraya gelen Türk elçileri ile yapılan müzakerelerin hepsine katılmıştır. Bu bağlamda Theologos Korax yirmi yıldan aşkın bir süre boyunca, Bizans Devleti'nin Türkler ile yaptığı görüşmelerde baş müzakereci olarak görev yapmıştır. Ayrıca Phialdelphia'da ve başkente olduğu dönemde birçok üst düzey görevli Türkler ile yakın ilişkiler kurmuştur.³²¹ Bu sayede Theologos Korax, Sultan I. Mehmet'in de (1413-1421) sadrazamı Arnavut asıllı Bayezid Paşa ile dost olmuş ve bu dostluk sayesinde I. Mehmet'in de güvenini kazanarak sık sık sultanın sofrasına davet edilmiştir. Theologos Korax'ın sultan ile kurduğu bu ilişkiyi Bizanslı yetkililerde desteklemiştir, çünkü bu sayede onlar Osmanlı sarayında yaşanan her olaydan haberdar olmuştur. Theologos Korax, Bizans İmparatorluğu adına yaptığı başarılı casusluklar nedeniyle, imparatorluk büyükelçiliği görevine terfi ettirilmiştir. Ancak bir süre sonra Theologos Korax'ın her iki taraf adına da casusluk yaptığı söylentileri yayılmıştır. Zira II. Murad (1421-1444) 1422 yılında Konstantinopolis'i kuşattığı zaman, II. Manuel bu kuşatmayı kaldırması ve barış anlaşması yapması için Theologos Korax'ı görevlendirmiştir. Ancak saray erkanı bu görüşmede Theologos Korax'ın barış anlaşması yerine, şehrin valiliği karşılığında başkenti Osmanlılara teslim etme sözü verdiğini öne sürmüş ve onu hain ilan etmiştir. Bu suçlama nedeniyle Theologos Korax 1422 yılında Bizans Devleti tarafından kör edilmiş ve bu cezadan birkaç gün sonra da ölmüştür. John Barker göre, VIII. Ioannes'in (1416-1425/1448) kötü politikaları sonucunda Theologos Korax saray erkanı tarafından günah keçisi olarak görülmüş ve cezalandırılmıştır. Theologos Korax'ın ölümünü Osmanlı sarayında üzüntüyle karşılanmış ve II. Murad onun hakkında çıkan söylentilerin kaynağı olduğunu düşündüğü Osmanlı sarayı sekreteryasında görevli Mikhael Pylles'i cezalandırmıştır.³²² Sonuç olarak bu dönemde Theologos Korax, Bizans ve Osmanlı arasında yürütülen diplomaside önemli bir figür olarak yer almıştır.

³²¹ Mikhael Doukas, *Tarih: Anadolu ve Rumeli...*, s. 108-109; Rustem, *The Byzantine Turks...*, s. 363; Barker, *Manuel II...*, s. 262-263; Erich Trapp vd., "Korax Theologos", s. 92415.

³²² Mikhael Doukas, *Tarih: Anadolu ve Rumeli...*, s. 108-109; Rustem, *The Byzantine Turks...*, s. 363; Barker, *Manuel II...*, s. 262-263; Nevra Necipoğlu, "Circulation of People between the Byzantine and Ottoman Courts", *Byzantine Court: Source of Power and Culture*, Ed. Ayla Ödekan vd., Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 107-108; Julian Raby, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *DOP*, Cilt. 37, 1983, s. 28; Anagnostis Agelarakis, "Cretans in Byzantine Foreign Policy and Military Affairs since the 4th Crusade" *Cretika Chronika*, Cilt 32, 2012, s. 61.

Philadelphia bu dönemde Roma ile de dostane ilişkiler yürütmüş ve oraya da elçi göndermiştir. Bu dostane ilişkilerin kurulmasında Papa VI. Clement'in desteği ile kurulan Hristiyan deniz gücü birliği Rodos Şövalyelerinin desteğini de alarak 1344 yılında Smyrna limanını geri alması etkili olmuştur. Türk akınları karşısında çaresiz kalan kent, 1352 yılında, Philadelphia Kilisesi'nde görevli Manuel Magoulas ile orduda görevli olan Manuel Theodorokanos'u kente yardım etmesi için Papa VI. Clement'e elçi olarak göndermiştir. Fakat elçiler Avignon'a varana kadar VI. Clement ölmüştür. Kentin elçileri, isteklerini Papa VI. Innocent'e iletmiştir. Kentin elçileri, Papa'nın yapacağı askerî desteğe karşılık Papa'nın vassalı olmayı teklif etmişlerdir. Papa VI. Innocent ise konuyla ilgili kente bir mektup göndermiştir. Papa, mektubunda söz konusu teklife olumlu yaklaşmadığını bildirmiş ve yardım için ön koşul olarak Ortodoks inancından vazgeçmelerini istemiş, şehre misyoner olarak elçi göndereceğini bildirmiştir. Bu şartları da kent halkı kabul etmemiş ve bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Ancak Philadelphia Metropolitisi Makarios Chrysokephalos'un vaaz külliyatında bulunan bir vaaz hem Ortodoksların hem de Latinlerin bulunduğu bir cemaate verilmiştir. Ancak bu vaazda şehre gelen Latinlerin hangi amaçla geldiği belirtilmemiştir.³²³ Büyük bir olasılıkla bu grup Papalık tarafından gönderilen elçiler olmalıdır. Daha sonra bu konuyla ilgili olarak kent ve Papalık makamı arasında birkaç yazışma olmuştur. Bu yazışmalardan kısa bir süre sonra 1356 yılında Papa VI. Innocent, Georgios Tagaris'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Georgios Tagaris, Papalık Makamına karşı gösterdiği iyi niyet ve saygısından dolayı övülmüştür.³²⁴ Bu mektup Vatikan ve Tagaris ailesi arasında bir bağın olduğunun göstergesidir. Zira Georgios Tagaris Batı Avrupa'nın Hristiyan güçlerinin Bizans İmparatorluğu'nun yardımına gelmesini destekleyen aristokratlar arasında yer almıştır. Ayrıca Georgios Tagaris Ortodoks inancından vazgeçip Konstantinopolis'e Latin Patriği olarak atanan Paul Palaiologos Tagaris'in (1379-1380) çok yakın akrabasıdır.³²⁵ Bu sayede Philadelphia ve Roma arasında yakın ilişkiler başlamış ve daha sonraki yüzyıllarda da bu bağ güçlenerek devam etmiştir.

³²³ Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias", s. 403; Homily X.1 COR. III. 18-19.

³²⁴ Couroupou, "Le Siècle de Philadelphie...", s. 69-70; Bayrı, *Warriors, Martyrs...*, s. 113; Lemerle, *L'émirat d'Aydın*, s. 236; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias", s. 401-402.

³²⁵ Donald, "Philadelphia...", s. 14; Guiland, *Recherche...*, s. 510.

Philadplephia'nın bağımsızlık serüveninin uzun yıllar devam etmesinde ve onun kendine özgü yönetim geleneğinin şekillendirilmesini sağlayan en önemli aktörlerinden biri onun yöneticileridir. Zira başarılı bir şekilde şehri yöneten komutanlar; Mikhael Kekaumenos, Eumathios Philokale ve Konstantinos Gabras, kentin Bizans Devleti'nin Türklerle olan mücadelesinde önemli bir askeri üs haline gelmesini sağlamışlardır. Bu sayede kent askeri ve stratejik açıdan daha da güçlenmiştir. Daha sonraki yöneticiler Ioannes Komnenos Vatatzes ve Theodore Mangaphas ise şehirde merkezi hükümete karşı başlattıkları isyanlarla şehrin özerk bir yönetim ile yönetilmesinin önünü açmışlardır. Öyle ki 12. yüzyılın sonlarına doğru ve 13. yüzyılın başlarına gelindiğinde merkezi yönetim de şehrin özerk bir statüsünü korumuş ve ona uygun olarak Bizans ordusunun önemli komutanlarından Mikhael Phokas Aleksios Philanthropenos, Ioannes Tarchaneiotes gibi askeri valileri kentin yönetimine atamıştır. Bu bağlamda kentin elit ve halk tabakası bu komutanlardan Mikhael Phokas ve Aleksios Philanthropenos'un yönetimini desteklemiştir. Ancak bu kesim Ioannes Tarchaneiotes'in şehri yönetmesine izin vermemiş ve onun yerine din görevlisi Theoleptos'u seçmişlerdir. Yine bu dönemde merkezi hükümet tarafından Manuel Tagaris şehrin yönetimine getirilmiştir. Bu yönetici kentin çıkarlarından çok kendi çıkarlarına hizmet ettiği için, yönetimden uzaklaştırılmış ve onun yerine de Theoleptos'un şehri yönetmesi istenmiştir. Bu durum şehrin Bizans taşra idari sisteminin dışına çıktığının ve kendine has bir yönetim geleneği oluşturduğunun en somut örneklerinden biridir. Bu durum 14. yüzyılda da devam eden süreçte bir başka din görevlisi olan Makarios Chrysokephalos halkın isteği ile bir süre şehri yönetmiştir. Bu yüzyılda kentin yönetimine komutan Georgios Tagaris getirilmiştir. Bu vali dönem koşullarına uygun hareket etmiş ve Türklerle ve Latinlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Ayrıca kentin diğer sivil memurlarının Türkçeye hâkim olmaları ve arabuluculuk faaliyetinde ön planda çıkmaları nedeniyle de şehir diplomatik ilişkilerde önemli bir yer edinmiştir. Böylece kent bir süre daha bağımsızlığını korumuştur. Kentin kendine has bir yönetim biçimin oluşmasında bir diğer önemli aktör de Philadelphialılardır. Çünkü onlar şehrin çıkarlarını koruyan ve kendilerini en iyi şekilde savunan yöneticilere tam destek sağlamış ve sadakatle bağlanmışlardır. Zira Philadelphia halkı Ioannes Komnenos Vatatzes'in isyanında imparatorun güç kullanmasına rağmen bu isyanı bastırmayıp uzlaşma yolunu tercih ettiği zaman kendi gücünün farkına varmıştır.

Kent halkının bu bilinci Theodore Mangaphas'ın isyanın yolunu açmıştır.³²⁶ Bu isyanlar sayesinde kent, otonom bir yönetime doğru evrilmeye başlamıştır. Kent halkının bu yönetim şeklini istemesinin nedeni ise atalarından miras kalan bağımsızlık tutkusudur. Çünkü kent antik dönemde yarı özerk yönetilmiş, kent halkı daha fazla özerklik için antik çağda da mücadele etmiş ve başarıya ulaşmıştır. Bu köklü geçmiş ve bilinç sayesinde kent halkı Orta Çağ'da da kendilerine has bir yönetim biçimi oluşturmuş ve bu sayede de istedikleri kişilere şehrin idaresini vererek daha fazla özerklik elde etmişlerdir. Kent halkı bunu başarabilmek için de lider olarak gördükleri kişilere tam destek sağlamış ve özellikle kuşatmalarda topyekûn bir mücadele vermiştir. Örneğin kaynaklardan edğimiz bilgilere göre kuşatma dönemlerinde sadece erkekler değil kadınlar da savaşmıştır. Ayrıca Akropolites'in aktarımına göre kent halkı sürekli olarak kuşatmalara maruz kaldığı için, her zaman yanlarında silah taşır ve düzenli olarak ok atma talimi yaparlarmış.³²⁷ Sonuç olarak kent halkı bağımsızlıkları için mücadele vermiş ve bunun sonucunda kendilerine has bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Bu sayede uzun yıllar bağımsız kalmıştır. Kentin bu özelliği onu diğer taşra kentlerinden ayıran en temel özelliklerden biri olmuştur.

³²⁶ Cheynet, "Philadelphie, un quart...", s. 53

³²⁷ Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, s. 104; Couroupou, "Le Siège de Philadelphie...", s. 67-69; Lemerle, "L'émirat d'Aydın...", s. 60.

4. BÖLÜM

GÜÇLÜ BİR DİNSEL KİMLİK

Philadelphia sahip olduğu tarihsel mirası, konumu ve ekonomik potansiyeli sayesinde çağlar boyunca inançların yayılmasına öncülük eden önemli bir aktör olmuştur. İncil’de adı geçen Yedi Kilise’den birine de ev sahipliği yapmış olan kent antik dönemden itibaren misyoner bir şehir olma vasfını hep korumuş ve Hristiyanlığın bölgede yayılmasına öncülük etmiştir. Philadelphia Kilisesi’nin erken dönemden itibaren kurumsallaşmasının ve karizmatik liderlere sahip olmasının bu işlevinde önemli rolü olduğu açıktır. Bu sayede Hristiyanlık şehirde kök saldığı gibi kent halkı da Hristiyanlığın en sadık hizmetkârı ve koruyucusu olmuştur. Kent halkının sahip olduğu bu güçlü ve köklü dinsel kimlik kentin düşmanlarına ve onların uzun süreli kuşatmalarına direnç göstermede en güçlü motivasyonu oluşturmuştur. Üstelik kent halkı Osmanlı egemenliğine girdiği dönemde dahi bu dini kimliğini korumuş ve bu sayede kent en fazla gayrimüslimin yaşadığı Osmanlı kentlerinden biri olma vasfını kazanmıştır. Dahası kent halkı göçmen olarak yaşadıkları Katolik şehirlerinde bile bu dinsel kimliklerini sürdürmüştür.

Şehrin dinsel kimliğini inceleyeceğimiz bu bölümde, kimliğin yansıması en çok Osmanlı döneminde ve göç ettikleri Katolik şehirlerde görüldüğünden dolayı, tezin zamansal kapsamı dışına çıkmıştır. Dolayısıyla bu kapsamda Osmanlı dönemindeki şehrin dini kurumları ve görevlileri de inceleme konusuna dahil edilmiştir. Burada öncelikle şehrin dinsel kimliğinin oluşmasında etken faktörlerden olan şehir kilisesinin ve bölge Hristiyanlığının havarilerle ve azizlerle olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu tarihsel arka planın da etkisiyle, ama daha çok tarihsel koşulların dayatmasıyla kent kilisesinin tarihsel süreçte nasıl bir seyir izlediği, Bizans kiliseleri arasındaki hiyerarşik yerinin zaman içerisinde nasıl yükseldiği de bu kapsamda incelemeye çalışılmıştır. Kent halkı tarafından inşa edilen görkemli dini mekanlar, onların inançlarına olan bağlılıklarının en önemli göstergelerinden biridir. Bu yapılar sayesinde kent önemli ve prestijli bir Hristiyan kenti haline gelmiştir. Bu bağlamda söz konusu yapılar şehrin değişen kentsel kimliğini ve dokusunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenlerle çalışmanın bu bölümünde *retrodiction* ve karşılaştırma yöntemi ile bu mekanlar incelenmeye çalışılmıştır.

4. 1. HAVARİLER VE AZİZLER ŞEHİRİ PHILADELPHIA

Geç Roma İmparatorluğu, 4. yüzyılda emsalsiz bir dinsel değişim yaşamıştır. Söz konusu değişimin nedeni, Romalıların yaklaşık yarısından fazlasının Hristiyanlık inancını kabul etmesidir.³²⁸ Roma İmparatorluğu'nun önemli kentlerinden biri olan Philadelphia halkının bir kısmının da bu inancı ortaya çıkışından kısa bir süre sonra benimsedikleri düşünülmektedir. Zira Hristiyanlığın yayılmasına öncülük eden azizlerden bazıları şehri ziyaret etmiş ve kent halkını bu inanca davet etmiştir. Söz konusu azizlerden ilki Aziz Ioannes'tir. Aziz Ioannes, Peygamber İsa tarafından seçilen on iki havariden biridir.³²⁹ Aziz Ioannes, Philadelphia'yı ziyaret etmiş ve şehir halkına vaaz vermiştir. Apostolik Yasalar'a göre de kentin ilk piskoposu Aziz Ioannes tarafından atanan Demetrius'tur. Ancak Aziz Paulos'un Philadelphia'ya piskopos olarak akrabası Lukios'u atadığına dair başka bir görüş de vardır.³³⁰ Bu bilgilerden hareketle kentte Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren benimsendiğini ve kurumsallaştığını söyleyebiliriz. Bu sayede şehirde dini kurumların ortaya çıkmaya başlamış ve kent halkı yeni dinin kurallarına uygun bir yaşam sürmüş olmalıdır. Zira kent sakinleri dini ahlakı bakımdan diğer kentlerde yaşayan Hristiyanlara örnek gösterilmiştir.³³¹

Aziz Ioannes'in bölgeyle olan ilişkisine dair başka verilere de rastlamak mümkündür. Sürgünde olduğu Patmos Adası'nda (I. yüzyıl) rüyasında Kutsal Ruh ile konuştuğuna dair bir rivayet vardır. Aziz Ioannes'in rüyasında gördükleri Batı Anadolu'da yaşayan ve Hristiyanlık inancını benimsemiş yedi şehrin halkı ile ilgilidir. Aziz Ioannes, bu rüya ile ilgili Ephesos Smyrna, Pergamon, Thyateria, Sardis, Philadelphia ve Laodikeia'ya ithafen mektuplar yazmış ve bu kentlere göndermiştir. Söz konusu yedi topluluk içerisinde sadece Philadelphia ve Smyrna övgüye nail olmuştur. Aziz Ioannes'in bu mektuplarının

³²⁸ Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Turhan Kaçar, TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 325-326.

³²⁹ Matta 10: 1-4; Markos 3:13-19; Luka 6:13-16.

³³⁰ Texier, *Küçük Asya*, s. 84; Otto F. A. Meinardus, "The Christian Remains of the Seven Churches of the Apocalypse", *The Biblical Archaeologist*, Cilt 37, Sayı 3, 1974, s. 80; İncil, Romalılara Mektup 16:21.

³³¹ İncil Yuhana'nın Vahyi XI; Texier, *Küçük Asya*, s. 84; Hemer, *The Letters to the Seven Churches of Asia*, s. 168; Akıncı, *Eski Philadelphia*, s. 11.

İmparator Domitianus (81-96) döneminden sonra yazıldığı sanılmaktadır.³³² 1. yüzyılın sonlarına gelindiğinde söz konusu kentlerin bulunduğu bölgenin imparatorluğun en büyük ve en zengin eyaletleri arasında olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu bölge önemli bir kültür ve ticaret merkezidir. Hristiyanlığı daha geniş kitlelere yaymak isteyen Azizler de bu durumu göz ardı etmeyip İncil'i bu bölgede yaymak için yoğun bir çaba harcamışlardır.³³³ Zira şehre gönderilen mektup incelendiğinde bu görüş doğrulanır niteliktedir. Bu mektupta yer alan “*Açık Kapı*” ifadesi ile kentin antik dönemdeki misyoner özelliğine dikkat çekilmiş ve bu özelliği sayesinde de Hristiyanlığın yayılmasına öncülük edeceği vurgulanmıştır.³³⁴ Yine bu mektupta söz konusu şehirde yaşayan Hristiyanların güçsüz olduklarına dikkat çekilmiş ve şehirdeki çok sayıdaki zengin Yahudilerin de buradaki en önemli güç olduğunun altı çizilmiştir. Söz konusu cemaatin Hristiyanlara karşı olan acımasız tutumları nedeniyle bölgede yaşayan Hristiyanların çok zor şartlarda yaşadığı için zayıf oldukları belirtilmiştir. Ancak bu şehirde yaşayan Hristiyanların, yaşadıkları tüm zorluklara rağmen inançlarına sadık kaldıkları için bu mektupta övgüye nail oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca bu mektupta dikkat çeken önemli bir nokta da “*Açık Kapı*” metaforudur. Bu metafor kentin coğrafi konumundan dolayı önemli yol güzergâhları üzerinde olduğu için misyonerlik faaliyetleri açısından çok önemli bir merkez olduğuna vurgudur.³³⁵ Zira kentin antik dönemdeki misyonerlik misyonunu bu dönemde sürdürdüğünü ve Hristiyanlığın Anadolu’da benimsenmesine öncülük ettiğini göz önüne alınırsa “*Açık Kapı*” ile kastedilenin kentin konumu ve bu sayede de söz konusu inancın daha fazla kitleye ulaşması için bu şehrin misyoner olarak seçilmesidir.³³⁶ Sonuç olarak şehre bu mektubun gönderilmesinin en önemli nedenlerinden biri onun sahip olduğu ekonomik ve coğrafi potansiyeli gibi görünmektedir. Zira bu potansiyel sayesinde şehir farklı bölgelere geçiş sağlayan bir

³³² İncil’de bu konu şu şekilde anlatılmaktadır: “*Patmos denilen ada idim. ...boru sesi gibi büyük bir ses işittim. Ses, gördüklerini kitaba yaz ve yedi kiliseye, Ephesos, Smyrna, Pergamon, Thyateria, Sardis, Philadelphia ve Laodikeia’ya gönder diyordu*” İncil Yuhana’nın Vahyi XI; William Ramsey, *The Letters to the Seven Churches*, Ages Software, Albany, 1997, s. 303; Andreas Külzer, “Bizans Dönemi Ephesos’u: Tarihine Bir Bakış”, *Bizans Döneminde Ephesos*, Ed. Falko Daim ve Sabine Ladstätter, Ege Yayınları, İstanbul, 2011, s. 38.

³³³ İncil Vahiy 3:7-13; Behnan Konutgan, *Anadolu’da Hristiyanlık*, Yay Yayınları, İstanbul, 2022, s. 49.

³³⁴ Barclay, *The Revelation...*, s. 125.

³³⁵ Ramsey, *The Letters ...*, s. 304-305.

³³⁶ Konutgan, *Anadolu’da Hristiyanlık*, s. 62.

kavşak konumundadır. Bu sayede de şehir bölgeler arası kültürel ve dini etkileşim açısından önemli bir etmen olmuştur.

Kenti ziyaret eden bir diğer aziz ise, Aziz İgnatios'tur. Aziz İgnatios 1. yüzyılın sonu ve 2. yüzyılın başlarında Antiocheia (Antakya) kilisesinin piskoposu ve *apostolik* baba (Havarisel Baba) idi. Aziz İgnatios, Hristiyanlığı daha geniş kitlelere yaymak amacıyla iki arkadaşıyla birlikte Anadolu'nun önemli kentlerini kapsayan bir seyahate çıkmış ve Hristiyanlığı benimsemiş olan Philadelphia'da bir süre kalmıştır. Philadelphia Kilise'si ve şehrin Hristiyan cemaati Aziz İgnatios'u saygı ve memnuniyetle karşılamıştır.³³⁷ Aziz İgnatios Antiocheia'dan başlayıp Roma'ya kadar uzanan seyahati esnasında Hristiyan inancını benimsemiş olan toplumlara ithafen yedi mektup yazmıştır. Söz konusu yedi mektubu Romalılara, Magneseialılara, Ephesoslulara, Philadelphialılara, Tralleslilere, Symrnalılara ve Symrna Episkoposu Polykarpos'a göndermiştir. Aziz İgnatios bu mektupları Symrna ve Troas'ta yazmıştır.³³⁸ Philadelphia'ya ithafen yazılan mektupta şehirde yaşayan heretik gruplara dikkat çekilmiştir. Zira Aziz Ignatios şehri ziyaret ettiği zaman, bu gruplar onun ziyaretinden rahatsız olmuş ve ona karşı olumsuz bir tavır sergilemişlerdir. Bu nedenle Aziz Ignatios söz konusu mektupta kent halkını heretik topluluklara karşı uyarmış.³³⁹ Philadelphia kilisesinden insanların birlik içinde kalmasını, piskoposlarını ve diğer kilise liderlerini desteklemeye teşvik etmesini istemiştir.³⁴⁰ Zira bu dönemde şehir ve çevresindeki bölgelerde hızlı bir şekilde yayılan heretik inançlar vardır. Bu dönemde Philadelphia'da yaşayan Ammias isminde bir kadın peygamberle konuştuğunu ve kendisinin de peygamber olduğu iddia ederek etrafına birçok kişi toplamıştır. Bu kadın Philadelphialı Hristiyanlar tarafından da saygı görmüştür.³⁴¹ Bu nedenle Aziz Ioannes şehirdeki Hristiyan cemaatini bu heretik gruplardan korumak, onların Hristiyan doktrinlerine bağlı kalmasını sağlamak ve şehrin misyonerlik faaliyetini sürdürmesi için söz konusu mektubu göndermiştir. Azizlerin gönderdiği bu mektuplar

³³⁷ İgnatios, "Philadelphialılara Mektup", s. 27-29; Hanspeter Tiefenbach, *Anadolu'nun Azizleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 25-26; Jemes H. Srawley, *The Epistles of Saint Ignatius*, The Macmillan Company, New York, 1919, s. 81.

³³⁸ Tiefenbach, *Anadolu'nun Azizleri*, s. 30; İgnatios, "Philadelphialılara Mektup", s. 34-35; Srawley, *The Epistles of Saint Ignatius*, s. 81-86.

³³⁹ Srawley, *The Epistles of Saint Ignatius*, s. 81.

³⁴⁰ Mitchell G. Reddish ve Clyde E. Fant, *A Guide to Biblical Sites in Greece and Turkey*, OUP, Oxford, 2003, s. 301.

³⁴¹ Eusebius *The Ecclesiastical...*, 1926, s. 485-486; Milner, *History of the Seven Churches*, s. 313.

kent halkı üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu bağlamda Hristiyanlık inancının Philadelphia sakinlerinin önemli bir kesimi tarafından benimsenmesi ve bölgede yayılmasında, yine Philadelphia Kilisesi öncülüğünde Lydia'nın doğusundaki bölgelere Hristiyanlığın ulaştırılmasında bu mektupların etkili olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu mektupların sağladığı manevi güç o kadar etkili olmuştur ki bölge halkı inançları uğruna hayatlarını feda etmekten hiç çekinmemiştir. Bu yolda Aziz Ioannes'in öğrencisi olduğu düşünülen Symrna piskoposu Polikarpos ve Philadelphia'dan getirilen on bir Hristiyan, 155 yılında Symrna'da şehit edilmişlerdir.³⁴² Bu nedenle kent halkı yaşadıkları her türlü zorluklara rağmen inançlarına sadık kalmış ve onun koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bu sayede Müslümanlara karşı uzun yıllar gösterdikleri direnişteki motivasyon kaynağını bulmuşlardır.

Behnan Konutgan söz konusu iki aziz dışında Aziz Paulos'un (Paulus-Pavlus) da kenti ziyaret ettiğini düşünmektedir. Zira Aziz Paulos Hristiyanlığı daha geniş kitlelere yaymak için düzenlediği ikinci ve üçüncü seyahatinde Philadelphia'nın kuzeyindeki bölgeleri ziyaret etmiştir.³⁴³ Aziz Paulos bu seyahatlerinde kara yolunu kullanmıştır. Philadelphia bu bölgelere geçişi sağlayan yollar üzerinde kuruludur ve bu anlamda Aziz Paulos'un Philadelphia'yı da ziyaret etmesi olasılık dahilinde görünmektedir.³⁴⁴ Zira Aziz Paulos'un söz konusu ikinci ve üçüncü seyahati ile ilgili olarak İncil'de; *"Kutsal Ruh'un, Asya'da Tanrı sözünü yaymalarını engellendiği için Paulos ve arkadaşları, Phrygia ve Galatia bölgelerinden geçtiler. Mysia sınırlarına geldiklerinde Bithynia bölgesine geçmek istediler. Ama İsa'nın Ruhu onlara izin vermedi. Bunun üzerine Mysia'dan geçip Troas'a gittiler"* şeklinde anlatılır. Üçüncü seyahat ile ilgili olarak da *"Sezariye'ye vardıktan sonra Yerusolim'e gidip oradaki kiliseyi ziyaret etti; oradan da Antakya'ya geçti. Bir süre orada kaldıktan sonra yola çıktı. Galatia bölgesini ve Phrygia'yı dolaşarak bütün öğrencilerini ruhça pekiştirdi. Bu arada İskenderiye doğumlu Apollos adında bir Yahudi ile Ephesos'a geldi."*³⁴⁵ Aziz Paulos'un seyahatlerinde izlemiş olduğu yol

³⁴² Polikarpos, s. 47; Everett C. Blake ve Anna G. Edmonds, *Biblical Cities in Turkey*, Redhouse Press, İstanbul, 1977, s. 108; Milner, *History of the Seven Churches*, s. 312.

³⁴³ Konutgan, *Anadolu'da Hristiyanlık*, s. 62; James Stalker, *The Life of St. Paul*, Scribner Welford, New York, 1884, s. 73-74-82-83.

³⁴⁴ Konutgan, *Anadolu'da Hristiyanlık*, s. 62; Richard Wallace ve Wynne Williams, *Tarsuslu Paulos'un Üç Dünyası*, Çev. Zühre İlkelen, Homer Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 34.

³⁴⁵ İncil, Elçilerin İşleri 16: 6-10; Elçilerin İşleri 18:22-24.

güzergâhı Philadelphia'nın da dahil olduğu yol ağıdır. Ayrıca kent, erken dönemden itibaren Hristiyanlığı benimseyen şehirlerden biridir. Zira azizlerin seyahatlerinde güvenilir bölge olarak gördükleri Hristiyan şehirlerinde mola verip dinlendikten sonra yollarına devam ettikleri de bilinmektedir. Bu nedenlerle Paulos'un da şehri ziyaret etmiş olması ihtimal dahilindedir.

4. 2. PHILADLEPHIA KİLİSESİ

Azizlerin Philadelphia halkına karşı sergilediği olumlu tutum ve davranışlar, aynı zamanda kent halkının erken dönemden itibaren bu inancı benimsemesi nedeniyle Philadelphia Kilisesi erken dönemden itibaren kurumsallaşmaya başlamıştır. Zira kentin ilk piskoposu azizler tarafından atanmıştır.³⁴⁶ Bu bağlamda Philadelphia Kilisesi süreç içerisinde statüsünü ve prestijini yükseltmiştir. Bu sayede Erken Hristiyanlık Döneminde Philadelphia Kilisesi'ne (200-600) piskoposluk makamı verilmiştir.³⁴⁷ 313 yılında meşruiyet kazanan Hristiyanlık, beraberinde geniş kitleler arasında da yayılmaya başlamıştır.³⁴⁸ Bu tarihten sonra Hristiyanlık ile ilgili önemli konuların tartışıldığı konsil ve konseyler düzenlenmiştir. Bu toplantılara Philadelphia Kilisesi'nin dini liderleri de katılmıştır. Ancak incelenen kaynaklarda konu hakkındaki bilgilerin oldukça sınırlı olduğunu söylemek gerekir. Philadelphialı din görevlilerinin bu toplantılara katılımı ve rolü kronolojik olarak takip edilememiştir. Ancak yine de kaynaklardan elde edilen bilgiler çerçevesinde Philadelphia Kilisesi hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Örneğin Hristiyanlık inancının I. Genel Konsili olan Nikea Konsili'ne (325) Philadelphialı Kilisesi'ni temsilen Hetimasius adında bir görevli katılmıştır. Daha sonra Sardica (Sofya) Konseyi (343) toplanmış ve Philadelphia Kilisesini temsilen Theodosios katılmıştır. Sofya konseyinde Arian sorunu tartışılmış ancak Arianizm taraftarı olan piskoposlar ile uzlaşa sağlanamamış ve Papa I. Iulius (337-352) tarafından bu piskoposlar aforoz

³⁴⁶ Matta 10: 1-4; Markos 3:13-19; Luka 6:13-16.

³⁴⁷ Doğu Baranaydın ve Fırat Baranaydın "Apokaliptik Kiliseler" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 17, 2019, s. 215; Robert H. Mounce, *The Book of Revelation: The New International Commentary on the New Testament*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Michigan, 1998, s. 2-1-3-22; Koch, *Erken Hristiyan Sanatı...*, s. 294.

³⁴⁸ Turhan Kaçar, "Roma İmparatorluğu, Hristiyanlar ve Milano Fermanı'nın 1700. Yılı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 230, 2013, s. 46.

edilmiştir. Arian taraftarı olan Philadelphia piskoposu Theodosios da bu piskoposlar arasındadır. Arianizm taraftarı olan piskoposlar Philippopolis'te (Plovdiv) 343-347 yılları arasında bir konsey toplamışlardır. Bu konseye Philadelphia Kilisesine bağlı Cyriacus ve görevden uzaklaştırılan Theodosios katılmıştır.³⁴⁹ Ephesos'ta 431 yılında toplanan ekümenik Konsile Philadelphia Kilisesi'nden Theophanes katılmıştır. Theophanes bu konsilde Antiocheialı Ioannes'in ekolünden gelen Nestorius'u desteklemiştir.³⁵⁰ Charles Josep Helefe'e göre bu konsilde Nestorius'un kınanması diğer din görevlileri tarafından tam olarak anlaşılamamıştır. Zira Philadelphia Kilisesi'nde görevli rahip Charisius'un mektubundan edinilen bilgilere göre; Konstantinopolis'ten rahip Anastasius ve Photius Lydia piskoposlarına Jacobus adındaki bir haberci aracılığıyla Nikea Konsil'inde alınan kararlar ve gerçek Ortodoksluğu anlatan mektuplar göndermişlerdir. Ancak bir "heretik" olan Jacobus, Philadelphia Kilisesi'nde görevli olan din adamlarını yanıltmış ve onları Nikea Konsilinde alınan kararlar yerine Nasturileri destekleyen kararları imzalatmıştır. Bu kararlara Rahip Charisius itiraz etmiş ancak Nasturi taraftarı olan diğer din görevlileri onu aforoz etmiştir.³⁵¹

Hristiyanlığın erken döneminde yaşanan bu çalkantılardan Philadelphia Kilisesi de etkilenmiştir. Bu konsilden sonra 451 yılında ekümenik konsillerden biri olan Kalkedon Konsili toplanmıştır. Ancak bu konsile Philadelphia Kilisesi'nden katılan görevli veya görevliler hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Kalkedon Konsilinden sonra Monofizitler etkinliklerini artırmış ve ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunları çözmek için İmparator I. Leon (457-474) referandum yapmıştır. Bu uygulamaya Philadelphia Kilisesi'nden Asianus'un katıldığı bilinmektedir. Ayrıca İmparator I. Ioustinus (518-527) zamanında da bu sorun devam etmiştir. İmparator bu nedenle doğu piskoposlarına "Uzlaşma Mektubu" göndermiştir. Bu mektubu Philadelphia Kilisesi'nden Eustathius'un

³⁴⁹ Turhan Kaçar, "İznik Konsilinde İmparator ve Piskoposlar", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 132, s. 131; Michaelis le Quien, *Oriens Christianus: in Quatuor Patriarchatus Digestus qua Exhibentur Ecclesiae, Patriarche, Caeterique Praesules Totius Orientis*, Ex Typographia Regia, Paris, 1740, s. 2021-1024; Socrates Scholasticus, *The Ecclesiastical History of Socrates...*, s. 104-105; Sophrone, Petrides, "Philadelphia", *The Catholic Encyclopedia*, Ed. Charles G. Herbermann, Edward A. Pace vd., The Encyclopedia Press, Cilt 11, New York, 1913, s. 793.

³⁵⁰ Philip Schaff, *Nicene and Post Nicene Fathers Series II*, Charles Scribner's Sons Paker Company, New York, 1916, Cilt 14, s. 225.

³⁵¹ Charles Josep Helefe, *A History of the Councils of the Church: from the Original Documents*, T.T. Clark, Edinburgh, 1872, s. 70; Richard Price ve Michael Gaddis, *The Acts of the Council of Chalcedon*, Cilt 1, Liverpool University Press, Cambride, 2005, s. 311.

imzaladığı bilinmektedir.³⁵² Beşinci Genel Konsil 553 yılında toplanmıştır ancak bu konsile Philadelphia Kilisesi'nden katılan görevli hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak altıncı Ekümenik konsil olan Konstantinopolis Konsiline (680) Philadelpia Kilisesi 'sinde görevli İoannes'in katıldığı bilinmektedir. Daha sonra yedinci genel konsey olan II. Nikea Konsili 787 yılında toplanmış ve bu konsile Philadelphia Kilisesi'ne bağlı Stephanus katılmıştır.³⁵³ Bu bilgiye ek olarak, Jean Darrouzes çalışmasında üçüncü *Notitiae* konsey listelerinin çok karmaşık olduğunu aktarmış ve Hierokles'in 787 konseyinin listesini düzensiz bir şekilde kopyaladığını belirtmiştir. Bu düzensiz listelerde Philadelphia'nın yeri net bir şekilde belirtilmemiştir.³⁵⁴ İmparator V. Leon (813-820) zamanında ise ikonoklazm hareketine karşı alınan kararların tekrarlandığı bir kurul toplanmış; bu kurula Philadelphia Kilisesi adına Mikhail katılmıştır.³⁵⁵ Daha sonraki yüzyıllarda birçok konsil toplanmıştır ancak Philadelphia Kilisesi'nin söz konusu konsillere katılımı hakkında kaynaklarda pek bir veriye rastlanılmamıştır.

Philadelphia Kilisesi ile ilgili olarak *Notitiae Episcopatum*'un 12. yüzyıla ait listesi incelendiğinde kentin seksen altıncı sırada bulunduğu görülmüştür. Ancak bu yüzyılın listelerinin kopyalama hataları nedeniyle karmaşık bir şekilde sıralandığı da bilinmektedir.³⁵⁶ Bu nedenle bu konuda kesin bir bilgi sunmak pek mümkün değildir. Ancak Philadelphia Kilisesi'nin sonraki yüzyıllarda öneminin giderek arttığını ve üst sıralarda yer almaya başladığını söyleyebiliriz. Zira şehre atanan Metropolit Nikolaos, (1213–1216) 1213 yılında Kilikya Ermeni Kralına Nikea'da katıldığı sinodun değerlendircisi olarak bir mektup göndermiştir. Daha sonra Metropolit Nikolaos 1216 yılında, imparatorun patriklik tahtına gıyaben bir aday atayıp atamayacağına karar vermeleri için görevlendirilen heyete katılmıştır. Metropolit Nikolaos daha sonra 1216'da Ephesos'ta ilgili bir sinoda katılmış ve görev süresi bitiği için şehirden ayrılmıştır. Metropolit Nikolaos'un yerine metropolit olarak Phokas (1247-1256'dan önce) atanmıştır. Bu metropolit İmparator III. İoannes'in (1222-1254) danışmanı ve en yakın

³⁵² Francis Dvornik *Konsiller Tarihi İznik'ten Vatikan'a*, Çev. Mehmet Aydın, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 25; Petrides, "Philadelphia", s. 793.

³⁵³ Schaff, *Nicene and Post Nicene*, s. 265-266; Petrides, "Philadelphia", s. 793.

³⁵⁴ Darrouzes, *Notitiae Episcopatum* ..., s. 30-31.

³⁵⁵ Dvornik *Konsiller Tarihi*..., s. 18-19; Petrides, "Philadelphia", s. 793.

³⁵⁶ Darrouzes, *Notitiae Episcopatum*..., s. 128.

sırdaşı olmuştur. Ayrıca Metropolit Phokas 1253 kışında Philippoi'de Mikhael Palaiologos'a karşı açılan davaya da başkanlık etmiş ve görev süresi sona erdiği için onun yerine şehre metropolit olarak Ioannikios (1256-1261) atanmıştır. Bu metropolit 1260 yılında Kalliupolis'te sinoda denetçi olarak katılmıştır. Daha sonra Sardis Metropolit Andronikos'u 1261 yılında Selymbria'daki Soter Manastırı'nda keşiş olarak atamıştır. Daha sonra şehre atanan metropolit bilinmektedir. Bu metropolit 1274 yılında Papa X. Gregory'nin Birlik Mektubu'nu imzalamıştır.³⁵⁷

Philadelphia Kilisesi VIII. Mikhael zamanına ait *Notitiae Episcopatum* Bizans kiliselerinin önem sıralamasında seksen yedinci sırada yer almıştır.³⁵⁸ II. Andronikos dönemine (1282-1328) ait *Notitiae Episcopatum*'da ise Pontoherakleia (Karadeniz Ereğlisi) Kilisesi'nin kuruldaki temsilci sayısı azaltılıp kilise sıralamasındaki yeri bir alt sıraya çekilirken, Philadelphia Kilisesi'nin temsilci sayısı artırılarak sıralamada bu kilisenin bir sıra önüne getirilmiş, böylece Bizans kiliseleri sıralamasında onuncu sıraya yükseltilmiştir.³⁵⁹ Philadelphia Kilisesi'nin, Bizans kiliseleri arasındaki önem sıralamasının bu derece artmasıyla ilgili olarak *Hesikast*³⁶⁰ doktrininin bu dönemde yükselişe geçmesinin etkili olduğunu düşünmekteyiz. Zira Gregorios Palamas tarafından Hesikast hareketinin öncülerinden kabul edilen Philadelphialı Theoleptos (1250-1322), II. Lyons Konsil'inde (1274 yılında toplanmış ve on dördüncü ekümenik konsildir) karşıt görüşlerinden dolayı VIII. Mikhail tarafından cezalandırılmış ve Konstantinopolis'te bulunan bir hapisaneye gönderilmiştir. Daha sonra II. Andronikos yönetime geldiğinde Theoleptos'un cezasını kaldırmış ve onu Philadelphia'ya metropolit olarak atamıştır (1283).³⁶¹ Theoleptos göreve başladıktan kısa bir süre sonra Blakhernai Kilisesi'nde 1285

³⁵⁷ Akropolites, Vekayiname, s. 94-97-165; Kapeller, *Der Episkopat...*, s. 352-353.

³⁵⁸ Heinrich Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend ...*, s. 597; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 415.

³⁵⁹ Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend...*, s. 607; Albert Wächter, *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert*, Druck und Verlag Teubner, Leipzig, 1903, s.23; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 415

³⁶⁰ *Hesikast* sessizlik, dinginlik, sükûnet gibi anlamlara gelir. İçsel sessizlik yoluyla tanrı ile birliğe ulaşmak için tasarlanmış manastır duası ve düşünme yöntemidir. *Hesikast*, tanrıya ulaşmak için dünyevi duygular ve tutkulardan arınır. Abracea Thessalia, "Hesychasm", *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 924; Barry Baldwin, "Hesychia" *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 924-925.

³⁶¹ John Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, The Faith Press, Leighton Buzzard, 1964, s. 17-18; Edmund Fryde, *The Early Palaeologan Renaissance 1261- 1360*, Brill, Leiden, 2000, s. 96.

yılında toplanan konseyde, Ephesos piskoposu Ioannes Khilas ile bazı görüş ayrılıkları yaşamıştır. Theoleptos bu konuda tutarlı ve sağlam bir duruş sergileyerek görüşünü savunmuştur.³⁶² Theoleptos 1322 yılına kadar dini görevini başarıyla sürdürdüğü gibi kriz dönemlerinde şehri idare etmiştir.³⁶³ Bu metropolitin bu kadar etkin ve güçlü olmasının nedeni olarak *Hesikazm*'ı destekleyen üst düzey yöneticiler tarafından desteklenmesidir. Zira *Hesikast* doktrininin savunucusu Gregorios Palamas ve onun karşıt görüşünü savunan Barlaam, 1341 yılında Hagia Sophia'da toplanan kilise kurultayında görüşlerini savunmuştur. Bu kurultayda Gregorios Palamas'ın Ortodoks olduğuna karar verilmiş ve Barlaam ise lanetlenmiştir.³⁶⁴ Böylece *Hesikast* taraftarları güçlenmiştir. Theoleptos ölünce yerine Metropolit Manuel (1322 -1336) gelmiştir, fakat bu metropolit hakkında kaynaklarda detaylı bilgi yoktur.

Makarios Chrysokephalos (1336–1382) 1336 yılında şehre metropolit olarak atanmıştır. Bu metropolit birçok önemli görev üstlenmiştir. Örneğin Makarios Chrysokephalos, Patrikhane'nin dini ve patriklik hakları için patriğin *exarchos*'luğu, Smyrna Metropolitinin ve iki Phokaia'nın haklar, ruhban sınıfının denetimi (Ağustos 1347), kanonluğun toplanması, geleneksel ve iki Phokaia'daki rahiplik gibi işleri yürütmüştür. Bu sayede 1353'te patriklik makamı için sinod tarafından önerilen üç adaydan biri olmuştur, ancak patrik olarak Philotheos Kokkinos (1353-1376) seçilmiştir. Daha sonra 1364-1365'e kadar sinodda değerlendirci olarak görev yapmıştır. Ayrıca Makarios Chrysokephalos kilise mülklerine yasa dışı ve şiddet yoluyla el koyan Philadelphia'nın bazı üst düzey yetkililerini cezalandırmıştır. Makarios Chrysokephalos 1350'de tüm Lidya'nın *Eksarhos*'u ve Ağustos 1369'dan itibaren Frigya *Eksarh*'ı olarak görev yapmıştır.³⁶⁵ Makarios Chrysokephalos bu görevlerin dışında kentin hem dini hem de siyasi liderliğini üstlenmiştir. Bu sayede güçlü bir konuma gelen metropolit Konstantinopolis Kilisesi'nin kararlarına ve kurallarına aykırı davranışlarda

³⁶² Vitalien Laurent, “Les crises religieuses à Byzance: Le schisme antiarsénite du métropolit de Philadelphie Théolepte (1324)” *Revue des études byzantines*, Ed. Paul Graindor ve Henri Grégoire, Cilt 18, 1960, s. 42-43; Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 124.

³⁶³ Sinkewicz, *Theoleptos of Philadelphia*, s. 16; Savvas Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium...*, s. 162; Angelov, *Imperial Ideology and Political...*, s. 409-410; Hero, “Theoleptos of Philadelphia”, s.33; Constantelos, “Mysticism and Social...”, s. 84-85; Kapeller *Der Episkopat...*, s. 353; Trapp vd. “Theoleptos”, s. 7509.

³⁶⁴ Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 262.

³⁶⁵ Trapp vd. “Makarios Chrysokephalos”, s. 31138; Kapeller, *Der Episkopat...*, s. 354.

bulunmuştur. Bizans Kilisesi inançlarında sebat ettikleri için işkenceye ve ölüme maruz kalanları aziz ve şehit olarak kabul eder. Ancak, bir savaşta kafirler tarafından öldürülen bir kişi şehit olarak kabul edilmez. Makarios Chrysokephalos bu ilkeyi göz ardı ederek, 1348 yılında kuşatmada ölen askerleri şehit olarak kabul etmiştir. Bu anlayışı belki de Latin ya da Müslüman etkisine bağlamak mümkündür. Zira Müslümanlar ve Latinler tarafından ölen askerler şehit olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde şehrin etrafı Türk Beylikleriyle çevrili bir Hristiyan prensliği konumundaydı ve şehir Papa ile dostane ilişkilerini sürdürmüştür.³⁶⁶ Dahası Makarios Chrysokephalos 1352 yılında Papa VI. Clement'e şehre yardım etmesi amacıyla gönderilen heyete şehir yöneticileri ile birlikte yardımcısını da elçi olarak göndermiştir. Yine bu dönemde şehrin metropoliti Katolik bir gruba vaaz vermiştir.³⁶⁷

Makarios Chrysokephalos'un merkezi kiliseye karşı olan tavrının nedeni olarak şehrin bu dönem otonom bir şekilde yönetilmesi olduğunu düşünmekteyiz. Şehrin bu yönetim biçimi Philadelphia Kilisesi'ni de etkilemiş, ona bağımsız hareket etme niteliği kazandırmıştır. Ayrıca bu dönemde bölgedeki şehirlerin önemli bir bölümü Osmanlı egemenliğine girmiş ve yavaş yavaş Hristiyan kimliklerinden uzaklaşmışlardır. Bu durum karşısında Konstantinopolis Patriği Türk egemenliğinde bulunan Sardis Metropolitliğini feshedip Philadelphia Piskoposluğunu metropolitlik makamına yükselten bir ferman yayımlamıştır (1369). Heinrich Gelzer'e göre kent kilisesi bu görevi 1350'den beri üstlenmiştir. Philadelphia Kilisesi metropolit makamına getirilince Bizans kiliseleri önem sıralamasında altıncı sıraya yükselmiştir. Ayrıca, kent bölgede yaşayan tüm Hristiyanların liderliğini ve koruyuculuğunu da üstlenmiştir.³⁶⁸ Makarios Chrysokephalos bu görevi 1382 yılına kadar sürdürmüştür, o öldükten sonra yerine Kotyaeion Metropoliti atanmıştır.

Philadelphia'ya atanan Kotyaeion Metropoliti hakkında kaynaklarda detaylı bilgi aktarılmamıştır. Aynı şekilde 1385 yılında atanan metropolit hakkında kaynaklarda sınırlı

³⁶⁶ Elizabeth A. Zachariadou, "The Neomartyrs 's Message", *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, Cilt 8 1990-1991, s. 55 ve aynı sayfa 16 numaralı dipnot.

³⁶⁷ Bayri, *Warriors, Martyrs*, s. 10-13; Lemerle, "L'émirat d' Aydın", s. 62-63; Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 403; Homily X.1 COR III. 18-19.

³⁶⁸ Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend ...*, s. 607; Darrouzes, *Notitiae Episcopatum...*, s. 189; Schreiner "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 415; Foss, *Bizans ve Türk Dönemlerinde...*, s. 174-75.

bilgi verilmiştir. Bu bağlamda söz konusu metropolit Synada ve Hierapolis *exarch*'ı görevini de yürütmüştür. Bu metropolitten sonra 1387 yılında Mikhael Exarchos atanmış ve dört yıl boyunca kilise hizmetleri, pastoral bakımı (manevi danışmanlık), denetleme ve şehrin kiliselerine din görevlisi atama işlerini yürütmüştür.³⁶⁹ Şehir 1390 yılında Osmanlı yönetimine girmiş ve Alaşehir ismini almıştır. Anadolu'nun prestijli metropollerinden biri olan Philadelphia, 1390 tarihli *Notitia*'ya göre öncelikli altıncı metropoldür. Bu nedenle Philadelphia kilisesi, Osmanlı egemenliğine girdikten çok kısa bir süre sonra tekrar örgütlenmiş ve Alaşehir metropolitliği ismi altında bu makamını korumuştur. Alaşehir metropolitliğine Mikhael Exarchos'un yerine 1394 yılında bir metropolit atanmıştır. Bu metropolitin ismi kaynaklarda yoktur, fakat bu metropolit Kolida (Kula) ve Synnada'ya (Şuhut), Hierapolis, Synaos (Simav) *eksarh*'lığını yaptığı bilinmektedir. Bu metropolitten sonra kimin atandığını bilmiyoruz, ancak Metropolit Stephanos'un 1418 yılında şehirde görev yaptığı bilinmektedir.³⁷⁰ Bu nedenle söz konusu metropolitlik ile ilgili Patrikhane beratları incelendiğinde 1483 yılına ait patrikhane, Alaşehir ismine rastlanamamıştır. Eliazabeth Zachariadou'ya göre bu belgede bir müstensih hatası vardır ve Alaşehir yerine Alacahisar yazılmıştır. Zira 1525 yılına ait patrikhane beratında Alaşehir metropolitliğinin ismi geçmektedir.³⁷¹ Daha sonraki yıllara ait patrikhane beratlarında bu metropolitliğin ismi düzenli olarak geçmektedir.³⁷² Bu durum kilisenin faaliyetlerini sürdüğünü göstermektedir.

³⁶⁹ Trapp vd. "Michael Exarchos", s. 19026; Kapeller, *Der Episkopat...*, s. 354.

³⁷⁰ Zachariadou, *Ten Turkish Documents...*, s. 134; Machi Paizi Apostolopoulou, "Institutions du Patriarcat Œcuménique Concernant les Fidèles Intra Muros et Hors Frontières" *Le Patriarcat Œcuménique de Constantinople et Byzance Hors Frontières (1204-1586) Actes de la table ronde organisée dans le cadre du 22'e Congrès International des Études Byzantines, Sofia, 22-27 août 2011*, Ed. Dan Ioan Muresan, Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 2014; s. 335; Trapp vd. "Stephanos", s. 26781; Kapeller, *Der Episkopat...*, s. 354.

³⁷¹ Zachariadou, *Ten Turkish Documents...*, s. 116-134-175; Çolak ve Bayraktar Tellan *The Orthodox Church*, s. 71-72.

³⁷² Bu konuyla ilgili olarak sadece yayınlanmış patrikhane beratları incelenmiştir. Bu beratlarla göre Alaşehir metropolitliğin adı 1714 yılına ait berata, 1716 yılına ait berata, 1720 yılına ait berata, 1725 yılına ait berata, 1740 yılına ait berata, 1741 yılına ait berata, 1743 yılına ait berata, 1748 yılına ait berata, 1752 yılına ait berata, 1754 yılına ait berata, 1757 yılına ait berata, 1753 b. yılına ait berata, 1761 yılına ait berat, 1763 yılına ait berata ve 1768 yılına ait berata ismi geçmektedir. Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Çolak ve Bayraktar Tellan, *The Orthodox Church*, s. 80-83-87-94-111-119-129-133-144-153-160-171-179-187.

Vatikan Doğu Hristiyanlarını Katolik Kilisesi ile bir araya getirmek amacıyla 1570'lerde birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerinin nedeni ise Trento (Trente) Konsilinde (13 Aralık 1545 ile 4 Aralık 1563) alınan kararlardır. Zira bu dönemde bölgede göçmen nüfus artmıştır. Ayrıca bu dönemde Katolik kilisesine karşıt görüşler de artmıştır. Bu nedenle de 1576 yılında İskenderiyeli Aziz Athanasios Okulu kurulmuştur. Bu sayede Doğu'dan gelen ve Katolikliğe geçip cemaatlerini de beraberlerinde getirecekleri umulan Yunan öğrencilerin sıkı eğitimi yoluyla Ortodoks Kilisesi ile Roma'nın birleştirilmesi amaçlanmıştır. Vatikan'ın bu projedeki amacı kiliselerin birliğini ve Katolikliği savunmak, Protestanlığı ve hizipçiliği ortadan kaldırmaktır. Bu bağlamda Roma topraklarında yaşayan Ortodoks topluluklar için temsilciler atanmıştır.³⁷³ Bu temsilcilerden ilki Philadelphia Metropolitisi Gabriel Severos'tur. Gabriel Severos, 1577 yılında Venedik'te bulunan Aziz Yorgi (George) Kilisesine atanmıştır.³⁷⁴ Gabriel Severos burada yaşayan Ortodoks elitlerin ve tüccar sınıfın desteğini almıştır. Bu sayede Gabriel Severos burada çok başarılı olmuş, burada kendine saygın bir yer edinmişti öyle ki o bu makamdan ayrıldıktan sonra Philadelphia metropolitleri, Yunan Kardeşliğinin temsilcisi olmuştur. Böylece Philadelphia'daki Metropolitlik Makamı, İtalya ve Batı Avrupa'da yaşayan Ortodoks toplumu temsil etmek için Venedik'e taşınmıştır. Bu dönemde Monemvasia Metropolitliği'ne bağlı olan Kythira (Çuha Adası) Piskoposluğu 1644 yılında bu metropolitliğe devredilmiştir.³⁷⁵ Patrikhane Roma topraklarında yaşayan Ortodoks toplumunun Katolik inancını benimseyeceği endişesiyle 1712 yılında

³⁷³ Bernard Heyberger, *Les chrétiens du Proche-Orient au temps de la Réforme catholique (Syrie, Liban, Palestine, XVIIe-XVIIIe siècles)*, École Française de Rome Palais Farnese, Paris, 1994, s. 225-230; Molly Greene, *Catholic Pirates and Greek Merchants: Maritime History of the Mediterranean*, Princeton University Press, Princeton, 2010 s. 100-101; Yorgos Tzedopoulos, "Orthodox Martyrdom and Confessionalization in the Ottoman Empire, Late Fifteenth Mid-Seventeenth Centuries" *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*, Ed. Tijana Krstic ve Derin Terzioğlu, Gorgias Press, Piscataway, 2022, s. 352; Dvornik *Konsiller Tarihi...*, s. 61-65.

³⁷⁴ Manoussos I. Manousakas, "Ē en Venetia Ellēnikē Koinotēs kai oi Mēropolitai Philadelphias" *Epeteris Hetaireias Vyzantinon Spoudon* Ed. Nikholos B. Tomadakis, Sayı 37, 1969-70, s. 193-194; Tzedopoulos, "Orthodox Martyrdom ...", s.352-353; Greene, *Catholic Pirates and Greek Merchants*, s. 71-72; Kostas G. Tsiknakis, "Gabriele Seviros a Creta negli anni 1586-1587 Gavriil Seviros," *Arcivescovo di Filadelfia a Venezia, e la Sua Epoca*, Convegno 9, Haz. Dimaras G. Apostolopoulos, Venezia, 2004, s. 72-73.

³⁷⁵ Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate...*, s. 89; Molly Green *The Edinburgh History of the Greeks, 1453 to 1768: The Ottoman Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015, s. 100.

Venedik'teki Philadelphia Metropoliti Meletius'u (1685-1712) görevden almış ve bu metropolitliği lağvetmiştir. Zira bu metropolit Roma Katolik inançlarını benimsemiştir. Venedik'te yaşayan Ortodokslar ise bu kararı kabul etmemiş Ortodoks Metropolitliğinin yeniden kurulması için baskı yapmıştır. Patrikhanenin onayını almadan kendi metropolitlerini atamışlardır. Bu atamaları kaynaklardan kronolojik olarak takip edemiyoruz ancak Philadelphia Metropoliti Gregorios Phatzeas 1760'lı yıllarda Venedik'te yaşayan Ortodoks cemaatinin Başpiskoposu olarak görev yapmıştır.³⁷⁶ Bu dönemde Philadelphia Kilisesi'nin metropolitlik makamının merkezi Venedik'te bulunduğu için kilise bir süre doğrudan Patriğin kontrolü altında kalmış, daha sonra da Ephesos Metropolitliğine bağlı bir *Eksarh*'lık (1642-44) olmuştur. Ancak Venedik'teki metropolitlik makamı Patrik tarafından lağvedilince 1725 yılında Alaşehir kilisesine tekrar metropolitlik makamı verilmiştir.³⁷⁷ Bu tarihten sonra da Alaşehir metropolitliği aktif bir şekilde bulunduğu bölgede varlığını sürdürmüştür ki bu durumu patrikhane beratları ve Osmanlı arşiv kayıtları da desteklemektedir. Bu arşiv kayıtları incelediğinde bu kilisenin eski misyonunu sürdürdüğüne dair bazı belgeler tespit edilmiştir. Ancak bu belgelerden kilisenin faaliyetlerini kronolojik olarak takip etmek pek mümkün değildir. İncelenen belgelerde Osmanlı devleti tarafından önemli mevkilerde bulunan ve başarılı olan kişilere verilen nişanlardan³⁷⁸ Alaşehir metropolitlerine de verildiği görülmektedir. Örneğin; Alaşehir Metropolit vekili Yuvanikyos'a 1849 yılında berat, Edirne, Üsküp ve Alaşehir metropolitlerine 1869 yılında nişan verilmiştir. Daha sonra Alaşehir, Görüce, Varna ve Menlik metropoller 1875 yılında nişan ile onurlandırılmıştır. Yine Alaşehir Metropoliti Leonidyos üçüncü dereceden nişan bahşedilmiştir (1898).³⁷⁹ Ayrıca Alaşehir Metropoliti Hrisostomos ve Heybeliada Ruhban Okulu Müdürü Yirmanos, İsveç'in Uppsala kentinde 2 Ekim 1918 yılında düzenlenen Kiliseler Birliği Konferansı'na katılmıştır.³⁸⁰

³⁷⁶ Paschalis M. Kitromilides, "The Identity of a Book. European Power Politics and Ideological Movements in Agapios Loverdos", *Historia ton duo eton (Venice, 1791)*, Thesavremata 28, Venedik, 1998, s. 436; Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate*, s. 89.

³⁷⁷ Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate...*, s. 89.

³⁷⁸ İbrahim Acar, "Nişan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, s. 154.

³⁷⁹ BOA, A. DVN., Dosya No: 44, Gömlek No: 51; BOA İ.HR., Dosya No: 235 Gömlek No:13920; BOA İ.HR., Dosya No:268, Gömlek No: 16117; BOA İ.TAL., Dosya No:135, Gömlek No: 42.

³⁸⁰ BOA, DH.EUM. Ş. 3 Dosya: 26, Gömlek No: 56.

Osmanlı arşivlerinden elde edinilen bilgiler oldukça önemlidir. Çünkü kentin eski sakinlerinin Hristiyan kimliğini korumuş olmaları bu kurumun faaliyetlerini kesintisiz olarak sürdürmesinin en önemli göstergesidir. Bu durumu şehri ziyaret eden seyyahlar da doğrulamaktadır. Örneğin Vital Cuinet, kenti ziyaret ettiği dönemde Rum nüfus tarafından kentin hala Philadelphia olarak adlandırıldığını ve burasının bir Rum Ortodoks başpiskoposluğunun da merkezi olduğunu aktarmıştır. Ayrıca burada ikamet eden Ortodoks toplumu Kurtuluş Savaşı'ı esnasında 5 Eylül 1922 yılına kadar burada yaşamaya devam etmiştir. Daha sonra Ortodoks toplumun şehri terk etmesine rağmen Patrikhane 1951 yılına kadar şehre metropolit atamayı sürdürmüş ve bu tarihten sonra da Patrikhane bu metropolitliğin merkezini Venedik'te bulunan Aziz Yorgi Kilisesi'ne taşımıştır.³⁸¹ Philadelphia metropolitlerinin bu şehre taşınması tesadüfi bir durum değildir. Zira kent 14. yüzyılın ortalarında Papalık makamı ile kurduğu yakın ilişkiler ve şehrin elitlerinden olan Tagaris ailesinin bu makamla olan bağlantısı bu durumun bir yansıması olabilir. Çünkü şehir Osmanlı egemenliğine girdikten sonra şehrin elitleri Balkanlara ve Avrupa'ya özellikle de yoğun bir şekilde ticari ilişkiler kurdukları Venedik ve Ceneviz şehirlerine göç etmiştir. Bu göçmenler burada önemli ve zengin bir azınlık haline gelmiştir. Bu durumun nedeni ise Venedikli tüccarların Philadelphia'da ticaret kolonisi kurmuş ve burada uzun yıllar yaşamış olmalarıdır. Geçmişten gelen bu ticari ve kültürel ilişkiler ağı sayesinde Philadelphialılar da burada kendilerine yeni bir hayat kurmuştur. Üstelik şehir halkı sahip olduğu dini kimliği korumak için de kiliselerini buraya taşımışlardır.

4. 3. KUTSAL MEKANLAR

Philadelpheia antik dönemde düzenlediği dini festivaller ve inşa ettirdiği görkemli tapınakları nedeniyle "Küçük Atina" olarak adlandırılmış ve Helen kültürünün en önemli kalesi olarak kabul edilmiştir. Ancak Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte Philadelphia eski gelenek ve adetlerinden uzaklaşarak yeni bir çehre ve bunla birlikte güçlü bir dinsel kimliğe sahip olmuştur.

³⁸¹ Cuinet, *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative...*, s. 571; Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate*, s. 90.

Bu durumun en önemli göstergelerinden biri kentin sahip olduğu kutsal mekanlardır. Şehirde bulunan ve sayıları epey fazla olan kutsal mekanlar Erken Hristiyanlık ve daha sonraki dönemlere ait örneklerdir. Şehirde bulunan kiliseler ile ilgili bilgilerin bir kısmını şehri 17. ve 19. yüzyıllar arasında ziyaret eden seyyahların notlarından öğrenmekteyiz. Bu seyyahlardan edindiğimiz bilgilere göre, şehirde yirmi dört ya da yirmi beş kilise bulunmakta ve bu kiliselerden sadece beşinde düzenli olarak her hafta dini tören yapılmaktadır. Şehirde bulunan kiliselerin bazılarının isimleri; Aziz İonannes ve Aziz Elias (İlyas) Panagia, Aziz Dimitri, Aziz Theodore, Aziz Michel, Azize Maria, Panaghia, Aziz Spiridion, Aziz Pantaleimon ve Aziz Yorgi'dir. (Georgios). Bu kiliselerden Aziz İonannes ve Aziz Elias (İlyas) kiliseleri yılda iki kez yapılan ayinler için kullanılmıştır. Günlük ibadetler için de Azize Maria, Panaghia, Aziz Spiridion, Aziz Pantaleimon ve katedral olan Aziz Yorgi (Georgios) kiliseleri kullanılmıştır. Azize Maria (Meryem) Kilisesi'nde ise hacılar için ayinler düzenlenmiştir. Ayrıca şehri ziyaret eden misyonerler Aziz İoannes döneminde kent halkının ibadet ettiği kilisenin camiye dönüştürüldüğünü aktarmışlardır. Bu bilgilere ek olarak, Corporal J. Trotman, 1871-1873 yılları arasına Yedi Kilise'nin bulunduğu kentleri ziyaret etmiş ve bu kentlerin fotoğraflarını çekmiştir. Corporal J. Trotman, Alaşehir'i ziyareti esnasında bir caminin fotoğrafını çekmiş ve bu caminin kiliseden camiye dönüştürüldüğünü öne sürmüştür.³⁸² Söz konusu caminin yukarıda bahsi geçen cami olup olmadığına dair elimizde kesin bilgiler yoktur. Çünkü Corporal J. Trotman bahsettiği cami hakkında çok fazla bilgi vermemiştir ve bu yapı günümüze kadar da gelmemiştir. Söz konusu caminin Kurtuluş Savaşı sırasında şehirde çıkan büyük yangın sonucu yandığı düşünülmektedir. Zira bu yangında on cami ve yirmi mescitin yandığı bilinmektedir.³⁸³

³⁸² Söz konusu bilgi ve görsel için BSA'dan izin alınmış ve fotoğraf 2'deki görsel BSA'nın izniyle çoğaltılmıştır. BSA SPHS 01/1240.3156, BSA SPHS Image Collection, BSA Archive.

³⁸³ Chandler, *Travels in Asia Minor*, s. 311; Arundell, *A Visit to the Seven Churches...*, s. 170; Thomos Allom, *İstanbul Manzaraları*, s. 305; Hartley, *Researches in Greece and the Levant...*, s. 288; Macfarlane, *The Seven Apocalyptic ...*, s. 45; Milner *History of the Seven Churches of Asia: Their Rise, Progress, and Decline*, Holdsworth and Ball, London, 1832, s. 318-319; Nuri M. Yörükoğlu, *Manisa Yangını: Triumvira, Vahded-i Müsellese yahut Üç Günlük Tahrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Manisa, 2002, s. 164; Texier, *Küçük Asya*, s. 84; Captain Newbold, "The Seven Churches of Asia in 1846", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, Cilt 13, 1852, s. 88; Le Camus, *Voyage aux Sept Églises...*, s. 209-210; Cuinet, *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative...*, s. 572.

Fotoğraf 2 Corporal J. (Trotman, 1873)

Kentteki kiliseler ile ilgili Osmanlı arşivleri incelendiğinde, 13 Ağustos 1849 tarihli bir belgede Alaşehir'in Kayacık kasabasında Panaya Mirtidiyotise adında bir kilisenin olduğu tespit edilmiştir.³⁸⁴ Bu bilgiden hareketle söz konusu Kayacık kasabası araştırılmıştır. Bu kasabaya daha sonraki yıllarda Maa Borlu ismi verildiği belirlenmiştir.³⁸⁵ Ancak söz konusu kasabanın bulunduğu yere 1954-60 yılları arasında Demirköprü Barajı yapılmış ve kasaba su havzasının içinde kalmıştır.³⁸⁶ Bu nedenle söz konusu kilise hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu konuyla ilgili Temettuat

³⁸⁴ BOA, A.DVN., Dosya: 49, Gömlek No:62.

³⁸⁵ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2017, s. 439.

³⁸⁶ Nurettin Gülmez ve Enes hançer, "Köprübaşı'nda Siyasi Hayat (1968-2004)", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 2022, s. 79.

defterlerine (1844-45) baktığımızda ise kentte bulunan kiliseler hakkında doğrudan bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak bu defterlerde Gayrimüslimlerin dini lideri olarak görev yapan üç rahipten söz edilmektedir. Söz konusu dini liderlerin kentteki dört gayrimüslim mahallesinin de muhtarı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu defterlerde gayrimüslim sıbyan mektebinde ders veren üç eğitimciden söz edilmiştir. Bu eğitimciler, Turuçlu mahallesinde ikamet eden rahip Etergo'nun oğlu Yani ve Ester'in oğlu Yani, Kiremitli mahallesinde yaşayan Pusko'nun oğlu Yori olarak belirtilmiştir.³⁸⁷ Bu konuyla ilgili Charles Macfarlane, çalışmasında kentte yaşayan bir rahipten edindiği bilgilere göre; Philadelphia'da bulunan bazı İncillerin çok eski ve değerli el yazmaları olduğunu belirtmiştir. Ancak bu el yazmalarının çocuklara verilen eğitimde kullanıldığını ve söz konusu el yazmalarının bir kısmının dersler sırasında zarar gördüğünü aktarmıştır.³⁸⁸ Bu bilgilere ek olarak, Vital Cuinet kentte Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı üç ortaokulun, bir ilkokulun ve yaklaşık 1.000 ciltten oluşan bir koleksiyonun bulunduğu bir kütüphanenin olduğunu belirtmiştir.³⁸⁹ Bu bilgilerden hareketle kilise veya yakın çevresinde çocuklara eğitim verildiğini söyleyebiliriz. Temettuat kayıtlarında kiliseler hakkında bilgi olmasa bile din görevlileri hakkında kayıtların olması seyyahların verdiği bilgiler ile paralellik olduğunu göstermektedir. Zira 19. yüzyılda gayrimüslimler Yarhisar, Hızır İlyas, Turunçlu ve Güzel Paspas mahallerinde yaşamıştır. Kentte toplam 1356 hanenin mevcut olduğu ve bu hanelerin %21,1'nin (1435 kişi) gayrimüslimlerden oluştuğu bilinmektedir. Nüfusun geri kalan %79,9 (5345 kişi)'unun Müslümanlar olduğu belirtilmiştir.³⁹⁰ Bu bilgilere ek olarak, Vital Cuinet çalışmasında, kentte 22.000 kişinin yaşadığını belirtmiş ve bunların 17.000'i Müslüman, 4.236'sının Rum Ortodokslar, 335'inin yabancı, 339'unun Yahudi olduğunu aktarmıştır.³⁹¹ Bu dönemde Alaşehir'de oldukça fazla gayrimüslimin yaşadığı görülmektedir. Dolayısıyla şehirde Hristiyanlara ait çok fazla dini mekân bulunmakta ve aktif bir şekilde de kullanılmaktadır. Bu yapılar günümüze kadar gelmemiştir. Ancak 2019-2020 yılları arasında bölgede yapılan araştırma gezisinde şehirde bulunan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait yapılarda hem Antik hem de Orta Çağ'a ait mimari kalıntıların devşirme malzeme olarak kullandığı görülmüştür. Aynı

³⁸⁷ Gökmen, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir", s. 209.

³⁸⁸ Macfarlane, *The Seven Apocalyptic Churches*, s. 45-46.

³⁸⁹ Cuinet, *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative...*, s. 573.

³⁹⁰ Gökmen, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir", s.196-197; 1844-45 *Temmettuat Defterlerine Göre Alaşehir...*, s. 32-34.

³⁹¹ Cuinet, *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative...*, s. 571.

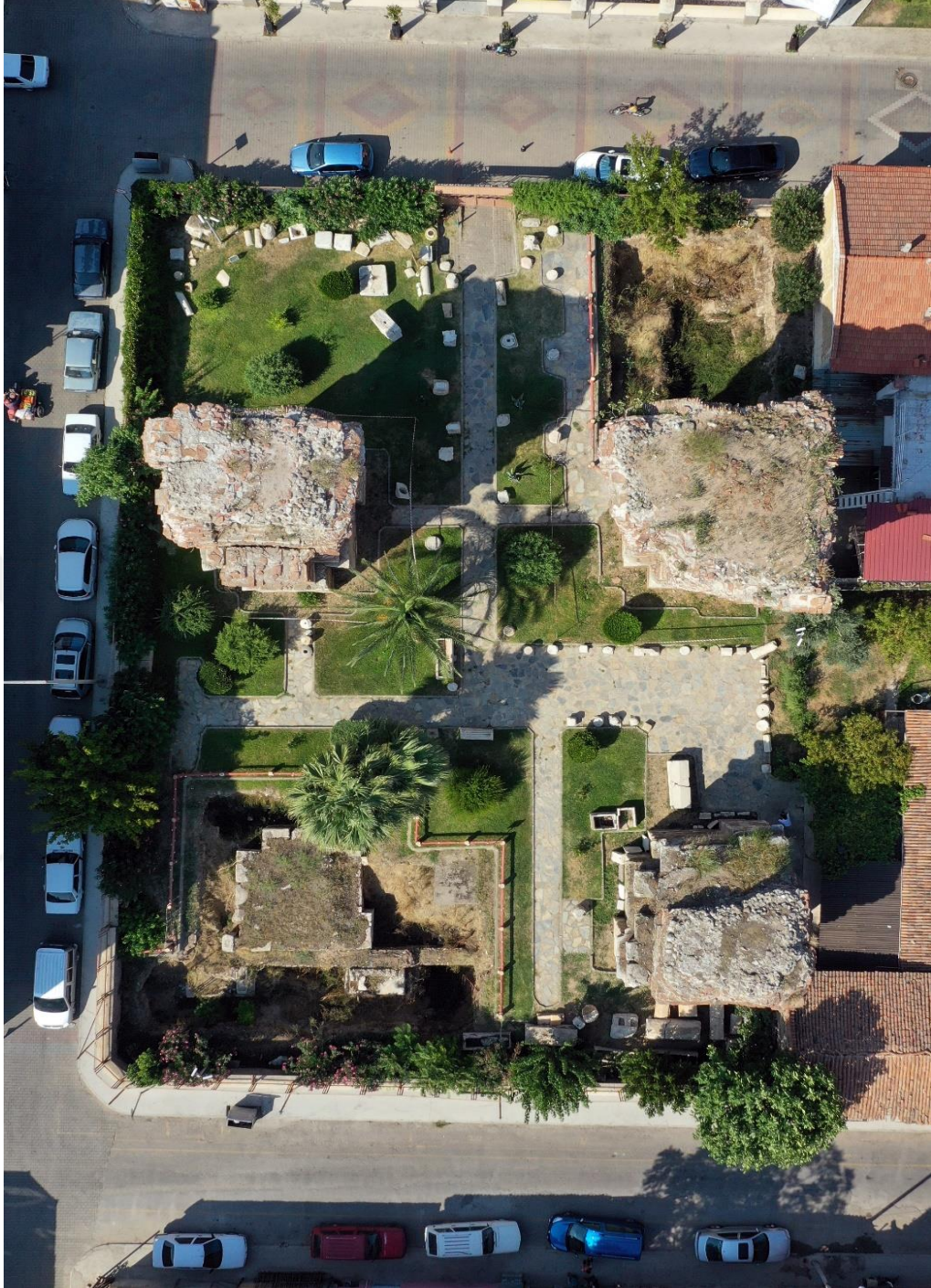
şekilde kentin kırsalında bulunan ev, ahır ve bahçe duvarı gibi yapılarda bu dönemlere ait devşirme malzemelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu yapılarda kullanılan devşirme malzemelerin bir kısmının bu kiliselerin kalıntıları olabileceğini düşünmekteyiz.

Aziz Ioannes (Yahya) Bazilikası

Philadelphia’da Erken Hıristiyanlık çağında kilise mimarisinin en önemli tiplerinden biri bazilikadır. Bu yapı tipinin en muazzam örneklerinden biri de şehirdeki Aziz Ioannes Bazilikasıdır.³⁹² Bu bazilika şehirde bulunan Bizans yapılarının en görkemlisi idi. Ancak aşağıdaki görsellerde de görüldüğü üzere bazilikadan günümüze üç payesi ayakta, bir payesi de toprak seviyesinde olmak üzere dört payesi ulaşmıştır.³⁹³ Söz konusu kalıntılar Alaşehir’in Soğuksu Mahallesi İsmet İnönü Caddesi üzerindedir. Yapının kalıntıları modern yerleşimin arasında kalmış ve çok fazla tahribata uğramıştır.

³⁹² Nikolos D. Karydis, “The Early Byzantine Domed Basilicas of West Asia Minor”, *Late Antique Archaeology* Ed. Luke Lavan ve Michael Mulryan, Cilt 9, Brill, Leiden, 2012 (b), s. 357.

³⁹³ Recep Meriç, “1990 Yılı Alaşehir Kazısı”, XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt. 1, Ankara, 1991, s. 229.

Fotoğraf 2 Aziz Ioannes Bazilikasından günümüze ulaşan kalıntıları (MİKTM Arşivi, 2019)³⁹⁴

³⁹⁴ Fotoğraf 1,2 ve 3 Manisa İl Kültür Turizm Müdürlüğü'nün izni ile çoğaltılmıştır. Manisa İl Kültür Turizm Müdürlüğü Arşivi, Fotoğraf 1 Referans No: DJI0373, Fotoğraf 2 Referans No: 62A8284, Fotoğraf 3 Referans No: 62A8253.

Fotoğraf 3 Aziz Ioannes Bazilikası (MİKTM Arşivi, 2020)

Bu nedenle söz konusu yapıyı net bir şekilde tarihlendirmek oldukça güçtür. Ancak günümüze ulaşan bu kalıntılar ile yapının örtü sistemi hakkında sınırlı bilgilere ulaşılmıştır. Aynı zamanda söz konusu kalıntılar, kullanılan malzeme ve yapısal özellikler hakkında da bilgi sunmuştur. Bu bilgiler dikkate alındığında yapının, İmparator Iustinianos'un (527-565) Konstantinopolis ve Ephesos'ta inşa ettirdiği kubbeli kiliseler ile benzer özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu yapının İmparator Iustinianos döneminde inşa edildiği genel olarak kabul edilmiştir.³⁹⁵ Ayrıca dönem yazarlarından Prokopios'un *Peri Ktismaton* adlı eserinde Iustinianos'un Konstantinopolis'te inşa ettirdiği Hagia Sophia'nın (Ayasofya) anlatıldığı³⁹⁶ bölümde

³⁹⁵ Koch, Erken *Hristiyan Sanatı*, s. 294; Baranaydın ve Baranaydın "Apokaliptik Kiliseler", s. 220.

³⁹⁶ Prokopios, *Peri Ktismaton*, adlı eserinde, İmparator Iustinianus'un döneminde yapılan yapılar hakkında kapsamlı bilgiler vermiştir. Bu dönemde inşa edilen Hagia Sophia ilgili "*İmparator*

verilen bilgiler dikkate alındığında şehirde bulunan Aziz Ioannes Bazilikasının günümüze ulaşan payeleri Ephesos'ta bulunan Aziz Ioannes Kilisesi'nin payeleri ile benzer özellikler taşıdığı görülmüştür. İmparator Iustinianos, Ephesos'taki yapının inşası için Hagía Sophia'nın mimarlarından Isidoros'u görevlendirdiği bilinmektedir. Prokopios'un aktardığı bilgiler çerçevesinde, Hagia Sophia ve Ephesos'ta bulunan Aziz Ioannes'in kalıntıları incelendiğinde Philadelphia'daki Aziz Ioannes Bazilikası'nın benzer özelliklere sahip olduğu görülmüştür. Bu görüşlerden hareketle bu yapıyı Isidoros ya da benzer üslupta çalışan bir başka mimar tarafından inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.³⁹⁷ Yapının çok az bir bölümü günümüze ulaştığı için araştırmacılar mevcut kalıntılar üzerinden bazilikanın planı ve yapısal özellikleri hakkında genel bir çerçeve oluşturmuştur.³⁹⁸ Bu bilgilerden hareketle de Batı Anadolu'dan Konstantinopolis'e gelen aynı zamanda Hagía Sophia'nın mimarları olan Tralleisli Anthemios ve Miletoslu Isidoros'un memleketlerinin yerel üslubunu özellikle Philadelphia'da bulunan Aziz Ioannes Kilisesi'nin mimari planlarını Konstantinopolis'e taşımış olabilecekleri düşünülmektedir.³⁹⁹ Zira bu bazilika, Erken Bizans Dönemine ait abidevi görünümlü ve birden fazla kubbesi bulunan bazilikaların en önemli örneklerinden birisidir ve altın yaldızlar, oymalar, kutsal kişilerin portreleri ve freskler ile bezeli

*Iustinianos ve Isidoros'la birlikte yapı ustası Anthemius, ustalıkla ekledikleri birçok şeyle yapıyı havada asılı bir şekilde yükselterek kilisenin sağlamlığını sağladılar; bunları ne anlatmaya ne de sözle söylemeye gücüm yetmez. Şimdilik bunlardan birini hatırlatacağım; bundan eserin ne kadar sağlamca yerleştirildiği anlaşılacaktır. Daha önce sözünü ettiğim ayaklar, başka yapılarda olduğu gibi yapılmamıştır. Taş dizileri dört köşe oluşturacak şekilde yerleştirildiler; sert ve pürüzlü olanlar işlenerek düzleştirildi, ayağın kenarının köşe çıkıntısı oluşturdukları yerde köşeli olarak kesildiler ama köşelerin arasında kalanlar dört kenarlı olarak yapıldılar...” diye anlatır. Daha fazla bilgi için bkz. Prokopios, *İstanbul'da Iustinianos Döneminde Yapılar*, Çev. Erndiz Özbayaoğlu, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, s. 21.*

³⁹⁷ Prokopios, *The Buildings*, Çev. H. D. Dewing, The Loeb Classical Library, 1940, s. 317-318; Baranaydın ve Baranaydın “Apokaliptik Kiliseler”, s. 220.

³⁹⁸ Josef Strzygowski, *Kleinasien: Ein Neuland der Kunstgeschichte Kirchengeschichte*, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1903, s. 36; Choisy, *Historia de L'Architecture*, Cilt 1, Gauthier- Villars, Imprimeur- Libraire, Paris, 1899, s. 527; Georgios Lampakis, *Oi Epta Asteres tis Apokalypseos*, Pournaras P. S., Atina, 1909, s. 377; Hans Buchwald, “The church of St. John the Theologian in Alasehir' (Philadelph’), *JÖP*, Cilt 30, Verlag, 1981, s. 312; Karydis, “The Early Byzantine Domed Basilicas...”, s. 364; Nikolas Karydis “Limiting the Use of Centering in Vaulted Construction: The Early Byzantine Churches of West Asia Minor”, *Center for Ancient Studies Symposium: Masons at Work, 30 March-1 April Center of Ancient Studies*, University of Pennsylvania, 2012 (a) s. 7-11-12.

³⁹⁹ Robert G. Ousterhout, *Eastern Medieval Architecture: The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands*, OUP, New York, 2019, s. 194.

görmekli bir bazilika idi. Bu nedenle oldukça büyük ölçülere sahip bu yapının piskoposluk kilisesi olarak faaliyet gösterdiği düşünülmektedir.⁴⁰⁰

Alaşehir’de yapılan araştırma gezisinde (2019-2021) yapının üç payesinin hala ayakta olduğu kilisenin bahçesinde mimari blok kalıntıları ve yazıt parçalarının bulunduğu görülmüştür. Kilisenin kalıntıları, kentin merkezinde bulunan Soğuksu Mahallesi’ndedir. Ayrıca kilisenin konumunun Philadelphia kentinin kalıntılarının bulunduğu alanların birçoğuna yakın mesafede olduğu tespit edilmiştir. Örneğin; kilisenin bulunduğu yer Philadelphia’nın akropolünün bulunduğu alan olan Toptepe’ye yaklaşık 600 metre uzaklıktadır. Kentin agorasının bulunduğu yer olarak kabul edilen Yenice (eski adı Yarhisar) mahallesi ile kilise arasındaki mesafe yaklaşık 800 metredir. Osmanlı döneminde Gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler olan Hızır İlyas (Fatih mahallesi) Güzel Paspas (Esentepe mahallesi) Turnçlu (Yenimahalle) Kirpas (Ilıca mahallesi) yürüyüş mesafesindedir. Bu nedenle önemli törenler ve vaazların verildiği bu kilisenin kentin merkezine konumlandığını düşünmekteyiz.

Peygamber Nuh Kilisesi

Peygamber Nuh Kilisesi’nin varlığını Georgios Lampakis’in çalışmalarından öğreniyoruz. Zira bu kilisenin kalıntıları günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak Georgios Lampakis 1905 yılında şehri ziyaret ettiği esnada bu kilisenin önemli bir bölümünün mevcut olduğunu bildirmektedir. Daha sonra şehri ziyaret eden araştırmacılar bu kiliseye dair herhangi bir kalıntı bulamamıştır. Bu nedenle söz konusu kilisenin Georgios Lampakis’in ziyaretinden kısa bir süre sonra yıkıldığı düşünülmektedir. Georgios Lampakis’in bu kilise hakkında verdiği bilgilere göre, bu yapının apsis cephesindeki tuğla süslemeleri ve duvar tekniği gibi mimari özelliklerinden hareketle Laskaris Hanedanı döneminde 1250-1260 yılları arısında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.⁴⁰¹ Bu kilise hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. Zira bu konu ile ilgili olarak incelenen

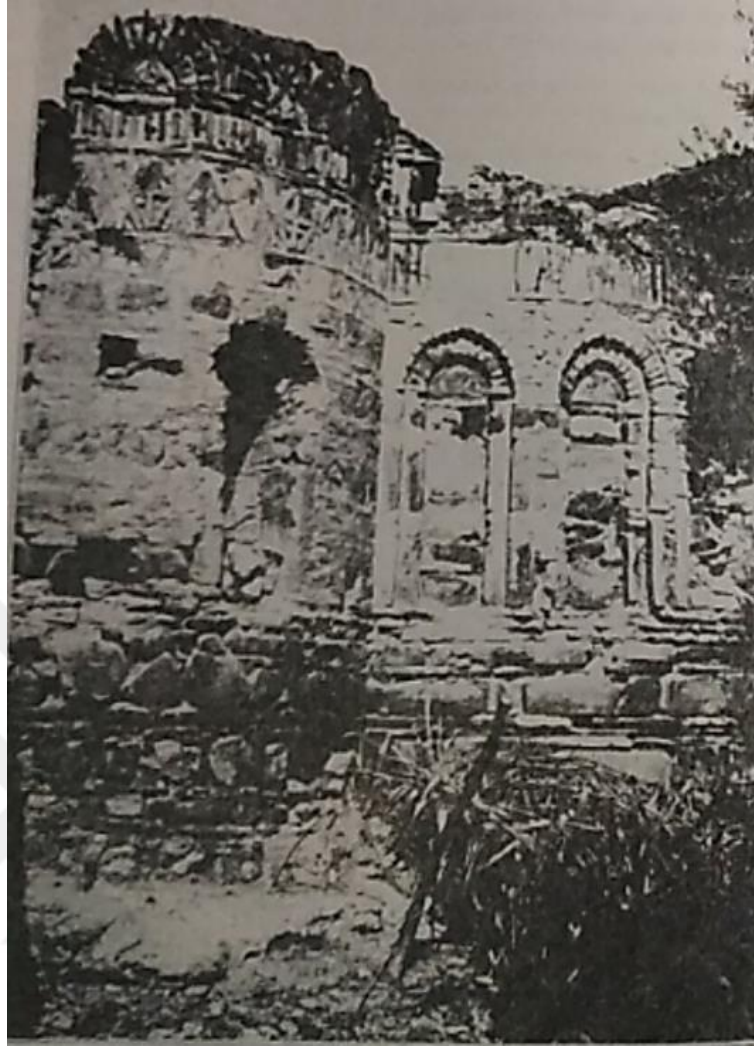
⁴⁰⁰ Modjtehedî, Alaşehir’de *Mimari...*, s. 12-13; Chandler, *Travels in Asia Minor*, s. 311; Keil ve Premierstein, *Berich über eine Reise in Lydien und der südlichen ...*, s. 47; Arundell, *A Visit to the Seven Churches...*, s. 170-171; Svoboda, *The Seven Churches of Asia...*, s. 36; Elliott, *Travels in the Three Great Empires...*, s. 90.

⁴⁰¹ Lampakis, *Oi Epta Asteres tis Apokalypseos*, s. 378-79; Buchwald, “Lascarid Architecture”, s. 279 ve sayfa 279’deki 70 numaralı dipnot.

seyahatnamelerde bu kilise hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca kentteki arkeolojik kazı faaliyetleri uzun zaman önce durdurulduğu için arkeolojik veriler de sessizdir. Bu nedenlerle konuyla ilgili olarak Osmanlı arşiv kayıtları incelenmiş ve Alaşehir'in Kürz Paspas ya da Güzel Paspas mahallesinde bulunan bir kilisenin 1776 yılında çıkan yangında yandığı ve yangından kısa bir süre sonra da kilisenin onarıldığı tespit edilmiştir.⁴⁰² Söz konusu mahallenin ismi 16. ve 17. yüzyılda Güzel Paspas iken 1845'li yıllarda Balani olarak anılmıştır. Bu mahalle o dönemde Gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerden birisidir. Günümüzde ise bu mahallenin ismi Esentepe'dir.⁴⁰³ Kentte yapılan araştırma gezisi esnasında Esentepe mahallesinin kentin merkezine yakın olduğunu ve Aziz Ioannes Kilisesi'ne de yaklaşık olarak iki kilometre mesafede olduğu tespit edilmiştir. Georgios Lampakis'in aktardığı bilgilerden hareketle kent merkezindeki yerleri ziyaret ettiği görülmüştür. Bu bağlamda Georgios Lampakis'in söz ettiği Peygamber Nuh Kilisesi ile Güzel Paspas mahallesinde 1776 yılında yanan kilisenin aynı kilise olduğunu düşünmekteyiz.

⁴⁰² BOA, C.ADL., Dosya: 77, Gömlek No: 4631.

⁴⁰³ Gökmen, XIX Yüzyıl Ortalarında Alaşehir, s. 196.

Fotoğraf 8 Peygamber Nuh Kilisesi (Lampakis, 1909)

Nikephoros Erotikos Manastırı

Nikephoros Erotikos Manastırı şehrin önemli manastırlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar bugün ondan geriye pek bir şey kalmamış olsa da manastırın *typikon*’dan onun hakkında bilgi edinebiliyoruz. Bölgeyi farklı tarihlerde ziyaret eden araştırmacılar Philadelphia’nın kırsal bölgesinde bulunan tarihi kalıntıları incelemişler ve bölgedeki yazıt parçalarını okumuşlardır. Bu kalıntıların bulunduğu alanı incelendiğinde Azıtepe⁴⁰⁴ mevkiinde tarihi Roma dönemine ait devşirme malzemelerden inşa edilmiş ve

⁴⁰⁴ Azıtepe Mahallesi, Alaçehir’e 23 km. mesafededir.

bölge halkı arasında Kara Kilise olarak anılan bir kilisenin kalıntılarını tespit etmiştir. Bu yapının çevresindeki kalıntılar incelendiğinde ise burada bir manastır olduğu tespit edilmiştir. Ancak kaçak kazılar ve yol çalışmaları esnasında bu yapı çok ağır bir şekilde tahribatta uğramıştır. Bu nedenle manastırın inşa edildiği tarih hakkında kesin bir tarih vermek güçtür, fakat çevrede bulunan kalıntılardan hareketle manastırın 975-1000 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir.⁴⁰⁵ Bu yapının *typikon*’dan elde edilen bilgilere göre manastırın banisi Nikephoros Erotikos’tur. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre II. Nikephoros Phokas (963-969) kentin elitlerinden ve üst düzey devlet memurlarından biridir.⁴⁰⁶ Resmi görevi bitikten sonra Nikephoros Erotikos şehre geri dönmüş ve büyük bir olasılıkla da emekli olduktan kısa bir süre sonra bu manastırı inşa ettirmiştir. Zira söz konusu bani manastırın bünyesinde *Ta Derma* isimli yaşlı bakımevi inşa edilmiş ve *Theotokos*’a ithaf etmiştir.⁴⁰⁷ Bu yaşlı bakım evinin Azıtepe’nin kuzeyinde bulunan Soğukyurt mahallesinde olduğu düşünülmektedir. Zira o bölgede bulunan tarihi kalıntılar ve yazıt parçalarının büyük bir kısmı bu yapı ile ilgilidir.⁴⁰⁸ Bu manastırın kayıtlarına göre, söz konusu manastırda bir baş keşiş ve on iki keşiş yaşamıştır. *Ta Derma* yaşlı bakım evinde ise on iki yaşlı hasta ve bu hastaların bakımından sorumlu dört keşiş ikamet etmiştir. Ayrıca söz konusu kayıtlarda, manastırda yaşayan keşiş sayısının manastırın hamisi tarafından sınırlandırıldığı, fakat olağan dışı durumlarda bu sınırlandırılmanın kaldırıldığı da belirtilmiştir. Yine bu belgede manastırın kurallarını ihlal edenler ya da bu kurallara karşı çıkanlar hami tarafından lanetlenmiştir.⁴⁰⁹ Bu manastır çağdaşlarından farklı olarak bir hayır kurumu olan *Ta Derma* yaşlı bakımevi ile ilişkilendirilmiştir ki bu durum Bizans manastır vakıf kayıtlarında ilk kez bu belgede görülmüştür. Bu nedenle de daha sonraki dönemlerde görülen bu tarz vakıf kayıtlarının da öncüsü olarak kabul

⁴⁰⁵ Drew Bear ve Koder, “Ein Byzantisches Kloster Tmolos”, s. 198-199-206, 207; Meriç, *Hernus (Gediz) Valley...*, s. 145; Meriç, “1986 Yılı İzmir ve Manisa...”, s.247; Meriç, *Hernus (Gediz) Valley...*, s.145.

⁴⁰⁶ John Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History*, Çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 306-307; Goffrey Hugo Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, The Clarendon Press, New York, 1961, s. 551; Thomas Drew Bear ve Johannes Koder, “Ein Byzantisches Kloster Am Berg Tmolos”, s. .206-207; Ralph-Johannes Lilie vd. “Erotikos” *Prosopographie der Mittelbyzantinischen Zeit*, De Gruyter, Berlin, 2013, s. 25583.

⁴⁰⁷ Drew Bear ve Koder, “Ein Byzantisches Kloster am Berg Tmolos”, s. 206-207-208; Nikephoros Erotikos, “Mount Tmolos...”, s. 311-312.

⁴⁰⁸ Petzl, “Philadelpheia et Ager Philadelphens”, s.106; Meriç, *Hernus (Gediz) Valley...*, s. 145.

⁴⁰⁹ Drew Bear ve Koder, “Ein Byzantisches Kloster Tmolos”, s. 206-207; Nikephoros Erotikos, “Mount Tmolos...”, s. 311-312; Petzl, “Philadelpheia et Ager...”, s. 107-109.

edilmiştir. Ayrıca bu manastıra ait *typikon* diğerlerinin aksine elyazması şeklinde değil mermer bir yazıt şeklinde oluşturulmuştur.⁴¹⁰ Ayrıca bu manastır 10. yüzyılın ikinci yarısında uygulanmaya başlayan *kharistikion* sistemi ile yönetilmiştir. Bu sistem sayesinde manastır sivil bir *kharistikarios* (hami) tarafından yönetilmiştir. Yine bu sisteme uygun biçimde manastır mülklerinin kontrolü *kharistikarios*’a ömür boyu tahsis edilmiş ve bu hak veraset yoluyla *kharistikariosun* varislerine geçmiştir.⁴¹¹

Boreine Manastırı

Kalıntıları günümüze ulaşmamış ama *typikon*’u sayesinde varlığı hakkında bilgi sahibi olduğumuz şehirde bulunan bir başka manastır da Boreine Manastırıdır. Her ne kadar ismi tartışmalı olsa da genel kabul isminin bu şekilde olduğu yönündedir. Manastırın *typikon*’u Gregorios’un oğlu Maximos tarafından 1247 yılında yazılmıştır. Maximos, bu belgede manastırın kısa tarihini ve manastırda uyulması gereken kuralları anlatmıştır. Daha sonra 1258 yılında bu belgeye manastırla ilgili güncel bilgiler ve manastırın sahip olduğu mülklerin güncellenmiş bir kaydı eklenmiştir. Söz konusu belgelerin orijinal kayıtları Vatopedi Manastırı’nın arşivinde saklanmaktadır. Bu kayıtların bazılarını inceleyen araştırmacılar, manastırın adının Skoteine olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak Jacques Bompaire ve Jacques Lefort vd. *Actes de Vatopédi* adlı çalışmalarında, bu manastırın adını Boreine olarak tespit etmişlerdir.⁴¹²

Bu manastırın *typikon*’undan edindiğimiz bilgilere göre manastır, Gregorios tarafından Philadelphia yakınlarında bulunan verimli bir vadi üzerine inşa edilmiş ve *Theotokos*’a ithaf edilmiştir. Bu manastırın yeri tam olarak tespit edilememiştir.⁴¹³ Ancak manastırın bulunduğu yere dair araştırmacılar çeşitli görüşler sunmuştur. Bu araştırmacılardan ilki Pierre Nasturel’dir. Pierre Nasturel, söz konusu manastırın Alaşehir’in güney batısında bulunan Bektaşlar (Bektaş) köyünde olabileceğini öne sürmüştür. Bu bölgede Hristiyan ve Türk nüfusu uzun yıllar birlikte yaşamıştır. Bölgede yoğun olarak yaşayan Bektaşiler

⁴¹⁰ Nikephoros Erotikos, “Mount Tmolos...”, s. 311.

⁴¹¹ Hippolyte Delehay, “Byzantine Monasticism” *Byzantium*, Ed. H.N. Baynes, H. Moss, Oxford, 1948, s. 156; John F. Thomas, *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Dumbarton Oaks, Washington, 1987; s. 167; Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. G. Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2008, s. 117.

⁴¹² Maximos, “Diataxis de Maxime...”, s. 136-137.

⁴¹³ Maximos, “Diataxis de Maxime...”, s. 137; Maximos, “Skoteine (Boreine)...”, s. 1176; Meriç, *Hernus (Gediz) Valley...*, s. 145-146.

Hristiyanlar ile daha samimi ve hoşgörölü bir ilişki kurmuştur. Zira Bektaşilerin Hristiyanlara ait dini mekanları (kilise, manastır ve aziz mezarları vb.) sahiplendikleri ve kendi mekanlarını da Hristiyanlara ibadet için açtıkları bilinmektedir. Bu nedenlerle Pierre Nasturel, Osmanlı döneminde Boreine Manastırı'nın yavaş yavaş Bektaşî dergahına dönüşmüş olduğunu ileri sürmüştür.⁴¹⁴ Bu konuyla ilgili olarak Alaşehir'in mahalleleri incelendiğinde kentin yakınlarında bulunan Şahyar mahallesinin nüfusunun önemli bir kısmını Alevilerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Pierre Nasturel'in bahsettiği Bektaşî köyünün bu mahalle olabileceği düşünülmektedir.

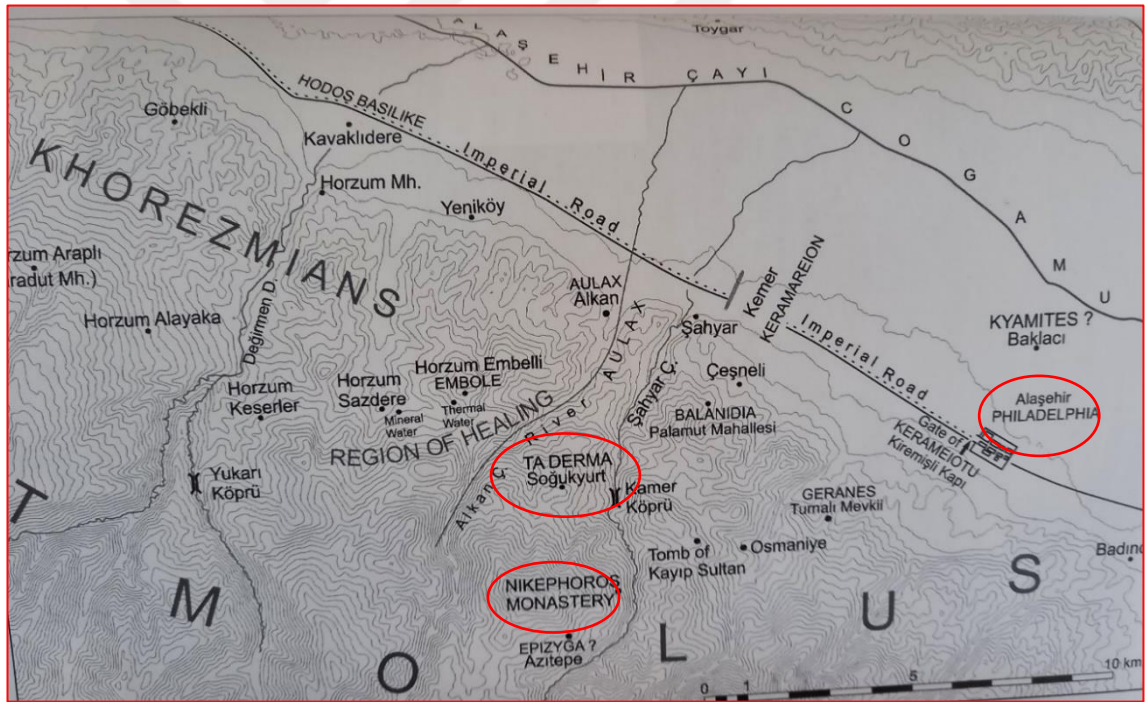
Bu konuyla ilgili ikinci görüş ise Vatopedi Manastırı'nda bulunan belgeleri ve bölgeyi inceleyen Jacques Bompaire, Jacques Lefort ve ekibine aittir. Bu araştırmacılar, manastırın kentin güneyinde ve kentte çok yakın bir mesafede bulunduğunu öne sürmüştür. Zira *typikon*'da manastır, Kissos Dağı'ndadır ki bu dağ da kentin yakın çevresindedir. Bu bilgiye ek olarak manastır kayıtlarında, manastırın yakın çevresinde bağlar ve nadasa bırakılmış arazilerin bulunduğu, manastırın kuzeyinde kamuya açık, dağa ve kente doğru uzanan bir patikanın bulunduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca bazı dini belgelerde ve kısa kroniklerde Philadelphia'yı savunurken şehit olan askerleri anmak ya da zafer kazanıldığı zaman kutlama töreni yapmak amacıyla askeri birliklerin bu yolları kullanarak manastıra geldikleri aktarılmıştır.⁴¹⁵

Bu konuyla ilgili üçüncü görüş de Peter Thonemann tarafından öne sürülmüştür. Thonemann manastırın bulunduğu yeri tespit etmenin zorluğuna işaret etmekle birlikte incelediği kaynaklardan hareketle manastırın lokasyonuna dair bir öneri de getirmiştir. Buna göre manastır, Philadelphia'nın yaklaşık 1 km güneyinde bulunan Kissos Dağı'nın eteklerinde Sarıkız deresinin sol kıyısında tarihi belirsiz büyük bir sarnıcın ve taş döşeli bir yolun yakınında olmalıdır. Josef Keil ve Anton von Premierstein'in bölgede yapmış oldukları incelemelerde güneybatıda yer alan tepelerin ilerisinde Tahtalı dere mevkinde bulunan Gaip Sultan türbesinin bulunduğu yerde bazı mimari blok kalıntıları tespit etmişler ve söz konusu kalıntıların bir kiliseye ait olduğunu belirtmişlerdir. Peter

⁴¹⁴ Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime ...", s. 83-84; Frederick W. Hasluck, *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam*, Çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2013, s. 175; Frederick W. Hasluck, *Bektaşilik İncelemeleri*, Çev. Ragıp H. Özden, Say Yayınları, 2012, s. 75.

⁴¹⁵ Maximos, "Diataxis De Maxime ...", s. 143-144.

Thonemann, bu verilerden hareketle manastırın söz konusu kalıntıların bulunduğu yerde veya yakın çevresinde olabileceğini ileri sürmüştür.⁴¹⁶ Ayrıca Emile Le Camus 19. yüzyılın sonlarına doğru kenti ziyaret etmiş ve bu bölgede *Theotokos*'a ithaf edilmiş çok güzel bir şapelin bulunduğunu ve hacı adaylarının bu şapeli ziyaret ettiğini aktarmıştır.⁴¹⁷ Bu konuyla ilgili dördüncü görüş Recep Meriç tarafından ileri sürülmüştür. Recep Meriç diğer görüşlerin aksine manastırın sahip olduğu mülklerin batıda Embole (Embelli), kuzeyde Alux (Alkan) ve eski Kral Yolu'nun sınırlarına kadar uzandığını belirtmiş ve bu nedenle de manastırın Aulax Epyziga, (Azitepe), Embole (Horzum Embelli) bölgesinde bulunduğunu iddia etmiştir.⁴¹⁸ Manastırın lokalizasyonu tartışmalı bir konudur. Zira aşağıdaki haritada da görüldüğü üzere manastırın sahip olduğu mülkler oldukça geniş bir alanı kapsamıştır.

Harita 5 Boreine Manastır'ın Mülklerinin Bulunduğu Bölgeler ve Nikephoros Manastırı ile Ta Derma'nın Lokasyonu (Meriç, 2018)

⁴¹⁶ Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 178'deki 2 numaralı dipnot; Keil ve Premerstein, *Bericht über eine Dritte Reise in Lydien...*, s. 15.

⁴¹⁷ Le Camus, *Voyage aux Sept Églises...*, s. 213.

⁴¹⁸ Meriç *Hermus (Gediz) Valley...*, s. 145-146.

Manastırın kuruluşu hakkında bilgi veren *typikon*'undan elde edinilen bilgilere göre; zanaatkâr Gregorios oğlu Maximos'un doğumundan kısa bir süre önce yardımcılarıyla birlikte odun toplamak için gittiği dağı çok verimli ve güzel bulmuştur. Gregorios, bu bölgede bağ yetiştirebilmek için tanrıya dua etmiş eğer bu duası kabul olursa da bu bölgede Theotokos'a ithafen bir kilise inşa edeceğine dair söz vermiştir. Gregorios'un dileği gerçekleştikten kısa bir süre sonra da bu bölgeye küçük bir kilise ve inzivaya çekilmek için de bir hücre inşa etmiştir.⁴¹⁹ Keşiş Gregorios'un 1188 yılında Theodore Mangaphas'ın isyanına destek sağlamak amacıyla bu bölgeye yerleştiği ve manastırın çekirdeğini oluşturan ilk yapıların da Angelos Hanedanı döneminde (1185-1204) inşa edildiği düşünülmektedir.⁴²⁰ Bu dönemde inşa edilen kilisenin çok küçük olduğu zira sadece üç kişinin ibadet edebildiği, manastırda yaşayan keşiş sayısı altı, daha sonraki yıllarda ise dokuz kişi olduğu belirtilmiştir. Ancak Maximos, manastırın yönetimini devraldıktan sonra manastırda yaşayan keşiş sayısı artmış ve en az yirmiye ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle bu mütevazi yapı Maximos'un yönetimine geçtikten sonra gelişmiş ve büyük bir manastır kompleksine dönüşmüştür. Maximos, kentin önde gelen zengin ve aristokrat aileleri ile yakın ilişkiler geliştirerek manastıra önemli miktarda bağışlar yapılmasını sağlamıştır. Özellikle kentin aristokrat ailesine mensup Athanasia Mangaphas ve üst düzey bir memur olan (*allagator*) Phokas ve eşi Irene gibi Philadelphialı zenginler manastırın gelişmesine önemli katkı sağlamışlardır.⁴²¹ Phokas ve Mangaphas ailelerinin desteğiyle manastıra ilave binalar; yemekhane, fırın, değirmen, mutfak, keşiş hücreleri ve kiliseler inşa edilmiştir. Ayrıca Athanasia Mangaphas tarafından bu manastıra üzüm bağları, dut bahçeleri ve bir su değirmeni bağışlanmıştır.⁴²² Maximos bağış ve takas yoluyla elde ettiği bu mülkler sayesinde manastırı Epizyga'dan Aulax'a kadar genişletmiştir.⁴²³ Manastırın sahip olduğu başlıca mülkler yaklaşık dört

⁴¹⁹ Maximos, "Skoteine (Boreine)...", s. 1180-1185.

⁴²⁰ Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime", s. 86.

⁴²¹ Georg Petzl, "Ein Altenheim als Jungbrunnen? – Neues zu einer Byzantinischen Inschrift aus Philadelphieia in Lydien", *Chiron*, Sayı 32, 2002, s. 174; Maximos, "Skoteine (Boreine) ...", s. 1176-1177; Alice Mary Talbot "Skoteine Monastery", *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1912.

⁴²² Maximos, "Diataxis de Maxime ...", s. 138; Maximos, "Skoteine (Boreine) ...", s. 1177; Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime...", s. 78.

⁴²³ Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 181.

yüz atmış dört dönüm olan bir çiftlik, üzüm bağları, büyük bir ahır, zeytinlik, meyve bahçeleri, ekilebilir araziler ki bu araziler Philadelphia'nın kuzeybatısından Kogamos Nehri'nin her iki yakasına ve Aulax'a kadar uzanan arazilerdir.⁴²⁴ Manastır sahip olduğu araziler ve hayvanlar sayesinde oldukça zengin ve güçlü bir kurum haline gelmiştir. Bunun nedeni olarak manastırda uygulanan *kharistikion* sistemi olabilir. Bu sistem sayesinde manastırın yönetimi veraset yoluyla Maximos'a geçmiştir. Maximos, manastır yönetimini devraldıktan kısa bir süre sonra manastırın mülklerini bağış, takas ve satın alma gibi yöntemlerle genişletmiştir. Bu sayede manastırın bünyesinde bulunan çiftliklerde, arazilerde ve ahırlarda çok sayıda kişi görev almıştır. Böylece manastır muazzam derecede insan gücüne ve mülklere sahip olmuştur. Bu sayede manastır kentin kırsal ekonomisine yön veren önemli bir kurum haline gelmiştir. Bu bağlamda söz konusu manastır sadece dini değil aynı zamanda ekonomik açıdan da kentin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Zira ticaret yapan birçok manastırın olduğu da bilmektedir. Örneğin; Athos dağında bulunan Büyük Lavra Manastırı sahip olduğu on bir ticaret gemisi ile manastırların bünyesinde üretilen üzüm, zeytin, mandıra ürünleri gibi çeşitli ticari malları büyük kentlere ihraç etmiştir. Patmos Adası'nda bulunan Aziz Ioannes Manastırı da beş gemiye sahip olmuş ve bu gemiler ile üretimini yaptığı kuru et, peynir, tuz, badem ve benzeri ürünlerin ticaretini yapmıştır.⁴²⁵ Bu manastırlar gibi Boreine Manastırı'nın da ticari faaliyetlerde bulunduğunu düşünmekteyiz.

Manastırın envanter kaydında yer alan bilgilere göre manastır birçok değerli el yazması ve liturjik eserlere sahiptir. Bu bağlamda bu envanter kaydında değerli taşlar ve kumaşlar ile süslenmiş el yazması İnciller, kitaplar (*hagiografik* eserler, vaaz, dua, ilahi kitapları gibi), kaplar, ikonalar, örtüler gibi pek çok liturjik eserlerin kaydı bulunmaktadır.⁴²⁶ Manastırın envanterinde kayıtlı yüz kırk el yazması kitaptan yüz onu liturjik eserdir. Bu çok önemli ve değerli koleksiyonda bulunan elyazmalarının bazıları Vatikan Apostolik

⁴²⁴ Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime ...", s. 91; Thonemann, *The Maeander Valley...*, s. 181.

⁴²⁵ Konstantinos Smyrlis, "The Management of Monastic Estates: the Evidence of the Typika", *Dumbarton Oaks Papers*, Cilt. 56, 2002, s. 255; Rosemary Morris, "Monasteries and Their Patrons in the Tenth and Eleventh Centuries", *Byzantinische Forschungen*, Cilt. 10, 1985, s. 220; Alan Harvey "The Economy", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Ed. Elizabeth Jeffreys vd., OUP, New York, 2008, s. 92; Nicolos Oikonomides, "The Monastery of Patmos and its Economic Functions", *Social and Economic Life in Byzantium*, Ed. Elizabeth Zachariadou, Ashgate, Variorum, 2004, s. 810.

⁴²⁶ Maximos, "Diataxis De Maxime ...", s. 145- 148.

Kütüphanesi'nde (Bibliotheca Apostolica) saklanmaktadır. Bu elyazmaları; konsil, kanon kayıtları, kronikler, Ioannes Hrisostomos'un vaazları, ebedi metinler, mektuplar gibi belgeleri içermektedir. Söz konusu el yazmalarının ikisi Boreine Manastır'ına bağlı Hagioi metohionundaki rahipler tarafından yazılmıştır. Manastırda ya da kentte *scriptorium* bulunup bulunmadığı tartışmalı bir konudur.⁴²⁷ Ancak manastır kayıtlarında iki elyazmasının Philadelphia'da yazıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca manastırda ve Philadelphia Kilisesi'ne bağlı kütüphanede çok fazla el yazmalarının olduğu da bilinmektedir.⁴²⁸ Bu bilgilerden hareketle bu manastırlarda *scriptorium*'un bulunduğunu düşünmekteyiz. Boreine Manastır'ının kalıntıları günümüze gelmediği için manastıra ait yapı kompleksi hakkında detaylı bilgi vermek oldukça güçtür. Ancak *typikon*'undan elde edilen veriler çerçevesinde manastırın bünyesinde şapel, kiliseler, keşişlerin kaldığı hücreler, yemekhanene, mutfak fırın, *scriptorium*'un ve yapı kompleksinden ayrı bir yerde ancak manastıra bağlı metohionların olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Philadelphia'da kaleme alınmış kısa bir anonim kronikte kenti kuşatan Umur Bey'e karşı kazanılan bir zafer neticesinde 7 Mart 1348'de kentte bulunan büyük kilisede düzenlenen törenden sonra askeri birliklerin saraya daha sonra da *Theotokos*'a ithaf edilmiş Boreine Manastır'ına gelerek şehit olan askerler için dini tören yapıldığından bahsedilir.⁴²⁹ Bu bilgidен hareketle söz konusu manastırda şehir halkı için büyük önem taşıyan günler için özel törenlerin düzenlendiğini de düşünmekteyiz.

⁴²⁷ Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 413, 414, 415. Maximos, "Diataxis de Maxime...", s. 146- 148.

⁴²⁸ Schreiner, "Zur Geschichte Philadelphias...", s. 413-414.

⁴²⁹ Couroupou, "Le Siège de Philadelphie Par Umur Pacha...", s. 74-76; Lemerle, "Philadelphie et L'émirat D'aydin", s. 61.

Şehitlik

Yukarıda bahsedilen dini mekanların dışında Hristiyan dünyasında oldukça önemli ve ayrı bir yeri olan şehitlik 4. yüzyıldan itibaren kutsal alan olarak kabul edilmiştir. Bu yapı genellikle dairesel, sekizgen veya merkezi bir plan üzerine inşa edilen haç planlı bir kilisedir. Bu kilisede genellikle azizlere ait *rölik*’ler saklanmış ve şehitlerin kalıntıları gömülmüştür. Bu yapıların inşa edilmesi, korunması ve denetlenmesi piskoposluklar tarafından yürütülmüştür.⁴³⁰ Zira bu etkinlikler Hristiyan toplumunu bütünleştiren ve kiliseyi canlı tutan bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Ayrıca şehit kültürünün bulunduğu kentler dini açıdan diğer kentlere kıyasla daha prestijli ve daha üstün kabul edilmiştir. Bu nedenle de şehit kültürü çok geniş bir alana yayılmış ve saygı görmüştür.⁴³¹

Hristiyan dünyası için bu derece önemli olan şehitlik ve şehit kültürü Philadelphia’da tespit edilmiştir.⁴³² Bu bağlamda Alaşehir’de bir evin bahçesinde bulunan ve geç antikçağa tarihlenen kitabe Hristiyan Elpizon’un kutsal topraklardan Lydia’ya *rölik*’ler getirdiği aktarılmıştır.⁴³³ Yine Kilise kayıtları ve kroniklerde de Philadelphialı yerel şehitler hakkında bilgi verilmiştir. Örneğin, on bir Philadelphialı Hristiyan 155 yılında Smyrna’da şehit edilmiştir. Söz konusu Philadelphialılar kilise kayıtlarına “*Philadelphie Kilisesi’nin on bir üyesi ateşe atılırken etkileyici bir şekilde vefa ve sadakat örneği sergilediler.*” şeklinde geçmiştir. Anonim bir kronikte, Philadelphia metropoliti Makarios Chrysokephalos’un Aydınogulları ile yapılan mücadelede (7 Mart 1348) ölen on altı askeri şehit olarak kabul ettiğini aktarmıştır. Ayrıca şehitleri anmak için Boreine Manastır’ında törenler düzenlendiği de bilinmektedir.⁴³⁴ Fakat kaynaklar bu yapının bulunduğu yer hakkında bilgi vermemiştir. Ancak şehrin Tahtalı dere mevkinde bulunan

⁴³⁰ Glen W. Bowersock vd. *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*, Harvard University Press, 1999, s. 376; Sylvain Detephen, “*Martyrs Locaux et Cultes Civiques en Asie Mineure*”, *Des Dieu Civiques aux Saints Patrons, IVe-VIIe siècle*, Ed. Jean-Pierre Caillet vd., Picard, Paris, 2015, s. 67.

⁴³¹ Bayri, *Warriors, Martyrs*, s. 97; Detephen, “*Martyrs Locaux...*”, s. 75-77.

⁴³² Detephen, “*Martyrs Locaux...*”, s. 90.

⁴³³ Georg Kaibel, *Epigrammata Graeca ex Lapidibus Conlecta*, Hildesheim, Berlin, 1878, s. 200-201; Reinhold Merkelbach ve Josef Stauber, *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten*, Cilt 1, B.G. Teubner Stuttgart, 1998, s. 475-478; Petzl, “*Philadelphie et Ager Philadelphens*”, s. 89-90.

⁴³⁴ Detephen, “*Martyrs Locaux...*”, s. 90; Milner, *History of the Seven Churches*, s. 312; Lemerle, *L’émirat d’ Aydin...*, s. 62-63; Couroupou, “*Le Siège de Philadelphie Par Umur Pacha...*”, s. 74-76.

Gaip Sultan türbesinin çevresinde bir şapele ait bazı mimari blok kalıntıları tespit edilmiştir. Burası Boreine Manastırı'na yakın bir yerdir.⁴³⁵ Bu bilgiler çerçevesinde, söz konusu şehitliğin Boreine Manastırı'nın yakınında bir yerde olduğunu düşünmekteyiz. Bu konuyla ilgili olarak seyahatnamelerde bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler çerçevesinde şehirde bulunan ve *Theotokos*'a ithaf edilmiş bir şapel hacı adayları tarafından ziyaret edilmektedir. Ayrıca şehirde yaşayan Hristiyan halk tarafından azizlerin ve şehitlerin ruhlarının her cumartesi Aziz Ioannes Kilisesi'ne gelerek şifa dağıtıklarına inanıldığı için hastalar bu kiliseyi cumartesi günleri ziyaret ederlermiş. Aynı şekilde Türkler de bu kiliseyi şifa bulmak için ziyaret etmişler.⁴³⁶ Bu durum şehit kültürünün halk tarafından uzun yıllar sürdürüldüğünün bir göstergesidir. Ayrıca bu yapı şehirde bulunan dini mekanlar arasında en ilginç ve önemli yapılardan biri olmuştur. Zira bu yapı kentin önemli bir hac merkezi olmasındaki en önemli nedenlerinden biridir. Bu bağlamda kent, şehitlik ve yerel şehitlere sahip olduğu için dini açıdan diğer kentlere karşı prestij ve üstünlük kazanmıştır. Böylece kent önemli bir hac merkezi ve Hristiyan kenti olarak uzun yıllar saygı görmüştür.

Philadelphia jeopolitik konumu ve ekonomik zenginliği sayesinde antik dönemde misyonerlik faaliyetleri açısından önemli bir merkez olmuştur. Bu sayede kent Helen kültürünün öncüsü olduğu gibi, onun Anadolu'daki en önemli kalesi de olmuştur. Kentin bu özelliği Kilise Babalarının da dikkatini çekmiştir. Bu azizler Hristiyanlığı daha geniş kitlelere yaymak için kentin bu dinamik yapısını kendi ideolojilerine uygun bir biçimde yönlendirmiştir. Bu bağlamda kent halkına ithafen yazdıkları mektuplarda onlara önemli bir misyon yüklemişlerdir. Bu misyon kent halkı tarafından sonsuz bir sadakatle yerine getirilmiştir. Kent halkının bu inanca bu kadar güçlü bir şekilde bağlanmasında Philadelphia Kilisesi önemli bir rol üstlenmiştir. Zira bu kilisenin dini liderleri kent halkına verdikleri dini eğitimle onların kalplerinde bu inancın derinlere kök salmasını sağlamıştır ki onlar, bu inanç uğruna hayatlarını feda etmişlerdir. Bu liderler kent kuşatıldığı zamanlarda da ettikleri dualar ve verdikleri vaazlar sayesinde kent halkının moral ve motivasyonu artırmıştır. Öyle ki Francisco de Moncada eserinde Katalan

⁴³⁵ Josef Keil ve Anton von Premerstein, *Bericht uber eine Dritte Reise...*, s. 15; Petzl, "Philadelphie et Ager Philadelphens", s. 174.

⁴³⁶ Le Camus, *Voyage aux Sept Églises...*, s. 213; Lampakis, *Oi Epta Asteres...*, s. 413; Elliott, *Travels in the Three Great Empires...*, s. 90. Hasluck, *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık...*, s. 63.

birlikleri kenti savunduğu 1304 yılı kuşatması ile ilgili olarak Metropolit Theoleptos, "*Philadelphiea'yı dualarıyla, şehri koruyan ordunun silahlarıyla yaptığından daha iyi savunan nadir kutsal bir adam...*"⁴³⁷ şeklinde bahsetmiştir. Kentin savunulmasında bu derece etki olan bu dini liderler kent halkına mücadelenin sadece şehrin bağımsızlık için değil aynı zamanda inançlarını da korumak için verilen bir mücadele olduğunu da telkin etmiştir. Bu sayede kent halkı kuşatmalarda topyekûn bir mücadele vermiş ve uzun yıllar direnmiştir. Şehir halkı sahip olduğu bu güçlü dini kurumları ve kimliği nedeniyle hem Osmanlı egemenliğine hem de göç ettikleri Venedik'te kendi inanç ve yaşam biçimlerini sürdürmüştür.

Kentin sahip olduğu dinsel kimliğin bir yansımasını onun mekânsal örgütlenmesinde de görmekteyiz. Zira kent halkı inançlarına duyduğu saygı ve bağlılığın simgesi olarak ihtişamlı yapılar inşa etmiştir. Bu bağlamda Aziz Ioannes Kilisesi şehrin kalbine inşa edilmiştir. Bu kilise erken dönem inşa edilen kiliselerin en önemli örneklerinden biri olduğu gibi başkentin en önemli dini yapılarından biri olan Hagia Sophia'ya ilham kaynağı olacak kadar görkemlidir. Ayrıca neredeyse her mahallesine bir kilise inşa etmiştir. Üstelik kent halkı kutsal topraklardan getirdiği *rölik* 'ler ve şehitleri için inşa ettiği şehitlik sayesinde önemli haç merkezlerinden biri olmuştur. Dahası Philadelphialılar kentin kırsal bölgesine inşa ettikleri manastırlar sayesinde bu bölgede yaşayan göçebe Türkmenleri etkilemişlerdir. Zira Boreine Manastırı'na ait *typikon* 'da bağışçılar arasında Hristiyan Türkler de yer almaktadır.⁴³⁸ Sonuç olarak bütün bunlar kent halkının sahip olduğu güçlü dinsel kimliğin en önemli göstergesidir. Kentin sahip olduğu bu dini kimlik onu diğer taşra kentlerinden farklı kılmıştır.

⁴³⁷ Francisco de Moncada, *Expedicion de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, En la Imprenta de Sancha, Madrid, 1842, s. 74-75.

⁴³⁸ Nasturel, "Recherches sur le Testament de Maxime...", s. 94-95.

SONUÇ

Bu çalışmanın odak noktasını; konumu, zengin tarihsel geçmişi, ekonomik potansiyeli, kendine has idari yapısı ve prestijli dini kimliği itibarıyla Türk fetihleri çağında Bizans şehirleri arasında kendine özgülüğüyle dikkat çeken Philadelphia oluşturmaktadır. Tartışmanın özünde ise şehrin Türkler karşısında uzun süre direnç göstermesinin ve bağımsız bir kent olmasını sağlayan temel dinamikler saptanmaya çalışılmıştır.

Philadelphia, kuruluş amacı, tarihi, konumu ve toplumsal yapısı gibi birçok yönden bölgedeki diğer kentlerden farklılaşmaktadır. Diğer Lydia kentlerinden oldukça geç bir tarihte, Pergamon Krallığı'nın (MÖ. 241-133) sınırlarını korumak ve bu krallığın ideolojisini bölgeye yaymak için kurulan kent, ileri bir karakol ve misyoner bir şehir olarak planlanmıştır. Coğrafi konumu da bu misyonla uyumlu olan şehir, Lydia'nın Mysia sınırına yakın bir yerde ve bölgeleri birbirine bağlayan yol ağları üzerindeki bir ovada ve bölgeler arası yol ağı merkezindedir. Kale-kent biçiminde kurgulanan kent farklı bir mekânsal örgütlenmeye sahiptir. Garnizon kolonisi olarak kurulan kentin etrafı güçlü surlarla çevrilmiş ve iç kalesi güvenli bir yere inşa edilmiştir. Bu anlamda ilk sakinleri Makedon askerler ve onların aileleri olmuş ve böylelikle en baştan itibaren hem savaşçı hem de seçkin bir halk kitlesine sahip olmuştur.

Şehrin parlak geçmişinde jeopolitik konumunun ve coğrafi özelliklerinin ayrı bir yeri olmuştur. Zira bu özellikleriyle kısa sürede Lydia bölgesinde bulunan Smyrna, Ephesos gibi önemli liman kentleri ve Lydia bölgesine uzun yıllar başkentlik yapan Sardis ile rekabet edecek konuma gelmiştir. Önemli bir askeri üs ve ticaret merkezi haline dönüşen kent, kültürel ve dini etkileşim açısından da önemli bir merkez olmuştur. Nitekim görkemli dini mekanlar ve düzenlediği festivaller nedeniyle antik dönemde “Küçük Atina” olarak nitelenmiştir. Böylece köklü ve zengin bir tarihsel mirasa sahip olmuştur. Bu bağlamda şehir halkı, mücadeleci ruhunu her zaman canlı tutmayı başarıp, kuşatmalara karşı güçlü bir direniş sergilerken bu tarihsel mirastan ve kent kimliğinden güç almış olmalıdır.

Kent halkını motive eden ve aynı zamanda onu farklı kılan bir başka özelliği de sahip olduğu ekonomik potansiyel olmuştur. Jeopolitik konumu ve coğrafi özelliklerinin sağladığı ekonomik potansiyel sayesinde bölgenin en güçlü kentleri arasında yer almıştır.

Philadelphia halkı özellikle tarım, hayvancılık, arıcılık, ticaret ve endüstriyel üretim alanlardaki başarılarıyla dikkat çekmiştir. En karakteristik ekonomik faaliyetler tekstil ve dericiliktir. Bu bağlamda şehir ham ipek, ipekli kumaş ve deri ayakkabı üretiminde önde gelen kentlerden biri olmuştur. Bu faaliyetler şehri ekonomik açıdan kalkındırdığı gibi onun saygınlığını da artırarak dönemin sayılı kentlerinden biri olmasını sağlamıştır. Üstelik önemli ticari yollara hâkim bir noktada bulunduğu için yerel ve uluslararası ticaretin yürütüldüğü önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu sayede şehirde hem ulusal hem de uluslararası panayırlar ve pazarlar kurulmuştur.

Şehir sahip olduğu bu ekonomik potansiyel sayesinde kuşatmalara karşı direnç göstererek bağımsızlığını da muhafaza etmiştir. Bu bağlamda kent hem kendi savunması hem de bağlı bulunduğu devletin sınırlarını korumak için büyük bir garnizona ev sahipliği yapmıştır. Şehir bu askeri birliğin iâşesini ve her türlü ihtiyacını karşılayarak askeri açıdan güçlü bir şehir olmuştur. Ayrıca kent sakinleri ne savaşlarda ne de doğal afetlerin yaşadığı dönemlerde yaşam alanlarını terk etmemiştir. Başka bir ifadeyle kent sakinleri her türlü zorlu şarta rağmen şehirde yaşamayı sürdürmüştür. Şehir halkı sadece bağımsızlık için değil aynı zamanda sahip olduğu bu refah düzeyini korumak için de mücadele etmiştir. Üstelik kent sakinleri Osmanlı egemenliğini kabul ettiği dönemde de bu ekonomik faaliyetleri sürdürmeye devam etmiştir. Bu sayede sahip oldukları kültürel kimliği de korumuşlardır.

Philadelphia'yı farklı kılan bir başka özellik olarak karşımıza çıkan kendine özgü yönetim geleneğini de söz konusu tarihsel mirastan ve ekonomik potansiyelden bağımsız düşünemeyiz. Şehir Bizans taşra idari organizasyonu içinde yer almasına rağmen kendine has bir yönetim biçimi geliştirmiştir. Şehir Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans arasında hem ileri bir karakol hem de önemli bir askeri üs olmuştur. Bu bağlamda genellikle Bizans ordusunun hanedan ve aristokrat sınıfa mensup tecrübeli ve başarılı komutanları tarafından yönetilmiştir. Bu komutanlar kenti askeri ve idari açıdan güçlendirdiği gibi, bölgede etkili güç haline de getirmiştir. Öyle ki 11. ve 12. yüzyıllarda Ioannes Komnenos Vatatzes ya da Theodore Mangaphas gibi kent yöneticileri zaman zaman Bizans merkezi yönetimine karşı isyan ederek yönetimi ele geçirmişlerdir. Bu isyanlarda Ioannes Komnenos Vatatzes ve Theodore Mangaphas'ın en yakın dostları ve müttefikleri Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanları olmuştur. Bu dostane ilişkiler sayesinde isyancılar önemli

başarılar elde etmiştir. Söz konusu isyanlardan sonra şehir yarı özerk bir yönetim ile idare edilmeye başlamıştır. Şehir uzun yıllar mücadele ettiği Türklerin de desteği ile yarı özerk bir statü elde etmiştir. Bu durum da şehrin farklı bir tarafını yansıtmaktadır. Zira kent kendi çıkarları doğrultusunda düşmanlarıyla dost olmayı başarmış ve yerel düzeyde onlarla iyi ilişkiler yürüterek gücüne güç katmıştır. Zira kentin idari biçimi giderek otonom bir yönetim biçimine doğru evrilmiştir. Bu bağlamda şehir 14. yüzyılda bir Yunan emirliği gibi yönetilmiştir. Söz konusu yüzyılda şehir halkı, merkezi yönetim tarafından şehrin yönetimine atanan askeri valiler yerine kendi istedikleri kişileri şehrin yönetimine getirmişlerdir. Bu durumda şehrin metropoliti Theoleptos (1284-1322) 1304 ve 1310 yılında şehrin yönetimini üstlenmiştir. Aynı şekilde bir diğer dini lider olan Makarios Chrysokephalos, (1336-1382) 1348 yılında kenti yönetmiştir. Bu sayede Philadelphia kendine özgü bir yönetim anlayışı benimsemiş ve özerk bir biçimde yönetilmiştir.

Türklerle sınır komşusu olan Philadelphialılar, onlarla zaman zaman mücadele etmek zaman zaman da kendi çıkarları doğrultusunda dostane ilişkiler kurarak ticari faaliyetler yürütmüşlerdir. Böylelikle Türkleri daha yakından tanıyarak, Türk geleneklerine aşina olmuş ve dillerini öğrenmişlerdir. Şehir yöneticileri bu yönlerini Bizans diplomasisinde etkili bir biçimde kullanmış ve Bizans'ın Türkler ile olan ilişkilerinde uzlaştırmacı bir misyon üstlenmişlerdir. Kent yöneticileri izledikleri bu denge politikasını Latinlerle olan ilişkilerinde de sürdürmüştür. Böylece şehir 14. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı egemenliğine girene kadar önemini ve statüsünü korumuştur. Kentin uzun yıllar bağımsız kalmasını sağlayan tam da bu etkin ve başarılı yönetim geleneğidir. Kent halkı, atalarından miras kalan savaşçı ruhu ve bağımsızlık tutkusu sayesinde kendilerine has bir yönetim anlayışı oluşturarak bölgedeki diğer şehirlerden daha uzun süre varlığını sürdürerek imparatorluğun bölgedeki son temsilcisi olmayı başarmıştır. Bu durum da kenti bölgedeki diğer şehirlerden farklı ve özgün kılan en önemli özelliktir.

Philadelphia şehrinin tarihsel geçmişinde Hristiyanlık da önemli bir rol oynamıştır. Havariler ve kilise babaları, Hristiyanlığın ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra şehri ziyaret etmişler ve halk bu inanca davet etmişlerdir. Yine azizler tarafından şehir halkına ithafen mektuplar gönderilmiştir. Bu sayede kent Hristiyanlığın kutsal kitabında adı geçen yedi önemli şehirden biri, daha da önemlisi bu şehirler arasında övgüye nail olan iki şehirden biri olmuştur. Bu bağlamda şehir halkına Hristiyanlığı koruma, yüceltme,

yayma ve bu inancı en iyi şekilde temsil etme misyonu verilmiştir. Bu misyon nedeniyle kent halkı kendisini mahşerin yedi yıldızından birinin bekçisi ve yılmaz savaşçısı olarak görmüştür. Bu nedenle şehir halkı Hristiyanlık inancı uğruna hiç tereddüt etmeden canlarını adamıştır. Kent halkı tarafından sıkı sıkıya sahiplenilen bu inanç kısa süre içinde şehirde kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu bağlamda Philadelphia Kilisesi bu inancın bölgeye yayılmasına öncülük etmiştir. Bu noktada şehir halkı yaşam biçimleri ve bu inanca olan bağlılıkları nedeniyle örnek Hristiyanlar olarak kabul edilmiş ve saygı görmüştür. Bu yönüyle şehir önde gelen Hristiyan kentlerinden biri olmuştur. Böylece güçlü bir dini kimliğe ve motivasyona sahip olan şehir, Türk fetihleri çağında, Müslüman Türklere karşı uzun yıllar direnmiştir. Philadelphia Kilisesi, merkez kilisenin otoritesine karşı çıkarak bu mücadelelerde ölen askerleri şehit kabul etmiştir. Şehir sahip olduğu bu güçlü ve etkin dinsel kimliği sayesinde bölgedeki “son Hristiyan kalesi” olarak Türklere karşı, diğer kentlerden daha fazla mücadele etmiştir.

Philadelphia Kilisesi yine merkez kilisenin kurallarına aykırı bir tavır sergilemiş ve şehrin çıkarı doğrultusunda Papalık makamı ile dostane ilişkiler yürütmüştür. Kilisesinin bu gücü şehir halkının bu inanca olan bağlılığını daha da artırmıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti bölgeye egemen olduğu dönemde dahi kent halkı sahip olduğu bu güçlü dini kimliği sayesinde inançlarına olan bağlılığını sürdürmüştür. Yine şehir halkı bu dönemde de kendi adet ve geleneklerine uygun bir biçimde yaşamıştır. Bu sayede kent Osmanlı şehirleri içinde en fazla gayrimüslimin yaşadığı şehirlerden biri olmuştur. Benzer şekilde kent halkı inançlarına olan sadakatini göç ettikleri Katolik bir kent olan Venedik’te de devam ettirmiştir. Bu şehre kendi dini temsilcilerinin atanmasını sağladığı gibi, metropolitliğin taşınmasına da katkıda bulunmuştur. Bu nedenle şehir halkı Osmanlı Devleti’nde gayrimüslim bir tebaa; Venedik’te ise Ortodoks bir cemaat olarak varlığını sürdürmüştür. Böylece kent sakinleri yaşadıkları topraklardaki egemen güce karşı kendi kimliğini ve öz varlığını korumayı başarmıştır.

Şehir halkının güçlü dinsel kimliğini yansıtan bir başka gösterge de onların inşa ettiği görkemli dini mekanlardır. Philadelphialılar Hristiyanlığı kabul ettikten kısa bir süre sonra dönemin dini mimarisinin en önemli örnekleri arasında yer alan ihtişamı ve heybeti ile göz kamaştıran Aziz Ioannes Bazilikasını inşa etmişlerdir. Bu kilisenin planına benzer bir başka bazilika da Konstantinopolis’te (Hagia Sophia Bazilikası) inşa edilmiştir. Yine

10. yüzyılda inşa edilen Nikephoros Erotikos Manastırı da türünün ilk örneklerindendir. Zira bu manastır bünyesinde huzur evi inşa edilmiştir. Bu durum daha önceki Bizans manastırlarında görülmemiştir. Bu nedenle söz konusu manastır bu tarz vakıfların öncüsüdür. Şehirde bulunan bir başka manastır olan Boreine Manastırı da sahip olduğu mülkler sayesinde geniş bir alana yayılmıştır. Söz konusu manastır, şehrin kırsal bölgesindeki dini yaşamı derinden etkilemiştir. Öyle ki kırsal bölgelerde yaşayan göçebe Türklere de nüfuz etmiş ve onların bir bölümünün bu inancı benimsemesini sağlamıştır. Benzer şekilde sahip olduğu mülkler sayesinde kentin kırsal ekonomisini de yönlendirmiştir. Kentin dikkat çekici ve Hristiyan dünyası açısından oldukça önemli dini mekanlarından bir diğeri de şehitliktir. Bu kilisede *röliker* ve şehitlere ait kalıntılar muhafaza edilmiştir. Bu dini mekân sayesinde kent Hristiyanlar tarafından önemli bir hac merkezi olarak kabul edilmiştir. Yine şehir halkı tarafından bu inanca olan bağlılığın bir simgesi olarak neredeyse şehrin her sokağına ve kırsal bölgelerinin en ücra köşelerine kilise inşa ettirilmiştir. Bu sayede kent kendine özgü bir kentsel doku da oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BSA SPHS 01/1240.3156, BSA SPHS Image Collection, BSA Archive.

BOA. ML. VRD. TMT., d., Gömlek No: 1427.

BOA. ML.VRD.TMT., d, Gömlek No: 409.

BOA, A. DVN., Dosya No: 44, Gömlek No: 51.

BOA İ.HR., Dosya No: 235 Gömlek No:13920.

BOA İ.HR., Dosya No:268, Gömlek No: 16117.

BOA İ.TAL., Dosya No:135, G mlek No: 42.

BOA A. DVNS. MHm. d., Dosya No: 22 G mlek No: 541.

BOA A DVNS MHm. d., Dosya No: 21 G mlek No:578.

BOA ŞD. Dosya No: 2853 G mlek No: 110.

BOA, ML. VRD. TMT. d., G mlek No:1462.

BOA, ML. VRD. TMT. d., G mlek No: 1431.

BOA, ML. VRD. TMT.d., G mlek No: 1434.

BOA. ML.VRD.TMT., d, G mlek No: 409.

BOA, ML. VRD. TMT. d., G mlek No:1434.

BOA. ML. VRD. TMT. d., Dosya No:1465.

BOA. ML.VRD. TMT. d., Dosya No: 1441.

BOA TK.GM. İKP. Dosya No:1 Gömlek No:4.

BOA, DH.EUM. Ş.3 Dosya: 26, Gömlek No: 56.

BOA, C.ADL., Dosya: 77, Gömlek No:4631.

BOA, A.DVN., Dosya: 49, Gömlek No:62.

Manisa İl Kültür Turizm Müdürlüğü Arşivi,

Referans No: DJI0373

Referans No: 62A8284

Referans No: 62A8284

Dönem Kaynakları

- ANNA KOMNENOS, Alexiad: *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası* Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996.
- ÂŞIK PAŞAZADE, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Çev. K. Yavuz ve Y. Saraç, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2003,
- ÂŞIK PAŞAZADE, *Âşık Paşazade Tarihi: Osmanlı Tarihi (1285-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- CASSIUS DIO, *Roman History*, Çev. Ernest Cary, Loeb Classical Library, 1931.
- CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, Çev. John Haldon, Verlag, Wien, 1990.
- EURIPIDES, *Iphigeneia in Tauris*, Çev. Richmond Lattimore, Oxford University Press, Oxford, 1992.
- EUSEBIOS, *The Ecclesiastical History of Eusebius*, Çev. Krishopp Lake, Harvard University Press, Cilt 1, New York, 1926.
- ENVERÎ, *Düsturname-i Enverî*, Çev. Mükrimin Halil, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1929.
- ENVERÎ, *Düsturname-i Enverî*, (19-22 Kitaplar), Çev. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul, 2012.
- GAIUS SUETONIUS, *Lives of the Caesars*, Çev. Catharine Edwards, OUP, Oxford, 2008.
- GEOFFROI DE VILLEHARDOUIN HENRI DE VALENCIENNES, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, Çev. Hasan A. Yücel, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- GEORGES PACHYMERES, *Relations Historiques, Livres I-III*, Çev. Albert Failler ve Vitalen Laurent, Soiété D'édition, Paris, 1984.
- GEORGES PACHYMERES, *Bizanslıların Gözüyle Türkler* Çev. İ. Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
- GEORGIOS AKROPOLITES, *Vekayinâme*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 20008.
- GEORGIOS AKROPOLITES, *The History*, Çev. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York, 2007.
- HIEROKLES, *Le synekdèmos d'Hiérokls. Et L'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Ed. Ernest Honigmann, Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, Brüksel, 1939.

- GREGORY ABÛ'L- FARAC (BAR HEBRAEUS), *Ab'ûl- Farac Tarihi*, Çev. Rıza Doğrul, TTK, Yayınları Ankara, 1950.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, Çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973.
- IOANNES KINNAMOS, *Ioannes Kinnamos' un Historia'sı (1118-1176)*, Haz. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara, 2001.
- IOANNES LYDOS, *Ioannes Lydus on Powers or the Magistracies of the Roman State*, Çev. Anastasius C. Bandy, J. J. Augustin, Glückstadt, 1982.
- IOANNES LYDOS, *On the Months (De mensibus)*, Çev. Mischa Hooker, 2017.
- İBN BİBİ, *El-Evamirü'l-Ala'yye fi'l-Umuril-Ala'yye (Selçukname)*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- IOANNES KANTAKUZENOS, *Geschichte, Ziteiter Teil (Buch I)*, Çev. S Georgios Fatouros ve Tilman Krischer, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1982.
- IOANNES KANTAKUZENOS, *Geschichte, Ziteiter Teil (Buch II)*, Çev. S Georgios Fatouros ve Tilman Krischer, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1986.
- IOANNES KANTAKUZENOS, *Geschichte, Ziteiter Teil (Buch III)*, Çev. S Georgios Fatouros ve Tilman Krischer, Anton Hiersemann, Stuttgart, 2011.
- IOANNES SKYLITZES, *A Synopsis of Byzantine History*, Çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- IGNATIOS, "Ignatios", Çev. Hakkı Deirel, Giovanni Scognamillo vd., *Kilise Babalarından ve Yazarlarından Alıntılar: Günlük Okuma Kitabı*, Kaya Basım Yayın, İstanbul, 1997, s. 27-47.
- KÂTİP ÇELEBİ, *Cihânnümâ*, Ed. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- KLAUDIOS PTOLEMAIOS, *The Geography*, Çev. Edward L. Stevenson, Dover Publications, New York, 1991.
- KONSTANTIN PORPHYROGENITUS, *The De Thematibus ('on the themes') of Constantine VII Porphyrogenitus*, Çev. John Haldon, Liverpool University Press, Liverpool, 2001.
- LAONİKOS KHALKOKONDYLES, *The Histories*, Çev. Anthony Kaldellis, Harvard University Press, Cilt 1, London, 2014.
- MAXIMI PLANUDIS, *Maximi Planudis Maximi Monachi Planudis Epistulae*, Ed. Maximilianus Treu, Friedrichs-Gymnasiums, Breslau, 1890.
- MAXIME PLANUDE, *Les Épigrammes de Maxime Planude*, Ed. Ilias Taxidis, Byzantinisches Archiv, Cilt 32, De Gruyter, Berlin, 2017.

- MAXIMOS, “Skoteine (Boreine) Testament of Maximos for the Monastery of the Mother of God at Skoteine near Philadelphia” Çev. George Dennis, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Ed. John Thomas ve Angela C. Hero, Dumbarton Oaks Cilt 3, Washington 2000, s. 1176-1195.
- MAXİMOS, “Diataxis De Maxime, Fondateur Du Monastère De Boreine” *Actes de Vatopédi*, Ed. Jacques Bompaire ve Jacques Lefort vd., Cilt 1, P. Lethielleux, Paris, 2001, s. 136-162.
- MEHMED NEŞRİ, *Kitâb-ı Cihan- Nümâ: Neşri Tarihi*, Cilt 1, Haz. Faik R. Unat ve Mehmed A., Köymen, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- MIKHAEL DOUKAS, *Tarih: Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- NIKETAS CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Çev. Harry J. Magoulias vd., Wayne State University Press, Detroit, 1984.
- NIKETAS KHONIATES, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- NIKETAS KHONIATES, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, Haz. Işın Demirkent, Fahameddin Başar ve Beida Demiriş, Dünya Kitapları, İstanbul, 2006.
- NIKETAS KHONIATES, *Niketas Khoniates'in Historia'sı 1995-1206: İstanbul'un Haçılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.
- NIKEPHOROS CHUMNOS, *Anecdota Graeca*, Ed. Jean François Boissonade, Cilt 5, Excusum in Regio Typographeo, Paris, 1833.
- NIKEPHOROS EROTIKOS, “Mount Tmolos: Typikon of Nikephoros Erotikos for the Monastery of the Mother of God and the Old Age Home called Ta Derma on Mount Tmolos”, Çev. John Thomas, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Ed. John Thomas and Angela C. Hero, Dumbarton Oaks, Cilt 1, Washington, 2000, s. 310-312.
- NIKEPHOROS GREGORAS, *Rhomäische Geschichte* Çev. Jan Louis Van Dieten, Cilt 4, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1973.
- NIKEPHOROS GREGORAS, *Rhomäische Geschichte* Çev. Jan Louis Van Dieten, Cilt 8, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1979.
- NIKEPHOROS GREGORAS, *Rhomäische Geschichte* Çev. Jan Louis Van Dieten, Cilt 24, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1988.
- PLINIUS, *The Natural History of Pliny*, Çev. John Bostock ve Henry T. Riley, Henry G. Bohn, MDCCCLV, Cilt 1, London, 1855-57.

- POLYBIUS, *The Histories*, Çev. William R. Paton, Cilt, 6 Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1922.
- PROKOPIOS, *İstanbul'da Iustinianos Döneminde Yapılar*, Çev. Erndiz Özbayaoğlu, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 1994.
- PROKOPIOS, *The Buildings*, Çev. H. D. Dewing, The Loeb Classical Library, 1940.
- POLIKARPOS, "Polkarpos", Çev. Hakkı Deirel, Giovanni Scognamillo vd., *Kilise Babalarından ve Yazarlarından Alıntılar: Günlük Okuma Kitabı*, Kaya Basım Yayın, İstanbul, 1997, s. 47-53.
- RAMON MUNTANER *Ramon Muntaner Chronicle*, Çev. Lady Goodenough, Inparentheses Publications, Catalan Series. Cambridge, Ontario, 2000.
- ROBERT DE CLARI, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, Çev. Beynün Akyavaş, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- SOCRATES SCHOLASTICUS, *The Ecclesiastical History of Socrates: Surnamed Scholasticus, or the Advocate: Comprising a History of the Church in Seven Books, from the Accession*, Henry G. Bohn, London, 1853.
- SOZOMENOS VE PHILOSTORGIUS, *History of the Church*, Çev. Edward Walford, Henry G. Bohn, London, 1999.
- STEPHANI BYZANTII, *Ethnica*, Cilt V: Φ-Ω, Ed. Margarethe Billerbeck ve Arlette Neumann-Hartmann, Walter de Gruyter GmbH, Berlin, 2017.
- STRABON, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası, (Kitap XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2000, İstanbul.
- TACITUS, *Annales*, Çev. J.B. Hare, The Loeb Classical Librariy, Cilt 3. Harvard University Press, Cambridge, 1931.
- II. THEODOROS LASCARIS, "Theodori Lascaris de Naturali Comnuione", *Patrologiae Curus Completus*, Ed. Jacques Paul Migne, Paris 1887, s. 1339-1363.
- Yeni Ahit İncil*, İncil ve Diğer Kitaplar, Çev. Halil Edhe, Amerikan Kitabı Mukaddes Şirketi ve İngiliz Ecnebi Kitabı Mukaddes Şirketi, 1933.
- ZOSIMUS, *Zosimus: New History*, Çev. Ronald T. Ridley, the Australian Association for Byzantine Studies with the assistance of a Publications Grant from the University of Melbourne Committee on Research and Graduate Studies, Canberra, 1990.

Modern Kaynaklar

- ACAR, İbrahim, “Nişan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, s. 152-154.
- ADDISON, Charles G., *Damascus and Palmyra: A Journey to the East*, Cilt 1, Carey Hart, Philadelphia, 1938.
- AGELARAKIS, Anagnostis, “Cretans in Byzantine Foreign Policy and Military Affairs since the 4th Crusade” *Cretika Chronika*, Cilt, 32, 2012, s. 41-78.
- AGUSTI, David *Los almogávares: La expansión mediterránea de la Corona de Aragón*, Silex, Madrid, 2004.
- AHRWEILER, Hélène, “Recherches sur l’administration de l’empire byzantine aux IXe-XIe siècles”, *Bulletin de Correspondence Hellénique*, Cilt 84, 1960, s. 1-111.
- AHRWEILER, Helene, “L’histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle *Byzance: les Pays et les Territoires*”, Ed. Denis A. Zakythinos vd., Variorum, London, 1976, s. 1-204.
- AHRWEILER, Helene, “La frontière et les frontières de Byzance en Orient”, *Byzance: les Pays et les Territoires*, Ed. Denis A. Zakythinos vd., Variorum, London, 1976, s. 209-230.
- AHRWEILER, Helene, “La région de Philadelphie, au XIVe siècle (1290-1390”, *Dernier bastion de l’Hellénisme en Asie Mineure*, *Comptes Rendus de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Cilt 127, Sayı 1, 1983, s. 175-197.
- AHRWEILER, Helene, “Philadelphie et Thessalonique au Début du Xive Siècle: A Propos de Jean Monomaque” *Philadelphie et Autres Etudes*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1984, s. 9-16.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, Cilt 1, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979.
- AKALIN, Ayşe G., “Helenleştirmede Bir Yerleşim Ögesi: Katoikia”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 39, 2007, s. 65-74.
- AKINCI, Recep *Eski Philadelphia Bugünkü Alaşehir*, İzmir Ticaret Basımevi, İzmir, 1949.
- AKTÜRE, Sevgi, *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018.
- ALGEDİK, İsmet “Alaşehir’de Bizans Mezarları ” *Pirelli Dergisi*, Sayı 153, 1977, s. 6-7.
- ALLOM, Thomas ve Walsh Robert *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Fisher Son, London, Paris, 1838.

- ALLOM, Thomas ve Walsh Robert *İstanbul Manzaraları: Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle*, Çev. Şeniz Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- ANASTASSIADOU, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik*, Haz. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- ANGELOV, Dimiter, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium, 1204-1330*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- ANGELOV, Dimiter, *The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge Press, London, 2019.
- ANGOLD, Michael, *Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204–1261)*, Oxford University Press, Oxford, 1975.
- ANGOLD, Michael, *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, Longman, London, 1997.
- APOSTOLOPOULOU, Machi Paizi, "Institutions du Patriarcat Œcuménique Concernant les Fidèles Intra Muros et Hors Frontières" *Le Patriarcat Œcuménique de Constantinople et Byzance Hors Frontières (1204-1586) Actes de la table ronde organisée dans le cadre du 22e Congrès International des Études Byzantines, Sofia, 22-27 août 2011*, (ed. Dan Ioan Muresan) Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes, École des Hautes Études en Sciences Sociale, Paris, 2014; s. 333-338.
- ARUNDELL, Francis V. J., *A Visit to the seven Churches of Asia*, J. Rodwell, London, 1828.
- ARSEVEN, Celal Esat, "Değirmencilik" *Sanat Ansiklopedisi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 435.
- ARSLAN, Melih, "Lydia: Philadelphia Sikkeleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı*, Sayı XVII, Ankara, 2003, s. 259-295.
- ASGARİ, Nurşin, "Uşak Selçukler ve Çevresinden Roma Çağı Lahitleri ve Mermer Ocakları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XXV, 1981, s. 11-47.
- ASLAN, İsmail, *1844-1845 Yılı Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası'nın Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısı*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2010.
- BACKMAN, Clifford R. *Worlds of Medieval Europe*, Oxford Press, London, 2002.
- BALIVET, Michel "Élites Byzantines, Latines et Musulmanes: Quelques Exemples de Diplomatie Personnalisée (Xe–XVe Siècles)", *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000–1500*, Ed. Hugh Kennedy vd., Cilt 74, Brill, Boston, 2008 s. 423-438.

- BALDWIN, Barry “Hesychia” *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 924-925.
- BALDWIN, Barry, “Proklos” *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1729-1730.
- BĂNESCU, Nicolae, “Un duc Byzantin du XI-e Siècle: Katakalon Kekaumenos”, *BSHAR*, (ed. Nicolae Iorga), Cilt 19, Cvltvra-Nationala, Bucarest, 1924, s. 25-36.
- BAPTISLE, Jean, Tanvernier, *Tanvernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- BARANAYDIN, Doğu ve Baranaydın, Fırat “Apokaliptik Kiliseler” *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 17, 2019, s. 213-228.
- BARCLAY, William *The Revelation of John*, Cilt 1, The Westminster Press, Philadelphia, 1976.
- BARKER, John W., *Manuel II. Palaeologus (1391-1425)*, Rutgers University Press, New Jersey, 1969.
- BARTELS, Jens ve Petzl Georg, “Caracallas Brief zur Neokorie des lydischen Philadelphiea eine Revision.” *Epigraphica Anatolica*, 2000, s. 183-189.
- BARTUSIS, Mark C., “The Megala Allagia and the Tzaousios: Aspects of Provincial Military Organization in Late Byzantium”, *Revue des Etudes Byzantines*, Cilt 47, 1989, s. 183-207.
- BARTUSIS, Mark C., *The Late Byzantine Army: Arms and Society 1204-1453*, Pennsylvania University Press, Philadelphia, 1997.
- BASKICI, Murat, *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı*, Phoenix, Ankara, 2016.
- BAYKARA, Tuncer. *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2000.
- BAYRİ, Buket K., *Warriors, Martyrs and Dervishes*, Brill, Leiden- Boston, 2019.
- BEAR, Thomas Drew ve Johannes Koder, “Ein Byzantinisches Kloster am Berg Tmolos”, *JÖB*, Ed. Herbert Hunger, Cilt 38, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien, 1988, s. 197-215.
- BEIHAMMER, Alexander D., *Byzantium and the Emergence of Muslim Turkish Anatolia ca.1040-1130*, Routledge, London, 2017.
- BEIHAMMER, Alexander D., “Spatial Concepts and Administrative Structures in the Byzantine-Turkish Frontier of Twelfth-Century Asia Minor”, *Spatialities of*

- Byzantine Culture from the Human Body to the Universe*, Ed. Myrto Veikou ve Ingela Nilsson, Cilt 133, Brill, Boston, 2022, s. 400-424.
- BEIHAMMER, Alexander, "Patterns of Turkish Migration and Expansion in Byzantine Asia Minor in the 11th and 12th Centuries", *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone*, Ed. Johannes Preiser Kapeller vd., Cilt 39, Sayı 13, Brill, Leiden, 2020, s. 166-192.
- BELSEY, Catherine, *Poststructuralism: A Very Short Introduction*, OUP, Oxford, 2002.
- BENDALL, Simon ve Morrisson Cecile, "Théodore-Pierre, Théodore Branas ou Théodore Mankaphas?", *Revue numismatique*, Cilt 36, 1994, s. 170-181.
- BEYER, Hans Veit, "Die Katechese des Theoleptos von Philadelpheia auf die Verklärung Christi", *JÖB*, Cilt 34, Ed. Herbert Hunger, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1984, s. 171-198.
- BRÉHIER, Louis, *Vie et mort de Byzance*, Collection l'Évolution de l'Humanité, Albin Michel, Paris, 1969.
- BINI, Telesforo, *I Lucchesi a Venezia. Alcuni Studi Sopra i Secoli XIII e XIV*, Lucca, 1853.
- BLAKE, Everett C. ve Edmonds Anna G., *Biblical Sites in Turkey*, Redhaouse, İstanbul, 1977.
- BLUMER, Friedrich Imhoof, *Lydische Stadtmünzen*, Schweizer Numismat Gesellschaft, Leipizing, 1897.
- BLOUIN, Katherine, "Dioikesis", *The Encyclopedia of Ancient History*, Ed. Roger S. Bagnall vd., 3 Blackwell Publishing, New Jersey, 2013, s. 2118-21.
- BOURAS, Charalambos, "Aspects of the Byzantine City, Eighth–Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2002, s. 487-518.
- BOYCE, Mary ve Grenet Frantz, *A History of Zoroastrianism: Zoroastrianism under the Macedonian and Roman Rule*, Brill, New York, 1991.
- BOWERSOCK, Glen W. vd. *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*, Harvard University Press, 1999.
- BOWEN, Glenn A., "Document Analysis as a Qualitative Research Method" *Qualitative Research Journal*, Cilt 9, Sayı 2, 2009, s. 28-40.
- BÖCKH, Augustus, *Corpus Inscriptionum Graecarum*, Reimer, Berolini, Cilt 1-3, 1828.

- BRAND, Charles ve Kazhdan Alexander P., “Katakalon Kekaumenos” ODB Ed. Alexander P. Kazhdan ve diğerleri, Cilt 3, Oxford University Press, New York, 1991, s. 1113.
- BROUGHTON, Thomas Robert S., “Roman Landholding in Asia Minor”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Cilt 65, 1934, s. 207-239.
- BROWNING, Robert, “The Speeches and Letters of Georgios Tornikes Metropolitan of Ephesos (XIIth Century)” *Actes du XIIe Congrès International D’études Byzantines*, Cilt 2, Kraus Repirint, Liechtenstein, 1978, s. 421-427.
- BRUCE, Lippard G, *The Mongols and Byzantium 1243-134,1* Indiana University, University Doktora Tezi, Bloomington, 1984.
- BRUCE, Frederick F., *The Epistle to the Colossians, to Philemon, and to he Ephesians*, William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, Michigan, 1984.
- BRYER, Anthony, “A Byzantine Family: The Gabrades, c. 979- c. 1653”, *University of Birmingham Historical Journal*, Cilt 12, sayı 2, 1970, s. 164-187.
- BRYER, Anthony, Sterios Fassoulakis ve Nicol, Donald, “A Byzantine Family: the Gabrades an Additional Note”, *Byzantinoslavica*, Cilt 36, Prague, 1975, s. 38-45.
- BUCHWALD, Hans, “Lascarid Architecture”, *Form, Style and Meaning in Byzantine Church Architecture*, Ashgate Variorum, Sydney, 1999, s. 261-296.
- BUCHWALD, Hans, “The church of St. John the Theologian in Alasehir' (Philadelphia)”, *JÖP*, Cilt 30, s. 301-318.
- BURRELL, Barbara, *Neokoroi Greek Cities and Roman Emperors*, Brill, Leiden- Boston, 2004.
- BURRELL, Barbara “Iphigeneia in Philadelphia”, *Classical Antiquity*, Cilt 24, Sayı 2, 2005, s. 223-256.
- CAGNAT, Rene vd., *Inscriptiones Graecae ad res Romanes Pertinentes: Avctoritate et Impensis Adademia Inscriptiovm et Litterarvm Hvmaniorvm Collectae et Editae*, Libraire Ernest Leroux, Cilt 4, Paris, 1901.
- CAMERON, Averil, *Bizanslılar*, Çev. Özkan Akpınar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- CASSIDY, Nathan J., *A Translationand Historical Commentary on Book, One and Two the Histori of Georgios Pachymeres*, Relations Historiques, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Schol of Humanites, University of Western Australia, Perth, 2004.
- CARTER, Michael, “Arkhieis and Asiarchs. A Gladiatorial Perspective” *GRBS* Cilt 44, 2004, s. 41-68.

- CERASI, Maurice M., *Osmanlı Kenti: Osmanlı Kentinde 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, YKY, Çev. Aslı Ataöv, İstanbul, 1999.
- CEYLAN, Arzu A., Alaşehir'in *Şehir Coğrafyası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.
- CHANDLER, Richard, *Travels in Asia Minor and Greece*, The Clarendon Press, Cilt 1, Oxford, 1774.
- CHEYNET, Jean Claude, "Philadelphie, un Quart de Siècle de Dissidence, 1182-1206" Ed. Hélène Ahrweiler, *Philadelphie et Autres Etudes*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1984, s. 34-54.
- CHEYNET, Jean Claude, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1990.
- CHEYNET, Jean Claude, "Bureaucracy and Aristocracies" *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Ed. Elizabeth Jeffreys vd., Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 518-526.
- CHEYNET, Jean Claude, *Bizans Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitapevi, Ankara, 2016.
- CHEYNET, Jean Claude, *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu 641-1204*, Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, 2018.
- CHRISTMAST, Hennry, *İstanbul ve Ege Yollarında: 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar*, Çev. Mustafa Özbaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.
- CHOISY, Auguste, *Historia de L'Architecture*, Cilt 1, Gauthier- Villars, Imprimeur-Libraire, Paris, 1899.
- CLARK, Jared J., "The Renaming of Philadelphia Neocaesarea under the Emperor Tiberius", *The Numismatic Chronicle*, Ed. Richard Ashton vd., 180, The Royal Numismatic Society Gutenberg Press, London, 2020, s. 127-131.
- CLARKE, Lowther, St. *Basil the Great: A Study in Monasticism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1913.
- COHEN, Getzel M., "Katoikiai, Katoikoi" and Macedonians in Asia Minor", *Ancient Society*, Cilt 22, 1991, s. 41-50
- COHEN, Getzel, *The Hellenistic Settlements in Europe the Islands and Asia Minor*, University of California Press, California, 1996.
- COOKE, William, *The Medallic History of Imperial Rome*, Dodsley, London, 1781.

- CONSTANTELOS, Demetrios J., "Mysticism and Social Involvement in the Later Byzantine Church: Theoleptos of Philadelphia a Case Study", *Byzantine Studies/Études Byzantines*, Ed. Walter K. Hanak vd., Cilt 6, Fasikül 1-2, 1979, Arizona State University Press, s. 83-94.
- CONSTAS, Nicholas, *Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity: Homilies 1-5, Texts and Translations*, Brill, Boston, 2003, s. 7-12.
- COUROUPOU, Matoula, "Le Siège de Philadelphie Par Umur Pacha d'après le Manuscrit de la Bibl. Patriarcale d'Istanbul, Panaghias 58", *Geographica Byzantina*, Ed. Helene Ahrweiler, Publications la Sorbonne, Paris, 1981, s. 67-77.
- CRAMER, John Antony, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, OUP, Oxford, 1832.
- CRAWFORD, J. Stephens, *The Byzantine Shops at Sardis*, Harvard University Press, London, 1990.
- CROSS, Frank. L ve Livingstone Elizabeth A., *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, OUP, Oxford, 1997.
- CUINET, Vital, *La Turguie d'Asie: Goégraphie Administrative Statistique, et Raisonnée de Chague Province de l'Asie Mineure*, Ernest Leroux Paris, 1894.
- CURTA, Florin "Postcards from Maurilia, or the Historiography of the Dark-Age Cities of Byzantium," *Post-Classical Archaeologies*, Cilt 6, 2016, s. 89-110.
- CURTIUS, Ernst, "Philadelphieia, Nachtrag zu den Beiträgen zur Geschichte und Topographie Kleinasiens" *Aus den Abhandlungen der Königl, Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Tafel VIII, 1872, s. 93-96.
- ÇELGİN, Güler, *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*, Alfa, İstanbul, 2018
- ÇİFTÇİ, Mehdi, "Vâcidiye Medresesi", *Bilimname Düşünce Platformu*, Ed. Şahin Güven, Cilt 30, Sayı 1, 2016, s. 435-460.
- ÇOLAK, Hasan ve Tellan, Elif Bayraktar, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: The Study of Early Modern Patriarchal Berats*, The Isis Press, İstanbul, 2019.
- DARROUZES, Jean, *Georges et Dèmètrios Tornikès Lettres et Discours: Introduction, Texte, Analyses, Traduction et Notes*, Du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1970.
- DARROUZES, Jean, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Institut Français D'études Byzantines, Cilt 1, Paris, 1981.
- DAŞ, Mustafa, *Bizans'ın Düşüşü*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006.

- DECKER, Michael J., “Methodologies for Byzantine Urban Studies”, *The Routledge Handbook of the Byzantine City, from Justinian to Mehmet II (ca. 500 – ca. 1500)*, Ed. Nikolas Bakirtzis ve Luca Zavagno, Routledge, London, 2024, s. 73-90.
- DELEHAYE, Hippolyte, “Byzantine Monasticism” *Byzantium*, Ed. H.N. Baynes, H. Moss, Oxford, 1948, s. 136-165.
- DESTEPHEN, Sylvaian; “Martyrs Locaux et cultes civiques en Asie Mineure”, *Desdieux civiques aux saints patrons IV-VII siecle*, Paris, 2015, s. 59-116.
- DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi: Cumhuriyet*, Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara, 2019.
- DE MONCADA, Francisco, *Expedicion de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, En la Imprenta de Sancha, Madrid, 1842.
- DENIS, Feissel, “İmparator ve İmparatorluk Yönetimi”, *Bizans Dünyası: Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*, Ed. Cécile Morrisson, Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, 2014, İstanbul, s. 99-129.
- DENİZ, Arda, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2013.
- DERRIDA, Simon Glendinning, *A Very Short Introduction*, OUP, Oxford, 2011.
- DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu’nun Tarihi*. Çev. A. Gökçe Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017
- DIEHL, Charles, “The Government and Administration of the Byzantine Empire”, *The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire (717-1453)*, Ed. Joseph R. Tanner vd., Cambridge University Press, Cilt 4, Cambridge, 1923, s. 726-744.
- DOĞAN, Cahit, *Philadelphia Sikkeleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2010.
- DONALD, Miller L., “Lewis Mumford: Urban Historian, Urban Visionary”, *Jornal of Urban History*, Cilt 18, Sayı 3, 1992, s. 280-307.
- DÖLGER, Franz, “Choronologisches und Prosopographisches zur Byzantinischen Geschichte des 13. Jahrhunderts”, *Byzantische Zeitschrift*, Cilt 27, Sayı 1, 1927, s. 291-320.
- DROCOURT, Nicolas “Byzantine Diplomacy”, *The Encyclopedia of Diplomacy*, Ed. Gordon Martel, John Wiley Sons, New York, 2018, s. 1-16.
- DUJČEV, Ivan, *The Book of the Eparchs*, Variorum, London, 1970.
- DVORNIK, Francis *Konsiller Tarihi İznik’ten Vatikan’a*, Çev. Mehmet Aydın, TTK, Ankara, 1990.

- EDMONDS, Anna G., *Anatolia and Its Biblical Visionaries*, Archaeology and Art Publications, İstanbul, 2002.
- ELLIOTT, Charles B., *Travels in the Three Great Empires Of Austria, Russia, And Turkey*, Samuel Bentley, Cilt 2, London, 1838.
- EMECEN, Feridun, “Alaşehir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 1989, s. 342-343.
- EMECEN, Feridun, *XVI Asırda Manisa Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- EMERSON, James, *Letters from the Aegean*, Henry Colburn, London, 1829, s. 188-193
- ENGELMANN, Helmut, “Asiarchs”, *ZPE* Cilt 13, 2000, s. 173-175
- ERDOĞAN, Orçun, *Ortaçağda Philadelpheia/Alaşehir*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dal, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2013.
- ERDOĞAN, Meryem K., “Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı”, *Belleten*, Cilt LXXX, Sayı 287, 2016, s. 123-155.
- EVLİYA, Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Ali Kahraman, YKY, İstanbul, 2010.
- FATOUROS, Georgios, *Die Briefe des Michael Gabras*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1973.
- FAILLERLA, Albert, *Version Breve des Relations Historiques de Georges Pachymeras*, Institut Français D'etudes Byzantines Paris 2004.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1500-1650*, Türkiye Araştırmaları Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- FAROQHI, Suraiya, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe),” Çev. Melek Eğilmez, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 1978, s. 39-85
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine S. Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.
- FELLOWS, Charles, *A Journal Written During an Excursion Asa Minor*, John Murray, London, 1838.
- FINLAY, George, *History of the Byzantine and Greek Empires*, William Black Wood and Sons, London, 1854.
- FLEET, Kate, *Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, Çev. Ali Özdamar, Kitap yayınevi, Cilt 1, İstanbul, 2012.

- FONTRIER, Aristote M., “Inscriptions d'Asie Mineure. Philadelphie et Magnésie du Méandre”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Cilt 7, 1883, s. 501-506.
- FONTRIER, Aristote M., “Le Monastère de Lembos près de Smyrne et ses Possessions au XIIIe siècle (pl. XVIII)”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Cilt 16, Sayı 1, 1892, s. 379-410.
- FRANKE, Peter Robert, *Roma Döneminde Küçükasya Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*, Çev. Nezahat Baydur, Ege Yayınları, İstanbul, 2007.
- FRANZ, Poland, *Geschichte des Griechischen Vereinwesens*, Verlag, Leipzig, 1909.
- FRENCH, David, “Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor. The Persian Royal Road”, Cilt 36, *Taylor Francis, Ltd.*, 1998, s. 15-43.
- FRIESEN, Steven, “Asiarchs”, *ZPE*, Cilt 126, 1999, s. 275-290.
- FRYDE, Edmund, *The Early Palaeologan Renaissance 1261- 1360*, Brill, Leiden, 2000.
- FOSS, Clive, “Twenty Cities”, *American Journal of Archaeology*, Cilt 81, Sayı 4, 1977, s. 469-488.
- FOSS, Clive ve Winfield David, *Byzantine Fortification*, University of South Africa, Pretoria, 1986.
- FOSS, Clive, *Bizans ve Türk Dönemlerinde Sardis*, Çev. Çiğdem O. Demiroğlu, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2011.
- GELZER, Heinrich *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum: ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte* Abhandlungen der Bayer Akad der Wiss, München, 1901.
- GENÇ, Ali, “Bizans İmparatorluğu Döneminde Philadelphia Alaşehir (IV-XI. Yüzyıl)”, Ed. Muzaffer Tepekaya ve Zafer Atar, *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi, Kültürü, Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2018, s. 141-150.
- GEORGIU, Stavros G., “Eumathios Philokales as Stratopedarches of Cyprus (ca. 1092)”, *Byzantinoslavica*, Ed. Pavel Milko ve Lubomíra Havlíková, Publiée par l’Institut slave de l’Académie des sciences de la République Tchèque sous la direction de, Sayı 66, Prague, 2008, s. 167-172.
- GERALD, Palmer vd., *The Philokalia: the Complete Text Compiled by St Nikodimos of the Holy Mountain and St Makarios of Corinth*, Faber and Faber, London, 1995.
- GIMPEL, Jean, *Orta Çağda Endüstri Devrimi*, Çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2004.

- GKOUTZIOUKOSTAS, Andreas, “Administrative Structures of Byzantium during the 11th Century: Officials of the Imperial Secretariat and Administration of Justice” *Travaux et Mémoires 21/2 Autour du Premier Humanisme Byzantin des Cinq études sur le xie siècle, Quarante ans après Paul Lemerle*, Ed. Bernard Flusin ve Jean-Claude Cheynet, Association des Amis du Centre d’Histoire et Civilisation de Byzance 52, rue du Cardinal-Lemoine, Paris, 2017, s. 563-580.
- GOUILLARD Jean, “Après le schisme arsénite: la Correspondance inédite du Pseudo-Jean Chilas,” *BSHAR*, Cilt 25, Ed. Nicolae Bănescu, 1944, s. 174–213.
- GOUILLARD, Jean “Théolepte”, *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Cilt 15, Sayı 2, Ed. Alfred Vacant, Letouzey et Ané, 1946, Paris, s. 339-342.
- GÖKMEN, Ertan, “XIX Ortalarında Alaşehir”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 1, 2010, s. 191-230.
- GREENE, Molly, *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Mediterranean* Princeton University Press, Oxford, 2010.
- GREENE, Molly *The Edinburgh History of the Greeks, 1453 to 1768: The Ottoman Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015.
- GREGORY, Timothy E., *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul, 2019.
- GUILLAND, Rodolphe *Recherches sur les Institutions Byzantines*, Akademie Verlag, Berlin, Cilt 1-2, 1967.
- GUNTER, Dwight M., *Seven Letters to Seven Churches Lessons from the Book of Revelation*, Beacon Hill Press, Kansas, 2011.
- GÜLMEZ Nurettin ve Enes Hançer, “Köprübaşı’nda Siyasi Hayat (1968-2004)”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 2022, s.77-102.
- GÜMÜŞ, Tarık T. “Caen’li Ralph’ın Gözünden Türkler: Birinci Haçlı Seferi”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 14, 2014, s. 110-123.
- GÜNGÖRMÜŞ, Ömer ve Üreten Hüseyin, “Antik Lydia Bölgesinde Bir Kent ve Neokorosluğu: Philadelphia”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 2017, s. 97-109.
- HAMILTON, William J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Cilt 2, John Murray, London, 1842.
- HALDON, John, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- HALDON, John, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, UCL Press, London, 1999.

- HALDON, John, *Byzantium in the Seventh Century the Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- HANSEN, Esther V., *The Attalids of Pergamon*, Cornell University Press, London, 1971.
- HARRİS, Jonathan, *Byzantium and the Crusades*, Bloomsbury, Londra, 2014.
- HASOL, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayınevi, İstanbul, 1998.
- HASLUCK, Frederick W., *Bektaşilik İncelemeleri*, Çev. Ragıp H. Özden, Say Yayınları, 2012.
- HASLUCK, Frederick W., *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam*, Çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, Cilt 1-2, İstanbul, 2013.
- HARTLEY, John, *Researches in Greece and the Levant: Missionary in the Mediterranean, in Connection with the Church Missionary Society*, R. B. Seeley and W. Burnside, London, 1831.
- HARVEY, Alan "The Economy", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Ed. Elizabeth Jeffreys, John Haldon ve Robin Cormack, Oxford University Press, New York, 2008, s. 631-642.
- HELEFE, Charles Josep *A History of the Councils of the Church: from the Original Documents*, T.T. Clark, Edinburgh, 1872.
- HEAD, Barclay V., *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*, OUP, London, 1901,
- HEALT, Ian, *Bizans Orduları 900-1461*, Çev. Buket Bayrı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- HEMER, Colin J., *The Letters to the Seven Churches of Asia in their Local Setting*, Jso Press Sheffield, 1989.
- HENDY, Michael F., *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261, Dumbarton Oaks Studies Research Library and Collection*, Washington D.C., 1969.
- HENDY, Michael F., *Studies in Byzantine Monetary Economy, (c. 300-1450)*, Cambridge University Press, London, 1985.
- HERBERMANN C. George ve. Shipman Andrew J., "Archiereus" *The Catholic Encyclopedia*, Cilt 1, The Christian Classics Ethereal Library, 2018, s. 1871.
- HERO, Angela, "Theoleptos of Philadelphia (ca. 1250-1322): From Solitary to Activist" *The Twilight of Byzantium*, Ed. Slobodan Ćurčić ve Doula Mouriki, Princeton University Published, Princeton, 1991.
- HERRIN, Judith, "Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205", *DOP*, Cilt 29, 1975, s. 253-284.

- HERZ, Peter, “Asiarchen und Archiereiai, Zum Provinzialkult der Provinz Asia”, *Tyche* Cilt 7, 1972, s. 93-115.
- HEYBERGER, Bernard *Les chrétiens du Proche-Orient au temps de la Réforme catholique (Syrie, Liban, Palestine, XVIIe-XVIIIe siècles)*, École Française de Rome Palais Farnese, Paris, 1994.
- HEYD, Wilhelm, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. E. Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- HOFFMANN, Jürgen *Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210): Untersuchungen über Unabhängigkeitsbestrebungen und ihr Verhältnis zu Kaiser und Reich*, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, München, 1974.
- HÖRANDNER, Wolfram, “Monogram”, *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 2, OUP, 1991, s. 1397-1398.
- IAKOVIDOU, Athena ve Kremmydi Sophia, “The Interface between East and West in Hoards”, *Coin Hoards and Hoarding in the Roman World*, Ed. Jerome Mairat vd., OUP, 2022, s. 111-129.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt 1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1994.
- İNAN, Jale ve Rosenbaum Elisabeth, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, The British Academy, London, 1966.
- JAMES, William, *The Principles of Psychology*, Cilt 1, Henry Holt and Company, New York, 1931.
- JEFFREYS, Elizabeth M., “Stratitikon ktemata”, *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1966.
- JONE, Nicholas F., *Public Organization in Ancient Greece: A Documentary Study* American Philosophical Society, Philadelphia, 1987.
- JONES, Arnold H. M. ve Yonah, Michel, *A The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Clarendon Press, Oxford, 1971.
- KAÇAR, Turhan, “İznik Konsilinde İmparator ve Piskoposlar, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 132, 2004, s. 66-69.
- KAÇAR, Turhan, “Roma İmparatorluğu, Hristiyanlar ve Milano Fermanı’nın 1700. Yılı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 230, 2013, s. 46-50.
- KAÇAR, Turhan “Pagan Byzantion’dan Hristiyan Konstantinopolis’e: Fetih Öncesi İstanbul’da Din ve Toplum” *Antik Çağ’dan XXI İstanbul Tarihi*, Ed. Coşkun Yılmaz, Cilt 5, İBB Yayınları, İstanbul, 2016, s. 22-67.

- KAIBEL, George, *Epigrammata Graeca ex Lapidibus Conlecta*, Hildesheim, Berlin, 1878.
- KALELİ, Emrullah, “Bizans İmparatorluğu’nda İpeğin Rolü ve Kullanımı” *KSBD*, Cilt 11, Sayı 20, 2019, s. 215- 233
- KARAHAN, Ümran O., "Philadelphia (Alaşehir)" *Journal of Current Researches on Social Sciences*, Cilt 7, Sayı 2, 2017, s. 163-172.
- KARAKUYU, Mehmet ve Özçağlar Ali, "Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı ve Planlamasına Dair Öneriler" *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Cilt 2, 2005, s. 1-17.
- KARAKUYU, Mehmet, “Alaşehir İlçesinin Nüfus Gelişimi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 12, Sayı 17, Erzurum, 2007, s. 137-160.
- KARYDIS, Nikolas, “Limiting the Use of Centering in Vaulted Construction: The Early Byzantine Churches of West Asia Minor”, Center for Ancient Studies Symposium: Masons at Work, 30 March- 1 April Center of Ancient Studies, University of Pennsylvania, 2012, (a), s. 1-12.
- KARYDIS, Nikolos, “The Early Byzantine Domed Basilicas of West Asia Minor”, *Late Antique Archaeology* Ed. Luke Lavan ve Michael Mulryan, Cilt 9, Brill, Leiden, 2012, (b), s. 355-381.
- KAPELLER, Johannes Preiser, *Der Episkopat im späten Byzanz: ein Verzeichnis der Metropolen und Bischöfe des Patriarchats von Konstantinopel in der Zeit von 1204 bis 1453*, Verlag, Saarbrücken, 2008.
- KASTEIN, Joseph *Sabetay Sevi İzmirli Mesih*, Çev. Orhan Düz, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- KAYA, Selim ve Yağcı, Mehmet, “Aleksios Philanthropenos’un Batı Anadolu’daki Faaliyetleri ve İsyanı” *Researcher: Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 4, 2017, s. 714-729.
- KAZHDAN, Alexander P., “Vizantiyskie Goroda v VII-XI vv,” *Sovetskaja Archeologija*, Cilt 21, 1954, s. 164–188.
- KAZHZDAN, Alexander P., “Doux,” *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 2, OUP, New York, 1991, s.659.
- KAZHDAN, Alexander, “Megas dometikos”, *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1329-1330.
- KAZHDAN, Alexander, P., “Praetorian prefect”, *ODB*, Ed. Alexander. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1710-1771.
- KAZHDAN, Alexander ve Anthony Cutler, “Gabras” *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd. Cilt 1, OUP, 1991, s. 181.

- KHAZDAN, Alexander P., "Dioiketes", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 2, OUP, New York, 1991, s. 627-628.
- KHAZDAN, Alexander P., ve Jeffreys Elizabeth M "Stratiotes", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1965-1966.
- KHAZDAN, Alexander P., "Strategos", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan ve diğerleri, Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1964.
- KAZHDAN, Alexander P., "Provincial Administration", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1751.
- KHAZDAN, Alexander P., "Doux", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 2, OUP, New York, 1991, s. 659.
- KAZHDAN, Alexander P. "Kouropalates", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd. Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1157.
- KAZHDAN, Alexander P., "Katakalon", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd. Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1113;
- KAZHDAN, Alexander P. ve Cutler Anthony, "Philokales", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1656.
- KAZHDAN, Alexander P. ve Cutler Anthony, "Gabras", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 812.
- KAZHDAN, Alexander P., "Angelos", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 97-98.
- KAZHDAN Alexander P., "*Megasdometikos*", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1329-1330.
- KAZHDAN, Alexander P. " Katepanikia", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1115-1116.
- KAZHDAN, Alexander P., "Tarchaneiotes", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 2011-2012.
- KAZHDAN, Alexander P., "Archon", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, 1991, s. 160.
- KAZHDAN, Alexander, "Polis and Kastron in Theophanes and in Some Other Historical Texts," in Ed. Michel Balard vd., *Eupsychia: Mélanges Offerts à Hélène Ahrweiler*, Cilt 2, Paris, 1998, s. 345-360.
- KEARSLEY, Rosalinde A., "Asiarchs, Archiereis, and the Archiereia of Asia", *GRBS*, Cilt 27, 1986, s. 183-192.

- KEIL, Josef ve Von Premerstein, Anton, *Bericht über eine Dritte Reise in Lydien und den Angrenzenden Gebieten Ioniens*, Verlag, Vienna, 1908.
- KEIL, Josef ve Von Premerstein, Anton, *Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aiolis, ausgedürth 1906*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien Philosophisch Historische Klasse, Band LIII, Alfred Hölder, Wien, 1908.
- KIMINAS, Demetrius, *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarchy Catalogs*, Cilt 1, The Borgo Press, California, 2009.
- KITROMILIDES, Paschalis M. "The Identity of a Book. European Power Politics and Ideological Movements in Agapios Loverdos", *Historia ton duo eton (Venice, 1791)*, Thesavremata 28, Venedik, 1998, s. 433-449.
- KLOSE, Dietrich O. A., "Festivals and Games in the Cities of the East during the Roman Empire", *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Ed. Christopher Howgego vd., OUP, Oxford, 2005, s. 125-133.
- KOCH, Guntram, Türkiye'deki Geç Antik Dönem Önemli Merkezle ile Birlikte Erken Hristiyan Sanatı, Çev. Ayşe Aydın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- KOÇMAN, Asaf, "İzmir'in Kentsel Gelişimini Etkileyen Doğal Çevre Faktörleri ve Bunlara İlişkin Sorunlar" *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 1991, s. 101-122.
- KODER, Johannes, *Das Eparchienbuch Leons des Weisen*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Cilt 33, Wien, 1991.
- KOLEKTİF, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt, 1-2- 3, Yem Yayın, İstanbul, 1997.
- KONTOGIANNIS, Nikos D., "Bizans Anadolu'sunda Savunma", Çev. Deniz S. Georgousakis, *Bizans Dönemi'nde Anadolu: Anatolia in the Byzantine Period*, Ed. Engin Akyürek ve Koray Durak, YKY, İstanbul, 2021, s. 50-59.
- KOROBENIKOV, Dimitri, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, OUP, New York, 2014.
- KONUTGAN, Behnan, *Anadolu'da Hristiyanlık*, Yay Yayınları, İstanbul, 2022.
- KÜLZER, Andreas, "Bizans Dönemi Ephesos'u: Tarihine Bir Bakış", *Bizans Döneminde Ephesos*, Ed. Falko Daim ve Sabine Ladstätter, Ege Yayınları, İstanbul, 2011, s. 29-46.
- KÜLZER, Andreas, "Byzantine Lydia: Some Remarks on Communication Routes and Settlement Places" *Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino vd. Koç Üniversitesi, 2013, s. 279-296

- KÜLZER, Andreas, "The Late Antique and Byzantine Road-Network in Western Anatolia Some Additions to a Widely Ramified System", *STD*, Cilt 27, Sayı 1, 2018, s. 83-95.
- KYRIAKIDIS, Savvas *Warfare in Late Byzantium, 1204-1453*, Brill, Leiden-Boston, 2011.
- KYRITSES, Demetrios, *The Byzantine Aristocracy in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, Harvard University, Doktora Tezi, 1997.
- LACOSTE, Yves, *Coğrafya Savaşmak İçindir*, Çev. Ayşin Arayıcı, Özne Yayınları, İstanbul, 1998.
- LAFLI, Ergün, "Antik Helen ve Roma Dönemlerinde Anadolu'da Bağcılık ve Şarapçılık" *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 155, 2017, s. 103-144.
- LAIYOU, Angeliki E., *Constantinople and the Latins, the Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Harvard University Press, Cambridge, 1972.
- LAIYOU, Angeliki, "Some Observations on Alexios Philanthropenos and Maximos Planoudes" *Byzantine and Modern Greek Studies*, Cilt 4, Sayı 1, 2016, s. 89-99.
- LAIYOU, Angeliki E. ve Morrisson Cecile, *Bizans Ekonomisi*, Çev. Bahattin Bayram, Runik Kitap, İstanbul, 2020.
- LAMPAKIS, Georgios, *Oi Epta Asteres tis Apokalypseos*, Pournaras P. S., Atina, 1909.
- LAMPE, Goffrey Hugo, *A Patristic Greek Lexicon*, The Clarendon Press, New York, 1961.
- LAURENT, Vitalien, "Les crises religieuses à Byzance: Le schisme antiarsénite du métropolitain de Philadelphie Théolepte (1324)" *Revue des Etudes Byzantines*, Ed. Paul Graindor ve Henri Grégoire, Cilt 18, 1960, s. 45-54.
- LAWRANCE, Arnold W., *Greek Aims in Fortification*, Clarendon Press, Oxford, 1979.
- LEMERLE, Paul, *L'émirat D'aydın Byzance et L'occident: Recherches sur la Geste D'umur Pacha*, Presses Universitaires de France, Paris, 1957.
- LEMERLE, Paul, "Philadelphie et L'émirat D'aydın", Ed. Hélène Ahrweiler, *Philadelphie, Et Autres Etudes*, Publications de la Sorbonne, 1984, s. 55-68.
- LE BAS, Philippe ve Waddington, William H., *Inscriptions Grecques et Latines Recueillies en Grèce et en Asie Mineure*, Cilt 1, F. Didot, Berkeley, 1847.
- LE CAMUS, Emile, *Voyage aux Sept Églises de l'Apocalypse*, Libr.Sanard et Derangeon, Paris, 1896.

- LE QUIEN, Michaelis, *Oriens Christianus: in Quatuor Patriarchatus Digestus qua Exhibentur Ecclesiae, Patriarche, Caeterique Praesules Totius Orientis*, Ex Typographia Regia, Paris, 1740
- LEVILLE, Leonora, *Authority in Byzantine Provincial Society, 950-1100*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- LIDDELL, Henry G. ve Scott Robert, *An Intermediate Greek and English Lexicon*, Martino Publishing, New York, 2013.
- LILIE, Ralph Johannes, “Thrakien und Thrakesion”, *JÖB*, Cilt 26, Wien, 1977, s. 7-47.
- LIHIE, Ralph-Johannes vd. “Erotikos” *Prosopographie der Mittelbyzantinischen Zeit*, De Gruyter, Berlin, 2013, s. 25583.
- LINDSAY Bertram Yeates, *Thought Experimentation: A Cognitive Approach*, the School of History and Philosophy of Science, University of New South Wales, Yüksek Lisans Tezi, 2004
- LOENERTZ, Raymond J. ve Schreiner Peter, “La Chronique Brève de 1352”, *Orientalia Christiana Periodica*, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma, Cilt 29, Fasikül 1, 1963, s. 333-356
- LOPEZ, Robert S., “Silk Industry in the Byzantine Empire”. *The University of Chicago Press on behalf of the Medieval Academy of America*, Cilt 20, Sayı 1, 1945, s. 1-42
- LOTZ, John Paul,” The Homonoia Coins of Asia Minor and Ephesians 1 :21”, *Tyndale Bulletin* Cilt 50 Sayı 2, 1999, s. 173-188.
- MAAS, Michael, *John Lydus and the Roman Past Antiquarianism and Politics in the Age of Justinia*, Routledge, London, New York, 2005.
- MACFARLANE, Charles, *The Seven Apocalyptic Churches*, Thomas Knox, London, 1832.
- MACRIDES, Ruth J. “Blattion” *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, 1991, s. 296.
- MAGDALINO Paul, “The Byzantine Empire, 1118–1204”, *The New Cambridge Medieval History*, Ed. David Luscombe ve Jonathan R. Smith, Cilt 4, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 611-643.
- MAIGE, David, *Roman Rule in Asia Minor to The End of The Third Century After Christ*, Cilt 1, Princeton University Press, New Jersey, 1950.
- MAIGE, David, *Anadolu’da Romalılar: Attolos’un Vasiyeti*, Çev. Neziha Başgelen ve Ömer Çapar, Cilt 1, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

- MAGIE, David, *Anadolu'da Romalılar: Batı Anadolu ve Zenginlikleri*, Çev. Nezih Başgelen ve Ömer Çapar, Cilt 2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- MAKSIMOVIC, Ljubomir, *The Byzantine Provincial Administration Under the Palaiologoi*, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1988.
- MALAY, Hasan, "The Sanctuary of Meter Phileis Near Philadelphia" *Epigraphica Anatolica*, Sayı 5, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften ve Türk Tarih Kurumu, Bonn, 1985, s. 111-132.
- MALAY, Hasan, "Philadelphia'da Meter Phileis -Men Tiamou Kombinasyonu ve Tekousa Problemi" III. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985, s. 133-1336.
- MANGO, Marlia M., "The Porticoed Street at Constantinople" *Byzantine Constantinople Monuments, Topography and Everyday Life* Ed. Nevra Necipoğlu, Brill Leiden, 2001, s. 29-51.
- MANGO, Cyril, *Bizans Mimarisi*, Çev. Mine Kadiroğlu, Özel Basım, Ankara, 2006.
- MANGO, Cyril, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. G. Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2008.
- MANOUSAKAS, Manoussos I. "“Ἐν Venetia Ellēnikē Koinotēs kai oi Mētropolitai Philadelphias” *Epeteris Hetaireias Vyzantinon Spoudon*, Ed. Nikholos B. Tomadakis, Sayı 37, 1969-70, s. 170-210.
- MARGARETE, Rossner, "Asiarchen und Archiereis Asias", *StudClas* Cilt 16, 1974, s. 101- 142.
- MATSCHKE, Klaus-Peter "Commerce, Trade, Markets, and Money: Thirteenth–Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium, From the Seven through the Fifteenth Century*, C. I, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2000, s. 454-486.
- MECİT, Songül, *Anadolu Selçukluları: Bir Hanedanın Evrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- MEINARDUS, Otto F. A., "The Christian Remains of the Seven Churches of the Apocalypse", *The Biblical Archaeologist*, Cilt 37, Sayı 3, 1974, s. 69-82.
- MELLINK, Machteld J, "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, Cilt 81, Sayı 3, 1977, s. 289-321.
- MERİÇ, Recep ve Nollé, Johannes, "Neue Inschriften aus der Umgebung von Philadelphia in Lydien: Badınca." *Epigraphica Anatolica*, Sayı 5, 1985, s. 79-26.

- MERİÇ, Recep, "1985 yılı Alaşehir Kazı Çalışmaları" 8. *Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, Ankara, 1986, s. 259-271.
- MERİÇ, Recep, "1986 Yılı Alaşehir Kazısı Raporu", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, 1987, Ankara.
- MERİÇ, Recep, "1988 Yılı Alaşehir Kazısı", *X Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt. 1, Ankara, 1990.
- Meriç, Recep, "1987 Yılı Alaşehir Kazısı", *T. C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, X Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1988.
- MERİÇ, Recep, "1990 Yılı Alaşehir Kazısı", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt. 1, Ankara, 1991.
- MERİÇ, Recep, *Hermus (Gediz) Valley in Western Turkey Result of an Archaeological and Historical Survey*, Ege Yayınları, İstanbul, 2018.
- MERKELBACH, Reinhold, ve Josef Stauber, *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten*, Cilt 1, B.G. Teubner, Leipzig, 1998.
- MEYENDORFF, John, *A Study of Gregory Palamas*, The Faith Press, Leighton Buzzard, 1964.
- MIKLOSICH, Franciscus ve Müller Iosephus, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, Cilt 4, Carolus Gerold, Vindobonae, 1865.
- MILNER, Thomos *History of the Seven Churchs of Asia: Their Rise, Progress, and Decline*, Holdsworth and Ball, London, 1832.
- MITCHELL, Stephen *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Turhan Kaçar, TTK Yayınları, Ankara, 2020.
- MISIRLI, Arif ve Özgüven, Burcu, "Bizans Dönemi'nde Kentin Dönüşümü: Agoraların Yeniden Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme", *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Değiş Kent: Değişen Kent, Mekân ve Biçim Bildiriler Kitabı*, Ed. Ayşe S. Kubat, Eren Kürkcüoğlu, Ezgi Küçük vd., Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 539-554.
- MITCHELL, Stephen, *Land, Men and Gods Asia Minor: The Celts and the Impact of Roman Rule: Celts and the Impact of Roman Rule* Cilt 1, Clarendon Press, Oxford, 1995.
- MITCHELL, Stephen, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Turhan Kaçar, TTK Yayınları, Ankara, 2020.

- MODJTEHEDI, Rana, *Alaşehir'de Mimari Mirasın Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988.
- MORRIS, Rosemary “Monasteries and Their Patrons in the Tenth and Eleventh Centuries”, *Byzantinische Forschungen*, Cilt. 10, 1985, s. 185-231.
- MOUNCE, Robert H., *The Book of Revelation: The New International Commentary on the New Testament*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Michigan, 1998.
- MUMFORD, Lewis, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.
- MUTHESIUS, Anna Maria, “Silk, Power and Diplomacy in Byzantium”, *Textiles in Daily Life: Proceedings of the Third Biennial Symposium of the Textile Society of America*, 1992, s. 99-110.
- NASTUREL, S. Pierre "Recherches sur le Testament de Maxime de Skoteinë (1247)", Ed. Hélène Ahrweiler, *Philadelphie Et Autres Etudes*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1984, s. 69-100,
- NECİPOĞLU, Nevra, “The Coexistence of Turks and Greeks in Medieval Anatolia (Eleventh-Twelfth Centuries)”, *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, Ed. Dimitris Kastritsis vd., Cilt 5, 1999-2000, s. Cilt 5, s. 58-76.
- NECİPOĞLU, Nevra, “Türklerin ve Bizanslıların Orta çağda Anadolu’da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar),” *Cogito, (Selçuklular)*, Sayı 29, 2001, s. 74-92.
- NECİPOĞLU, Nevra, *Byzantium Between the Ottomans and the Latins*, Cambridge University Press, New York, 2009.
- NECİPOĞLU, Nevra, “Circulation of People between the Byzantine and Ottoman Courts”, *Byzantine Court: Source of Power and Culture*, Ed. Ayla Ödekan vd., Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 105-108.
- NEGİZ, Nilüfer, “Kentlerin Tarihsel Sürdürülebilirliğinde Kültürel Miras: Önemi ve Değeri Üzerine Düşünmek”, *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2017, s. 159-172.
- NEVILLIE, Leonora *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazım Rehberi*, Çev. Süha Konuk, Selenge Yayınları, 2021.
- NEWBOLD, Captain, “The Seven Churches of Asia in 1846”, *the Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, Cilt 13, 1852, s. 81-89
- NICOL, Donald M., “Philadelphia and Targaris Family”, *Studies in Late Byzantine History and Prosography*, Variorum Reprints, Londra, 1986, s. 9-17.

- NICOL, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları*, Çev. Bilge Umar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- NICOL Donald, M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- NICOL, Donald, *Bizans'ın Soylu Kadınları: On Potre 1250-1500*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- NICOL, Donald, M., *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, Çev. Bilge Umar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- NIEWÖHNER, Philipp, "Urbanisim", *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, Ed. Philipp Niewöhner, OUP, Oxford, New York, 2017, s. 39-59.
- NORWICH, John J., *Bizans: Erken Dönem (M.S.323-802)*, Çev. Hamide Koyukan, Cilt 1-2-3, Kabalcı, Yayınevi, İstanbul, 2012.
- NUHRAT, Yağmur, "Sosyal ve Kültürel Antropolojide Özdüşünümsellik: Sahadan Örnekler", *SAD / JSR*, Cilt 23, Sayı 1, 2020, s. 130-156.
- OBOLENSKY, Dimitri *Byzantium and the Slav*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1994.
- OIKONOMIDÉS, Nicolas A., "La décomposition de l'Empire Byzantin' à la veille de 1204 et les Origines de l'empire de Nicée: À Propos de la "Partitio Romania" Congrès International des Études Byzantines, Athenes, 1976, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Variorum, Hampshire, 1992, s. 19-25.
- OIKONOMIDÉS, Nicolas A., "Byzantine Diplomacy A.D. 1204- 1453: Means and Ends", *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Variorum, New York, 1992, s.73-90.
- OIKONOMIDES, Nicolas A., "The Monastery of Patmos and its Economic Functions", Ed. Elizabeth Zachariadou, *Social and Economic Life in Byzantium*, Ashgate, Variorum, 2004, s. 1-17.
- ONUR, Fatih, *Ioannes Lydos ve Peri Arkhon: Geç Antik Dünya'dan Roma İdari Geçmişine Bir Bakış*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- OSTROGORSKY, George, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages," *Dumbarton Oaks Papers*, Cilt 13, 1959, s. 45-66.
- OUSTERHOUT, Robert G., *Eastern Medieval Architecture: The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands*, Oxford University Press, New York, 2019.

- ÖZTÜRK, Filiz D., *Roma Çağı Küçük Asya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- ÖZDİZBAY, Aliye Ö., "Perge Sikkelerindeki Agonistik Ödül Taçları" *Adalya*, Sayı XV, 2012, s. 203-222.
- ÖZCAN, Koray, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri -I Pazar ya da Panayır Yerleşmeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı1, 2006, s. 205-224.
- ÖZCAN, Koray, "Kültürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu'daki Mekânsal Ortaklığı Anadolu Selçuklu Kenti", *Sivil Toplum Dergisi*, Sayı 5, 2007, s. 135-152.
- PAINCHAUD, Louis, "Assemblées de Smyrne et de Philadelphie et Congrégation de Satan Vrais et faux Judéens dans l'Apocalypse de Jean (2,9; 3,9)" *Laval Théologique et Philosophique*, Cilt 70, Sayı 3, 2014, s. 475-492.
- PARANI, Maria G., "Intercultural Exchange in the Field of Material Culture in the Eastern Mediterranean: The Evidence of Byzantine Legal Documents (11th to 15th Centuries)" *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000–1500*, Ed. Hugh Kennedy vd., Cilt 74, Brill, Boston, 2008, s. 349-372.
- PARISOT, Valantin, *Cantacuzène Homme d'état et Historien ou Examen Critique Comparatif des Mémoires de l'empereur Jean Cantacuzène et des Sources Contemporaines, et Notament des 30 livres dont 14 inédits de l'histoire Byzantine de Nicéph. Grégoras qui Controlent les Mémoires de Cantacuzène: Thèse de littérature et d'histoire*, Joubert, Paris, 1845.
- PAPADOPULOS, Averkios Th. *Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259-1453*, Verlag, Amsterdam, 1962.
- PEGOLOTT, Francesco Balducci, *La Pratica Della Mercatura*, Ed, Allan Evans, The Mediaeval Academy of America Cambridge, Massachusetts, 1936.
- PRALONG, Annie, "Les Remparts De Philadelphie", Ed. Hélène Ahrweiler, *Philadelphie, Et Autres Etudes*, Publications de La Sorbonne, Paris, 1984, s. 101-125.
- PRICE, Sirmon R. F., *Ritüel ve İktidar-Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, Çev. Taylan Esin, İmge Kitapevi, Ankara, 2004.
- PRICE, Richard ve Gaddis, Michael, *The Acts of the Council of Chalcedon*, Cilt 1, Liverpool University Press, Cambride, 2005.
- PERKINS, Bryan Ward, "Urban Survival and Urban Transformation in the Eastern Mediterranean", *Early Medieval Towns in the Western Mediteranean: Ravello, 22-24 September 1994*, Ed. Gian Pietro Brogiolo, Mantova, 1996, s. 143-153.

- PETRIDES, Sophrone, "Philadelphia", *The Catholic Encyclopedia*, Ed. Charles G. Herbermann, Edward A. Pace vd., The Encyclopedia Press, Cilt 11, New York, 1913, s. 793-794.
- PERTUSI, Agostino "La Formation Des Thèmes Byzantins", *Berichte Zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongreß*, München 1958, s. 1-40.
- PETZL, Georg, "Ein Altenheim als Jungbrunnen? – Neues zu einer Byzantinischen Inschrift aus Philadelphiea in Lydien", *Chiron*, Sayı 32, 2002, s. 173-190.
- PETZL, Georg, "Philadelphiea et Ager Philadelphens", *Titvli Asiar Minoris*, Cilt. 5, Fasikül 3, OAW Wien, 2007.
- POYRAZ, Fatih vd. "Gediz Grabeninin Doğu Kesimindeki Güncel Tektonik Hareketlerin GPS ve Ps-InSAR Yöntemleri Kullanılarak Belirlenmesi; İlk Sonuçlar" (2015), *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, Cilt: 7, No: 1, 2015, s. 1-28.
- PUECH, Vincent, "The Aristocracy and the Empire of Nicaea", *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean After 1204*, Ed. Judith Herrin ve Guillaume Saint-Guillain, Ashgate, Surrey, 2011, s. 69-80.
- RABY, Julian, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *DOP*, Cilt. 37, 1983, s. 15-34.
- RAMSAY, William M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Clarendon Press, Oxford, 1895.
- RAMSAY, William M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, MEB Basımevi, İstanbul, 1960.
- RAMSAY, William, M., *The Letters to the Seven Churches of Asia*, Age, Software Albany, 1997.
- RAUTMAN, Marcus, *Daily Life in the Byzantine Empire*, Greenwood Press, London, 2006.
- REDDISH, Mitchell G. ve Clyde E. Fant, *A Guide to Biblical Sites in Greece and Turkey*, OUP, Oxford, 2003.
- REDFORD, Scott, "Caravanserais and Commerce" *Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino vd. Koç Üniversitesi, İstanbul, 2013, s. 297-311.
- RIEHLE, Alexander, *Die Briefsammlungen des Nikephoros Chumnos*, Byzantinisches Archiv, Ed. Karl Krumbacher, Cilt 43, De Gruyter, Berlin, 2023.
- REGEL, Wilhem, *Analecta Byzantino-Russicas*, Eggers I. Glasunop, 1891.

- RENER, Steven W., "Tetrarchy", *ODB* (ed. Alexander P. Kazhdan ve diğerkleri), Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 2027.
- REINERT, Steven W. "Megas doux" *ODB* Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1330.
- REINSCH, Diether R., *Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindabonensis Theol. Gr. 174*, Mielke, Berlin, 1974.
- RICE, Tamara T., *Bizans'ta Günlük Yaşam: Konstantinopolis Bizans'ın Mücevheri*, Çev. Bilge Altınok, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998.
- RICE, Tamara T., *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Çev. Kaan Taştan, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- RICHTER, Otto Friedrich, *Wallfahrten im Morgenlande*, Remier Verlage, Berlin, 1822.
- ROBERT, Louis, "Monnaies et Fêtes de Philadelphie et d'Eumeneia", *Etudes Anatoliennes Recherches sur les Inscriptions Grecques de l'Asie mineure*, E. de Boccard, Paris, 1937, s. 161-165.
- ROBERT, Lois, "Un prétre a Philadelphie de Lydie. Monnaies Grecques", *Monnaies Grecques: Types, Legendes, Magistrats Monétaires et Géographie*, Librairie Droz, Cenevre, 1967, s. 73-80.
- ROOSEVELT, Christopher H., *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi*, Çev. Hilal G. Çıtak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Cilt 2- 3, TTK Yayınları, Ankara, 2019.
- RYCAUT, Paul, *The Present State of the Greek and Armenian Churches*, AMS Press, London, 1970.
- SALNAME-İ Vilayet-i Aydın, Vilayet Basımevi, İzmir, 1317.
- SARADI, Helen, "Byzantine Urban Imagination: Idealisation and Political Thinking (Eighth to Fifteenth Centuries)", *Cities as Palimpsests?*, Ed. Elizabeth Key Fowden vd., Oxbow Books, Oxford, 2022, s. 265-286.
- SAVVIDES, Alexis G.C., *Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A.D.c. 1192-1237*, Selanik, 1981.
- SAVVIDES, Alexis G. C, "The Byzantine Family of Kekaumenos", *Diptycha*, Cilt 4, 1986, s. 12-27.
- SAWLEY, James H. *The Epistles of Saint Ignatius*, The Macmillan Company, New York, 1919.

- SCHAFF, Philip *Nicene and Post Nicene Fathers Series II*, Cilt 14, Charles Scribner's Sons Paker Company, New York, 1916.
- SCHREINER, Peter, "Zur Geschichte Philadelphias in 14 Jahrhundert (1293-1390)" *Orientalia Christiana Periodica*, Cilt 35, 1969, s. 375-431.
- SHEPARD, Jonathan, "A Suspected Source of Scylitzes' Synopsis Historion: The Great Catacalon Cecaumenus", *BMGS*, Cilt 16, 1992, s. 171-181.
- SHEPARD, Jonathan "Byzantine Diplomacy A.D. 800-1204: Means and Ends", *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Four Spring Symposium of Byzantine Studies*, Variorum, New York, 1992, s. 41-71.
- SHUKUROV, Rustam, *The Byzantine Turks 1204-1461*, Brill, Leiden, 2016.
- SEVCENKO, Nancy, "Silk" *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, 1991, s. 1896-1897.
- SEVİM, Ali ve Yücel Yaşar, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- SEVİN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK Yayınları, Ankara, 2001.
- SEZEN, Tahir *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2017.
- SÉVÉRIEN Salaville, "Formes ou Méthodes de Prière d'après un Byzantin du XIV Siècle, Théolepte de Philadelphie", *Échos d'Orient*, Cilt 39, Sayı 197-198, 1940, s. 1-25.
- SÉVÉRIEN, Salaville "Une Lettre et un Discours Inédits de Théolepte de Philadelphie", *Revue des Etudes Byzantines*, Cilt 5, 1947, s. 101-155.
- SIMON, Bendall ve Morrisson Cecile, "Théodore-Pierre, Théodore Branas ou Théodore Mankaphas?", *Revue numismatique*, Cilt 36, 1994, s. 170-181.
- SINKEWICZ, Robert, *Theoleptos of Philadelphia, The Monastic Discourses*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1992.
- SKOULATOS, Basile, *Les Personages Byzantin de I Alexiade: Analyse Prosopographique et Synthèse*, Université de Louvain Recueil de Travaux D'histoire et de Philologie 6. Série Fascicule 20, 1980.
- SMYRLIS, Konstantinos "The Management of Monastic Estates: The Evidence of the Typika", *DOP* Cilt, 56, s. 245-261.
- SRAWLEY, James H. *The Epistles of Saint Ignatius*, The Macmillan Company, New York, 1919,
- STALKER, James, *The Life of St. Paul*, Scribner Welford, New York, 1884.

- STEPHEN Mitchell, *Land, Men and Gods Asia Minor: The Celts and the Impact of Roman Rule: CeltsandtheImpact of Roman Rule* Cilt 1, Clarendon Press, Oxford,1995.
- STONES, Alison “Scriptorium: the Term and its History”, *Perspective: La revue de l'INHA, Actualités de la recherche en histoire de l'art: L'atelier* Elektronik Dergi, Paris, 2014.
- STEINHERR, Irene B., "Notes Pour l' histoired' Alaşehir (Philadelphie) Au XIV Siècle"),", Ed. Hélène Ahrweiler, *Philadelphie, et Autres Etudes*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1984, s. 17-38
- STRZYGOWSKI, Josef, *Kleinasien: Ein Neuland der Kunstgeschichte Kirchengaufnahmen*, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1903.
- SÜLEK, Eren ve Ekinci Lütfü, Manisa'nın Alaşehir ilçesinin Yenice Mahallesi'nde 156 Ada 13 Parsel 'de 10. 05. 2016'de Yapılan I ve II Numaralı Sondaj ve Kazı Raporu, Manisa Arkeoloji Müzesi Arşivi, 2016.
- SONKAYA, Abdullah K., *Manisa Müzesi'ndeki Philadelphia (Alaşehir) Heykeltıraşlık Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008.
- SONGÜL, Mecit, *Anadolu Selçukluları: Bir Hanedanın Evrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- SOPHRONE, Petrides, “Philadelphia”, *The Catholic Encyclopedia*, Ed. Charles G. Herbermann, Edward A. Pace vd., The Encyclopedia Press, Cilt 11, New York, 1913, s. 793.
- SVOBODA, Sandor Alexander, *The Seven Churches of Asia*, Sampson Low and Marston, London, 1869.
- ŞAHİN, Işık, *Lydia'da Küçük Yerleşmeler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 1998.
- TAFEL, Gottlieb Lukas F. ve Thomas Georg M., *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, Ass der Kaiserlich Königlich hof und Staatrucere, Cilt 3, Vien, 1856.
- TALBERT, Richard J.A., *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, New Jersey, 2000.
- TALBOT, Alice M. M., *Athanasius I, Patriarch of Constantinople, The Correspondence of Athanasius I, Patriarch of Constantinople Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family and Officials*, Dumbarton Oaks, Washington DC., 1975.

- TALBOT, Alice- Mary, “Gabras, Michael”, *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, 1991, s.181.
- TALBOT, Alice Mary, “Skoteine Monastery”, *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1912.
- TALBOT, Alice Mary, “Theoleptos”, *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan v Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 2056-2057.
- TALBOT, Alice Mary, “Typikon”, *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, 1991, s. 2132.
- TALBOT, ALİCE MARY, “Chrysokephalos Makarios”, *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 1, New York, 1991, s. 453.
- TALBOT, Alice Mary “Philanthropenos, Alexios”, *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 1649.
- TALBOT, Alice Mary, “Bizans Manastır Sistemine Giriş” Çev. Özden Arıkan, *Cogito*, Sayı 17, 1999, s. 161-176.
- TANRIÖVER, Aylin, “Nur spielen, nicht fressen ein Panther und ein ‘Kitz’ auf einer Münze aus Philadelphia (Lydien)”, *Man kann es sich nicht prächtig genug vorstellen!*” *Festschrift für Dieter Salzmann zum 65. Geburtstag*, Ed. Holger Schwartzer vd., *Scriptorium*, Cilt 1, Padberg, 2016, s. 183-192.
- TANYELİ, Uğur, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1978.
- TANYELİ, Uğur, “Bizans Döneminde Yerleşme ve Barınma Düzeni 7-15 Yüzyıl”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Ed. Yıldız Sey, Tepe Mimarlık Kültür Merkezi, İstanbul, 1999.
- TARN, William W. *Hellenistic Civilisation*, the World Publishing Company, New York, 1964.
- TAVUKÇU, Ali vd., “Alaşehir Philadelphia Araştırmaları”, *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Haz. A. Özme, Cilt 1, Gaziantep, 2014, s. 301-320.
- TEKİN, Zeki, “İstanbul Debbaghâneleri”, *OTAM*, Cilt 8, Sayı 8, 1997, s. 349-364.
- THESSALIA, Abramea “Hesychasm” *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan vd., Cilt 1, OUP, New York, 1991, s. 924.
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya*, Çev. A. Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Cilt 1-2, Ankara, 2002.
- THOMAS, John F., *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Dumbarton Oaks, Washington, 1987.

- THONEMANN, Peter, *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, New York, 2011.
- THOMAS, John F., *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Dumbarton Oaks, Washington, 1987.
- THOMSON, Homer T., "The Agora at Athens and the Greek Market Place", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Cilt 13, Sayı 4, 1954, s. 9-14.
- TIEFENBACH, Hanspeter, *Anadolu'nun Azizleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.
- TSIKNAKIS, Kostas G., "Gabriele Seviros a Creta negli anni 1586-1587 Gavriil Seviros," *Arcivescovo di Filadelfia a Venezia, e la Sua Epoca, Convegno 9*, Haz.Dimaras G. Apostolopulos, Venezia, 2004, s. 71-96.
- TRAPP Erich, "Tagaris", *ODB*, Ed. Alexander P. Kazhdan vd., Cilt 3, OUP, New York, 1991, s. 2006.
- TRAPP, Erich vd., *Prosopographisches Lexion der Palaiogenzeit*, Gastgeber, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2001.
- TREADGOLD, Warren, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford University Press, Stanford, 1995.
- TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997.
- TREADGOLD, Warren, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford University Press, Stanford, 1988.
- TRİCHT, Fillip V., *The Latin Renovatio of Byzantium, The Empire of Constantinople, 1204-1228*, Çev. Peter Longbottom, Brill, Boston, 2011.
- TOK, Emine "A New Mosaic Unerthed by an Illicit Excavation in Alaşehir (Philadelphia)", *Journal o f Mosaic Research*, Cilt. 4, s. 51-66.
- TUFANTOZ, Abdurrahim, "Selçuklular Çağında Alaşehir", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 3, Sayı 10, 2016, s. 139-154.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İkinci Basım, İstanbul, 1969.
- TURAN, Selin ve Yalçın Özge. E., "Meydanlardaki İsim Değişikliklerinin Kent Belliğine Etkisi: Ankara Örneği", *MBUD*, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s. 55-68.
- TURANİ, Adnan, *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012
- TURNATOR, Ece, "Trade and Textile Industry in the State of Nicaea through the Romance of Livistros and Rodamne (Thirteenth Century)", *Trade in Byzantium*

- Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino vd., Koç Üniversitesi, 2013, s. 313-321.
- TÜRKOOĞLU, İnci, “Philadelphia in Lydia”, Ed. Necmi Uyanık vd., *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi*, Nobel Bilim, 2017, s. 549-561.
- TÜRKOOĞLU, İnci, “Lydia Philadelphiası (Alaşehir) Sikkelerinde Dionysos ve Üzüm İkonografisi”, *Manisa: Akademik Araştırmalar Işığında*, Ed. Alpay Bizbirlik vd., Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, s. 306-323.
- TZEDOPOULOS, Yorgos, “Orthodox Martyrdom and Confessionalization in the Ottoman Empire, Late Fifteenth Mid-Seventeenth Centuries” *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*, Ed. Tijana Krstic ve Derin Terzioğlu, Gorgias Press, Piscataway, 2022, s. 335-381.
- UĞUR, Yunus, “Şehirler ve Şehirleşme”, *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, (Mehmet Genç vd.), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 293-327.
- UMAR, Bilge, *Lydia*, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1989.
- ÜNAL, Ceren, “Philadelphia "Darphanesinden Nadir Bir Sikke: Theodoros Mankaphas Baskısı Bakır Trakhy”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt16, Sayı 1, 2018, s. 593-608.
- ÜNAL, Ceren, vd., *Tunay Demran Koleksiyonu*, Şehzadeler Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2017.
- VARLIK, Mustafa Ç., *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.
- VAROL, Aslı, *Bizans Diplomasisi: İmparatorluk İletişimi ve Stratejileri*, Cinus Yayınları, İstanbul, 2021.
- VARZOS, Konstantinos, *Η Γενεαλογία των Κομνηνών* (He Genealogia Ton Komnenon), Kentron Vyzantinon Ereunon, Thessaloniki, Cilt 2, 1984.
- VASILEV, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- VRYONIS, Speros Jr., *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, Çev. İdem Erman, Kalkedon, İstanbul, 2020.
- Yağcı Mehmet, “Bizans’ın Anadolu’daki Son Kalesi: Philadelphia (XI-XIV. Yüzyıllar)”, Ed. Muzaffer Tepekaya ve Zafer Atar, *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II.*

- Mehmet ve Manisa Tarihi, Kültürü, Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2018, s. 83-104.
- YANIK, Hayrullah, “Yapısöküm Üzerine Birkaç Not”, *AKAR*, Cilt 1, Sayı 2, 2016, s. 91-98.
- YERASIMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizans’tan Tanzimat’ta*, Çev. B. Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974.
- YILDIZ, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu’daki İzleri*, Kitapevi, Ankara, 2008.
- YINANÇ, Mükrimin H., “Alaşehir”, *İslam Ansiklopedisi (İslam Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati)*, Cilt 1, MEB Basımevi, İstanbul, 1978, s. 992-994.
- YÖRÜKOĞLU, Nuri M. *Manisa Yangını: Triumvira, Vahded-i Müsellese yahut Üç Günlük Tahrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Manisa, 2002.
- WÄCHTER, Albert, *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert*, Druck und Verlag Teubner, Leipzig, 1903.
- WALDBAUM, Jane C., *Metalwork from Sardis: the Finds through 1974*, Harvard University Press, Cambridge, 1983.
- WALLACE, Richard ve Wynne Williams, *Tarsuslu Paulos’un Üç Dünyası*, Çev. Zühre İlkelen, Homer Kitabevi, İstanbul, 2012.
- WEISS, Peter, “Asiarchen und Archiereis Asias Eine Antwort auf S. J. Friesen, N. Ehrhardt and L. M. Günther, (ed. *Widerstand- Anpassung-Integration: die griechischen Staatenwelt in Rom: Festschrift für Jürgen Deininger*, Stuttgart, 2002 s. 241-254;
- WEISS, Peter, “The Cities and Their Money”, *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Ed. Christopher Howgego vd., OUP, Oxford, 2005, s. 57-68.
- WILSON, Nigel G., *An Anthology of Byzantine Prose*, Walter de Gruyter, Berlin, 1971.
- WILSON, Mark, “Smyrna: the Open Door to the Archaeological”, *Ekklesiastikos Pharos*, Cilt 89, Sayı 1, 2007, s. 75-87.
- WHITTOW, Mark, *Social and Political Structures in the Meander Region of Western Asia Minor on the Eve of the Turkish Invasion*, Oxford University Philosophy, Doktora Tezi, Oxford, 1987.
- WITHERICK, Michael, Rossa Simon ve Small John, *A Modern Dictionary of Geography*, OUP. London, 2001.

- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, Çev. Orhan Ş. Gökyay, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- WULFF, Oskar, *Altchristliche und Byzantinische Kunst*, Cilt 1, Neubabelsberg, Berlin, 1914.
- ZACHARIADOU, Elizabeth A., “Note sur l’article de Matoula Couroupou,” *Geographica Byzantina*, Ed. Helene Ahrweiler, Ouvrage Publie avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1981, s. 78-80.
- ZACHARIADOU, Elizabeth A., *Trade and Crusade Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydin (1300-1415)*, Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studie, 1983.
- ZACHARIADOU, Elizabeth A., “The Neomartyr ’s Message”, *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, Cilt 8, 1990–1991, s. 51-63.
- ZACHARIADOU, Elizabeth A., *Ten Turkish Documents Concerning the Great Church (1483-1567)*, National Hellenic Research Foundation Institute for Byzantine Research Sources 2, Athens 1996.
- ZAVAGNO, Luca, *The Byzantine City from Heraclius to the Fourth Crusade 610–1204: Urban Life after Antiquity*, Palgrave Pivot, Cham, 2021.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Anonim, Alaçehir Belediyesi 2015 Yılı Faaliyet Raporu,
<https://www.alasehir.bel.tr/dokumanlar.htm>, Erişim Tarihi: 15.03.2021.
- <http://www.documentacatholicaomnia.eu>, Erişim Tarihi:15.11.2021.
- <https://digital.bsa.ac.uk/> Erişim Tarihi: 31.03.2022.

EK 1 PHILADELPHIA’NIN İDARESİNDE ÖNE ÇIKAN YÖNETİCİLER

YÖNETİCİNİN ADI	ÜNVANI	GÖREV SÜRESİ	YÖNETİME GELME ŞEKLİ
Mikhael Kekaumenos	Strategos	1094-?	Merkezi yönetim tarafından atanmıştır.
Eumathios Philokales	Megas doux	1109-1110?	Merkezi yönetim tarafından atanmıştır.
Konstantinos Gabras	Doux	1111-?	Merkezi yönetim tarafından atanmıştır.
Ioannes Komnenos Vatatzes	Doux	1177-1178? -1182	Merkezi yönetim tarafından atanmıştır.
Theodore Mangaphas (Morotheodoros)	Yerel Aristokrat	Birinci Görev Süresi: 1188-1193? İkinci Görev Süresi: 1204-1206?	Özel koşullarda ortaya çıkmıştır. (İsyan)
Mikhael Phokas	Sratopedarchés	1235-1253?	Merkezi yönetim tarafından atanmıştır.
Aleksios Philanthropenos	Pinkernes	Birinci Görev Süresi: 1293-1295 İkinci Görev süresi: 1324-1327?	Merkezi yönetim tarafından atanmıştır.
Ioannes Tarchaneiotes	Strategos	1295-1295?	Merkezi yönetim tarafından atanmıştır.
Theoleptos	Metropolit	Birinci Görev Süresi: 1304-? İkinci Görev Süresi: 1310-?	Özel koşullarda ortaya çıkmıştır. (Kuşatma)

Manuel Tagaris	Kephalê Sratopedarchés	Birinci Görev Süresi: 1309-1314 İkinci Görev Süresi: 1321-1329	Merkezi yönetim tarafından atanmıştır.
Georgios Tagaris	Megas stratopedarches	1346-1355	Merkezi Yönetim tarafından atanmıştır.
Makarios Chrysokephalos	Metropolit	1348-?	Özel koşullarda ortaya çıkıştır. (Kuşatma)

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 10/07/2024

Türk Fetihleri Çağında Philadelphia: Kendine Özgü Bir Bizans Taşra Kenti (11-14 Yüzyıllar)

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*::

Yukarıda başlığı verilen tezimin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 198 sayfalık kısmına ilişkin, 10/07/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 20 'dir.

Uygulanan filtrelemeler**:

- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- ☒ Kaynakça hariç
- ☐ Alıntılar hariç
- ☒ Alıntılar dâhil
- ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezimin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Nurcan Barman

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Nurcan Barman		
	Öğrenci No	N17240636		
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih		
	Programı	Tarih		
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐	

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. RESUL AY

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Date:10/ 07 /2024

Thesis Title (In English): Philadelphia in the Age of Turkish Conquest: A Unique Byzantine Provincial City (11th-14th Centuries)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 10/07/2024 for the total of 198 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 20 %.

Filtering options applied**:

- ☒ Approval and Declaration sections excluded
- ☒ References cited excluded
- ☐ Quotes excluded
- ☒ Quotes included
- ☒ Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Nurcan BARMAN

Student Information	Name-Surname	Nurcan BARMAN		
	Student Number	N17240636		
	Department	History		
	Programme	History		
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐	

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. RESUL AY

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih:10/07/2024

Tez Başlığı: Türk Fetihleri Çağında Philadelphia: Kendine Özgü Bir Bizans Taşra Kenti (11-14 Yüzyıllar)

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Nurcan Barman

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Nurcan BARMAN		
	Öğrenci No	N17240636		
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih		
	Programı	Tarih		
	Statüsü	Doktora	☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. RESUL AY

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Date:10/07/2024

ThesisTitle (In English): Philadelphia in the Age of Turkish Conquest: A Unique Byzantine Provincial City (11th-14th Centuries)

My thesis work with the title given above:

1. Does not perform experimentation on people or animals.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Nurcan Barman

Student Information	Name-Surname	Nurcan BARMAN	
	Student Number	N17240636	
	Department	History	
	Programme	History	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED

